قل جاء الحق وزهق الباطل ان الباطل كان زهوقا

رسالہ

امتناع النظیر

صلی اللہ علیہ وسلم

93

لفضل حق الخیرابادی علیہ رحمۃ الباری

فی

تردید اقوال

مولوی حیدر علی رامپوری مولداً والٹونکی مسکناً

بتحشیہ وتصحیح راس المحدثین ورئیس المتکلمین مولانا سید شاہ سلیمان اشرف
صاحب القادری الچشتی

جادو فی پریس بلدہ جونپور طبع شد
حلیہ پوشید

بسم اللہ الرحمن الرحیم

للہ حامداً والیہ متضرعاً وبحبیبہ الوجیہ الذی ہو افضل ماسواہ الیہ متذرعاً وعلیہ وعلی آلہ وصحبہ مصلیاً ومسلماً وبہم الیہ مستشفعاً وبحولی اللہ وقوتہ لمکائد الشیخ النجدی واتباعہ النجد مستدفعاً افاد استاذنا العلام حالا دعوی میکنم کہ شخصے کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کمالات باشد ممتنع بالذات است وہرچہ ممتنع بالذات است تحت قدرت الٰہی داخل نیست **قال**[1] الجاہل الذاہل از تفصیل جواب دریافت خواہد شد انشاء اللہ تعالی کہ صغرے محض کاذب است وکبرے ہم مجمل کلام است فی الجملہ نتیجہ صرف فساد اعتقاد است بلکہ محض الحاد در صفات وآیات حضرت رب العباد جل وعلا اِنَّ الَّذِیْنَ یُلْحِدُوْنَ فِیْ آیَاتِنَا لَا یَخْفَوْنَ عَلَیْنَا در کریمہ اِنَّ اللّٰہَ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْر مساوی مذکور داخل کل شئی است مدعی معاند تاویل امتناع ذاتی آن گروہ ازان خارج میکند وخواہی دانست انشاء اللہ تعالی کہ ہمین تاویل الحاد در صفات وآیات است **اقول** اگر این جاہل ذاہل را از جہت غایت غوائت او وتناہی او در بلادت در صغری کہ فی الجملہ بر اذہان قاصرہ سطحیان نافہم خفای دارد تردد ی رو داد

[1] جاہل کہ صاحب نادان ذاہل غافل وفراموش کنندہ ۱۲ منتہی الارب

عنایتش عذر خواه او تواند بود اما قول او کبریٰ هم محل کلام است کاشف است
ازین که شمرده شدن این قائل از افراد نوع انسان از قبیل مجاز بعلاقه مشابکلت
صوری است وبس چه مصحح مقدوریت امکان است وهرچند این معنیٰ از بدیهیات
اولی است مگر چون قائل را دران کلام است و ذهن او این بدیهی اولی را
نمی پذیرد و قصاری امر این چنین اعنبیا خواندن الفاظ کتب متداوله و ترجمه آنست
بحسب این چنین کسان که همت آنها در علوم برخواندن عبارت و ترجمه آن مقصور
است در دیدن عبارات کتب متداوله محصور است نقل بعض عبارات ضرورت افتاد
قال فی شرح المواقف المصحح للمقدوریة هو الامکان لان الوجوب والامتناع الذاتیین
یحیلان المقدوریة وفی موضع آخر منه علمه تعالیٰ یعم المفهومات کلها الممکنة والواجبة
والممتنعة فواعم من القدرة لانها تختص بالممکنات دون الواجبات والممتنعات وفی
شرح العقائد العضدیة المصحح للمقدوریة هو الامکان واز ین قول این قائل که کبریٰ هم محل
کلام است الحاد این قائل ظاهر است چه ممتنعات بالذات در امتناع ذاتی متفاوت
نیستند باینکه در بعض ممتنعات بالذات امتناع ذاتی بیشتر باشد و در بعض ممتنعات
بالذات امتناع ذاتی کمتر پس این معنیٰ متصور نمی تواند شد که بعض ممتنعات بالذات
تحت قدرت داخل باشند و بعض ممتنعات بالذات تحت قدرت داخل نباشند
پس ازین کلام قائل ظاهر است که او داخل بودن شریک الباری در عدم واجب
سبحانه و تعجز و جهل و تجسم و تحیز او سبحانه تحت قدرة تجویز میکند حالانکه فهم دارد
تواند دانست که فساد اعتقاد و الحاد چیست و فاسد العقیده و ملحد کیست هزاران
هزار مفهومات آنچنان هستند که مصادیق و معنونات آنها ممتنع بالذات اند قول بعدم
دخول آنها تحت قدرت چسان الحاد تواند بود آری تجویز دخول ممتنعات بالذات تحت
قدرت چنانکه این سفیه ایمان فروش ارتکاب آن نموده است بکفر و الحاد میکشد

وعنقریب انشاء اللہ تعالیٰ خواہی دانست کہ ممتنع ذاتی داخل عموم کل شئی نیست از جملہ
آثار بلاوت او اینست کہ این قائل صفات کمالیہ واجب الوجود سبحانہ را و اتصاف او
سبحانہ را بنقائص و قبائح ممکن ذاتی میداند و میگوید کہ آن ممکنات ذاتیہ تحت قدرت
الٰہی داخل نیست پس بدانست او بعض ممکنات ذاتیہ ہم تحت قدرت الٰہی داخل نیستند
و در اینجا دخول ممتنعات ذاتیہ تحت قدرت الٰہی تجویز میکند و آن را تحت عموم کل شئی داخل
می انکارد این مجازفت را چہ توان گفت ہیچو حماقت ہائی او درین نامہ سیاہ او بسیار است
بلکہ حماقت ہائی او درین جزافات نامہ نسبت حماقت ہائی جبلیہ او کہ زائد از حد
شمار است مشتے نمونہ از خروار است قال اللباس الفسفاس لیکن قبل از شروع
در رد مقال ضلال حرفی از دفتر محامد حضرت حبیب رب العالمین سید الاولین و
الآخرین صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سوائے انچہ از وحی متلو ثابت است و در حضرت
قرآن مجید موجود است و احتیاج ذکرش چندان نیست انچہ از وحی غیر متلو ثابت
است حوالہ قلم کردہ میشود و در قرآن مجید و تفسیر مظہر لیست تلک الرسل اشارہ الی
جماعۃ المرسلین التی علمت بقولہ وانک لمن المرسلین واللام للاستغراق والموصوف
مع الصفۃ مبتدا خبرہ فضلنا بعضہم علی بعض الفضل ہو زیادۃ احد الشیئین علی آخر
فی وصف مشترک بینہما وفی العرف والاصطلاح یختص ذلک بالکمال وہو ما یقتضی مدحا
فی الدنیا وثوابا فی الآخرۃ فان کان احدہما مختصا بوصف کمال والآخر بوصف کمال
آخر فلکل واحد منہما فضل جزمی علی الآخر فی مطلق الکمال اعنی فی استحقاق المدح
والثواب والفضل الکلی لمن لہ زیادۃ الثواب ومزیۃ القرب عند اللہ تعالیٰ
فالرسل والانبیاء علیہم الاسلام شرکاء فی درجۃ الرسالۃ والنبوۃ وموجبات الاجر
والثواب وفیما بینہم تفاضل عند اللہ تعالیٰ بناء علی کثرۃ الثواب ومزید القرب
لا یعلمہ کما ہو الا اللہ تعالیٰ وقد یدرک بعض ذلک بتعلیمہ تعالیٰ کقولہ منہم من کلم اللہ

قال اہل التفسیر جو موسیٰ علیہ السلام لقولہ فلما جاء موسیٰ لمیقاتنا وکلمہ ربہ وہذہ الایۃ
لا یقتضی تخصیصہ علیہ السلام بتلک الفضیلۃ فقیل انہ موسیٰ ومحمد علیہما الصلوٰۃ والسلام
کلم اللہ موسیٰ علی الطور ومحمد لیلۃ المعراج حین کان قاب قوسین او ادنیٰ فاوحی الی عبدہ
ما اوحی یشتان بینہما ورفع بعضہم درجات علی بعضہم او علی کلہم اما رفع درجات بعضہم
علی بعضہم ففی کثیر من الانبیاء والرسل حیث فضل الرسل علی الانبیاء واولی العزم من الرسل
علی غیرہم ونحو ذلک واما رفع درجات بعضہم علی کلہم فذلک مختص بنبینا محمد صلی اللہ علیہ
وسلم ثابت ذلک بوحی غیر متلو والعقد علیہ الاجماع عن ابی سعید بن الخدری رض قال
قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انا سید ولد آدم یوم القیمۃ ولا فخر وبیدی لواء الحمد
ولا فخر ما من نبی آدم فمن سواہ الا تحت لوائی وانا اول من تنشق عنہ الارض ولا فخر وانا
اول شافع واول مشفع رواہ احمد والترمذی وابن ماجۃ وعن ابن عباس رض قال
جلس ناس من اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فخرج حتی دنی منہم سمعہم
یتذاکرون قال بعضہم ان اللہ اتخذ ابراہیم خلیلا وقال آخر موسیٰ کلمہ اللہ تکلیما وقال آخر
عیسیٰ کلمۃ اللہ وروحہ وقال اخر آدم اصطفاہ اللہ فخرج علیہم رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم وقال قد سمعت کلامکم وعجبکم ان ابراہیم خلیل اللہ وہو کذلک وموسیٰ نجی اللہ
وہو کذلک وعیسیٰ روحہ وکلمتہ وہو کذلک وآدم اصطفاہ اللہ وہو کذلک الا وانا حبیب اللہ
ولا فخر وانا حامل لواء الحمد یوم القیمۃ تحتہ آدم فمن دونہ ولا فخر وانا اول شافع واول مشفع
یوم القیمۃ ولا فخر وانا اول من یحرک حلق الجنۃ فیفتح اللہ لی فیدخلنی ومعی فقراء المومنین
ولا فخر وانا اکرم الاولین والآخرین علی اللہ ولا فخر رواہ الترمذی والدارمی وعن جابر
رضی اللہ تعالیٰ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انا قاید المرسلین ولا فخر وانا
خاتم النبیین ولا فخر وانا اوّل شافع ومشفع ولا فخر رواہ الدارمی وعن
ابی بن کعب رض قال قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم اذا کان یوم القیمۃ کنت

امام النبیین وخطیبهم وصاحب شفاعتهم غیر فخر رواه الترمذی
وعن ابی هریرة رض عن النبی صلی الله علیه وسلم انا اول من ینشق عنه الارض فاکسی حلة من
حلل الجنة ثم اقوم عن یمین العرش ولیس احد من الخلائق یقوم ذلک المقام غیری رواه
الترمذی وعنه عن النبی صلی الله علیه وسلم قال سلوا الله لی الوسیلة قالوا یا رسول الله
ما الوسیلة قال اعلی درجة الجنة لا ینالها الا رجل واحد وارجو ان اکون انا هو نائل
این درجه اعلی نخواهد بود مگر اعلی از مخلوقات واخبار صادق آنحضرت صلی الله علیه وسلم
آنست که خود نفس مقدس ومبارک نائل این درجه خواهد بود وچون تامل صادق
در الفاظ این حدیث کرده شود قدرت او تعالی بر اعلی آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
ثابت میشود وامکان آن اعلی چه جای مساوی پس امکان مساوی بطریق اولی ثابت
میگردد کما لا یخفی مگر واقع شدنی نیست لامتناعه بالغیر اقول پوشیده نماند که مدعا
ما این است که وجود مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع صفات کمال ونعوت
جلال که ذات مقدس آنحضرت صلی الله علیه وسلم مصداق آن همه بوده است ممتنع
ذاتی ومحال عقلی است واین دعوی ما ازین احادیث که این جاهل لباس برای تلبیس واضلال
فریبی عوام کالانعام بدین غرض آورده است که خود را از اهل ایمان در انظار عوام
بنماید وارباب شناعت استخفاف آنجناب صلی الله علیه وسلم که به پیروی وی جاجار
شیاطین در آن افتاده است در نظر جهله برآید ثابت ومتحقق است این خبیث
ایراد این احادیث کالباحث عن حتفه بظلفه والجارع مارن انفه بکفه است تبیین این
مقال وتفصیل این اجمال تمهید مقدمه میخواهد که هیچک عاقل نمی آنکه صبی شیرخوار
ومجنون سرشار نیست انکار آن نمی تواند کرد آن مقدمه این است که الاثبات والنفی
لا یجتمعان ولا یرتفعان وان اجتماع النقیضین محال ومعنی این مقدمه نه این است
که مفهوم اثبات ونفی در تصور مجتمع نمیشوند یا از تصور مرتفع نمیشوند ونه اینکه مفهوم

بماع النقیضین که متصور ذهنی است محال است چه اجتماع اثبات ونفی در تصور ومفهوم
جتماع النقیضین از موجودات نفس الامری است آن را محال نتوان گفت بلکه معنی آن
ین است که مصداق اجتماع النقیضین هرچه باشد ومصداق اجتماع اثبات ونفی هرچه
شد محال بالذات وممتنع عقلی است مثلاً هرچه مصداق ابیض ولا ابیض که نقیضین اند
صداق کاتب ولا کاتب که متناقضان اند ومصداق بینا ونابینا که نقیضین اند الی
رذلک مما لا یعد ولا یحصی باشد محال بالذات وممتنع عقلی است کذا فی قاصر الذهن
عید الطبع گمان نبرد که مصداق ابیض ولا ابیض ومصداق کاتب ولا کاتب ومصداق
بینا ونابینا مثلاً ممتنع ذاتی ومحال عقلی نیست بلکه ممتنع بالغیر است ازین جهت که بر آن
بماع النقیضین صادق می آید پس هم نتوان کرد زیرا که مفهوم اجتماع النقیضین ممتنع ذاتی نیست
متنع ذاتی مصداق آنست هرچه باشد پس آنچه مصداق مساوی ولا مساوی که باهم متناقض اند
رض کرده شود ممتنع بالذات است چه مصداق اجتماع النقیضین است ونیز هرآنچه مستلزم
قیض خود باشد ووجودش مستلزم عدم آن باشد ممتنع بالذات است چنانکه لا متناهی
فعل که وجودش بر تقدیر فرض آن مستلزم تناهی است یا وجود جزء لا یتجزی که بر تقدیر
رض آن مستلزم تجزی است پس اگر وجود مساوی بر تقدیر فرض مستلزم عدم مساوی
ست مساوی ممتنع بالذات است اذا تمهد هذا میگوئیم که از حدیث حضرت ابو سعید
دری رضی متحقق است که حضرت آدم ومن سواه که عالم مستغرق است در روز قیامت
ت لوای آن سرور دین ودنیا علیه وعلی آله الصلوة والسلام اند پس اگر مساوی آنحضرت
لی الله علیه وسلم در جمیع نعوت کمال ممکن باشد بر تقدیر وجودش یا این صفت در
فته شود یا نه علی الثانی آن مفروض مساوی نشد بلکه آن مفروض مساوی
روز قیامت تحت لوای آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم است براین تقدیر آن
صداق مساوی ولا مساوی شد پس ممتنع بالذات شد وهم وجودش بر تقدیر فرض

مستلزم عدم آن شد پس محال بالذات شد و علی الاول آنجناب صلی اللہ علیہ وسلم در عموم
من سواہ داخل اند العیاذ باللہ پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم براین تقدیر مصداق این صفت
نیستند پس مساوی آن مفروض المساوات نشدند پس آن مساوی مفروض مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نشد پس مساوی شد و مساوی نشد پس مصداق اجتماع النقیضین
شد پس ممتنع بالذات شد و هم وجودش مستلزم عدم آن شد پس محال بالذات شد پس
وجود مساوی که علی التقدیرین مصداق اجتماع نقیضین است و علی التقدیرین مستلزم عدم
آن است علی التقدیرین محال بالذات است و نیز از روی همین حدیث شریف متحقق است
که آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اول من ینشق عنہ الارض اند پس اگر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
ممکن باشد پس آن بر تقدیر وجودش یا در عموم من ینشق عنہ الارض داخل باشد یا نہ بر شق ثانی
آن مساوی اول من ینشق عنہ الارض نتواند بود پس آن مساوی مساوی نشد و بر شق اول
یا اول من ینشق عنہ الارض باشد یعنی اقدم از سائر من ینشق عنہ الارض باشد براین تقدیر آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم اول من ینشق عنہ الارض نتواند شد و هو سع کونہ خلاف المفروض المسلم زیرا که
مفروض مسلم این است که آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بدین صفت موصوف اند پس تلزم ان
لا یکون المساوی مساویا چہ برین تقدیر دران صفتی یافتہ شد که دران حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم نیست یا آن مساوی اول من ینشق عنہ الارض نباشد فلا یکون ما فرض
مساویا مساویا هف بهر تقدیر وجود مساوی مستلزم عدم آنست فیکون ممتنعا بالذات
و علی التقادیر کلها آن مصداق مساوی و لا مساوی است فهو مصداق اجتماع النقیضین
فیکون ممتنعا بالذات و نیز در همین حدیث است که آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اول شافع
و اول مشفع است یعنی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در شفاعت بر سائر شافعان متقدم است
و در مقبولیت شفاعت بر سائر مشفعان متقدم است پس اگر مساوی ممکن باشد بر تقدیر
وجودش اگر در عموم شافعان و مشفعان داخل نیست مساوی نیست و اگر در آن

عموم داخل است پس اگر باین ہر دو صفت یعنی اول شافع و اول مشفع موصوف نباشد مساوی
مساوی نشد و اگر باین ہر دو صفت موصوف باشد او اول شافع و اول مشفع باشد بحسب بذا التقدیر
و اول شافع و مشفع نباشد بحکم الحدیث برین تقدیر آن مساوی مساوی باشد و مساوی نباشد
فہو مصداق اجتماع النقیضین فہو ممتنع بالذات و علی التقادیر وجودش مستلزم عدم آنست فہو
ممتنع بالذات و علیٰ ہذا القیاس از حدیث ابن عباسؓ امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم از قولہ صلی اللہ علیہ وسلم و انا حامل لواء الحمد یوم القیمۃ تحتہ آدم فمن دونہ ولا فخر و انا اول
شافع و اول مشفع یوم القیمۃ ولا فخر متحقق است کما ذکرنا و ہم از قولہ صلی اللہ علیہ وسلم و انا اول
من یحرک حلق الجنۃ امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ثابت است چہ بر تقدیر
امکان آن اگر وجودش فرض کردہ شود در عموم من یحرک حلق الجنۃ داخل باشد یا نہ علی الثانی
مساوی مساوی نشد علی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در تحریک حلق الجنۃ بر او اقدم
است بحکم الحدیث و او درین صفت مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است بحکم فرض
المساوات پس او در تحریک حلق الجنۃ بر خودش اقدم باشد و ہو تقدم الشیٔ علی نفسہ یعنی
تقدم تحریکہ حلق الجنۃ علی تحریکہ حلق الجنۃ و نیز او درین تقدیر اول من یحرک حلق الجنۃ نخواہد
بحکم الحدیث پس آن مساوی مساوی نشد و اگر او اول من یحرک حلق الجنۃ است آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در عموم من یحرک حلق الجنۃ کہ مضاف الیہ اول است داخل باشد
برین تقدیر ہم مساوی مساوی نشد پس وجود مساوی مستلزم عدم آنست و ہم آن
مصداق اجتماع النقیضین است پس ممتنع بالذات است و نیز از قولہ صلی اللہ علیہ وسلم و انا
اکرم الاولین و الآخرین علی اللہ کہ نص صریح است در فضل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و کرامت
علی اللہ بر سائر اولین و آخرین امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در فضل ثابت
و ظاہر است زیرا کہ اگر مساوی ممکن باشد بر تقدیر وجودش لازم است کہ اکرم الاولین و الآخرین
علی اللہ نباشد بنا بر علی فرض المساوات و اکرم الاولین و الآخرین نباشد بنا بر علی و خود لہ

فی الاولین والاخرین الذی اضیف الاکرم الیهم فی قوله صلی الله علیه وسلم انا اکرم الاولین و
الآخرین واگر بر تقدیر وجودش در عموم اولین و آخرین داخل نیست بر تقدیر وجودش
معدوم باشد وعلی التقادیر وجودش مستلزم عدم آنست وهم آن مصداق اجتماع النقیضین
است فیکون ممتنعا بالذات واز حدیث جابر رضی الله تعالی عنه که دران وانا خاتم النبیین وانا
اول شافع ومشفع ارشاد شده است نیز امتناع ذاتی مساوی ثابت است چه مساوی
بر تقدیر وجودش اگر در عموم نبیین داخل نباشد مساوی نباشد پس مساوی باشد ومساوی نباشد
واگر در عموم النبیین داخل باشد لاجرم خاتم النبیین نتواند بود پس مساوی نتواند بود واین مفصل
عنقریب می آید وانچه این سفیه بے عقل تعدد خاتم النبیین دبودن دو کس خاتم النبیین
در یک عصر باقتضاء حماقت ونافهمی تجویز میکند فضوح آن عنقریب بوضوح می آید واز حدیث
ابی بن کعب رض که دران اذا کان یوم القیمة کنت امام النبیین ارشاد شده است نیز امتناع
ذاتی مساوی ثابت است چه بر تقدیر امکان مساوی وفرض وجودش یا در عموم النبیین
داخل باشد بین تقدیر آنحضرت صلی الله علیه وسلم که امام سائر النبیین اند امام او نیز خواهد بود
واو امام النبیین نتواند بود پس او مساوی نشد یا در عموم النبیین داخل نباشد بین تقدیر
مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نتواند بود علی التقدیرین او مساوی شد ومساوی نشد
فهو مصداق اجتماع النقیضین وهم وجود مساوی مستلزم عدم آنست فهو ممتنع بالذات
لما مر فی المقدمة الممهدة واز حدیث ابی هریرة رض که دران ثم اقوم عن یمین العرش لیس احد من
الخلائق یقوم ذلک المقام غیری ارشاد شده است نیز امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در نعوت کمال متحقق وممکن است چه بر تقدیر امکان مساوی وفرض وجودش
یا او موصوف باین صفت نباشد پس مساوی مساوی نشد واگر موصوف باین صفت باشد
لازم است که قائم آن مقام باشد ونباشد لقول الصادق المصدوق صلی الله علیه وسلم
لیس احد من الخلائق یقوم ذلک المقام غیری فهو مصداق اجتماع النقیضین وفرض وجودش

مستلزم عدم آنست فهو ممتنع بالذات واز حدیث ثانی حدیث مذکور دران ارشاد شده
اعلی درجة فی الجنة لاینالها الا رجل واحد ارجوان اکون انا هو نیز امتناع ذاتی مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم ثابت است چه نائل آن درجه بلاشبهه اعلی خلق الله
است ذاین الدا بلد باین اعتراف دارد وهم اعتراف دارد باینکه اخبار صادق آنحضرت
صلی الله علیه وسلم آن است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم نائل آن درجه خواهند بود
پس بر تقدیر امکان مساوی وفرض وجودش یا آن مساوی نائل این درجه باشد
یا نه علی الثانی مساوی نشد وقد فرض مساویا هف وعلی الاول لازم است که نائل
آمد درجه باشد بنا علی التقدیر ونائل آمد درجه نباشد بنا برانیکه نائل آن درجه یک کس است
یعنی ذات مقدسه آنحضرت صلی الله علیه وسلم ولیس فهو مصداق اجتماع النقیضین وهم
وجودش مستلزم عدم آنست فهو ممتنع بالذات وهو المطلوب واز احادیث آتیه
که در قول ثالی می آید نیز امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در نعوت
کمال محقق ومبرهن است وهر چند ازین احادیث که نصوص اند برانیکه نعوت مختصه
آنحضرت صلی الله علیه وسلم که دران احادیث مذکور اند در ذات مشترک نتوانند بود
وفرض اتصاف دیگری بدان نعوت قول باجتماع النقیضین وفرض آن شی است که
وجود آن مستلزم عدم آن باشد امتناع ذاتی که درین نعوت وصفات مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد ظاهر باهر است الا چون مخاطب ناهنجار ابلد من الحمار
واکفر من حمار است ناچار به تفصیل وتطویل ضرورت افتاد واز فرط غوایت وعمایت او
وتناهی او در جهالت وضلالت این است که او بعد ذکر حدیث ولیس احد من الخلائق
یقوم ذلک المقام غیری وبعد ذکر حدیث لاینالها الا رجل واحد ولیس از اعتراف باینکه نائل این
درجه اعلی نخواهد بود مگر اعلی مخلوقات واینکه آنجناب صلی الله علیه وسلم نائل اندرجه خواهد بود وظهور
اینکه بعد تسلیم ثبوت صفت لایقوم ذلک المقام غیری وتسلیم بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم

نائل آنقدر رجحه که نائل آن نیست مگر یک مرد تجویز امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع
صفات ونعوت تجویز این است که آن مساوی موصوف باین هر دو صفت باشد وموصوف
باین هر دو صفت نباشد وتجویز امکان چیزیست که وجودش مستلزم عدم آنست از فرط غباوت
ونادانی وغایت جهل وبی ایمانی امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وافضل از آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم ازین حدیث می فهمد واین از ایمان گذشته کجفهمی را تامل صادق می نماید ولفظ
سلوا وارجو را که تواضعا ارشاد شده است وطیبی گفته سلوا اللہ لی الوسیلة وانما طلب صلی اللہ
علیہ وسلم من امته الدعا لیطلب الوسیلة افتقارا الی اللہ تعالی بعضا لنفسه ولینتفع امته ویثاب
اویکون ارشادا الهم فی ان یطلب کل منهم من صاحب الدعاء له برشک محمول می نماید واگر این حماقت
شعار عقل وایمان داشتی از همین حدیث بامتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ایمان
آوردی ودنبال آن دجال کذاب گذاشتی چه آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نائل آن اعلی درجات
است که در نیل آن دو کس متشارک نتوانند شد که لاینالها الا رجل واحد پس با وصف تسلیم بودن
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نائل آن اعلی درجات که لاینالها الا رجل واحد تجویز مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم درین صفت تجویز اجتماع النقیضین است وهرگاه که ازهمین حدیث امتناع
ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم که مصداق اجتماع النقیضین وجودش مستلزم عدم آنست
متحقق شد اعلی ازان حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ادنی بالامتناع اولی است غایت حماقت این احمق غوی این است
که دو مقدمه بدیهی آنکه نائل این درجه اعلی اعلی مخلوقات است دوم اینکه آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
نائل این درجه اعلی است تمهید نمود کدام ازین دو مقدمه که آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نائل این درجه
اعلی است ونائل این درجه اعلی اعلی مخلوقات است یعنی ثابت است که آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
اعلی مخلوقات است واز نص لاینالها الا رجل واحد متحقق است که آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موصوف
است بنیل درجه که دیگری بنیل آن درجه موصوف نیست پس با وصف تسلیم بودن آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم باین نعت تجویز مساوات ومشارکت دیگری با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درین نعت تجویز اجتماع

النقیضین است ہان مگر این قائل چنین تجویز کند کہ دیگری موصوف بدین نعت گردد و این نعت
ازان حضرت صلی اللہ علیہ وسلم مسلوب شود و بریں تقدیر ہم مساوات نماند بریں تقدیر ہم وجود مساوی
مستلزم عدم آنست فہو علی ہذا التقدیر ایضا ممتنع بالذات از جد جہد این بی عقل در اثبات مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلکہ اعلی ازان حضرت صلی اللہ علیہ وسلم معلوم شد کہ این حمار صخاب بے جہل و
کذب ہران دجال کذاب ہم مزیت یخواہد این ہست حال تامل صادق این بی تامل کاذب لما قولہ
مگر واقع شدنی نیست لامتناعہ بالغیر بوجوہ عدیدہ باطل ہست چہ امتناع ذاتی مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم بوجوہ کثیرہ ثابت و مبرہن شد و علی تقدیر التنزل نیز این قول بے ربط و بیمعنی ہست
زیرا کہ این جاہل نافہم میگوید کہ چون تامل صادق در الفاظ این حدیث کردہ شود قدرت او تعالی
بر اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ثابت می شود و قدرت عبارت است از صحت فعل و صحت
ترک کما ہو مصرح فی کتب الکلام و سیاتی نقل عبارتہا انشاء اللہ تعالی و باز میگوید کہ واقع
شدنی نیست لامتناعہ بالغیر چون ممتنع بالغیر بر دو گونہ است یکے آن ممتنع بالغیر کہ مستلزم ممتنع
بالذات باشد چنانچہ عدم قدرت او سبحانہ تعالی و عدم حیات او سبحانہ و عدم علم او سبحانہ نزد
عامہ متکلمین ہست کہ بزیادت صفات قایل اند و عدم آنہا را ممتنع بالغیر میدانند و چنانکہ عدم
عقل اول است نزد فلاسفہ کہ مستلزم عدم واجب سبحانہ نزد آنہاست و دویم آن ممتنع بالغیر
کہ مستلزم ممتنع بالذات نباشد صرف بارادہ فاعل مختار بوقوع ناید و وقوع آن مستلزم
محالی نبود مراد این غبی نافہم از امتناع بالغیر در قول او لامتناعہ بالغیر چہ باشد اگر مراد ش اینست
کہ مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ممتنع بالغیر از قبیل ثانی
است فذالک باطل زیرا کہ وجود مساوی یا اعلی از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم مستلزم محال
بالذات است و ہو کذبہ سبحانہ و این قائل ہم ببطلان این شق اعتراف دارد کما سیاتی انشاء اللہ
تعالی و اگر مراد ش این ہست کہ مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم ممتنع بالغیر از قسم اول است درین صورت مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تحت قدرت داخل نتواند بود چنانکہ عدم صفات کمالیہ او
سبحانہ نزد متکلمین تحت قدرت داخل نیست فعلی ہذا الشق یبطل قولہ قدرت او تعالی بر اعلی
از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ثابت می شود وقال الا اللہ الا بلد مخفی نماند کہ این ہمہ احادیث بر عدم
وجود مساوی دلالت میکنند نہ بر عدم امکان ذاتی و علماء محدثین جزاہم اللہ العزیز عنا وعن
سائر المسلمین در تدوین فضائل و محامد حضرت سید المرسلین صلی اللہ علیہ وسلم سعی بلیغ نمودہ
و کمتر حدیثی خواہد بود کہ در آن ذکر فضیلت مذکور بودہ باشد و علماء محدثین آنرا ترک کردہ باشند
لیکن ہیچ یکے تصریح نکردہ نہ اشارہ حدیث کہ دال بر امتناع ذاتی مساوی مذکور باشد
مذکور نمودہ و نہ ہیچ یکے از عموم و شمول نصوص قطعیہ قرآنی مساوی مذکور تخصیص کردہ بلکہ
برعکس آن تخصیص دلائل عقلیہ قطعیہ ماخوذہ از قرآن مجید وغیرہ دلالت میکنند کہ مساوی مذکور
ممکن است و داخل تحت عموم و شمول نصوص قطعیہ قرآنی دال بر عموم قدرت الٰہی و مشاہدات
عارفین باللہ رب العالمین نیز بامکان ذاتی مساوی مذکور و دخول وی تحت قدرت کاملہ
حکم میکنند چنانچہ انبہمہ خواہد آمد انشاء اللہ تعالی اقول سابق گذشت کہ از احادیث سابقہ الذکر
امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متحقق است و ہم از حدیث جابر رضی اللہ عنہ
کہ متفق علیہ است و در آن و بعثت الی الناس عامۃ ارشاد شدہ است نیز امتناع ذاتی
مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ثابت است چہ بر تقدیر امکان آن و فرض وجودش یا
او مبعوث الی الخلق عامۃ باشد یا نباشد اگر نباشد مساوی آنحضرت صلعم نشد و اگر مبعوث
الی الخلق عامۃ باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از امت او باشد معاذ اللہ پس برین تقدیر
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مبعوث الی الخلق عامۃ نباشد پس آن مساوی مساوی نباشد و چون
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین صفت کہ بعثت الی الناس عامۃ موصوف اند بعد تسلیم موصوفیت
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین صفت لازم است کہ آن مساوی بر تقدیر وجودش از امت
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد پس مساوی نتواند بود پس ہر تقدیر وجود مساوی مستلزم

عدم اوست و هرچه وجودش مستلزم عدمش باشد ممتنع بالذات است و از حدیث ابی هریره
رضی الله عنه که مسلم روایت کرده و در آن ارشاد شده است ارسلت الی الخلق عامة و ختم
بی النبیون نیز امتناع ذاتی مساوی آنحضرت در نعوت کمال ثابت است چه بر تقدیر امکان مساوی
و فرض وجود آن یا هر دو صفت در آن یافته شوند یا نه اگر یافته نشوند آن مساوی مساوی نشد
و اگر یافته شوند آن مساوی مرسل الی الخلق کافه باشد پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم از امت
او باشد پس آن حضرت صلی الله علیه وسلم مساوی او نباشد و نیز بر تقدیر اینکه آن مساوی آخرین
همه انبیا باشد تا معنی ختم به النبیون در آن یافته شود برین تقدیر ضرورست که در آنحضرت صلی الله
علیه وسلم صفت ختم به النبیون که ارشاد شده است یافته نشود پس آنحضرت صلعم مساوی او نشدند
پس او مساوی آنحضرت صلعم نشد بهر کیف وجود مساوی مستلزم عدم آنست و هرچه وجودش مستلزم عدم
آنست محال بالذات است و آنچه این غبی نافهم بلکه حیوان لایعقل متخیل کرده است که احتمال
است که زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم و مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم یکے باشد
برین تقدیر هر دو برابر خاتم الانبیاء باشند و این نهیق حمارے و نعیق غرابی را در اقوال مستانفه
بغایت مدد شد از زبان کج مج بیان خود برآورده ناشی از غایت سخافت عقل و نهایت
بلادت و نافهمی است چه خاتم الانبیا آن باشد که آخرین همه انبیا باشد و ملت او
ناسخ همه ملل و دین او موبد و او مبعوث الی الخلق کافه باشد و هر که در زمان او و بعد
زمان او باشد از امت او باشد چه اگر او آخرین همه انبیا نیست پس معنی ختم به النبیون
و معنی خاتم النبیین که این جمع محلی باللام است و معنی ختم نبوت بی آنکه خاتم الانبیا آخرین همه
انبیاء باشد متصور نمی شود و اگر در زمان او نبی دیگر باشد ملت او ناسخ ملل نشد و دین او
موبد نشد و او مبعوث الی الخلق کافه نشد و هر کسیکه در زمان او یا بعد زمان او باشد
از امت او نشد پس بر این احتمال که این احمق نافهم از جهت نفهمیدن معنی خاتم الانبیاء باقتضای
غایت حماقت برآورده است آن هر دو کس خاتم الانبیا نتوانند بود چنانچه تفصیل این انشاء الله تعالی

می آید پس احادیث مذکوره چنانچه بر عدم وجود مساوی دلالت می کنند بر عدم امکان ذاتی آن
دلالت می کند و نه فهمیدن دلالت آن بر امتناع ذاتی مساوی مذکور ناشی از غایت غباوت
وجهالت وضلالت این پلید ناافهم است چه دلالت آن احادیث بر امتناع ذاتی مساوی
در غایت ظهور است ولیکن مَنْ لَمْ یَجْعَلِ اللّٰهُ لَهٗ نُوْرًا فَمَا لَهٗ مِنْ نُوْرٍ وچون پیش ازین از بیدینان کسی
تفوه به هیچو کلمات لایعنی که آن مضل بمعنی از زبان دلالت ترجمان برآورده از ایمان برآمده
بهیچ شتافت نکرده بود علمای دین را ضرورت تصریح بامتناع ذاتی مساوی پیش نامده
بود و نصوص قطعیه قرآنی ممتنعات ذاتی را شامل نیستند وهیچ دلیل عقلی ونقلی بر امکان ذاتی
مساوی مذکور دلالت ندارد تا دخول آن تحت عموم وشمول نصوص قطعیه متوهم گردد واز مشاهدات
عارفین باللّٰه امکان ذاتی مساوی ثابت نیست واین ملحد مرید شیطان الانس را با عارفین
باللّٰه چکار آن شیطان مقتدایش انکار حضرات عارفین باللّٰه می نمود این ملحد ذکر عارفین باللّٰه
برای تلبیس می نماید **افاد استاذنا** بیان کبری این است که اگر هیچ ممتنع بالذات
تحت قدرت الٰهی داخل باشد ممکن ذاتی باشد والانقلاب من الامتناع الذاتی الی
الامکان الذاتی مستحیل بالذات پس آنچه امتناع بالذات است تحت قدرت الٰهی داخل
نمی تواند شد **قال الکجون الجوج** اقول بیشک ممتنع بالذات استحقاق و لیاقت
استفاده و قابلیت فیض وجود از جناب مفیض الخیر والجود نمیدارد و درین هیچ کلام نیست
فامّا کلام درین است که هر چه عقل جزوی فلسفی یا عقل ناقصان متفلسفی آن ممتنع بالذات میداند آن
ممتنع بالذات در نفس الامر است یا نه انقلابات واستحالات باعتبار کون وفساد صور نوعیه
جوهریه عنصریه که مشاهد و رای العین است فلاسفه جائز میدارند و انقلاب اعراض و افعال
بانواع جوهریه ممتنع بالذات اعتقاد می کنند و حالانکه از صحاح احادیث ثابت است که اعمال
حسنه وسیئه بصور انسانیه منقلب گشته در قبر نزد میت ملازم خواهند بود و نیز در وزن
اعمال اقوال است یکی ازان اینست که اعمال متجسده موزون خواهند شد و نیز موت که

از اجناس جوهریه عنصریه نزد ارباب

وجودی است یا عدمی علی اختلاف القولین بصورت کبش منقلب شده
درمعائنه هرکس آورده وشناخته هرکس شده مذبوح خواهد شد بظاهر فساد اعتقاد
فلسفی بسیار اند بهمین چند اشاره از خوف تطویل اکتفا رفت حال پیشوایان این متفلسفی این است
قیاس حال او باید کرد وقیاس کن ز گلستان من بهار مرا والسلام انشاء الله تعالی دانسته خواهد شد
که دعوی متنازع فیه نیز ازین قبیل است که ممکن بالذات ومقدور الهی است ومدعی
معترض آنرا ممتنع بالذات میداند اقول اولا این گول جهول او لا گفته است که کبری محل کلام
است الحال قول در بیان کبری نقل کرده تسلیم کبری می نماید وایمان می آرد باینکه ممتنع
ذاتی تحت قدرت داخل نیست ومیگوید که درین هیچ کلام نیست فاما کلام درین است
که هرچه عقل جزوی فلسفی یا عقل ناقصان متفلسی آن را ممتنع بالذات میداند آن ممتنع
بالذات ونفس الامر هست یا نه این کلام در کبری نیست بلکه در صغری پس اول چرا گوه خورده
گفته بود که کبری محل کلام است مگر دروغگو را حافظه نباشد وما صغری را بوجوه قاطعه باثبات
رسانیدیم وآینده هم وجوه اثبات آن را شنید میکنم انشاء الله تعالی این لباس عبارت بیان
کبری را نقل کرده کلام در صغری کرد دیگر بیهوده گوئی آغاز نهاد تا مردمان را در وهم این اندازد
که کلام در کبری میکنند اما قوله انقلابات واستحالات الی آخر ما قال افحش از هذیان مجانین
است چه انقلاب از امتناع ذاتی سوی امکان ذاتی مستحیل بالذات است باتفاق
همه عقلا وباجماع متکلمین وفلاسفه قال فی شرح المواقف فی ابحاث الممکن ان الامکان
لازمه للماهیة الممکنة لایجوز انفکاکها عنه والا لجاز خلو الماهیة عنه فینقلب الممکن ممتنعا او واجبا
ان کان خلوها عنه بزوال عنها او بالعکس ای ینقلب الممتنع او الواجب ممکنا انتهی خلوها عنه
بحدوثها بعد ما لم یکن وانه ای جواز خلوها عنه علی احد الوجهین ینفی الامان عن الضروریات
فیرتفع الوثوق عن حکم العقل بوجوب الواجب واستحالة المستحیلات وجواز الجائزات
بجواز انقلاب بعضها الی بعض حینئذ وذلک سفسطة ظاهرة البطلان انتهی واین بیهوده گو را وآن

سلمنا ان کبری محل کلام است چرا گوه خورده گفته بود که کبری محل کلام است

اشتباه است صاف بگوید که انقلاب از امتناع ذاتی سوی امکان ذاتی مستحیل ذاتی نیست
ذکر انقلابات و استحالات عناصر و انقلاب اعراض و افعال بانواع جوهریه باین مقام
ربطی ندارد و کلام ما این است که انقلاب از امتناع ذاتی سوی امکان ذاتی مستحیل بالذات
است این هرزه سرائی و بیهوده گوئی را باین مقام چه علاقه این احمق تعلق بدار تباطر ازاهم نمی فهمد
تا بمطالب علمیه چه رسد پیشوایان استاذ ما ائمه مجتهدین اند و پیشوایان این بیدین دجا جله شیاطین
که انصاف خدای تعالی را بقبایح و فواحش و نقائص و اجتماع النقیضین و آنچیز را که وجودش
مستلزم عدم آنست ممکن و داخل تحت قدرت می داند اعاذ الله المومنین من مکایدهم و نجاهم
من مفاسدهم و عقایدهم افاد استاذ الاساتذه چه عجز عبارت است از عدم القدرت علی
من شانه ان یکون مقدورا و ممتنع ذاتی مقدور نیست پس عدم قدرت بر آن مستلزم عجز او سبحانه
تعالی نمی تواند شد قال البجین البجان اقول ممتنع ذاتی نفس الامری مقدور نیست
فاما ممکن ذاتی که ممتنع ذاتی زعمی باشد چنانکه در ما نحن فیه است و خواهد آمد ان شاء الله تعالی
پس بیشک آن مقدور است مخفی نماند که تعریف عجز بعبارت مذکوره ازین علامه یگانه زمانه
عجیب و غریب است چه لفظ قدرت در ترکیب عدم القدرت یا بمعنی مقدوریت است پس
عدم قدرت صفت آن شی خواهد بود که مقدوریت ازان معدوم شده و عجز صفت فاعل است
و اگر بمعنی قادریت باشد پس فاسد تر از اول است کما لا یخفی علی اهل العلم اقول
بر اهین قطعیه امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در صفات که بمصداق اجتماع
النقیضین وجودش مستلزم عدم آنست باثبات رسانیدیم و منکشف گردانیدیم اگر احمقی
جاهل و معاندی متجاهل نفهمد و ازان جهو دنماید در افتضاح خود می افزاید پس آن تحت قدرت
هیچو دیگر ممتنعات ذاتیه داخل نیست اما قوله مخفی نماند الخ بسا عجب است یی بهره ماندن این
احمق از فهم مسائل علوم حقیقیه معلوم بوده است ازین قول معلوم شده که بیچاره از عربیت هم
محض بی بهره است که از غایت سفاهت لفظ علی را که ناسخ آنرا بصورت عن نوشت لفظ

لله عجز سلب قدرت است از ذات مقدور باعتبار اتصافش بامر ممتنع ذاتی و عدم قدرت صفت قادر است باعتبار اتصافش بامر ممتنع ذاتی و عجز و عدم قدرت هر دو بمعنی واحد اند و بر هر دو اطلاق میشود

عن قرار داده آن را دلیل اعتراض گردانید و علی التسلیم اگر لفظ عن بجای لفظ علی باستعمال آید
چه باک قال فی القاموس عن مخففة علی ثلثة اوجه یکون حرفا جارا و اسما عشرة معان المجاوزة
سافر عن البلد البدل لاتجزی نفس عن نفس الاستعلاء فاما یجلل عن نفسه انتهی ما اردنا نقله
وفی الصحاح وقد یقع عن موضع علی نحو لا افضلت فی حسب عنی ای علی وقال ایضا حروف
الجر تنوب بعضها عن بعض اذا لم یلتبس المعنی این ہمچین را که از عربیت نابلد است در ہیچ اعتراض
معذور توان داشت افادات استاذی مثلا اگر کسی گوید او سبحانه تعالی بر خلق نظیر و شریک خود
یا بر خلق اجتماع النقیضین یا ارتفاع النقیضین قادر نیست نتوان گفت که این قول بعجز او سبحانه
وتعالی است قال السید العنید اقول نفی قدرت بر خلق امری که اخبار الهی بخلاف او واقع شده آن را مستحیل گردانیده
چنانکه ایمان ابولہب داد خال کفار در جنت و خلق نظیر و مساوی معلوم و ما نحن فیه چنانکه مدعی
معترض را قول و عقیده است و مفصل خواهد آمد انشاء الله تعالی بیشک قول بعجز او سبحانه
است تعالی الله عما یقول الظلمون علوا کبیرا اقول روشن و مبرہن شد که مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در صفات کمال مصداق اجتماع نقیضین است و وجودش
مستلزم عدم آنست و مصداق اجتماع النقیضین و مصداق ما وجوده مستلزم لعدمه
ممتنع بالذات است بیہوده گوئی این پلید بجا است افاد الاستاذ و آیات دالة
بر عموم قدرت او سبحانه نحو قوله تعالی والله علی کل شیء قدیر و قوله سبحانه و کان الله
علی کل شیء مقتدرا الی غیر ذلک متناول ممتنعات عقلی نیست چه ممتنع عقلی شیء نیست تا در
عموم کل شیء داخل باشد قال الملحد الا بلد اقول ممتنعات عقلی که در نفس الامر ممتنعات
عقلی باشند بیشک در عموم کل شیء داخل نیست فاما ممکنات ذاتی که از سوء فہم آن را
ممتنعات عقلی دانسته باشند چنانکه منجمله آن مساوی و برابر است در ما نحن فیه
بلا ریب در عموم کل شیء داخل است پس اخراج آن از عموم کل شیء الحادی است در

آیات اللہ تعالیٰ ومخرج این منجملہ مصداق کریمہ انّ الّذین یلحدون فی آیاتنا لا یخفون علینا است
کما سبجی تفصیلاً انشاء اللہ تعالیٰ اقول برہانیں قطعیہ امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم باثبات رسید پس آن در عموم کل شئی داخل نیست و داخل کردن مصداق اجتماع
النقیضین ومصداق ما وجودہ مستلزم بعدمہ در عموم واللہ علی کل شئ قدیر الحاد است
چنانکہ گذشت وسیاتی ومعہذا داخل کردن ممکنات ذاتی را مطلقاً کہ معدوم باشند ازلاً
وابداً در شئی خلاف مذہب اشاعرہ اہل سنت است قال فی شرح المواقف المقصد السادس
فی ان المعدوم شئ ام لا وانہا من امہات المسائل الکلامیۃ فقال غیر ابی الحسن البصری وابی
الہذیل العلاف والکعبی من المعتزلۃ ان المعدوم الممکن شئ فان المہیۃ عندہم غیر الوجود ومعروضۃ
لہ وقد تخلو عنہ مع کونہا مستقرۃ فی الخارج وانما قید والمعدوم بالممکن لان الممتنع منہ منفی لا تقرر لہ
اصلاً اتفاقاً ومنعہ الاشاعرہ مطلقا ای فی المعدوم الممکن والممتنع جمیعاً فقالوا المعدوم
الممکن لیس بشئ کالمعدوم الممتنع لان الوجود عندہم نفس الحقیقۃ فرفعہا رفعہا وبہذا یعلم
ذہب الیہ الاشاعرہ قال الحکماء ایضاً انتہی پس قول او فاتما ممکنات ذاتی کہ ازلاً وابداً
فہم آن را ممتنعات عقلی دانستہ باشد چنانکہ منجملہ آن مساوی و برابر است در ما نحن
فیہ بلاریب در عموم کل شئ داخل است معلوم نیست کہ مبنی بر کدام مذہب است کہ
این ملحد ہم بمعدوم بودن مساوی کہ در آن کلام است ازلاً وابداً اعتراف دارد
پس معلوم نمی شود کہ این لامذہب دخول آن را در عموم شئ بر کدام مذہب مبنی کردہ است
مگر آن بیچارہ از جہل معذور است ہرچہ در ذہن بخش میگذرد بیہودہ می گوید افادہ استاذی
العلامہ اگر کسے از نفی قدرت او سبحانہ بر ممتنعات عقلی ومستحیلات ذاتیہ تحاشی کند واین را
از باب اساءت ادب نسبت بحضرت کبریای ایزدی جلشانہ وعز مجدہ انکار ایمان و
توحید را برکنار گذارد قال الابلہ الانکد اقول چنانکہ تحاشی کسی از نفی قدرت او سبحانہ وتعالیٰ
بر مستحیلات ذاتیہ نفس الامریہ باعتقاد اساءت ادب حضرت ذوالجلال الکبیر المتعال

لہ ابلہ مرد بد خلق
انکد مرد بد خوی کم
خیر وشر خویش را
نشناسد الارب

جل جلاله وعم نواله موجب تفرید از ایمان و توحید است همچنین است تحاشی کسی از اثبات
قدرت کامله شامله بر ایجاد آن ممکنات ذاتیه که اخبار الٰهی و یا علم الٰهی یا غیر آنها سوای ذات
پاک و صفات کمال حضرت واجب الوجود مفیض الخیر والجود مقتضی امتناع آنها شده
باشد چنانکه تحاشی از اثبات قدرت کامله بر خلق مثل و مساوی آنحضرت خیر البریات افضل
الموجودات حبیب رب العالمین سید الاولین والآخرین صلی الله علیه وآله واصحابه اجمعین
وسلم که ممکن بالذات ممتنع بالغیر است و اخبار و علم الٰهی بعدم خلق آن متعلق شده ممتنع
بالغیر گردانیده پس این قسم ممکن داخل قدرت کامله است بدلائل عقلی و سمعی پس اگر
کسی آن را بوساوس شیطانی و هواجس نفسانی که باطل و ناتمام اند ممتنع بالذات
قرار داده از مقدورات الٰهی اخراج کند این هر دو کس ایمان فراموش باهم هدوش
و با محبوب الحاد خود اگر تایب نشوند در جهنم هم آغوش خواهند بود مفصل می آید انشاء الله تعالی
اقول بتحقیق پیوست و آینده را هم بتحقیق خواهد رسید و مساوی آنحضرت صلی الله علیه
وسلم در صفات کمال که مصداق اجتماع النقیضین است و وجودش مستلزم عدم است
ممتنع ذاتی است آن را ممکن ذاتی دانستن ناشی از حماقت و نادانی و یا از تعنت
و بی ایمانی است و اعتقاد اینکه هر ممکن ذاتی گو مستلزم ممتنع ذاتی باشد تحت قدرت
الٰهی داخل است نیز بکفر و بی ایمانی می کشد چه قدرت وغیره صفات کمالیه حضرت باری
جلشانه نزد عامه متکلمین و هم نزد پیشوایان این سفیه بی ایمان ممکنات ذاتی هستند و عدم
آنها که ممکن ذاتی و ممتنع بالغیر است نزد متکلمین تحت قدرت الٰهی داخل نیست و اعتقاد
بدخول آن تحت قدرت کفر و الحاد است کما سیاتی مفصلا این متعنت بی ایمان اگر
از اتباع آن دجال شیطان توبه نمی کند و اعتزال نمی گزیند عنقریب وخامت عاقبت
می بیند و به پهلوی او در کنج جهنم می نشیند و مفصل می آید انشاء الله تعالی افاد استاذی
المحقق و بامکان شریک او تعالی و عدم او سبحانه و بامکان اتصاف

او سبحانه بنقایص وقبایح وتجسم وتمکن وغیر ذلک اعتقاد دارد وچه اینهمه ممتنعات ذاتیه اند واگر مقدور باشند بلاشبهه ممکن باشند تعالی الله عما یصفون قال النبی الغوی اقول منجمله مشار الیه بلفظ اینهمه اتصاف بنقایص وقبایح است وآن بیشک ممتنع است لیکن کلام درین است که این اتصاف ممتنع بذات خود است چنانکه معترض درین قول تصریح بدان کرده یا ممتنع لذات الواجب تعالی واین معنی بدون تدقیق نظر واضح نخواهد شد پس میگویم قول ما که این ممکن بالذات است یا واجب بالذات یا ممتنع بالذات موافق اصطلاح حکمت مراد از ذات در آن ذات موصوف بهر سه مفهوم است که بلفظ این تعبیر ازان واقع شده در عرف علم پس میگویم که اتصاف معنی اسمی نسبی است طرفین را میخواهد یعنی اتصاف شی بشی وطرفین خارج از حقیقت اتصاف ولازم ذاتی آن در تحقق وتصور پس هرگاه معنی اتصاف تصور میکنم تصور هر دو شی تبعاً لازم می آید چنانکه در لفظ ابتدا که چون تصور معنی آن میکنم تصور طرفین اولازم می آید یعنی ابتدا شی از شی لیکن اینچه لازم ذاتی اوست مطلق دو شی است نه خاص وچون اتصاف معنی مصدریست افرادش افراد حصصی خواهد بود وکلی بنسبت افراد حصصی نوع است پس مطلق اتصاف نوع واحد خواهد بود ونوع واحد یا واجب بالذات یا ممکن بالذات یا ممتنع بالذات بر سبیل انفصال حقیقی خواهد بود پس احتمالات عقلی درینجا شش است باعتبار آنکه در تخصیص شی ثانی دو احتمال است صفت کمال وصفت نقصان ودر تخصیص شی اول سه احتمال واجب وممکن وممتنع وچون در اتصاف ممتنع ذاتی بصفات کلامی است پس طویل دامان سخن فیه چندان تعلق نمیدشت آن را ساقط کرده دو احتمال باقی گذاشتیم پس از شش چهار باقی ماند اتصاف ممکن بصفت کمال وبصفت نقصان این هر دو ممکن بالذات واقع چنانکه اتصاف زید بعلم وجهل مثلا واتصاف واجب تعالی بصفت کمال این واجب وضروریست واتصاف واجب تعالی وتقدس

اول وامتناع اتصاف ثانی مذکور لذات واجب تعالی است زیرا که وجوب الوجود چنانکه
منبع استجماع جمیع صفات کمال است منشا تقدیس از جمیع صفات نقص و تنزیه
از همه اتصافات است بنقایص و نیز چون وجوب یا امتناع بسبب خصوصیت طرفین
آید همین معنی وجوب اتصاف و امتناع آن بالغیر است چه خصوصیت طرفین از مقومات
اتصاف است و نه از لوازم ذاتی آن نه آنکه وجوب وامتناع مذکور لذات للاتصاف
است چه ذات اتصاف در اتصاف زید بعلم وجهل متحقق است وایجاب بلاشبهه
ممکن بالذات است و دوانیکه ممکن بالذات باشد بودن آن واجب بالذات یا ممتنع
بالذات باطل است بلاریب لکون القضیة المنعقدة من المفاهیم الثلثة حقیقیة فالقول
بان اتصاف الواجب تعالی وتقدس بالنقایص لیس بممتنع لذات الواجب تعالی
وتقدس بل لذات الاتصاف او ممتنع لالذات الواجب تعالی وتقدس بل لذات
الاتصاف ندارمن بعید لیس من شان العقلاء فضلاً عن الفضلاء اقول ازین قول
مبرهن گشت که این حیوان لایعقل از فهم مسائل علمیه بالجمله دور است ریش خودش
در آفتاب سفید کرده عمر خودش در مذاولت کتب رایگان بر باد داده است لیکن
تدقیق نظر که این بی بصر و بی بصیرت بتکلف آن کرده کشف عوار او نمود بیان این اجمال
این است که هر مفهوم که بدیگری نسبت کرده شود بقطع نظر از حکایت حاکی و انتزاع
منتزع عنه بتمامه در واقع ونفس الامر از سه کیفیت خالی نیست یا واجب
بالذات است یا ممکن بالذات است یا ممتنع بالذات واین کیفیات نسبت ایجابیه
من حیث کونها فی نفس الامر مراد خوانند پس هر مفهوم بالنسبت بدیگری در واقع
ونفس الامر حالی است که مرهون بانتزاع ذهن واعتبار حاکی نیست و حال
واقعی را که مصداق و محکی عنه بحمل وصفی بر دیگری می باشد اتصاف نامند چنانچه

گویند کہ ظرف اتصاف جسم بسواد و ظرف اتصاف زید بعمی و ظرف اتصاف سما بفوقیت
خارج است و ظرف اتصاف اثنین و اربعہ بزوجیت و ثلثہ و خمسہ بفردیت نفس الامر است
و ظرف اتصاف کلیات بجنسیت و فصلیت خصوص ذہن است و آن اتصاف واقعی
کہ محکی عنہ و مصداق حمل و حکایت است یعنی مصدری انتزاعی نیست، و آن خود حقایق
مختلفہ اند حصص کدامی یعنی مصدری نیستند مثلا اتصاف واجب تعالی شانہ بوجود
یعنی مصداق الحکایۃ بان اللہ تعالی موجود و نفس الامر واجب است و اتصاف او
سبحانہ بامکان ذاتی یعنی مصداق الحکایۃ بان اللہ تعالی ممکن ذاتی و نفس الامر ممتنع
بالذات است و اتصاف الانسان بالکتابۃ یعنی مصداق الحکایۃ بان الانسان کاتب
و نفس الامر ممکن بالذات است و این مصادیق کہ باتصافات نامیدہ می شوند در ہیچک
ذاتی مشترک نیستند تا بشرکت در یک حقیقت نوعی چہ رسد و این مقدمات بر متبدیان
طلبہ علوم مخفی نیست و این معنی ظاہر است کہ اتصاف ہر شی بہر مفہوم بدین معنی و نفس الامر ممکن
نیست مثلا اتصاف حقیقت انسان بحماریت کو در مادہ این حیوان لایعقل یافتہ شدہ
یا اتصاف حقیقت بیاض مثلا ثوب یا اتصاف حقیقت ابوت بحجریت بلکہ اتصاف بعض
اشیا ببعض مفہومات واجب بالذات است و اتصاف بعض اشیا ببعض مفہومات ممتنع
بالذات است پس اتصاف واجب الوجود جلشانہ بنقایص و قبایح و تجسم و تمکن و تحیز
ممتنع بالذات است چنانکہ اتصاف انسان بلا انسانیت ممتنع بالذات است این بلید
پلید اتصاف او سبحانہ را بنقایص و قبایح و فواحش و تجسم و تمکن و حجریت و نباتیت و حیوانیت
و مائیت و ناریت و ہوائیت ممکن بالذات میداند و باز خود را از مؤمنان می شمارد و طرفہ تر اینست
کہ بتدقیق نظر بر آن دلیل می آرد و حاصل دلیل او اینست کہ اتصاف یعنی آنی نسبی است و افراد
آن ہیچ حصہ متفقہ الحقیقت است کہ متخالف بامکان ذاتی و امتناع ذاتی نتوانند شد و بعض
حصص آن ممکن بالذات است پس جمیع حصص آن ممکن بالذات باشند و اگر بعض حصص آن

از جہت خصوصیت حاشتین واجب بعض حصص از جہت خصوص حاشتین ممتنع باشند آن وجوب
وامتناع ذاتی نیست بلکہ وجوب امتناع بالغیر است واین استدلالش ناشی از جہل وحماقت اوست
حکم بامتناع ذاتی اتصاف اوسبحانہ بنقایص وقبایح وتجسم وتمکن وغیر ذلک ازین جہت است کہ
معنی اتصاف مصداق نفس الامری اتحاد اوسبحانہ تعالی بنقایص وقبایح وغیرہ است وآن مصداق نفس الامری
ممتنع بالذات است وآن از حصص معنی مصدری اتصاف نیست ووجہ امتناع ذاتی آن این است کہ اتحاد
حقایق متخالفہ قبائیہ ممتنع ذاتی است چنانکہ اتحاد مہیۃ سواد باحقیقت انسان یا کاتب مثلاً وامتناع
آن معلل بعلت نیست وچون حقیقت حقہ واجب بالذات مباین ذوات ومہیات حوادث ممکنہ
ایۃ ما کانت است اتحاد آن باذوات حادثہ ومہیات ممکنہ ممتنع بالذات است پس اتصاف
اوسبحانہ بانسانیت ولوازم خاصہ انسانیت وحیوانیت ولوازم خاصہ حیوانیت ولوازم خاصہ
جسمیت وبدیگر حقایق ممکنہ حادثہ وبخواص آن کہ از جملہ آن قبایح ونقایص اند ممتنع ذاتی است ومعلل
بعلت وداخل تحت قدرت نیست واگر آن ممکن باشد انسان بودن اوسبحانہ کاتب مستقیم
القامت بودنش وحیوان بودن اوسبحانہ ومتغذی ونامی وبوال بودن اوسبحانہ وجسم متحیز
ومتشکل ومتقدر بودن اوسبحانہ ممکن بالذات باشد وہیچ عاقل بارتکاب قول بامکان این
ہمہ جسارت نمی تواند کرد این حیوان لایعقل بیباک برقول بامکان ذاتی آن جسارت نمودہ از
غایت جہل برآن استدلال می آرد ونمیداند کہ در اتصاف بمعنی مصدری وحصص آنکہ مفہومات
ذہنی اند کلام نیست وجائیکہ گفتہ می شود کہ اتصاف فلان بفلان چیز مثلاً اتصاف سواد بانسانیت
ممتنع است معنی آن این است کہ عدم مصداق آن در نفس الامر ضروری است نہ آنکہ اینمعنی
مصدری از موجودات ذہنی است ضروری العدم است چہ مفہوم اتصاف السواد بالانسانیۃ
مثلاً از موجودات ذہنی است نہ ممتنع بالذات است ونہ ممتنع بالغیر ومصداق آن ممتنع بالذات
است نہ ممتنع بالغیر این غبی جاہل در اینمقام بوجوہ چند در ہاویہ جہالت وضلالت افتادہ است
اول بانکہ مواد ثلثہ یعنی وجوب وامتناع وامکان کیفیات مصادیق نفس الامریہ اند کہ آن را

باتصاف تعبیر می کنند نه کیفیات اتصاف بمعنی مصدری که موجود ذهنی است مثلا اگر کسی گوید
که اتصاف سواد بانسانیت وکتابت ممتنع بالذات است نتوان فهمید که این مفهوم ذهنی ممتنع
است بلکه معنی اش این است که مصداق آن ممتنع است این ناظم از اتصاف معنی اسمی نسبی
فهمیده ترکیب بیهوده گوئیها شد دوم اینکه بر تقریرش لازم می آید که اتصاف ذات حقه
واجبه بالذات بامکان ذاتی وحدوث ممکن بالذات وممتنع بالغیر است چه این اتصاف هم
حصه از حصص مطلق اتصاف است ومطلق اتصاف نوع واحد است ونفس مطلق اتصاف
ممتنع بالذات نیست چه ذات اتصاف در اتصاف زید بعلم وجهل متحقق است واینجا بلا شبهه
ممکن بالذات است وذو وانیکه ممکن بالذات باشند بودن آن واجب بالذات یا ممتنع
بالذات باطل است الی آخر ما قال پس اتصاف او سبحانه بامکان ذاتی وحدوث باعتقادش
ممکن بالذات وممتنع بالغیر است پس باعتقادش واجب بالذات ممکن بالذات است سوم
اینکه عدم بمعنی اسمی اضافی است وافراد آن حصص آن است چنانچه عدم زید وعدم عمرو وغیرهما پس
عدم نوع واحد است وبعض حصص آن ممکن بالذات اند پس بدانست این سفیه عدم الواجب
سبحانه ممکن بالذات ممتنع بالغیر است بنا علی تدقیقه وهر چه عدم آن ممتنع بالغیر است ممکن بالذات
است فیلزم علی تدقیقه ان یکون الواجب سبحانه ممکنا بالذات چهارم اینکه این قایل خود در قول
مستانف میگوید که اتصاف جزئی شخصی ممتنع بالذات است واتصاف کلی که نوع آن است
ممکن بالذات است چه امکان ذاتی کلی با امتناع ذاتی شخصی منافات ندارد وحال اینکه این
قاعده که او بتدقیق استخراج کرده است بر تقدیر صحت آن منافی این قول است واین قول منافی آن
قاعده است پس در هر دو قول او تهافت ظاهر است مگر حماقت وجهالت او عذر خواه او باشد
پنجم این است که بر قاعده مستخرجه او لازم می آید که اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین ممکن بالذات
ممتنع بالغیر خواهند بود وانچه این احمق بعد استشعار بر این در جواب آن در اقوال مستانفه گفته است
تفتیشش عنقریب می آید ششم این است که او قایل شده است که این حصه خاص یعنی اتصاف

الواجب بالنقایص والقبایح والفواحش ممکن بالذات وممتنع بالغیر است وحال آنکه این حصه از
موجودات ذهنی است وبموجودات ذهنی ممتنع بالغیر هم نتوانند بود قول بامتناع آن بالغیر ناشی از
بلادت ونافهمی است ودیگر وجوه فساد در کلام این قایل بسیار است مثلاً اینکه وجود معنی مصدری
است وافراد آن حصص است وبعض حصص آن ممکن است پس وجود شریک الباری وغیره
من الممتنعات الذاتیه برای این سفیه ممکن خواهد بود نهایت کار این است که ممتنع بالغیر باشد
حال تدقیق او این است که همچو بدیهیات ازشان عوام سفها هم نیست فضلاً عن العقلاء فضلا
عن الفضلاء قال السفیه الفهیه باز میگویم مخفی نماند که فیما بین اتصاف واجب تعالی شانه
بصفت کمال چنانکه علم وسلب اتصاف او سبحانه بصفت نقص که مقابل صفت کمال مذکور است
چنانکه جهل تلازم است ومعیته ذاتیه که درین مرتبه انفکاک یکی از دیگری ممکن نیست بخلاف ید
که فیما بین اتصاف او بصفت علم وسلب اتصاف او بصفت جهل تلازم نیست زیرا که در حال
عدم سلب اتصاف بجهل است واتصاف او بعلم او هم مسلوب است پس مابین هر دو
یعنی اتصاف او تعالی بصفت علم وسلب اتصاف او بصفت جهل علاقه ومعیته ذاتیه است
مجرد مصاحبت اتفاقیه نیست زیرا که ذات واجب الوجود جل وعلا چنانکه مقتضی اتصاف
خود بصفت کمال است همچنین مقتضی سلب اتصاف خود بمقابل آن صفت است اقول
مخفی نماند که این سفیه آنا فآنا در سفاهت ترقی می کند ما اول بیان کرده ایم که ذات حقه واجبه
بالذات مباین محض مهیات ممکنه وتقایص وخسایس وخصایص آن است وسلب آنها از
مرتبه ذات حقه واجبه ضروری است وضرورت سلب آن عبارت است از امتناع ذاتی
ثبوت آن وسلب مباین از ذات مباین آن ضروری است چه اگر آن سلب ضروری نباشد
اتحاد ومتبائنین ممکن ذاتی باشد وصفات کمال که بر مذهب عامه متکلمین بر ذات حقه زاید اند
عبارت ازان سلوب بسیطه ضروری است نیست بلکه آن امور وجودیه اند وقایم اند
بذات حقه بر مذهب آنها وسلوب بسیطه امور وجودیه نیست قدیمه نه قایم اند بذات حقه چه قیام

سفیه
کاسینا دان
فهیه کاسیم
عاجز ودرمانده
بسیفهن مرد
نفهمی الاسبه

عبارت از نحو وجود است وسلوب بسیط را وجود نیست وجهل عبارت از سلب بسیط علم نیست وعجز
عبارت از سلب بسیط قدرت نیست پس سلب جهل وعجز و دیگر خسایس وخصایص ممکنات ہمچو
فسق وفجور وسرقه وغیرہا از مرتبه ذات احدیه ضروری است وقضایای سوالب قایله الله
سبحانه لیس بجاہل ولیس بعاجز ولیس بفاسق ولیس بفاجر وغیرہا در مرتبه ذات احدیه صادق
اند العیاذ بالله اگر این سوالب صادق نباشند موجبات صادق باشند والتزام ذلک
من اشد انحاء الکفر والالحاد وثبوت علم وقدرت وغیرہما من الصفات الکمالیه نزد عامه متکلمین
که بزیادت صفات کمالیه وقیام آنہا بذات حقه قایل اند در مرتبه ذات احدیه نیست چه
تقدم مرتبه ذات موصوف بر قیام صفات بآن ضروری است وذات احدیه نزد شان
علت موجبه صفات کمالیه است وتقدم ذات علت بر معلول ضروری است ازینجا مبرہن شد
که فیما بین اتصاف واجب سبحانه تعالی شانه بصفت کمال وسلب اتصاف آن بصفت نقص
که مقابل صفت کمال مذکور است چنانکه جهل معیه ذاتیه نیست چه معنی معیه ذاتیه شلا این است که آن
ہر دو در یک مرتبه عقلیه باشند حال آنکه مبرہن شد که مصداق آن سلب نفس ذات احدیه بلا قیام
امر زاید است ومصداق این صفات وجودیه بعد مرتبه ذات احدیه است آری درمیان مرتبه
ذات ومرتبه قیام این صفات تخالف وانفکاکی نیست زیرا که درمیان علت موجبه ومعلولات
موجبه آن تخلف وانفکاکی در وواقع نمی باشد اما میانه آن ہر دو معیه ذاتیه نیست پس ثابت شد که ہر دو
یعنی اتصاف او تعالی بصفت علم وسلب اتصاف او بصفت جهل علاقه معیه ذاتیه نیست وہر دو
مجرد مصاحبت اتفاقی است زیرا که مرتبه مصداق سلب اتصاف او بجهل مرتبه ذات حقه است
وذات حقه علت موجبه اتصاف او سبحانه بصفت علم نزد عامه متکلمین است ودر علت
ومعلول مجرد مصاحبت اتفاقی نمی باشد وانچه گفته است که واجب الوجود جل وعلا چنانکه
مقتضی اتصاف خود بصفت کمال است همچنین مقتضی سلب اتصاف خود بمقابل آن
صفت است عجب کلمه ایست که هیچ مومن بدان تفوه نمی تواند کرد چه اگر ذات واجب

سبحانه مقتضی سلب صفت نقص است در مرتبه ذات حقه سلب آن صادق نتواند بود ضرورة
تاخر المقتضی عن المقتضی پس در مرتبه ذات حقه ثبوت صفت نقص صادق خواهد بود ضرورة امتناع
ارتفاع النقیضین ولایجتر علی ذلک انسان فضلا عن مومن پس این مقدمه مهمده از بیخ
برکنده شد تقطع دابر القوم الذین ظلموا والحمد لله رب العالمین قال العجان المجان
و در اینجا دو قاعده متحقق است یکی آنکه وجوب ذاتی یک نقیض مستلزم امتناع ذاتی نقیض
دیگر است وبالعکس و بر این قاعده مدعی معترض هم اعتراف دارد چنانچه در مقام استدلال ثالث
عقلی ماخوذ از قرآن مجید که عالم ربانی ذکر کرده مدعی مذکور مذکور نموده اگر گفته شود که دور ممتنع
ذاتی است پس لادور واجب ذاتی باشد وحال آنکه تسلسل واجتماع النقیضین وارتفاع
ان هم نیز لادور است واینها نیز ممتنع ذاتی اند وزید هم لادور است واین ممکن خاص است لادور
واجب ذاتی نباشد وقاعده امتناع ذاتی احد النقیضین مقتضی وجوب ذاتی نقیض خود است
منتقض گردید جوابش آنکه لادور عام است وتسلسل واجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین
اخص ازان وامتناع خاص مستلزم امتناع عام نیست ونیز زید اخص از لادور است
وامکان امر خاص ملزوم امکان امر عام نیست آری وجوب خاص مستلزم وجوب عام است
و در اینجا همین متحقق است زیرا که لادور بر ذات واجب الوجود تعالی شانه صادق است
و ذات مقدس منشا انتزاع این مفهوم است ومفهوم لادور باعتبار بودن آن مفهومی
از مفاهیم اگرچه ممکن است چه جمله مفهومات بسبب حصول ذهنی خود با بودن ذهن علت وجود
ذهنی آنها ممکن بالذات اند ونیز جمله مفهومات در ذهن بعد انتزاع است پس معلول منتزع
خود خواهند بود البته فاما باعتبار منشا انتزاع خود که ذات واجب الوجود تعالی شانه
است واجب بالذات است بالجمله بودن یک فرد واجب بالذات موجب وجوب مفهوم کلی
خود است وبودن فرد ممتنع یا ممکن موجب امتناع یا امکان کلی نیست چنانکه احد النقیضین
لاعلی التعیین واجب است وعلی التعیین ممکن چنانچه عدم زید مثلا یا ممتنع چنانچه عدم الواجب

* العجان المجان لقب از ابتکار شارح است در اینجا ان شاء الله در اینجا نیز منتهی الادب

تعالی عن العدم وسایر النقایص در مسلم است وشرح آن قلنا الواجب المبهم والمخیر فیه المتعینات
التی هی افراده جائز لان محل الوجوب غیر محل التخییر وکوجوب احد النقیضین والا جاز ارتفاعهما
انتهی باز اگر گفته شود که چنانکه دور ممتنع ذاتی است تسلسل واجتماع نقیضین وارتفاع آنها
وشریک الباری تعالی عنه وفلک وکره محوی که قطرش اعظم از قطر فلک وکره حاوی باشد
وخلا وجوهر فرد بمذهب مشائین اینهمه ممتنع ذاتی اند پس لازم که لا تسلسل ولا اجتماع النقیضین
ولا ارتفاع انها وغیر این از نقایص مذکور همه واجب ذاتی باشند پس تعدد در افراد کلی واجب
بالذات لازم آمد ودلیل توحید مبطل این تعدد است جوابش آنکه امر ضروری الثبوت مستغنی
از جعل فی الجمله اطلاق واجب بالذات بر آن در کلام علماء معقول بسیار منقول است چنانکه
انسانیت وحیوانیت زید را واجب بالذات میگویند ومعنی آنکه اگرچه در ضمن زید هر دو مجعول
شده اند فاما از جعل استقلالی مستغنی اند لهذا قضایا منعقده از آنها ضروریات می باشند
وتعدد در مصداق واجب بالذات بمعنی مذکور واقع است انچه تعدد در آن ممتنع است وبرهان
توحید مبطل تعدد آنست آن واجب بالذات بمعنی مستغنی از جعل علی الاطلاق است ومعتبر
درین قاعده که امتناع ذاتی یک نقیض مقتضی وجوب ذاتی نقیض دیگر است واجب بالذات
بمعنی اول است اما تعددیکه در واجب بالذات بر مدعی معترض لازم کرده ایم آن واجب
بالذات بمعنی ثانی است لا یخفی علی من تعمق النظر فی ما ذکره وما ذکرناه ونیز در اصل وعین این
مفهومات که سلب بر انها وارد شده دو اعتبار است یکی آنکه هر واحد مفهومی است از
مفهومات مثلا تسلسل مفهومی است چنانکه انسان از مفهومات دوم آنکه هر واحد از انها
مفهومی است که ممتنع ذاتی است باعتبار مصداق پس در نقایض این مفهومات نیز دو
اعتبار است یکی آنکه هر واحد مفهومیست از مفهومات دوم آنکه هر واحد واجب بالذات
است باعتبار مصداق واعتبار اول در نقیض اعتبار اول معتبر است واعتبار ثانی در
نقیض اعتبار ثانی پس تعدد در لا دور ولا تسلسل وغیرهما باعتبار اول است ولا استحا

فیه واما باعتبار ثانی پس اصلا تعدد در آنها نیست چه وجوب ذاتی هیچ یکی نیست مگر باعتبار
مصداق وآن نیست مگر یک ذات مقدس حضرت واجب الوجود صانع کل عالم جل وعلی
فاندفع النقض اقول این قائل جاهل را شیطان وهم او درین مقام در ورطات ضلالت
وجهالت غوطه های گوناگون داده است که بیچاره با وصف دست وپا زدن ازان نتوانست
برآمد باید دانست که مواد ثلثه یعنی وجوب ذاتی وامکان ذاتی وامتناع باهم متقابل اند معنی
وجوب ذاتی شی آنست که تقرر وجود آن ضروری باشد محتاج بجعل جاعل نباشد ومعنی امتناع
ذاتی آن این است که عدم آن ضروری باشد معلل بعلتی نباشد ومعنی امکان ذاتی آن این است
که تقرر ولاتقرر وجود وعدم آن بالقیاس الی النفس ذاته ضروری نباشند پس ضرورت عدم
ممتنع ذاتی عبارت از وجوب ذاتی کدام چیز نیست بلکه ضرورت عدم آن تفسیر امتناع
ذاتی آن است اگر مصداق کدامین مفهوم ممتنع ذاتی است لازم این است که عدم آن ضروری
باشد نه اینکه کدامین ذات واجب التقرر گردد وعدم ممتنع بالذات کدامی ذات نیست تا
ضرورت آن عدم وجوب ذاتی آن ذات باشد وامتناع ذاتی مقابل مطلق ضرورت نیست
بلکه قسم مطلق ضرورت است چه ضرورت عدم که معنی امتناع ذاتی است قسمی از ضرورت
است پس اگر شی واجب بالذات است عدم آن ممتنع بالذات است واگر مصداق کدامین
مفهوم ممتنع بالذات است عدم آن ضروری است نه وجود کدامی ذات این قاعده
متحقق ومسلم است پس اعتراض برین قاعده باینکه دور ممتنع ذاتی نیست پس لازم دور واجب
ذاتی باشد ناشی است از غایت سوء فهم چه معنی بودن دور ممتنع ذاتی این است که تحقق
دور ممتنع ذاتی است ولازم ازان این است که عدم دور ضروری باشد نه اینکه کدامین
ذات واجب الوجود باشد این بلید معنی ممتنع ذاتی بودن دور ندانست که هیچو اعتراض
آورد وبرای جواب آن سرگردان شد واگر در وهم او چنین گذشت که نفس حقیقت
دور ممتنع ذاتی است بنا برانکه اصحاب جعل بسیط مواد ثلثه را کیفیت نفس ماهیته می گویند

جوابش اینست که بر این تقدیر معنی امتناع حقیقت دور ضرورت لیسیته نفس حقیقت
دور است ولیسیته نفس حقیقت دور سلب سالبه است ذاتی از ذوات نیست تا از
ضرورت لیسیته آن وجوب ذاتی کدام این ذات لازم باشد وانچه در جواب گفته است
محض لغو است زیرا که ذات واجب الوجود بالذات نه فرد عدم دور است ونه فرد لیسیته
نفس حقیقت دور دلالت دور نقیض مفهوم دور است ومفهوم دور ممتنع ذاتی نیست تا نقیض آن
یعنی لا دور واجب ذاتی باشد این هر دو مفهوم ممکن ذاتی اند ومصداق لا دور نقیض دور نیست
تا وجوب ذاتی ذات واجب الوجود سبحانه بازای امتناع ذاتی دور قرار داده آید پس
انچه این سفیه تکلف کرده است ناشی از سوء فهم وجهل اوست وقوله چنانچه عدم الواجب
تعالی عن العدم بحسب تدقیق این قایل که حال آن گذشته است راست نمی آید چه
عدم معنی سالبی نسبی است وافرادش حصص اند وبعض حصص آن ممکن بالذات است پس
بمقتضای تدقیق او لازم است که عدم الواجب تعالی در عقیده او ممکن بالذات باشد
وانچه باز گفته است که اگر باز گفته شود دالی آخره نیز ناشی از بلادت ونافهمی او است چه معنی
امتناع ذاتی همه مذکورات که بیان کرده این است که تحقق آنها ممتنع است ولازم ازان
اینست که عدم آنها در واقع ضروری باشد ولیسیته حقایق آنها در واقع ضروری باشد
نه اینکه کدام این ذات واجب التقرر والوجود در واقع باشد وعدم آنها ولیسیته آنها نفی
صرف است کدام این ذات نیست پس تعدد ذوات واجبه بالذات لازم نیست لازم
ضرورت اعدام مذکورات است وبرهان توحید مبطل تعدد ذوات واجبة الوجود است
نه مبطل ضرورت اعدام ولیسیات وانچه این قایل در جواب گفته است انحش از ذیانات
مجانین است چه حاصل اعتراض مذکور اینست که تسلسل وغیره مذکورات ممتنع بالذات اند
وبحسب قاعده مذکوره نقیض ممتنع بالذات واجب بالذات است پس لازم است که نقائض
مذکورات واجب بالذات باشند وهی متعددة فیلزم تعدد الواجبات وحاصل مقال این

قایل در جواب این است که واجب بالذات دو معنی دارد یکی آنکه از جعل استقلالی مستغنی
باشد گو در ضمن دیگری مجعول باشد چنانچه انسانیت و حیوانیت زید مثلا دوم آنکه از جعل
علی الاطلاق مستغنی باشد چنانچه واجب الوجود سبحانه است [illegible] که امتناع
ذاتی یک نقیض مقتضی وجوب ذاتی نقیض دیگر است واجب بالذات [illegible]
و آنکه تعدد آن ممتنع است و برهان توحید مبطل تعدد آنست و [illegible] بالذات بالمعنی
الثانی است و این طرفه هذیانی است که مضحکه صبیان است چه واجب بالذات بالمعنی
الاول ممکن ذاتی است و لهذا از جعل مطلقا مستغنی نیست و نقیض ممتنع بالذات ممکن ذاتی
نتواند بود چه امکان احد النقیضین مستلزم امکان نقیض آخر است پس قول باینکه معتبر در
در قاعده مذکوره واجب بالذات بالمعنی الاول است از هذیانی بیش نیست چه واجب بالذات
در صورت عدم تعلق جعل مطلقا بان معدوم است و در صورت معدوم بودن آن سبب عدم
تعلق جعل مطلقا ضرور است که نقیض آنکه ممتنع بالذات است موجود باشد ضروره استحاله
ارتفاع النقیضین فلا یکون الممتنع بالذات ممتنعا بالذات باید دانست که اطلاق واجب بالذات
بر معنی اول در اهل معقول متعارف نیست منطقیان هنگام تقسیم ضرورت [illegible] جهات
قسمی را از ضرورت ضرورت ذاتیه بمقابله ضرورت وصفیه و ضرورت وقتیه [illegible] و قضیه را
که بر آن ضرورت مشتمل باشد ضروریه مطلقه میخوانند این نابلد کوی [illegible] بالضرورت
الذاتیه را واجب بالذات انگاشته اطلاق واجب بالذات [illegible] باقتضای
غلط فهمی نسبت کرده است این حیوان لا یعقل باین غباوتی که دارد [illegible] در مسایل عقلیه
دخل و دست اندازی کند و عجیب تر ازین قول اوست اما تعدد [illegible] واجب بالذات
بر مدعی معترض لازم کرده ایم آن واجب بالذات بالمعنی الثانی است کما لا یخفی علی من
تعمق النظر فیما ذکره و ما ذکرنا و اول در کلام خود هیچ جا تعدد واجب بالذات [illegible] معقولی
لازم نکرده است شاید او باقتضای خبط و حماقت تحمل کرده است که اگر [illegible]

بنقایص وقبایح متنع بالذات باشد اتصاف او سبحانه بنقایض نقایص وقبایح واجب بالذات
باشد وآن نقایض حسب تعدد نقایص وقبایح متعدد اند پس تعدد واجب بالذات لازم آید
واین احمق ندانست که نقیض اتصاف بنقایص وقبایح سلب اتصاف بنقایص وقبایح است
نه اتصاف بصفات کمالیه وجودیه تا وجوب ذاتی آن لازم آید غایة الامر این است که سلب
اتصاف او سبحانه بنقایص وقبایح ضروری باشد وضرورت سلب اتصاف او سبحانه بنقایص
وقبایح بمعنی امتناع ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص وقبایح واز ان وجوب ذاتی کدام عین
ذات وحقیقت لازم نمی آید چه سلب عبارت از کدام عین ذات وحقیقت نیست آن نفی صرف است ولیس موجود
یعبر عنها بالسلب بیچاره باینکه پیر فرتوت شد تا حال اینهم ندانست که سلب کدام عین ذات نیست تا از ضرورت
سلب وجوب ذاتی کدام عین ذات لازم آمد واگر بدانست او سلوب عبارت از ذوات اند برا ولازم
می آید که ذوات غیر متناهیة بالفعل واجب سبحانه بلکه بهریک موجود وقایم باشند ودر هریک موجود ذوات
غیر متناهیة موجود باشند زیرا که از هریک موجود امور غیر متناهیة مسلوب اند پس سلب هریک از
امور غیر متناهیة که بر زعوم او ذات است بهریک موجود وقایم موجود است بلکه لازم می آید که در ممتنعات
ذاتیه ذوات غیر متناهیة موجود وقایم باشند که سلب امور غیر متناهیة از ممتنعات ذاتیه صادق
است این گول جهول بدخل خود ومعقول خود را فضیحت وسوا گردانید با اینهمه چون بنای الزام
تعدد واجب بالذات بر مدعی معترض بر قاعده استلزام امتناع ذاتی یک نقیض وجوب ذاتی
نقیض آخر آن است ومعتبر درین قاعده بد انست او واجب بالذات بالمعنی الاول است
پس بر مدعی معترض تعدد واجب بالذات بالمعنی الثانی چگونه لازم آید این قول او حماقت
دیگر است وحواله کردن آن بر تعمق نظر با قتضای عجز او از بیان آن است ولفظ مقتضی در قول
او امتناع یک نقیض مقتضی وجوب ذاتی نقیض دیگر است قلبه لسانی است واما جواب ثانی
او یعنی انچه گفته است ونیز در اصل وعین این مفهومات الی آخره نیز منشا ر آن نافهمی است
چه تحقق وتقرر مصادیق این مفهومات از ممتنعات ذاتیه است پس عدم تحقق وتقرر آنها ضرور

وضرورت عدم ولیسیت آنها معنی امتناع ذاتی آنهاست و ذات او سبحانه ما صدق علیه عدم
ولیسیت آنها نیست و عدم ولیسیت آنها کدام ذات نیست تا وجوب ذاتی آن ذات لازم
آید ولا دور ولا تسلسل وغیرهما نقایض این مفهومات اند و آن هر دو ممکن ذاتی است هیچکی
از آنها نه ممتنع بالذات است نه واجب بالذات و مفهومات آنها را باعتبار مصداق ممتنع
ذاتی گفتن قول بتناقض است منشاء آن غباوت و نافهمی است قال الکودنی الدنی
قاعده دوم آنکه میان متلازمین که علاقه معیت ذاتی فیمابین دارند و انفکاک هیچ یکی از دیگری
ممکن نباشد در وجوب و امکان تخالف نمی باشد اگر یکی واجب است دیگری هم واجب الوجود
خواهد بود و اگر یکی ممکن است دیگر ممکن باشد چنانچه فلاسفه در مقام نفی معیت فلک حاوی برای
فلک محوی میگویند ان عدم المحوی و تحقق الخلا داخل الحاوی متلازمان لان اعتبار احدهما یوجب
اعتبار الآخر عقلا بحیث لا یمکن انفکاکه کما لا یمکن الانفکاک بین وجودی المحوی و عدم الخلا
داخل الحاوی والشیئان اللذان تحققت بینهما المعیة الذاتیة والعلاقة الطبیعة من الجانبین
لا مجرد المصاحبة الاتفاقیة فانهما لا یتخالفان فی الوجوب والامکان لان تخالفهما فی ذلک یوجب
امکان انفکاک احدهما عن الاخر انتهی پس میگویم که مدعی معترض میگوید که اتصاف بنقایص
ممتنع ذاتی است نه ممتنع لذات الواجب تعالی شانه پس سلب اتصاف بصفت نقصان
مثلا جهل که نقیض اتصاف مذکور است واجب ذاتی خواهد بود بحکم المقدمة الاولی و فیما بین
سلب اتصاف بجهل مثلا و اتصاف بعلم تلازم است کما ذکرنا پس چون سلب اتصاف بصفت
جهل واجب ذاتی گشت اتصاف بصفت علم هم واجب ذاتی خواهد بود بحکم المقدمة الثانیه
وهذا خلف زیرا که صفات کمالیه حضرت واجب الوجود تعالی شانه بر تقدیر زیادت چنانکه
مذهب متکلمین است فی انفسها ممکنات بالذات اند کما یجیء من شرح العقاید النسفی مصرحا پس
اتصاف بدان بطریق اولی ممکن بالذات خواهد بود نه واجب ذاتی کما زعم اری واجب لذات
الباری تعالی است چنانچه اتصاف بصفت نقص ممتنع لذات الواجب است اقول چون

سابق مبرهن شد که در بیان اتصاف بصفات کمالیه و عدم اتصاف بصفات نقص معیته ذاتیه نیست
این کلام از قبیل هذیان است کشف این عمایت و هتک این غوایت و رد قول او باز می گویم
مخفی نماند مفصلاً گذشت حاجت اعاده آن نیست قال الرهدون الرهدون اگر گویند
مراد از ممتنع ذاتی اتصاف جزئی و شخص است که آن ممتنع ذاتی است و اتصاف کلی که نوع است
آن ممکن بالذات چه امکان ذاتی کلی با متناع ذاتی شخصی منافات ندارد چنانکه انسان کلی
ممکن بالذات است و زید ناسق ممتنع ذاتی است جوابش اینکه اتصاف بنقایص هم مفهوم کلیست
و بر تقدیر آنکه مراد از اتصافات جزئیه بنقایص است سلوب این اتصافات بنقایص واجب ذاتی
خواهد بود بحکم التناقض کما مر و اتصافات بکمالات که متلازم آنهاست واجب ذاتی خواهد بود بحکم
التلازم کما ذکرنا و این باطل است چه سلوب اتصافات بنقایص و اتصافات بکمالات صلاحیت
وجوب ذاتی نمیدارند بعلت بودن آنها معانی نسبی محتاج بطرف و قطع نظر از حدیت تلازم چنانکه
اتصاف بنقایص ممتنع است در ذات واجب تعالی شانه همچنین اتصاف بکمالات ضروریست
در ذات واجب تعالی شانه پس اول را ممتنع بالذات گفتن و ثانی را واجب بالذات نگفتن
تحکم بحت و ادعای صرف است پس واجب بالذات بودن ثانی دلیلی است بر ممتنع ذاتی
نبودن اول و نیز با وجود امکان ذاتی اتصاف بنقایص اثبات امتناع آن لاجل ذات الواجب
تعالی بسبب ثبوت وجوب اتصاف بکمالات لذاته تعالی بامکان ذاتی بتوسط مقدمتین
مذکورتین بر اهل علم مخفی نیست پس ظاهر و هویدا گشت که تحاشی از امکان ذاتی اتصاف
بنقایص و اعتقاد و امتناع بالذات در آن از راه اعتساف ناشی از سوء استعداد است
در علوم فلسفیه و فساد اعتقاد است در اصول اسلامیه اقول ما سبق گفته ایم که این بلید
[illegible] می افزاید و سفاهت او از اقوالش حیناً فحیناً جلوه بوقلمون می نماید
[illegible] اینکه اتصاف جزئی شخصی ممتنع بالذات باشد و اتصاف کلی که
[illegible] بالذات باشد و اینکه امکان ذاتی کلی با متناع ذاتی شخصی منافات ندارد

پس آن ضابطه که بتدقیق نظر پیش ازین بمدوشد بیان کرده بود اگر صادق است تجویز امکان
ذاتی کلی وامتناع ذاتی شخصی باطل است واگر این تجویز صادق است آن ضابطه که بتدقیق
نظر برآورده بود باطل است ونیز تخصیص تجویز امکان ذاتی کلی وامتناع ذاتی فردان
بافرد جزئی شخصی چنانکه از کلامش تراوش می کند وجهی ندارد چه اگر کلی ممکن را باقید عام که منافی
طبیعت کلی باشد بگیرند آن فرد عام هم ممتنع ذاتی است چنانکه انسان ناهق فرد جزئی
شخصی انسان نیست مگر فرد انسان است وممتنع ذاتی است گو این قایل را مصداق آن
توان گفت پس آنچه در جواب گفته است که اتصاف بنقایص مفهوم کلی است هذر وهذیان
است زیرا که اتصاف بنقایص اگرچه مفهوم کلی است لیکن فرد مطلق اتصاف است پس
برتقدیر تجویز امتناع ذاتی فرد با وجود امکان ذاتی کلی جایز است که مطلق اتصاف ممکن ذاتی
باشد واین فرد ممتنع ذاتی باشد این هذر جواب اشکال نمی تواند شد مگر وقتیکه این معنی ثابت
کرده شود که خالف بودن فرد با کلی در امکان مخصوص بفرد شخصی جزئی است ودر نه خرط
القتاد این بیچاره هیچ ثابت کردن نمی تواند تا باثبات این هذیان چه رسد وبرتقدیر تنزل
هر کاه یکه جمیع اتصافات جزئیه شخصیه بیک یک از نقایص وقبایح ممتنع ذاتی
شد اتصاف بنقایص اگرچه مفهوم کلی است ممتنع ذاتی باشد پس قول باینکه
اتصاف بنقایص کلی است بعد تسلیم امتناع ذاتی اتصافات جزئیه شخصیه لغو محض است
وانچه گفته است که برتقدیر اینکه مراد اتصافات جزئیه بنقایص است الخ اگر مرادش ازان اینست
که امتناع ذاتی اتصافات جزئیه بنقایص ضرورت سلوب آن اتصافات است اینمعنی مسلم
است چه امتناع ذاتی آن اتصافات عبارت از ضرورت سلوب آنها است دانان وجوب
ذاتی آن سلوب بمعنی واجب الوجود بودن آن سلوب لازم نمی آید زیرا که سلوب ذوات موجوده
نیستند تا وجوب وجود آن ذوات لازم آید ومقابل امتناع ذاتی وقسیم آن وجوب الوجود
است نه وجوب العدم ووجوب العدم عین امتناع است وسلوب صلوح ووجوب الوجود

ندارند وصلوح ضرورت و وجوب دارند وصلوح ضرورت و وجوب دیگر است وصلوح
وجوب الوجود دیگر صلوح وجوب الوجود بی آنکه ذات باشد متصور نیست وصلوح وجوب ذات
را نمی خواهد وسلب وعدم واجب می باشد وسلب وعدم ذات نیست واگر مرادش
ازان این است که امتناع ذاتی اتصاف بنقایص جزئیه مستلزم است واجب الوجود
بالذات بودن سلوب آن اتصاف را این ممنوع است چه امتناع ذاتی آن اتصافات
ضرورت و وجوب سلوب آن اتصافات را البته مستلزم است نه وجوب وجود سلوب
آن اتصافات را این کس ناکس سلب وعدم را ذات موجوده میداند وتخیل میکند که هرگاهیکه
سلب واجب شد واجب الوجود شد حال آنکه سلب محض انتفا است نه ذاتی است که
آن را انتفا می نامند واگر بدانست او امتناع ذاتی ممتنع بالذات مستلزم بودن سلب
آن واجب الوجود بالذات است او را محذوریکه بر مدعی معترض لازم میکند گزیر ونجات نمیتواند
شد چه سلب انسانیت وحیوانیت وجسمیت وعرضیت وغیرها از ذات حقه واجب الوجود
سبحانه که مصداق سوالب قایله الله لیس بانسان والله لیس بحیوان والله لیس بجسم والله لیس
بعرض الی غیر ذلک من السوالب اللامتناهیة لا الی حد است بدانست او یا واجب بالذات است
یا واجب بالذات نیست این قایل نمیتواند گفت که این سلوب بدانست او واجب بالذات اند
چه بدانست او سلوب صلاحیت وجوب ذاتی نمیدارند پس بدانست او این سلوب واجب بالذات
نیستند پس بودن او سبحانه انسان وحیوان وجسم وعرض وغیرها من الامور الغیر المتناهیة ممکن
ذاتی شد واین کفر صریح است وعلاوه برین سوالب قایله اجتماع النقیضین لیس بانسان
ولیس بجسم ولیس بالله وغیرها بدانست او صادق اند یا بدانست او کاذب اند اگر بدانست او
کاذب اند لامحاله بدانست او موجبات آن سوالب صادق باشند براین تقدیر حالش از حال
سوفسطائیه هم بدتر است واگر بدانست او صادق اند این سلوب بدانست او واجب بالذات
اند یا ممکن بالذات شق اول بدانست او باطل است چه بدانست او سلوب صلاحیت

وجوب ذاتی ندارند پس لامحاله بدانست او شق ثانی متعین است پس بدانست او بودن
اجتماع النقیضین مثلا انسان وحیوان وجسم وآله وسائر حقایق ممکن بالذات است واین هم کفر و
شرک والحاد است وهم سوفسطائیست وعلی هذا القیاس سوالب قایله الانسان لیس بلا انسان
ولیس بسواد ولیس ببیاض ولیس فوقیته ولیس تحتیته الی غیر ها من السوالب الا الامتناهیته یا بدانست
این قایل صادق باشند یا کاذب علی الثانی بدانست او موجبات این سوالب صادق اند
فیکون هذا القایل اسوء حالا من السوفسطائیته وعلی الاول این سلوب یا واجب بالذات باشند یا
ممکن بالذات شق اول بدانست او باطل است چه بدانست او سلوب صلاحیت وجوب ذاتی
ندارند پس بدانست او شق اول متعین است پس بدانست او بودن انسان انسان وسواد
وبیاض وفوقیت وتحتیت وغیر ها من الامور الغیر المتناهیته ممکن بالذات است واین سوفسطائیت
والحاد وکفر است وانچه گفته است که اتصاف بکمالات که ملازم این سلوب است واجب ذاتی خواهد بود
بحکم التلازم ناشی از سوء فهم اوست ما سبق بیان کردیم که مصداق سلوب اتصاف بنقایض نفس
ذات حقه واجبه بالذات است ومصداق اتصاف بکمالات نزد عامته متکلمین که بزیادت صفات
کمالیه قایل اند قیام آن صفات بذات حقه باقتضای ذات حقه است واین مصداق ازان
مصداق متاخر است وفیما بین مصداقین معیته ذاتیه نیست پس از وجوب آن وجوب این لازم
نمی آید وتلازمی که فیما بین مصداقین بمعنی عدم تخلف انفکاکی است وحکم متلازمین بعدم تخلف انفکاکی
که میانه آن هر دو معیته ذاتیه نباشد در وجوب وامکان متحد نیست چنانچه در ذات حقه وکمالات
که نزد عامته متکلمین معلول ذات حقه بالایجاب اند وباوصف عدم تخلف از ذات حقه واجبه
ممکن ذاتی اند انچه گفته است که سلوب اتصافات بنقایض واتصافات بکمالات صلاحیت
وجوب ذاتی نمیدارند لعلت بودن آنها معانی نسبی محتاج بطرف از غایت غباوت ناشی
است چه واجب بالذات وضرورة ذاتی سلوب واقعیه اند وسلوب واقعیه معانی نسبی که
در ذهن محتاج بطرف اند نیستند معانی سلوب که نسبی ومحتاج بطرف اند از موجودات

ذہنی وممکنات ذاتی اند وآن مفہومات ذہنیہ حقیقۃ آن سلوب کہ مصداق قضایائی سوالب مذکورہ
بالا است نیستند چہ صدق آن قضایا مرہون بذہن وتصور ذہن آن معانی نسبیہ را واطراف
آن را نیست وعلی ہذا القیاس مفہوم ذہنی اتصاف بکمالات مصداق واقعی صدق آن کمالات
نیست مثلا صدق قولنا اللہ سبحانہ لیس بانسان منوط بتصور کردن ذہن سلب انسان از وسبحانہ
نیست والا انسان نبودن او سبحانہ موقوف بر ذہن وتصور آن باشد پس قبل ذہن وقبل تصور
ذہنی این سالبہ کاذب وموجبہ آن صادق باشد والتزام این کفر صریح است وعلی ہذا القیاس
صدق قولنا اللہ سبحانہ قادر منوط بتصور کردن ذہن ثبوت قدرت باو سبحانہ ومعنی اتصاف او
سبحانہ بقدرت نیست والا قبل ذہن وقبل تصور ذہنی این موجبہ کاذب وسالبہ آن صادق باشد
والتزام آن کفر والحاد است این قایل کور کورانہ بر مقالاتیکہ مقتضی بکفر والحاد اند اقدام می کند
وباکی ندارد وانچہ گفتہ است کہ قطع نظر از حدیث تلازم الخ دلیلی است بر جہالت وبلادت
او زیرا کہ اتصاف او سبحانہ بنقایص وقبایح وفواحش ممتنع ذاتی وسلب آن بالذات ضروری
است والا لازم آید کہ موجبات سوالب قایل اللہ سبحانہ لیس بجاہل ولیس
بعاجز ولیس بانسان ولیس بحیوان ولیس بجسم ودر مرتبہ ذات احدیہ صادق باشند العیاذ
باللہ من اعتقاد ذلک واتصاف بکمالات نزد عامۂ متکلمین ممکن ذاتی ومقتضای ذات حقۂ
او سبحانہ است پس اول را ممتنع ذاتی گفتن وثانی را واجب بالذات نگفتن تحکم نیست عین عقیدہ
عامۂ متکلمین است قال فی شرح العقائد العضدیۃ الکذب نقص والنقص علیہ تعالی محال فلا یکون
من الممکنات ولا یشملہ القدرۃ کسایر وجوہ النقص علیہ کالجہل والعجز انتہی صفحۃ الکلام وغیرہا من الصفات
الکمالیۃ وقال بعد اسطر والنقص علیہ تعالی محال عقلا وقال فی المتن ولا یصح علیہ الحرکۃ والانتقال
والجہل والکذب قال الشارح لانہما نقص والنقص علیہ تعالی محال انتہی گفتہ او ست ونیز با وجود
امکان ذاتی اتصاف بنقایص الی قولہ بتوسط مقدمتین مذکورتین بر اہل علم مخفی نیست ہذہ زبان
است قولہ ظاہر وہویدا گشت بلکہ ظاہر وہویدا گشت کہ این نادان بی ایمان ورسوم علوم فلسفیہ

استعدادی و باصول اسلامیه اعتقادی ندارد و فهم مختصرات علوم عقلیه نمیتواند و او سبحانه را
در مرتبه ذات احدیه از نقایص و قبایح و فواحش و اتحاد با ممکنات منزه نمیداند قال الرهدون
الارعن باقیماند درینجا یک خطای دیگر او در مقال که آن موجب ضلال اوست و اضلال
بلکه داء روحانی اوست پس عضال و آن این است که او اعتقاد میکند که اگر اتصاف بنقایص
را ممکن بالذات بگوییم امکان اتصاف او سبحانه بنقایص و قبایح لازم می آید العیاذ بالله تعالی
اقول این وسوسه لزوم امکان اتصاف او سبحانه تعالی بنقایص بر تقدیر امکان ذاتی
اتصاف بنقایص منشاء آن تضییع حیثیات و تقویت اعتبارات است و اخذ حیثیت امکان
ذاتی و مصداق آن بجای حیثیة امتناع لذات الواجب تعالی و مصداق آن و قد قالوا لبطل
الحکمة لولا الاعتبارات زیرا که معنی نفی امتناع بالذات ازین اتصاف آنکه این اتصاف بنظر
خصوصیت حاشیتین مذکورتین اگرچه ممتنع است ولیکن چون ملاحظه نفس ذات این اتصاف نمائیم
و قطع نظر از خصوصیت حاشیتین مذکورتین کنیم پس اتصاف ممکن بالذات است و ممتنع نیست چه
طرفین خاص نه ذات اتصاف است و نه ذاتیات آن و نه لوازم آن آنچه از لوازم آنست
مطلق طرفین است بدون لحاظ خصوصیت اقول سابق گفته ایم که احمق بی ایمان انا فانا در
جهالت و ضلالت ترقی می نماید و باقتضای جهل زبان خود بکلماتی که مقتضی بکفر و الحاد اند می آلاید
پیش ازین گذشت که سوالب قایله الله سبحانه لیس بجاهل و لیس بعاجز و لیس بکاذب و
لیس بانسان و لیس بحیوان در مرتبه ذات احدیه صادق اند و اگر این سوالب در مرتبه ذات
احدیه صادق نباشند موجبات آنها صادق باشند و التزام این کفر و الحاد است و این
سلب ضروری و واجب بالذات است ممکن بالذات و واجب بالغیر نیست چه اگر واجب
بالغیر باشد در مرتبه ذات احدیه صادق نباشد ضروره تاخر المقتضی عن المقتضی و چون سلب
در مرتبه ذات احدیه صادق نباشد لامحاله ایجاب آن صادق باشد و ازهمین جهت قول
بامکان ذاتی این سلب مقتضی بالحاد است پس این قایل یا این سلب را ممکن ذاتی می داند

یا ممتنع ذاتی اگر ممکن ذاتی پندارد او را اعتقاد امکان جاهل و عاجز و کاذب انسان و حیوان
پندارد باری سبحانه تعالی لازم است و هذا کفر و الحاد و اگر ممتنع ذاتی پندارد سعی او در اثبات امکان
آن رایگان رفت و ممتنع ذاتی اتصاف واقعی است که در رتبه مصداق باشد مفهوم موهومی
آن مفهوم فرضی آن از موجودات ذهنی است نه ممتنع ذاتی و نه ممتنع بالغیر چنانچه مفهوم اجتماع
النقیضین و مفهوم شریک الباری و غیرهما از مفهومات ذهنی است و مصداق آنها ممتنع
ذاتی است و سلب واقعی آن اتصاف کدام کاذب بیشتر است قیاس باقتضای نافی
از امتناع ذاتی اتصاف واجب سبحانه بنقایص امتناع مصداق فهمیده و رونقش
می امد هرزه می سراید و بالا همه دست و پا زدن از ورطه شناعت بیرون آید چه مراد از
ممتنع در قول او این اتصاف بنظر خصوصیت حاشیتین اگرچه ممتنع است اگر ممتنع ذاتی است
همه سعی او رایگان رفت و آخر کار او را از اعتراف بامتناع ذاتی این اتصاف گزیر نشد
و اگر مراد ازان ممتنع بالغیر است باین اتصاف بنظر خصوصیت حاشیتین هم بدانست او ممکن
ذاتی شد پس او را از التزام امکان اتصاف او سبحانه بنقایص و قبایح بنظر خصوصیت
حاشیتین هم گزیر نشد جهل مرکبش او را بالحاد رسانید و از عقیده لا یصح علیه الحرکة و الانتقال
و لا الجهل و لا الکذب که در مختصرات کلامیه هم مصرح است برگردانید چه نفی لا یصح لا یکن است
و اما امکان اتصاف او سبحانه بجمله نقایص و قبایح و فواحش قابل شد و برای اثبات
امکان او بزعم خود عرقریزها کرد قال البلغ الملغ اگر کسی گوید که چون مفهوم نسبی باعتبار
اطلاق بر افراد ممکن و متحقق باشد و باعتبار خصوصیت انها ممتنع بنابراین لازم می آید که اجتماع
النقیضین و ارتفاع النقیضین ممکن بالذات و ممتنع بالغیر باشند زیرا که چون بجانب
خصوصیت نقیضین که طرف نسبت انتفائی است مطلق شیئین بگیریم که لازم ذاتی
نسبت است و اجتماع شیئین و ارتفاع شیئین بگوییم ای اجتماع شیئین باشی و ارتفاع
شیئین باشی [illegible]

علما قاطبة آنها را ممتنع بالذات میگویند جوابش اینکه لزوم امتناع بالغیر در صورتی است که
قید را خارج اعتبار کنیم چنانچه از حقیقت حصه و شخص و اگر قید و تقیید هر دو را داخل اعتبار کنیم
چنانچه در تقوم افراد پس بر مجموع مرکب حکم بامتناع ذاتی صحیح خواهد بود نه امتناع بالغیر
لدخول ذلک الغیر فی المحکوم علیه و کونه جزءا منه و این وجه در اضافت صفت نقصان بسوی
حضرت واجب الوجود منزه و مقدس از همه نقایص باز در حکم کردن بر آن امتناع بالذات
مثلا بگویند عجز الواجب تعالی عنه ممتنع بالذات جاری نیست زیرا که این وجه مستلزم جزئیه
مضاف الیه است از مرکب و حضرت واجب الوجود تعالی و تقدس از کلیه و جزئیه و جمیع
نقایص منزه است زیرا که اینها از خواص ممکنات است پس بنا بر تصحیح حکم بالامتناع بالذات
واجب تعالی تقدس را جزء محکوم علیه مرکب قرار دادن باز حکم بر مجموع بامتناع بالذات
کردن که در آن مجموع واجب تعالی نیز داخل باشد چنانچه در اجتماع النقیضین و ارتفاع
النقیضین مما لا یجترئ علیه مومن بل عاقل زیرا که تنزیه از جمیع نقایص و تقدس از همه معایب بدون
اعتبار جزئیه حضرت واجب الوجود تعالی شانه حاصل است بدین وجه که صفت نقصان
و اتصاف بدان هر دو را ممکن بالذات و ممتنع لذات حضرت واجب الوجود تعالی و تقدس
قرار دهیم و بگوییم که عجز الواجب تعالی و تقدس عنه ممتنع لذات الواجب تعالی و تقدس و عجز غیره
ممکن لیس بممتنع لذات ذلک الغیر بل واقع کعجز زید و عمرو مثلا اگر کسی گوید که مضاف الیه در
ترکیب اضافی که در غیر اضافت بیانی باشد از جزئیه محکوم علیه و ثبوت حکم بمعزل است
چنانکه غلام زید کاتب صادق است گو زید مرده باشد پس مانع از جراة مذکوره چیست
جوابش آنکه در امثال این تراکیب ترکیب اضافی راجع بترکیب توصیفی است و در
ترکیب توصیفی موصوف و صفت هر دو مثبت له و محکوم علیه است فی الجمله و همین معنی
مانع از جرات مذکوره است مثلا اجتماع النقیضین راجع است به نقیضان مجتمعان
پس معنی اجتماع النقیضین ممتنع بالذات و ارتفاع النقیضین المجتمعان ممتنع بالذات

والنقیضان المرتفعان ممتنع بالذات وعجز زید ممکن بالذات وجهل عمرو ممکن بالذات بمعنی زید
العاجز ممکن بالذات والعمر الجاهل ممکن بالذات علی اعتبار مضمون الجملة یا باعتبار آنکه مصدر
بمعنی مشتق است واز قبیل اضافت صفت شی بموصوف چنانچه حصول صورة الشی فی العقل
بمعنی الصورة الحاصلة فی العقل پس معنی قیام زید وضرب زید زید قایم وزید ضارب خواهد
بود ومعنی قیام زید کذا وضرب زید کذا زید القایم کذا وزید الضارب کذا لان الاخبار بعد العلم
اوصاف کما ان الاوصاف قبل العلم اخبار پس ملاحظه وجوه مذکوره با ایمان تنزیه وتقدیس
حضرت واجب الوجود تعالی وتقدس مانع وعایق قوی از جرات مزبوره متیقن است والله تعالی
اعلم واحکم اقول از بیهوده گوئیهای این قایل درینمقام معلوم شد که غباوت او به نهایت وغوایت
او باقصی الغایت رسیده است زیراکه ماسبق گفته ایم که ممتنع ذاتی مصداق اتصاف او سبحانه
بنقایص است ومصداق را باتصاف می نامند ومعنی مصدری اتصاف بنقایص که از مفهومات
ذهنی است نه ممتنع بالذات است ونه ممتنع بالغیر زیراکه آن از موجودات ذهنی است وهمچنان
معنی مصدری اجتماع النقیضین ممتنع نیست نه بالذات ونه بالغیر چه آن از موجودات ذهنی
است ممتنع بالذات مصداق اجتماع النقیضین است این احمق نافهم اتصاف او سبحانه
بنقایص را در کلام استاذنا المحقق بمعنی مصدری فهمیده بنظر اینکه این مفهوم حصه مطلق اتصاف
بمعنی مصدری است ذاتی اثبات امکان ذاتی آن افتاد وباوجود اینکه خود ممتنع ذاتی بودن
فرد آن نوع که ممکن ذاتی باشد تجویز می کند باقتضای بی ایمانی از قول بامکان ذاتی اتصاف
او سبحانه بنقایص وقبایح وفواحش باز نامد وهرگاهکه استشعار کرد که بنا بر معتقد او لازم می آید
که اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین ممتنع بالذات نباشد زیراکه اجتماع النقیضین
حصه اجتماع است وارتفاع واجتماع وارتفاع شیئین مطلقا ممکن ذاتی اند پس لازم است
که این هر دو حصه نزد او ممکن ذاتی باشند در جوابش سراسیمه شده ارتکاب قولی کرد که ضحکه
صبیان شیرخوار وسخره عامیان بازار ودر انظار طلبه از اهلیت مخاطبت در افتاده رسوا

وخوارشد وآن قول او است جوابش اینکه الی قوله لدخول ذلک الغیر فی المحکوم علیه گوئیم این
عجب هذیانی است که از زبان این حیوان لایعقل برآمده او را رسوا کرد بچند وجوه اول اینکه
اجتماع وارتفاع معنی مصدری است پس افراد آن حصص خواهد بود چنانچه این قایل در اوایل
قول خود گفته است پس اعتبار دخول قید وتقیید در افراد معنی مصدری معنی ندارد دوم اینکه
مفهوم اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین بر تقدیر اعتبار دخول قید وتقیید هم از موجودات
ذهنیه است ممتنع ذاتی نیست بلکه ممتنع بالغیر نیست پس حکم بامتناع ذاتی آن بر این تقدیر هم صحیح
نیست سیوم اینکه از قول او اگر قید وتقیید هر دو را داخل اعتبار کنیم ظاهر آنست که دخول قید
وتقیید در آن باعتبار معتبر است وامتناع ذاتی اجتماع النقیضین مبنی است بر اعتبار دخول قید
وتقیید در آن که تابع اعتبار معتبر است پس امتناع ذاتی اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین
برزعم این قایل تابع اعتبار معتبر است چهارم اینکه قید درین مرکب که آن را این قایل ممتنع
ذاتی قرار داده است نقیضان اند وتقیید بآن اضافت است، وهر دو نقیضین ممکن ذاتی اند
پس اضافت هم ممکن ذاتی است ونفس اجتماع وارتفاع نیز ممکن ذاتی است پس منشاء
امتناع ذاتی نیست مگر خصوصیت اضافت اجتماع وارتفاع بسوی نقیضین واین خصوصیت
درصورت بودن اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین حصه اجتماع وارتفاع نیز حاصل است
پس اعتبار دخول قید وتقیید را در امتناع ذاتی اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین
دخلی متصور نیست پنجم اینکه این جاهل نادان مرکب را ممتنع ذاتی قرار داده است حال آنکه
قاعده مقرره است که کل مرکب ممکن والترکیب اساس الامکان چه مرکب محتاج اجزاء است
واحتیاج خاصه ممکن ذاتی است واجب بالذات وممتنع بالذات را احتیاجی نمی تواند بود
ششم اینکه فرق او درمیان حصه اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین ودرمیان فرد
اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین باعتبار دخول قید وتقیید در آن وحکم او بامکان حصه
آن وامتناع ذاتی فرد آن ناشی از غایت حماقت است چه مفهوم هر دو از موجودات ذهنیه

ومصداق هر دو ممتنع ذاتی است مفهوم اینکه قول او پس بر مجموع مرکب حکم بامتناع ذاتی صحیح خواهد
بود نه امتناع بالغیر لدخول ذلک الغیر فی المحکوم علیه وکونه جزءا منه یعنی است چه مدلول آن
این است که اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین اگر حصه اجتماع وارتفاع گرفته شود
ممتنع بالغیر است واگر فرد گرفته شود ممتنع بالذات است زیرا که آن غیر که بسبب آن امتناع
است جزء محکوم علیه شد واین کلام عند التامل معنی ندارد که آن غیر که در فرد جزئیت آن اعتبار
کرده میشود دو چیز است یکی تقیید و دوم قید و دخول تقیید که هست بما هو تقیید نه بما هو قید
واگر تقیید بما هو قید داخل اعتبار کرده شود در فرد اعتبار دخول دو قید لازم آید و تقیید بما هو
تقیید لا بما هو قید در حصه هم دخول است چنانچه در مختصرات مصرح است پس آن غیر که از دخول
آن امتناع ذاتی مجموع مرکب لازم آمده است یا تقیید بما هو تقیید است در اینصورت اجتماع
النقیضین وارتفاع النقیضین اگر حصه اجتماع وارتفاع گرفته شوند ممتنع ذاتی خواهند بود
لدخول ذلک الغیر فیه یا قید است یعنی نقیضین وظاهر است که هر دو نقیض ممکن است و دخول
ممکن مستلزم امتناع ذاتی مرکب نتواند شد پس ظاهر شد که مناط امتناع ذاتی اضافت اجتماع
وارتفاع سوی نقیضین یعنی قید و تقیید و تقیید در حصه هم معتبر است پس حصه هم ممتنع ذاتی خواهد بود
نشاید این حماقات که ازین قایل سرزده غفلت اوست از نیکه ممتنع ذاتی مصادیق اتصاف
او سبحانه بنقایص ومصادیق اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین است نه معانی مصدریه
آن خواه حصص گرفته شوند خواه افراد گرفته شوند این احمق نافهم باین غباوت خود را در مضایق
دقایق علمیه انداخته خود را نزد اولی الافهام رسوا ساخته است واز قول این متناهی فی البلاهة
واین وجه در اضافت صفت نقصان الی قوله والله تعالی اعلم واحکم معلوم شد که مراتب بلاغت
او متناهی لا تقفی است اول باید دانست که ذات حقه واجبه الوجود که در نفس الامر وخارج
متحقق است جزء هیچ مرکب نیست نه مرکب است از اجزاء جزئیت او سبحانه از کدام این مرکب
بترکیب او سبحانه از کدام این جزء ممتنع ذاتی است و بر امتناع ذاتی آن دلایل قایم و ترکیب

وجزئیت از جملهٔ نقایص اند و بودن او سبحانه مصداق نقایص ممتنع بالذات است و از
امتناع ذاتی جزئیت و ترکب او سبحانه یعنی ذات حقه موجوده واجبه در خارج لازم
نمی آید که متصور ذهنی آن جزء مرکب ذهنی نشود و چه ظاهر است که قضایای معقوله قایلة الله
سبحانه موجود و الله سبحانه قادر و الله سبحانه علیم و الله سبحانه حکیم و الله سبحانه سمیع و الله
سبحانه بصیر الی غیر ذلک صادق اند و آیات و الله بکل شیء علیم و الله علی کل شیء قدیر و الله خالق
کل شیء و الله خلقکم وغیرها در قرآن مجید موجود و این قضایای معقوله مصدقه مذهنه مرکب اند
از محکوم علیه و محکوم به و نسبت خبریه و باتفاق علمای عربیت و متکلمین مفسرین و محدثین اینهمه
کلام اند و کلام مرکب تام را گویند و مرکب آن را گویند که جزء لفظ آن بر جزء معنی آن دلالت کند
و آن دلالت مقصود باشد و لفظ جلالة جزء لفظ این مرکبات است و البته بر جزء معانی این مرکبات
دال است پس انکار بودن معنی متصور ذهنی اسم جلالة جزء مرکبات ذهنیه از موهنی بلکه از هیچ عاقلی
متصور نیست و الا این همه مرکبات محال بالذات باشند و قضایای معقوله و اخبار صادقه نباشند
و تصدیق بان متعلق نشود و التزام لازم کفر صریح و الحاد قبیح است و از ترکب این مرکبات ذهنی
از معنی متصور ذهنی اسم جلالة لازم نمی آید که ذات حقه متحققه فی الخارج جزء کدامین مرکب شود و ظاهر
است که حصهٔ معانی مصدری و فرد آن هیچ آنکه در آن اعتبار دخول قید و تقیید نموده شود چنانکه این
قایل در اجتماع النقیضین و ارتفاع النقیضین ارتکاب اعتبار دخول قید و تقیید نموده است
[illegible] است و اجزای فرد معنی مذکور معانی ذهنیه اند نه موجودات خارجیه پس اگر
معانی مصدریه را که مضاف سوی معنی متصور ذهنی اسم جلالة یا دیگر اسامی حسنی ازان فرد لازم خواهد آمد
و آن مخدوش است نه جزئیت ذات حقه موجوده متحققه فی الخارج این احمق پلید که این قدر نتوانست
فهمید البته خباثت مذهر ظاهر است که مضاف الیه و ترکیب اضافی عجزا لواجب تعالی
عن هموم متصور ذهنی واجب است موجودات خارجیه از هیچ ترکیب مرکبات ذهنیه اجزا
نیستند و حضرت واجب الوجود یعنی ذات حقه مقدسه متحققه فی الخارج از کلیت و جزئیت

جمیع نقایص منزه است و معانی متصوره ذهنی اسمای حسنی اجزای ترکیب مرکبات ذهنی
همچو قضایای معقوله مذکوره بالا بلا شبهه واقع اند والا آن قضایا منعقد نشوند و تصدیق بان
متعلق نشود و شاید این بی ایمان تصدیق بآن قضایای معقوله ندارد و با این همه این بی عقل را
بنا بر اقوال او از اعتبار جزئیت واجب الوجود از فرد بعض معانی مصدریه گزیر نیست چه
عدم الواجب سبحانه و امکان الواجب سبحانه نزد او یا ممتنع بالذات است یا ممکن ذاتی و
ممتنع بالغیر علی الثانی او را دعوی ایمان نشاید کردن و علی الاول عدم و امکان هر دو مصدر
اند و عدم الواجب سبحانه اگر هر دو حصه این دو مصدر اند این هر دو حصه ممکن ذاتی نزد او بر این
تقدیر ممکن ذاتی اند زیرا که این هر دو مصدر ممکن ذاتی اند و اگر آن هر دو نزد او فرد این دو مصدر
اند اعتبار جزئیت واجب سبحانه ازین هر دو فرد بر او لازم است پس او را از محذوریکه در فردیت
عجز الواجب سبحانه اندیشه است چاره و گزیری نیست و قول او زیرا که تنزیه از جمیع نقایص
الی قوله کعجز زید و عمر مثلا بیهوده گوئی و بی ایمانی اوست زیرا که امکان نقصان و معیت بودن
او سبحانه التزام می کند و دعوی تنزیه او سبحانه از جمیع نقایص و تقدیس او از همه معایب با وجود
اینکه امکان نقایص و معایب نیز از نقایص و معایب است دعوی زبانی است و بس معهذا
او را بنا بر اوهامیکه ایمان و عقل او ربوده اند از انکار تنزیه او سبحانه از نقایص و معایب گزیر نیست
زیرا که ترکیب او سبحانه بدانست او یا ممتنع ذاتی است یا ممکن ذاتی و ممتنع بالغیر شق اول نزد
او باطل است زیرا که ترکیب مصدر است و ترکب او سبحانه یا حصه این مصدر است یا فرد آن
اگر حصه این مصدر است نزد او ممکن ذاتی است و اگر فرد آن است جزئیت او سبحانه ازین فرد
نزد او لازم می آید و این نزد او محذور است پس ترکیب او سبحانه نزد این قایل لامحاله ممکن ذاتی
ممتنع بالغیر است و علاوه بر این ترکیب نیز از جمله نقایص و خواص ممکنات است و در اعتقاد
این قایل اتصاف او سبحانه بنقایص و خواص ممکنات ممکن بالذات و ممتنع بالغیر است پس
ترکیب او سبحانه بدانست این قایل لامحاله ممکن بالذات و ممتنع بالغیر و ممتنع لذات الواجب

سبحانه است وهیچک عاقل بر امکان ترکب او سبحانه و امتناع آن بالغیر یعنی لذات الواجب
سبحانه جسارت نمی تواند کرد چه اگر ترکب او سبحانه ممکن ذاتی و متمنع بالغیر باشد ذات او سبحانه علت
عدم ترکب ذات او سبحانه باشد و تقدم علت بر معلول ضروری است پس ذات او سبحانه در مرتبه
متقدمه یا مرکب است یا مرکب نیست اگر مرکب است تنزیه او سبحانه از ترکب معنی ندارد و اگر مرکب
نیست عدم ترکب او معلول ذات او نشد والا از ذات حقه متاخری بود پس هیچک مومن را
از اعتقاد اینکه سلب اتصاف او سبحانه بترکب و بسائر خواص ممکنات و سلب اتحاد او سبحانه
بجمیع ممکنات جواهر باشند یا اعراض ذوات باشند یا اوصاف ضروری بالذات است
وضرورت این سلب امتناع ذاتی مسلوب است گزیر نیست و کسیکه ازین انکار دارد
او را گزیر نیست از بودن او سبحانه در مرتبه ذات حقه مرکب و جزء و انسان و حیوان
و نبات و غیرها من الامور الغیر المتناهیة اگر سوالب قایله الله سبحانه لیس بحیوان و لیس بانسان
و لیس بحجر و لیس بمرکب و لیس بجزء الی غیر ذلک مما لا یتناهی در مرتبه ذات حقه صادق اند
این سلوب ضروری ذاتی خواهند بود و ایجابات آنها متنع ذاتی و اگر این سلوب در مرتبه ذات
حقه صادق نیستند لامحاله ایجابات آنها صادق باشند ضرورة استحالة ارتفاع النقیضین
معلوم نیست که این قایل سوالب را صادق میداند یا موجبات را که اگر سوالب را صادق میداند
براو واجب است که ازین بیهوده گوئیها توبه نصوح کند و اگر ایجابات را صادق میداند حالش
از حال ملاحده و سوفسطائیه بدتر گشت و نیز بنا بر اقوالش لازم می آید که نزد او شریک الباری
ممکن ذاتی و متمنع بالغیر باشد زیرا که مفهوم شریک مفهوم مشتقی است پس شریک الباری
اگر حصه آن است پس بدانست این قایل ضرور است که این حصه ممکن ذاتی باشد و اگر فرد آن
است بدانست او لازم می آید که باری جزء آن باشد و آن نزد این قایل محذور است پس
این قایل را از قول بامکان شریک الباری گزیر نیست و علی هذا القیاس تولد مصدر است
اگر او را مضاف سوی او سبحانه نموده شود پس تولد مضاف یا حصه است پس بحسب اعتقاد و قول

این قایل ممکن ذاتی یا فرد است پس مضاف الیه جزء آن است و این بدانست این قایل محذور
است از همه شناعات که برین قایل لازم آمدند وبال سوء فهم او است او ندانست که مصداق
اتصاف او سبحانه بنقایص ممتنع ذاتی است نه این مفهوم مصدری و نفهمید که مفهوم اجتماع النقیضین
وارتفاع النقیضین خواه حصه باشد یا فرد ممتنع ذاتی نیست ممتنع ذاتی مصداق آنست که نه حصه است
و نه فرد و همچنان مفهوم عدم الواجب و امکان واجب و شریک الباری ممتنع ذاتی نیست ممتنع مصداق
آنها است این قایل باقتضای حماقت و بی ایمانی برای اثبات امکان اتصاف او سبحانه بقبایح
و نقایص و خسایس تعالی الله عما یقوله الظالمون قاعده برآورد عقل و ایمان او را بر باد داد
و این وبال اتباع و جاجله شیاطین است اعاذنا الله من ذلک اما سوال مصدر بقوله اگر
کسی گوید الی قوله پس مانع از جرأة مذکوره چیست دلالت می کند بر غایت بیگانگی او از فهم چه
مدعای این قایل این است که اجتماع النقیضین و ارتفاع النقیضین که ممتنع ذاتی است
فرد اجتماع و ارتفاع است که در آن قید و تقیید داخل است نه حصه آن و این معنی در اضافت
نقایص سوی او سبحانه نمی تواند شد چه اعتبار دخول قید و تقیید در آن مستلزم جزئیت او سبحانه
است بر این مدعا این سوال متوجه نیست که در ترکیب اضافی مضاف الیه جزء نمی باشد چه جزء نبودن
مضاف الیه در صورتی است که مرکب اضافی را فرد اعتبار نکنند و اگر فرد اعتبار کنند از اعتبار
دخول مضاف الیه در آن مرکب ناگزیر است و مرده بودن زید مانع اعتبار دخول زید متصور
ذهنی در مرکب اعتباری غلام زید که آن را فرد اعتبار کنند نتواند بود و این قایل خیال کرده است
که جثه زید موجوده فی الخارج جزء این مرکب اضافی ذهنی است قول این قایل بدان ماند که کسی
بگوید که آدم علیه السلام ابو البشر قضیه نمی تواند بود چه آدم علیه السلام مرده است چگونه جزء این قضیه
تواند [illegible] بودن مضاف الیه بمعزل از جزئیت در صورتی است که فردیت اعتبار نکنند
و اگر فرد اعتبار کنند از قول بجزئیت مضاف الیه ناگزیر است و آنچه در جواب این سوال
[illegible] اطفال است چه مفهوم ترکیب اضافی [illegible] ترکیب توصیفی است

ومفهوم مرکب اضافی خالی از کیفیات یعنی مواد ثلثه نمی تواند بود و معنی عجز زید ممکن بالذات منافات [illegible]
زید العاجز ممکن است و جبل عمرو ممکن بمعنا غیره والحاب امکان است از جانب ترکیب اضافی [illegible]
توصیفی وجهی ندارد این قایل در ترکیب شریک الباری ممتنع بالذات ترکیب اضافی را چگونه [illegible]
توصیفی تواند کرد حکم امتناع ذاتی بر شریک است نه بر باری و در نحو عدم الواجب ممتنع بالذات حکم امتناع
ذاتی بر عدم است نه بر واجب و مفهوم نقیضان مجتمعان و مفهوم نقیضان مرتفعان که از وجود [illegible]
ممتنع ذاتی نیست چنانکه مفهوم اجتماع النقیضین و مفهوم ارتفاع النقیضین ممتنع ذاتی نیست تا ممتنع ذاتی [illegible]
است این قایل ازین غافل بود و هرچه در ذهنش می آید بود [illegible] قیام زید و ضرب زید [illegible]
قایم و زید ضارب نیست قیام زید و ضرب زید مرکب ناقص است زید قایم و زید ضارب مرکب
تام است و آن را صلوح تعلق تصدیق نیست و این صالح تعلق تصدیق است و هرجا [illegible]
تاویل که مجاز است جاری نمی تواند شد مثلا قیام زید من تقاء الوضع و ضرب زید من [illegible]
الشمس [illegible] لان الاخبار بعد ما تعلم کما ان الاوصاف قبل العلم اخبار که گوش [illegible]
[illegible] مفهوم معنی آن آن را بعمل در ینجا آورده است [illegible]
ترکیب اضافی و مرکب توصیفی یک است قال الرفیع الخلیج باز رجوع [illegible]
و می گوییم که در اتصاف بنقایض مذکوره چون حیثیت امکان باشد و مصداق یکی غیر [illegible]
دیگری [illegible] زیرا که حیثیت امتناع وجود باعتبار خصوصیت طرفین است و حیثیت امکان ذاتی [illegible]
این باعتبار خصوصیت طرفین است پس در قول او بلزوم امکان اتصاف [illegible]
بر تقدیر قول بامکان ذاتی اتصاف مذکوره با وجود تنقیح حیثیات [illegible] اعتبار وجود و عدم
شی واحد است [illegible] وجود و حکم واحد که آن تجویز اتصاف حقیقه [illegible] است [illegible]
[illegible] بر کبیرا پس باطل محض است و غلط صرف خواهد بود [illegible] آنکه درین قول
الاستقص چهار [illegible] والعدد زوج و فرد والکلمه اسم و فعل و حرف [illegible]
اتصاف [illegible] بحرارت و برودت و رطوبت و یبوست و اتصاف عدد بزوجیت و فردیت

واتصاف کلمه باسمیت وفعلیت وحرفیت ممکن بالذات است لکون کل واحد من المحمولات عرضا
مفارقا للموضوع وچون موضوع خاص بجای موضوع عام بگیریم وبگوئیم النار بارد رطب ولازم رتبه
فرد وضرب یضرب حرف اتصاف موضوع بمحمول ممتنع خواهد بود لیکن این امتناع بسبب خصوصیت
موضوع است زیرا که چون صورت نوعیه نار مقتضی حرارت ویبوست است وبرودت ورطوبت
ضد انها است اربعه مقتضی انقسام است بمتساویین وفردیت مقابل آن وفعل معنی آن
مستقل بالمفهومیه است وحرف غیر مستقل پس برین وجوه اتصافات مذکوره ممتنع بالغیر
شدند پس نمیرسد کسی را که بگوید اگر اتصاف اطلقش ببرودت ورطوبت وعدد بفردیت
وکلمه بحرفیت ممکن ذاتی باشد لازم می آید امکان برودت ورطوبت در نار وفردیت در اربعه
وحرفیت در ضرب یضرب وقس علی ذلک امتناع اتصاف حضرت واجب الوجود تعالی شانه
بالتفایص اقول این کره خاسره وخسران این قایل افزوده که رجوع بحماقت اولین کرده
در حماقت ترقی نمود ما سابق بیان کردیم که ممتنع ذاتی مصداق قضایائی قایله الله سبحانه عاجز الله
سبحانه جاهل الله سبحانه انسان الله سبحانه نبات الله سبحانه حجر الله سبحانه شجر الی غیر ذلک است
ومصداق این قضایا سلب بسیط است وآن سلب بسیط ضروری بالذات وضرورت ذاتی
این سلب امتناع ذاتی مسلوب است این احمق مفهوم اتصاف واجب الوجود سبحانه بنقایص
را ممتنع ذاتی ورقول استاذی المحقق فهمیده درپی اثبات امکان آن باقتضای بی ایمانی افتاده
عقل ودین خود را برباد داد پس حاصل قول استاذی المحقق این است که مصداق این سوالب
ضروری است وضرورت ذاتی آن امتناع ذاتی مصداق موجبات است این بی عقل از
اتصاف بمعنی مصدری فهمیده در در طامات ضلالت وجهالت غوطه ها خورد ومیخورد وظاهر است
که اگر مصداق این سوالب ضروری نیست ایجابات آن ممکن ذاتی خواهند بود پس درصورت
نفی ضرورت مسلوب او را قول بامکان ذاتی موجبات ضروری است این قایل ازین غافل بوده
اتصاف را بمعنی مصدری محمول نموده این اتصاف را ممتنع بالغیر وممکن بالذات قرار داده

بدانست خود از لزوم شناعت اتصاف او سبحانه رهائش بدین بیان کج مج میجوید و هرچه در دلش
می آید می گوید دلالت هذین مناص چه بر تقدیر تنزل بر فهم او می گویم که او اعتراف میکند باتناع اتصاف
او سبحانه بنقایص باعتبار خصوصیت طرفین پس مراد او از اتناع اتصاف او سبحانه بنقایص باعتبار
خصوصیت طرفین اگر اتناع ذاتی است مدعای معترض که دعوی اتناع ذاتی اتصاف او سبحانه
بنقایص نموده است حاصل شد و سعی این قایل در اثبات امکان ذاتی آن رایگان رفت
و اگر اتناع بالغیر است اعتراف بود ن این اتصاف باعتبار خصوصیت طرفین ممتنع بالغیر
اعتراف است بود ن این اتصاف باعتبار خصوصیت طرفین ممکن ذاتی چه ممتنع بالغیر را ممکن ذاتی بود ن
ناگزیر است این اتصاف باعتبار خصوصیت طرفین از امکان ذاتی برنتواند آمد پس قول او در
حیثیة امکان ذاتی نفی این اعتبار خصوصیت طرفین است محض بی معنی است براین تقدیر این اتصاف
باعتبار خصوصیت طرفین هم ممکن ذاتی است این نافهم از تلفظ بلفظ تضییع حیثیات تضییع عمر و عقل خود
نموده است و قوله تعالی الله عنه علوا کبیرا با وجود تجویز امکان ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص
ارباب نفاق است پس همه بیهوده گوئی او باطل محض غلط صرف است و قول او توضیحش
الی آخره برای تفضیحش کافیست چه الاسطقس حار و بارد و رطب و یابس تقسیم اسطقس است
بسوی انواع اربعه آن و اتصاف آن ببرودت و رطوبت بالطبع و ضمن یک نوع مثلا آب ممکن
است و در ضمن نوع دیگر مثلا نار ممکن نیست بلکه ممتنع بالذات است چه اسطقس که بالذات بارد
و رطب است آب است و اتحاد آب و نار که حقیقتان متبائینان از ممتنع بالذات است
و اتصاف عدو بزرجیت در ضمن بعض انواع آن همچو اربعه ممکن است و در ضمن بعض انواع
دیگران همچو ثلثه ممتنع بالذات است و اتصاف کلمه بحرفیت در ضمن یک نوع آنکه حرف است
ممکن است و اتصاف آن بحرفیت در ضمن نوع دیگر همچو اسم و فعل ممتنع است همچنین مطلق اتصاف
در ضمن اتصاف زید بعجز و جهل ممکن ذاتی است و در ضمن اتصاف او سبحانه بنقایص ممتنع بالذات
این تنظیر او بنای بیهوده گوئیهای بر کند و توضیحش تفضیحش انجامید و خود این قایل سابق معترف

است باینکه امتناع ذاتی فرد منافی امکان ذاتی کلی نیست بالزام و انکارش از امتناع ذاتی
او سبحانه بنقایص با وجود امکان مطلق اتصاف و تشبث او باین بیهوده گوئیها باقتضای جهالت
و ضلالت است قال الرهدن الکودن باز میگوییم که امتناع و ابا از امکان ذاتی اتصاف
مذکور نمودن یعنی اتصاف بنقایص و بامتناع ذاتی آن اتصاف قایل شدن و اعتقاد بدان
نمودن قایل معتقدان را باشتراک بدتر از اشتراک مجوس میکشد زیرا که اتصاف حضرت واجب الوجود
جلشانه بصفات کمالی واجب لذات حضرت واجب الوجود است تعالی شانه فاما چون نظر
بذات این صفات نمائیم پس این صفات و اتصافات بدان همه ممکن بالذات است چنانکه
متکلمین محققین بدان تصریح فرموده اند و عنقریب پیش می آید انشاء الله تعالی و ممکن بالذات
معدوم چنانکه ممکن الوجود است لهذا در مقام اتصاف بنقایص مدعی معترض از امکان ذاتی
اتصاف مذکور گریز کرده بامتناع ذاتی آن قایل گشت همچنین ممکن بالذات موجود ممکن العدم
و ممکن الزوال است نظر بامکان ذاتی خود پس بنا بر انکار از امکان ذاتی اتصاف بنقایص
قول بوجوب ذاتی اتصاف بصفات کمالی حضرت واجب الوجود جل و علی بر معترض لازم آید
زیرا که بر احتمال و قول بامکان ذاتی آن امکان زوال صفات کمالی از حضرت واجب الوجود
قدوس نزد معترض لازم خواهد آمد چنانکه در اتصاف بنقایص بر قول امکان ذاتی آن وجود نقایص
در حضرت واجب الوجود جل و علی لازم میگوید و چنانکه درینجا امتناع بالغیر در رفع امکان وجود نقایص
در حضرت واجب تعالی کافی ندانسته در صفات کمالی هم بر و لازم آمد که وجوب بالغیر در رفع
امکان زوال صفات کمال از حضرت واجب الوجود تعالی شانه بسند کافی ندانسته بوجوب
بالذات قایل شود و اعتقاد بدان مستحکم کند و چون اتصاف با آنکه صلاحیت وجوب ذاتی
[illegible] احتیاج آن بطرفین موافق اعتقاد معترض واجب بالذات گشت پس بوجود صفات
کمالی [illegible] واجب بالذات خواهند بود موافق اعتقاد معترض لکونها
اقوی [illegible] و درینها صلاحیت وجوب ذاتی نیست لاحتیاجها الی الموصوف

الحق تعالی وتقدس پس هفده واجب الوجود در اعتقاد او لازم آمده هشت اتصافات و هشت
صفات و یکی ذات مقدس واجب الوجود تعالی شانه عن کل سوء و چون الوهیت لازم واجب
الوجود بالذات است پس هفده اله او را لازم آید و مجوس بدو آله قایل اند و این مدعی معترض
را قول هفده آله لازم آمد العیاذ بالله و آنچه از بعض متقدمین منقول است که الواجب الوجود لذاته
هو الله تعالی و صفاته پس ماول است بآنکه واجبیة لذات الله تعالی و تقدس چنانچه خواهد
آمد انشاء الله تعالی و آنچه لازم بر مدعی معترض است آن وجوب ذاتی است بلا تاویل زیرا که
او در نقایص بر امتناع بالغیر یعنی امتناع لذات الواجب تعالی کفایت نمی کند و امتناع
ذاتی را التزام می نماید پس قول بوجوب ذاتی صفات کمالیه بروی لازم می آید کما مر بخلاف
بعضی متقدمین مذکور که امتناع ذاتی در اتصاف بنقایص از و منقول نگشته تا کلامش قابل
تاویل مذکور نمی شد **اقول** سابق گفته ایم که مصداق سلوب بسیط سوالب قایله الله سبحانه
لیس بانسان و لیس بکاتب و لیس بمتحرک و لیس بعاجز و لیس بجاهل الی غیر ذلک ضروری بالذات
است و ضرورت ذاتی این سلوب امتناع ذاتی مسلوبات است و هر بی ایمان که سوالب بسیط
را در مرتبه ذات احدیه صادق نمیداند لابد موجبات آن را که مفاد آن اتحاد ذاتی او سبحانه با امور
غیر متناهیه باطله الذوات هالکة الحقایق است صادق میداند و سلوب بسیط نقایص و قبایح
صفات کمالیه وجودیه نیستند سلب کدام ذات نیست که صلوح وجود داشته باشد و مصداق
صفات کمالیه نزد عامه متکلمین نفس ذات احدیه نیست بلکه مصداق آن قیام صفات زاید
بذات حقه است و هیچ کس از مسلمانان نمی تواند گفت مصداق سلوب بسیط مذکور نفس
ذات احدیه نیست و نقیض اتصاف بنقایص و القبایح و الفواحش سلب اتصاف
بنقایص و قبایح و فواحش است نه اتصاف بصفات کمالیه این احمق که باقتضای جهالت
و سفاهت انکار از امکان ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص و قبایح و فواحش را قول
بوجوب ذاتی اتصاف او سبحانه بصفات کمال گمان می کند اتصاف او سبحانه را بصفات

کمال نقیض اتصاف او سبحانه بنقایص گمان می کند حالانکه چنین نیست صبیان و مجانین هم میدانند
که نقیض اتصاف بنقایص سلب اتصاف بنقایص است و مصداق سلب اتصاف بنقایص
و مصداق اتصاف بصفات کمال بر رای عامه متکلمین واحد نیست مصداق سلب اتصاف
بنقایص نفس ذات احدیه است و مصداق اتصاف بصفات کمال قیام صفات بذات
حقه است و این بدانست متکلمین از ان متاخر است و انچه گفته است که همچنین ممکن بالذات
موجود ممکن العدم و ممکن الزوال است از باب تلبیس است چه اگر مرادش این است که هر
ممکن بالذات موجود بنظر نفس ذات خود ممکن العدم است گویا ایجاب موجب بالذات و جب
بالغیر باشد این قاعده مسلم است لیکن ازین امکان زوال صفات کمالیه او سبحانه از ذات
حقه بر رای متکلمین لازم نمی آید چه بدانست متکلمین صفات کمالیه او سبحانه اگرچه ممکن بالذات
اند مگر ذات او سبحانه علة موجبه آن صفات است و تخلف معلول از علة موجبه آن ممتنع بالذات
است و اگر مرادش این است که هر ممکن بالذات موجود در نفس الامر ممکن العدم و ممکن الزوال
است گو علة موجبة آن موجود باشد این کلیه ممنوع بلکه کاذب و غلط است و منشا قول معترض
مدعی یعنی حضرت استاذی المحقق مدظله باتباع ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص نه آن است
که این قایل گمان کرده است بلکه منشاء آن این است که اگر اتصاف او سبحانه بنقایص
ممکن باشد سلب اتصاف او بنقایص از مرتبه نفس ذات احدیه متاخر باشد پس در مرتبه
ذات مرتبه سلب اتصاف او بنقایص متقدم است صدق ایجابات نقایص لازم می آید
و این مخذور بر تقدیر تاخر صفات کمالیه از نفس ذات حقه چنانچه رای عامه متکلمین است لازم
نمی آید نهایت کار این است که بر رای متکلمین سلب صفات کمالیه در مرتبه ذات احدیه لازم
می آمد و عامه متکلمین آن را التزام می کنند چنانچه استکمال او سبحانه بصفات زاید التزام
می نمایند و این غبی احمق این فرق را ندانسته بر معترض لازم می کند که وجوب بالغیر را در دفع
امکان زوال صفات از حضرت او سبحانه کافی نداند و بوجوب ذاتی صفات کمال قایل شود

بالایجاب علی رای المتکلمین کافی است و برای سلب نقایص از مرتبه ذات احدیه استغراق
اتصاف بنقایص بالغیر کافی نیست بلکه قول باینکه اتصاف او بنقایص ممتنع بالغیر است
مستلزم قول باتصاف او سبحانه بنقایص هیچگونه لازم نمی آید پس اینچه این احمق نافهم براین لزوم
متفرع کرده است همه باطل شد آری این نادان بی ایمان را که سلب اتصاف او سبحانه
را بنقایص و قبایح و فواحش و سلب اتصاف او سبحانه را به حیوانیت و جمادیت و عرضیت
معلول و متاخر از مرتبه ذات پندارد قول بهبودن او سبحانه در مرتبه ذات احدیه عین ذوات
ممکنه غیر متناهیه و عین خواص حوادث و خسایس ممکنه غیر متناهیه لازم می آید پس حال این قایل
بدتر شد از مجوس و ملاحده و دیگر کفره و فجره و سوفسطائیه العیاذ بالله من ذلک قال الله الرضیع
الوضیع حالا بتلخیص اصل مطلب پرداخته می گوییم که صفات کمالیه حضرت واجب تعالی
واجب لذات حضرت واجب الوجود است عز اسمه و تعالی شانه و فی نفسها ممکن بالذات
کما نذکره انشاء الله و همچنین اتصاف بانها پس اتصاف بنقایص ممتنع لذات حضرت واجب
الوجود خواهد بود جلشانه و فی نفسه ممکن بالذات مثلا چون صفت علم و قدرت ممکن بالذات است
وجود و عدم هر دو ممکن خواهد بود و همو ظاهر و چون وجود هر دو لذات حضرت الموصوف جلشانه
واجب گشت عدم هر دو از ذات حضرت الموصوف تعالی شانه ممتنع خواهد بود و عدم هر دو صفت
مذکوره از ذات مقدس که از شان او علم و قدرت است یعنی جهل و عجز است کما بو الظاهر ثبت
کونهما ممتنعین لذات حضرت الموصوف تعالی شانه و الا تصاف بهما کذلک فتبین ان الاتصاف
بالنقایص ممتنع لذات الواجب تعالی مع کونه فی نفسه ممکنا بالذات کما فی الصفات الکمالیة
وجوب لذات الواجب جل شانه و عز اسمه مع کونها ممکنة بالذات فی نفسها نظیرش در عالم
امکان ظلمت و اجسام کثیفه است و ضوء شمس ظلمت ممکن بالذات است و اتصاف آن
اجسام کثیفه را واقع و چون باجرم شمس که اتصاف آن باضوء ضروری است بنظر ذات شمس

ظلمت را مقابل کنیم و مقایسه نمایم ظلمت مقیسه را مضمحل میابیم و حکم باستناع آن میکنیم آیا عاقلی تجویز
می کند که در آفتاب با وجود لزوم ذاتی ضوء امکان تحقق ظلمت هست بنظر امکان ذاتی ظلمت
همچنین چون نقایص را در مقابل حضرت واجب الوجود تعالی شانه که اتصاف او تعالی بصفات
کمال واجب لذاته تعالی هست مقایسه کنیم جمله نقایص را مضمحل و معدوم بلکه ممتنع و مستحیل می یابیم
لیکن این امتناع و استحاله لذات حضرت واجب الوجود هست تعالی شانه نه ذاتی آنها زیرا که بنظر ذوات
خود با هم نقایص ممکن بالذات اند چه بر کلیاتیکه بعض افراد آنها موجود باشند حکم باستناع ذاتی آنها
نتواند کرد و ممتنع ذاتی را هیچ فرد موجود نمی باشد اقول سابق گذشته هست که صفات کمالیه واجب
الوجود سبحانه نزد عامه متکلمین بر ذات حقه زایداند و مصداق عالمیت و قادریت و دیگر صفات کمالیه قیام
مبادی آن صفات بذات حقه هست و آن صفات مستندالی الذات اند و تاخر معلول از ذات
علت و تاخر صفت از ذات موصوف ضروری هست و مصداق سلب جمیع ذوات ممکنه و خواص
آنها و خصایص آنها و خسایس و قبایح و نقایص نفس ذات حقه هست نه مرتبه متاخره از ذات
والا صدق موجبات آنها در مرتبه ذات حقه لازم آید ضرورة استحاله ارتفاع النقیضین
واللازم صریح البطلان و امکان صفات کمالیه تساوی وجود و عدم آنها بالنظر الی انفسها
هست و عدم بسیط اتصاف بآن صفات کمالیه اتصاف بنقایض نیست تا از امکان اتصاف
بصفات کمالیه امکان اتصاف بنقایض لازم آید پس اتصاف بصفات کمالیه نزد عامه متکلمین واجب
لذات الواجب سبحانه و متاخر از مرتبه ذات حقه هست و سلب اتصاف بنقایض معلول ذات
حقه نیست بلکه ضروری بالذات هست پس از وجوب صفات کمالیه لذات الواجب
امتناع اتصاف بنقایض لذات الواجب سبحانه لازم نمی آید و چون صفت علم و قدرت او
تعالی نزد عامه متکلمین ممکن بالذات هست وجود و عدم این هر دو صفت ممکن هست و وجود
این هر دو نزد آنها لذات الواجب سبحانه واجب و عدم آنها لذات الواجب سبحانه ممتنع هست
و عدم بسیط صفت علم عبارت از جهل نیست بلکه جهل عبارت از عدم ملکه علم هست و عدم ملکه

عبارت است از عدم صفتی از محل قابل کہ قوت استعدادیہ اتصاف بآں صفت داشتہ باشد
بی قوت استعدادیہ عدم ملکہ نمی تواند شد و مراد از ما من شانہ جائیکہ میگویند کہ عدم ملکہ عدم
صفتی است عما من شانہ تلک الصفۃ محل قابل است کہ قوت استعدادیہ اتصاف آں صفت
داشتہ باشد قال فی المواقف فی تقسیم المتقابلین اما ان لا یکون احدہما سلبا للاخر او یکون ثم
قال و الثانی ان اعتبر فیہا نسبتہما الی قابل الامر الوجودی فعدم ملکۃ و قبول عبارت از قوت استعداد
است قال الابہری فی شرح المواقف بعد ذکر التضایف و التضاد من اقسام التقابل الثالث تقابل
العدم و الملکۃ و ہو ینقسم الی حقیقی و مشہوری لانہ ان اعتبر ارتفاع الامر الوجودی عن المادۃ المتہیئۃ لقبولہ
بحسب الشخص فی ہذا الوقت فہو المشہوری کالالتحار و الکوسجیتہ فانہا لیست عدم الالتحار مطلقا بل
عدمہ عما من شانہ الالتحار فی ذلک الوقت حتی ان الامرد لا یقال لہ کوسج و کالبصر و العمی فان العمی لیس عدم
البصر مطلقا بل عدمہ عما من شانہ البصر فی ذلک الوقت فان الجزء الذی لم یفتح تمام البصر لا یقال لہ
اعمی و ان لم یعتبر ذلک فحقیقی بل اعتبر قبول المادۃ لہ آما بحسب جنسہ القریب کالعمی للعقرب او البعید کالسکون
ای عدم الحرکۃ للجبل لانہ یقال لہ ساکن و عدیم الحرکۃ لانہ یقبلہما بحسب جنسہ البعید الی آخرما قال این کلام
نص است براینکہ مراد از ما من شانہ مادہ قابلہ است و چوں ذات حقہ سبحانہ از مادہ و قوت استعدادی
منزہ است و بودن او سبحانہ مادی ممتنع ذاتی است و سلب قوت استعدادی از و سبحانہ ضروری
بالذات است اتصاف او سبحانہ بجہل ممکن فی ذاتی نیست جہل عبارت است از عدم علم از محلیکہ قوت
استعدادی علم داشتہ باشد و ایضا معنی در ذات حقہ ممکن نیست چنانچہ ملا علی قاری در شرح
فقہ اکبر نقل کردہ و عندنا ان کل ما وصف بہ لا یجوز ان یوصف بضدہ و بنا علی ہذا ابہری
در شرح مواقف در اول مقصد ثالث نوع ثانی کیفیات نفسانیہ گفتہ است العلم الحادث
یقابلہ الجہل پس ظاہر شد کہ از امکان ذاتی علم او سبحانہ برای عامہ متکلمین امکان اتصاف
او سبحانہ و تعالی عما یقول الظالمون بجہل لازم نمی آید و معلوم شد کہ منشاء قول این
جاہل جہل او از معنی جہل است و اگر معنی جہل آن باشد کہ این جاہل فہمیدہ است لازم

می آید که او سبحانه در مرتبه ذات حقه نزد عامه متکلمین جاهل باشد العیاذ باللہ چه هرگاه که صفت علم
معلول او سبحانه نزد عامه متکلمین است این صفت معلوله در مرتبه ذات حقه که موصوف و علت
آنست معدوم و مسلوب نزد عامه متکلمین خواهد بود ضرورة تاخر الصفة عن الموصوف و تاخر المعلول
عن العلة و عدم این صفت از ذات حقه بدانست این جاهل جهل است پس لازم است که عامه
متکلمین قایل باشند بجاهل بودن او سبحانه در مرتبه ذات حقه العیاذ باللہ من ذلک اما
عجز پس آن نزد اشاعره صفت وجودی است مضاد قدرت فی شرح المواقف المقصد الثامن
العجز عرض موجود مضاد للقدرة باتفاق من الاشاعرة وجمهور المعتزلة وقال الابهری فی شرح المواقف
اتفقت الاشاعرة وکل من اثبت الاعراض علی ان العجز عرض ثابت مضاد للقدرة این جاهل
بسبب عجز خود از ادراک حقایق تفسیر آن بعدم القدرة عما من شانه القدرة نفهمیده عجز را بعینه
عدم القدرة فهمیده امکان عدم قدرت او سبحانه را بر مذهب عامه متکلمین امکان عجز او سبحانه
قرار داده بر قول بامکان اتصاف او سبحانه بعجز اقدام نموده العیاذ باللہ من سوء الفهم و چون
سمیع و بصیر از صفات کمالیه و این هر دو صفت برای عامه متکلمین ممکن ذاتی است و عدم آن
از ذات حقه نیز ممکن است دعی و صم و بکم عبارت از عدم البصر عما من شانه البصر است و عدم
السمیع عما من شانه السمع است از عدم ملکه کلام عما من شانه ملکة الکلام است پس اعمی و اصم و ابکم
بودن او سبحانه در اعتقاد این بی ایمان ممکن است بلکه در اعتقادش اعمی و اصم و ابکم بودن او
سبحانه در مرتبه ذات حقه ضروری است نعوذ باللہ من الالحاد و فساد الاعتقاد و چون موت بر
مذهبی عدم ملکه حیات است و حیوة نزد عامه متکلمین صفت زاید بر ذات حقه و ممکن بالذات است
امکان عدم حیات او سبحانه برای متکلمین در اعتقاد این قایل امکان موت او سبحانه خواهد بود
بلکه در اعتقاد این جاهل بی ایمان او سبحانه در مرتبه ذات حقه میت است زیرا که در مرتبه
ذات حقه سالب حیات که صفت معلوله ذات حقه نزد عامه متکلمین است ضروری است ضرورة
تاخر الصفة عن الموصوف و المعلول عن العلة پس بسبب زعم او عدم الحیوة عما من شانه الحیوة در

مرتبه ذات حقه ضروری شد سبحان الحی الذی لایموت عما یقول الظالمون واگر موت را صفت
وجودی گفته شود چنانچه بر مذهب دیگر است این قایل را از قول بامکان ذاتی موت او سبحانه
حسب عقائد باطله او گزیر نیست چه موت او سبحانه موت خاص است پس آن حصه موت است
وظاهر است که دیگر حصص موت ممکن اند پس این حصه هم ممکن خواهد بود بنا علی زعمه و این
موت خاص را فرد اعتبار نتواند کرد که بدانست او در اعتبار کردن فرد موت جزئیت او
سبحانه ازین فرد لازم می آید و آن نزد این قایل محذور است واگر گوید که موت او سبحانه
بنظر خصوصیت ممتنع است و قطع نظر از خصوصیت ممکن است از و پرسیده شود که موت او
سبحانه بنظر خصوصیت یا ممتنع ذاتی است یا ممتنع بالغیر اگر ممتنع ذاتی است همه اقوال او باطل
شده واگر ممتنع بالغیر است موت او سبحانه بنظر خصوصیت هم ممکن ذاتی شد چه ممتنع بالغیر
لامحاله ممکن ذاتی است پس بهر حال او را از قول بامکان ذاتی موت او سبحانه بنا بر عقاید باطله
ازچاره نیست واز تنویر او بظلمت اجسام کثیفه وضوء شمس تیره درونی او و از انظار نظار روشن
وکور باطنی او نزد اولی الابصار مبرهن شد چه روشن شدن اجسام کثیفه و تیره و تار شدن
آفتاب بقدرت الهی ممکن است واتصاف واجب الوجود سبحانه بنقایص وخسایس قبایح
وخصایص حوادث وممکنات نزد هر مومن ممتنع بالذات وهمچنان اتصاف ممکنات بصفات
کمالیه او سبحانه مستحیل بالذات است وانچه گفته است که بنظر ذوات خود ها نقایص ممکن
بالذات اند چه بر کلیاتیکه بعض افراد آنها موجود باشند حکم بامتناع ذاتی آنها نتواند کرد ممتنع ذاتی
را هیچ فرد وجود نمی باشد تلبیسی عجیب است ممکن بودن نقایص بدینمعنی درست است که وجود یکی
هر یک نقیصه صلوح آن دارد ممتنع بالذات نیست و نه واجب بالذات است بمعنی امکان
نقایص نه این است که هر یک نقیصه را هر گونه وجود ممکن است مثلا ممکن نیست که اعراض حادثه
بوجود استقلالی قدیم موجود شوند و تجسم و تحیز بذات او سبحانه قایم شده موجود قدیم شود و
حدوث بعد العدم بذات او سبحانه قایم شود و نجاست که خاصه قاذورات است

در ذات مقدسه حلول نما ؛ قول بامکان ذاتی نقایص بدین معنی که قیام آنها بذات واجب الوجود
سبحانه وقدم آنها بودن آنها از لوازم ذات حقه بمثابه صفات کمالیه ممکن ذاتی است کفر و الحاد
و بدتر از سوفسطائیست است باید دانست چنانکه امتناع ذاتی بعض انحاء وجود بخصوصیته نظر
بنفس حقیقت منافی وجوب ذاتی نیست چنانچه بر حقیقت حقه واجبه وجود ممکن و وجود حادث
و وجود فی المحل ممتنع ذاتی است و امتناع ذاتی این وجودات خاصه بر و منافی وجوب
ذاتی او نیست بلکه مساوی وجوب ذاتی اوست وهمچنان امتناع ذاتی بعض انحای وجود
بخصوصیته نظر بنفس حقیقت منافی امکان ذاتی حقیقت نیست چه وجود واجبی و وجود قدیم
بر ذوات ممکنه و وجود لافی محل بر اعراض و وجود آنی بر حقایق غیر قاره بر آنیسات ممتنع بالذات
است و امتناع آن منافی امکان ذاتی این اشیا نیست معنی امکان ذاتی این اشیا
این است که وجودیکه هریکی ازین اشیا صلوح آن وجود دارد نه واجب بالذات است
و نه ممتنع بالذات این احمق جاهل از امکان ذاتی مهیات نقایص امکان قیام وحلول آنها
در ذات حقه مقدسه واجبه و امکان قدم آنها و امکان بودن آنها از لوازم ذات حقه ثابت کردن
میخواهد سبحان الله چه بوالعجبی است این آواره تیه ضلالت و این غرقه ورطه جهالت یابن بضاعت
کاسدی که دارد و باین عبادت که آن را تدقیق می پندارد نامه در دی خود را سیاه
و عقل و دین خود را تباه ساخته بمداخلت در علوم خود را در چه بلا ها انداخته دین و دنیای خود را باخته
است این همه وبال اتباع بخدیان وخیم المال است والعیاذ بالله المتعال قال الرفیع
الرضیع در شرح عقاید نسفی است فالاولی ان یقال المستحیل تعدد ذوات قدیمة لذات
قدیمة وصفات ان لا یخبر علی القول بکون الصفات واجبة الوجود لذاتها بل هی واجبة لا لغیرها
بل لما لیس غیرها ولا غیرها اعنی ذات الله تعالی وتقدس ویکون هذا مراد من قال الواجب
الوجود لذاته هو الله تعالی وصفاته یعنی آنها واجبة لذات الواجب تعالی وتقدس اما
فی نفسها فهی ممکنة والاستحالة فی قدم الممکن اذا کان قائما بذات القدیم واجبا بغیر

منفصل عنه وليس كل قديم آلهاً حتى يلزم من تعدد القدماء وجود الآلهة لكن مما ينبغي ان يقال الله
تعالى قديم بصفاته ويطلق القول بالقدماء ليلزم الزام الى ان كلا منهما قايم بذاته موصوف
بصفة الالوهية والصعوبة بهذا المقام ذهب المعتزلة والفلاسفة الى نفي الصفات الكمالية
والكرامية الى نفي قدمها والاشاعرة الى نفي غيريتها وعينيتها بعد ملاحظة مضمون اين عبارت منقوله
در انچه ذكر كرده ايم شكي باقي نخواهد ماند در حاشيه حيالي مذكور است قوله وامافي نفسها في
ممكنة قد سبق ما فيه من انه يخالف ما اشتهر بينهم من ان كل ممكن محدث اي مسبوق بالعدم
انتهى در حاشيه مولانا عبد الحكيم است قوله قد سبق ما فيه اي قد سبق في الشرح ان القول
بامكان الصفات ينافي قولهم ان كل ممكن حادث بمعنى انه مسبوق بالعدم ولا يخفى عليك
ان القول بهذه المخالفة اهون من القول بعدم امكانها لانه يستلزم تعدد الواجب لذاته
بخلاف انتقاض تلك الكلية ولذا خصصها المحققون بان كل ممكن مسبوق بالقصد والاختيار
فهو حادث وفي عبارت الشرح اشعار بذلك حيث قال ولا استحالة في قدم الممكن انتهى اگر
گفته شود كه چون عدم جرت بر قول مذكور اولى باشد چنانكه در شرح مصرح است پس
قول بودن صفات واجبة الوجود لذاتها جائز غير اولى خواهد بود واين منافي امكان ذاتي صفات
مذكوره است جوابش آنكه دراين اعتراض غفلت از خصوصيات لفظ قول است يعني مراد
از عبارت شرح آنكه قول مذكور اگرچه جائز غير اولى است اما اعتقاد بودن صفات واجب
الوجود لذاتها پس باطل است وغير جائز وجه فرق آنست كه قول قابل تاويل است
چنانكه شارح تاويلش كرده وگفته ويكون هذا مراد من قال الخ واعتقاد قابل تاويل
نيست كما هو الظاهر از شرح وحاشيه الحاشيه ثبوت رسيد كه اتصاف حضرت
واجب الوجود جلشانه بصفات كماليه واجب لذاته حضرت باري تعالى است
واما ذات اين اتصاف اي اتصاف شي با مثل علم وحيات مثلا پس ممكن بالذات است
همچنين اتصاف حضرت قدوس تعالى شانه بنقايص مستحيل لذات حضرت واجب الوجود است

وممتنع بتعلی اما ذات این اتصاف ای اتصاف شی ما پس ممکن بالذات بلکه متحقق الوقوع است
و در دیگر کتاب علم کلام مثلا شرح عقاید جلالی و حواشی آن و مثل شرح مواقف و حواشی آن
و غیرها زیاده تر ازین تحقیق است مگر بنظر کثرت وجود شرح عقاید نسفی و حواشی آن بر نقل
اینها اکتفا کرده شد اقول حاصل آنچه این قایل از شرح عقاید و حواشی آن نقل کرده است
این است که صفات کمالیه او سبحانه نزد عامه متکلمین ممکن بالذات و قدیم صادر عنه سبحانه
بالایجاب اند و ازین لازم نمی آید که اتصاف او سبحانه بنقایص ممکن ذاتی باشد کما مر تفصیله
پس قول او بعد ملاحظه مضمون این عبارت منقوله در آنچه ذکر کرده ایم شکی باقی نخواهد ماند بیهوده
گوئی است آری کسیکه بهره از فهم نیافته باشد و از امکان ذاتی عدم صفات کمالیه امکان
ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص نفهمد ازین عبارات بآن جهل مرکب که این قایل بدان مبتلا
است گرفتار تواند شد و عجب تر ازین بیهوده گوئی قول اوست از شرح و حاشیه الحاشیه
به ثبوت رسید که اتصاف حضرت واجب الوجود جل شانه بصفات کمالیه واجب لذات
حضرت باری تعالی است و اما ذات این اتصاف ای اتصاف شی ما بمثل علم و حیات مثلا
پس ممکن بالذات است ظاهر است این احمق جاهل در کلام خود هم تامل نمی کند و هر چه در خیال
باطلش می آید یاوه میسراید چه اتصاف حضرت واجب الوجود جل شانه بصفات کمالیه
بخصوصه در نفس الامر از مواد ثلث یعنی وجوب ذاتی و امکان ذاتی و امتناع ذاتی خالی نتواند
بود اگر واجب ذاتی است لازم است که مصداق این اتصاف مرتبه نفس ذات حقه
بلا زیادت امری دیگر باشد بر این تقدیر مذهب قائلین بزیادت صفات باطل شد
و اگر ممتنع ذاتی است این اتصاف واجب لذات حضرت باری نمی تواند شد پس لامحاله
ممکن ذاتی و واجب بالغیر خواهد بود و آنچه واجب بالغیر است لامحاله ممکن ذاتی است پس
قول او و اما ذات این اتصاف ای اتصاف شی ما بمثل علم و حیات مثلا پس ممکن بالذات
محض لغو است چه این اتصاف بخصوصه هرگاه که واجب بالغیر شد لامحاله ممکن ذاتی شد

وعجیب تر این است که خود بامکان ذاتی صفات کمالیه تصریح نموده است و در کتب منقول
عنها بامکان ذاتی صفات کمالیه تصریح است و هرگاه که صفات کمالیه ممکن ذاتی مستند اتصاف
او سبحانه بآن صفات لامحاله ممکن ذاتی خواهد شد چه بامکان ذاتی یکی از متسبین وجوب ذاتی
اتصاف معنی ندارد و معهذا خود بالاگفته است که اتصاف صلاحیت وجوب ذاتی ندارد
پس تحاشی از اطلاق ممکن بالذات بر این اتصاف بخصوصه چرا است منشاء آن جز حماقت و سوء
فهم هیچ نیست وعجب تر ازین قول او است چون اتصاف حضرت قدوس
تعالی شانه بنقایص مستحیل لذات حضرت واجب الوجود است ومتنع عقلی اما ذات
این اتصاف ای اتصاف شی ما پس ممکن بالذات بلکه متحقق الوقوع است چه اتصاف
او سبحانه بنقایص از مواد ثلث در نفس الامر خالی نتواند بود وظاهر است که واجب ذاتی نیست
پس اگر ممتنع ذاتی است فهو مطلوبنا ومبطل لزعمه واگر ممکن ذاتی است پس از تحاشی از اطلاق
ممکن بالذات بر این اتصاف بخصوصه چرا است قول باتناع آن لذات الواجب بسجانه
قول باتناع آن بعلت است وقول باتناع آن بعلت قول است بامکان ذاتی آن
ومعهذا اتصاف او سبحانه بصفات کمالیه بخصوصه نزد او یا واجب بالذات است پس
بدانست او ضرور است که اتصاف او سبحانه بنقایص بخصوصه متنع بالذات باشد چه نزد
او در میان سلب اتصاف بنقایص واتصاف بصفات کمالیه بعینه ذاتیه است وسان
بالذات در وجوب وامکان یک حکم دارند چنانچه او سابق گفته است ووجوب ذاتی سلب
اتصاف بنقایص امتناع ذاتی اتصاف بنقایص است واگر اتصاف او سبحانه بصفات کمالیه
بخصوصه نزد او ممکن بالذات است عدم آن بخصوصه ممکن بالذات است وعدم اتصاف
بصفات کمالیه بخصوصه نزد او بعینه اتصاف او سبحانه بنقایص است پس نزد او اتصاف
او سبحانه بنقایص بخصوصه ممکن بالذات خواهد بود این سفیه اتصاف او سبحانه را به صفات
کمالیه بخصوصه واجب لذاته تعالی ومطلق اتصاف را ممکن ذاتی واتصاف او سبحانه بنقایص

بخصوصه ممتنع لذاته تعالی و مطلق اتصاف بنقایص را ممکن ذاتی انگاشته است
وجوب اتصاف بصفات کمالیه لذاته تعالی را مقابل امکان ذاتی آن قرار داده و امتناع
اتصاف بنقایص لذاته تعالی را مقابل امکان ذاتی آن فهمیده است حال آنکه قسیم مقابل
امکان ذاتی وجوب ذاتی و امتناع ذاتی است نه وجوب لذاته تعالی و امتناع لذاته تعالی
چه وجوب شی بعلته و امتناع شی بعلته از جهت امکان ذاتی آن است و ممتنع عقلی در اصطلاح
ممتنع ذاتی را گویند اطلاق آن بدین معنی بدانست او بر اتصاف او سبحانه بنقایص راست نیست
و استنباط این بیهوده گوئیها از شرح عقاید و حواشی آن بس عجب است اینقدر را زان البته
ظاهر است که نزد عامهٔ متکلمین که بزیادت صفات کمالیه قایل اند آن صفات و اتصاف با آن
ممکن ذاتی و معلول او سبحانه بالایجاب اند نه اینکه آن اتصاف بخصوصه ممکن ذاتی نیست و نه اینکه
اتصاف او سبحانه بنقایص ممکن است و نه اینکه عدم آن معلول او سبحانه است منشا این استنباط جهل
مرکب و سوء فهم است و بس و عجب تر ازینها در تلبیس قول او ست و دیگر کتب علم کلام مثلا شرح
عقاید جلالی الخ این بیچاره شرح عقاید جلالی ندیده باشد و الا امید نیست که اتصاف او
سبحانه بنقایص محال بالذات است قال الکذب نقص فلا یکون من الممکنات و لا یشتمله القدرة
کسایر وجوه النقص علیه کالجهل و العجز انتهی و قال بعد قول المصر ولا الجهل و لا الکذب لانها نقص
و النقص علیه تعالی محال و قال فی شرح قول المصر ولا یتحد لغیره یطلق الاتحاد علی ثلثة انحاء الاول
ان یصیر شی بعینه شیا آخر و هذا محال مطلقا سواء کان فی الواجب تعالی او فی غیره و الثانی
ان ینضم الیه شی فیحصل منه حقیقة واحدة بحیث یکون المجموع شخصا واحدا آخر کما یقول صار التراب
طینا و الثالث ان یصیر شی شیا آخر بطریق استحالة فی جوهره او عرضه کما یقال صار الماء هواء
او صار الابیض اسود و الکل فی حقه تعالی و قال فی شرح قوله لیس بجوهر اذ الجوهر هو الممکن
المستغنی عن المحل او هو المتحیز بالذات و هو تعالی منزه عن الامکان و التحیز و فی شرح قوله
و لا عرض لان العرض محتاج الی المحل المقوم له و الواجب مستغن عن غیره و فی شرح قوله لا جسم لان الجسم

مرکب محتاج الی الجزء فلا یکون واجبا وفی شرح قوله ولانه فی حیز وجهة لانها من خواص الاجسام الجسمانیات
وفی شرح قوله ولا یشار الیه بهنا وهناک ولا یصح علیه الحرکة والانتقال لما سبق انتهی وهکذا فی غیره من
الکتب الکلامیة وظاهر است که مراد از محال بودن اتحاد وجوهریت وعرضیت وجسمیت وتحیز
وذی جهت بودن او سبحانه وعدم صحت حرکت وانتقال بر او سبحانه امتناع ذاتی این نقایص است
نه امتناع بالغیر ووجه امتناع جمله نقایص در ذات حقه مقدسه این است که ذات حقه واجب
بالذات است ومباین بالذات است ذوات وماهیات ممکنه وخواص ممکنات را واز
اتصاف بانچه از خصایص ممکنات است بالذات آبی است پس فرض اتصاف ذات
حقه واجبه بخواص ممکنات وحوادث واتحاد آن بذوات ممکنات فرض اجتماع امکان ووجوب
است در آن واجتماع وجوب ذاتی وامکان ذاتی در ذات حقه ممتنع بالذات است پس
مصادیق انیهمه که مجمع وجوب ذاتی وامکان است محال بالذات است این احمق جاهل
از امتناع ذاتی مصداق اتصاف او سبحانه بنقایص غافل بوده در مفهومات انتزاعیه
ذهنیه کلام رانده باقتضای جهالت وضلالت برای اثبات امکان اتصاف او سبحانه
بنقایص وخسایس وقبایح وفواحش عرقا بخت وخاک مذلت بسر خود بیخت ودر مغاکها افتاد
وعقل ودین خود برباد داد وبا اینهمه سعی او بجای نرسید وخاسر وخائب برگردید خسر الدنیا والآخرة
ذلک هو الخسران المبین فقطع دابر القوم الذین ظلموا والحمد لله رب العالمین قال الرائب
الخائب اکنون باید دانست که از کلیه کل ممکن بالذات متعلق القدره صفات کمالی واتصاف
بآن واتصاف بمقابلات آنها مستثنی است چه مخلص نسبت از قول بصدور صفات
کمالی بطریق ایجاب بر تقدیر زیادت صفات زیرا که بر تقدیر زیادت صفات قول بوجوب
ذاتی آنها متصور نیست که منافی توحید است ونیز بسبب احتیاج آنها بموصوف ومحل صلاحیت وجوب
ذاتی ندارند زیرا که احتیاج آنها بموصوف مکابره صرف است پس ممکن بالذات نتواند
بود وعدم تعلق صدور آنها بقدرت ظاهر است زیرا که معنی قدرت نزد متکلمین صحت فعل

پس قول بایجاب در صدور آنها لازم آمد و از کلیه مذکور مستثنی خواهند بود و همچنین اتصاف بنقایص
که بمقابلات صفات کمالی اند با وجود امکان ذاتی این صفات متعلق قدرت نیست و حضرت
باری تعالی و شانه لامتناعه بالنظر الیه تعالی شانه و در غیر حضرت واجب الوجود تعالی شانه از ممکنات
متعلق القدرة است کما هو الظاهر و اگر گفته شود که قول بصدور بالایجاب مذهب فلاسفه
است جوابش اینکه فلاسفه در صدور عقول که مبائنات اند و منفصلات قایل بایجاب اند نه در
صفات که قایم بغیر اند و محققین متکلمین در صدور منفصلات قایل بایجاب نیستند بلکه در صدور
صفات بر تقدیر زیادة فافترقا در شرح عقاید جلالی است انت تعلم ان هذا نساق الی القول
بکونه تعالی فاعلا موجبا لتلک الصفات اذ ایجادها بالاختیار غیر متصور و لا محذور فیه من حیث کونه
تخصیصا للقاعدة العقلیة کما توهم لان القاعدة لا تشملها و لو سلم فالعقل یخصص القاعدة کما یخصص الحکم
بزیادة الوجود و التشخص و سائر الصفات الکمالیة علی المهیات الا الواجب تعالی حیث ما تقرر عند
الحکماء انتهی و از کلیه کل ممکن بالذات حادث نیز صفات کمالی مستثنی اند لهذا بعض محققین موضوع
این کلیه را بنحوی مقید کرده اند کل ممکن مسبوق بالقصد و الاختیار فهو حادث کما مر و صفات کمالی بتقدیر
زیادت چون صدور آنها بالایجاب است مسبوق بقصد و اختیار نشدند و همچنین اعدام اصلیه مستثنی از این کلیه اند
خلاصه کلام و فذلکه مرام آنکه مخاشی از نفی قدرت او سبحانه بر ممتنعات ذاتیه و تحاشی از امکان ذاتی اتصاف
بنقایص و اعتقاد بامتناع ذاتی آن چنانکه معترع است باهم تماشی و هدوشی است در
قاذورات اشتراکات و تماشی است از سور استعداد در فنون فلسفه و فساد اعتقاد
است در اصول اسلامیه کما مر تفصیله اقول اکنون باید دانست که در مسئله صفات
کمالیه حضرت واجب الوجود سبحانه اختلاف است معتزله و فلاسفه و حضرات صوفیه کرام
و محققین متکلمین صفات کمالیه را عین ذات میدانند و عامه متکلمین صفات کمالیه را غیر ذات
حقه اعتقاد می کنند و عامه اشاعره می گویند که صفات او سبحانه نه عین اویند و نه غیر اویند
و حال این مسئله آن است که در شرح عقاید جلالی می گویند اعلم ان مسئلة زیادة الصفات

وعدم زيادتها ليست من الاصول التي تتعلق بها تكفير احد الطرفين وقد سمعت بعض الاصفياء
انه قال عندي ان زيادة الصفات وعدم زيادتها مما لا يدرك بالكشف ومن اسنده
الى الكشف فانما تراءى له ما كان غالبا على اعتقاده بحسب النظر الفكري ولا اري باسا في
اعتقاد احد طرفي النفي والاثبات في هذه المسئلة انتهى قال في شرح المواقف واعلم
ان قولهم اي قول مشايخنا في الصفة مع الموصوف وفي الجزء مع الكل لا هو ولا غيره مما استبعده
الجمهور جدا فانه اثبات للواسطة بين النفي والاثبات اذ الغيرية تساوي نفي العينية وكل ما ليس لعين
فهو غيره كما ان كل ما هو غير فليس لعين ومنهم من اعتذر عن ذلك بانه نزاع لفظي لا تعلق له بامر معنوي
وذلك ان هؤلاء خصصوا لفظ الغير بان اصطلحوا على ان الغيرين ما لا يجوز الانفكاك بينهما وعلى هذا
فالشيء بالقياس الى آخر قد لا يكون عينا ولا غيرا واذا اجري لفظ الغير على معناه المشهور بلا تخصيص
فكل شيء بالقياس الى الآخر اما عين واما غير ولا شك انه لا يمنع التسمية بل لكل احد ان يسمي اي
معنى شاء باي لفظ اراد وهذا الاعتذار ليس بمرضي لانهم ذكروا ذلك في الاعتقادات المتعلقة
بذات الله تعالى وصفاته فكيف يكون امرا لفظيا محضا متعلقا بمجرد الاصطلاح مع ان بعضهم قد
تصدى للاستدلال عليه والحق انه بحث معنوي وان مرادهم مما ذكروه انه لا هو بحسب المفهوم ولا
غيره بحسب الهوية ومعناه انهما متغايران مفهوما ومتحدان هوية كما يجب ان يكون الحال كذلك
في الحمل على ما مر في تحقيق معناه ولما لم يكونوا اي المشايخ قائلين بالوجود الذهني لم يصرحوا بكون
التغاير بين الصفة والموصوف وبين الجزء والكل في الذهن والاتحاد في الخارج كما يصرح به القائلون
بالوجود الذهني نعم المعلوم المحقق الثبوت فيما بين المحمول والموضوع هو الاتحاد من وجه والاختلاف
من وجه آخر فعبروا عن هذا المعلوم بتلك العبارة التي لا اشعار لها بالوجود الذي اختلف فيه
وهذا الكلام لا غبار عليه وفيه بحث لان كلام المشايخ في اجزاء غير محمولة كالواحد من العشرة والسيد
من زيد كما اوردوا بها في تمثيلاتهم وفي صفات هي مبادي المحمولات كالعلم والقدرة والارادة
لا في المحمولات كالعالم والقادر والمريد والظاهر انهم فهموا من التغاير جواز الانفكاك من الجانبين

فاقدموا علی ما قالوا وایضا لما اثبتوا صفات موجوده قدیمه زایده علی ذاته تعالی لزم کون القدم
صفه لغیر الله تعالی قدفعوه بذلک و ایضا لزمهم ان یکون تلک الصفات مستندة الی الذات
اما بالاختیار فیلزم التسلسل فی القدرة والعلم والحیواة والارادة ویلزمهم ایضا کون الصفات
حادثة واما بالایجاب فیلزم کونه تعالی موجبا بالذات ولو فی بعض الاشیاء فتبروا عن
هذا بانها انما یکون محتاجة مستندة الی علة اذا کانت مغایرة للذات انتهی وغرض از نقل این
عبارات این است که قول به نبودن صفات کمالیه عین ذات حقه از ضروریات دین
نیست و اشاعره را درین مسئله اضطراب است و باعث شان بر نفی عینیت صفات تغایر
مفهومات صفات با ذات است بس و باعث بر نفی غیریت صفات تستیر از و استناد و صفات
سوی ذات حقه است وحق درین مسئله این است که مصداق صفات کمالیه نفس ذات حقه
است بلا زیادة امر ما علیها و مفاهیم انتزاعیه صفات عین ذات حقه نیستند اگر مراد اشاعره
این است که صفات نه عین ذات حقه اند بحسب المفهوم و نه غیر ذات حقه اند بحسب المصداق
بر این کلام غبار نیست و اشکالی بر ایشان وارد نمی شود و استکمال بالغیر ولقد وقدما و تسلسل
بر تقدیر استناد قدرت و علم و حیواة و اراده بسوی ذات حقه باختیار و حدوث صفات
بر این تقدیر و بودن واجب تعالی شانه موجب بالذات بر تقدیر استناد این صفات
سوی ذات حقه بالایجاب و مسلوب بودن صفات کمالیه از مرتبه ذات حقه بر ایشان
لازم نخواهد آمد و اگر مراد ایشان این است که صفات قایم اند در نفس الامر بذات
حقه بوجودی مغایر وجود نفس ذات حقه ایشان را از محاذیر مذکور گریز نیست و نفی
غیریت صفات بر این تقدیر معنی ندارد و اتباع اشاعره در هر لفظی که از زبان شان بر آید
از ضروریات دین نیست مولوی شاه عبد العزیز که این پلید مرید مرید شان است در رساله
عقاید نوشته اند و صفاته عینه و بنا بر عینیت صفات کمالیه بیهوده گوئیهای این احمق اخرق
[illegible] تسلسل زیادت صفات کمالیه بر ذات حقه کشف فضایح

از ضرورت قول بعینه صفات نبود والحال برای کشف عوار او و پیشوای او میگویم که این قایل
میگوید که اتصاف بنقایص که مقابل صفات کمالیه اند با وجود امکان ذاتی این صفات متعلق
قدرت نمیست و حضرت باری تعالی شانه لامتناعه بالنظر الیه تعالی شانه حال آنکه شیخ نجدی
که این گشتر تیه نادانی باقتضای بی ایمانی او را بعالم ربانی ملقب نموده است اتصاف او
سبحانه را بکذب و دیگر فواحشات و نقایص و خسایس متعلق قدرت او سبحانه انگاشته بر آن دلیل
آورده است در یک رساله خویش گوید که کذب او سبحانه و اتصاف او سبحانه باین نقیضه محال
بالذات نیست چه عقد قضیه غیر مطابقه للواقع و القای آن بر ملائکه و انبیا خارج از قدرت الهی
نیست والا لازم آمد که قدرت انسانی زیادة تر از قدرت ربانی باشد چه عقد قضیه غیر مطابق
للواقع و القای آن بر مخاطبین در قدرت اکثر افراد انسانی هست آری کذب منافی حکمت است
پس متکلم بالغیر است و لهذا عدم کذب را از کمالات حضرت حق شمارند و او را جل شانه بآن مدح می کنند
بخلاف فرس و حمار که ایشان را کسی لعدم کذب مدح نمیکند و بر ظاهر است که صفت کمال همین است
که شخصی که قدرت تکلم بکلام کاذب میدارد بنا بر رعایت مصلحت و مقتضای حکمت تنزها از تلوث
بکذب متکلم بکلام کاذب نمی نماید همان شخص ممدوح میگردد بسلب عیب کذب و اتصاف بکمال
صدق بخلاف کسیکه لسان او ماؤف شده باشد و تکلم بکلام کاذب نمی تواند کرد یا قوت
متفکره او فاسد شده باشد که عقد قضیه غیر مطابقه للواقع نمیتواند کرد یا شخصی که هرگاه که کلام
صادق می گوید کلام مذکور از وصادر می گردد و هرگاه که اراده تکلم بکلام کاذب می نماید او از او
بند می گردد یا زبان او ماؤف میشود یا کسی دیگر در بین او بند می نماید یا حلقوم او را حقه می کند یا کسیکه
چند قضایا صادقه را یاد گرفته است و صلا بر ترکیب قضایای دیگر قدرت نمیدارد بنا بر علیه
کلام کاذب از وصادر نمی گردد این اشخاص مذکورین نزد عقلا قابل مدح نیستند یا بجا بعدم تکلم
بکلام کاذب تر فعا عن عیب الکذب و تنزها عن التلوث نه صفات مدح است بنا بر انها
عجز از تکلم بکلام کاذب هیچگونه از صفات مدح نیست یا مدح بان او دن است از مدح با اول

انتهی و دلیلی که این ملقب بعالم ربانی آورده است در اتصاف او سبحانه بدیگر فواحش و قبایح و شنایع
جاری است چه ارتکاب آنها در قدرت اکثر افراد انسانی است پس اگر ارتکاب آن خارج
از قدرت الٰهی باشد لازم آید که قدرت انسانی زیاده از قدرت ربانی باشد و صفت کمال
همین است که شخصی که قدرت بر ارتکاب فواحش میدارد بنا بر رعایت مصلحت بمقتضای
حکمت تنزها از تلوث بفواحش ارتکاب آن نمی نماید بهاشخص ممدوح می گردد بسبب عیب ارتکاب
فواحش و اتصاف بکمال عفت بخلاف کسیکه قدرت بر ارتکاب آن نداشته باشد یا مانعی
او را از ارتکاب فواحش وقت قصد آن باز میدارد آنکس نزد عقلا قابل مدح نیست بالجمله
عدم ارتکاب فواحش ترفعا عن عیب الفواحش و تنزها عن التلوث بها از صفات مدح است
و بنا بر عجز از ارتکاب آن هیچگونه از صفات مدح نیست یا مدح بآن او دون است از مدح باول
ازین معلوم شد که کذب و ارتکاب دیگر فواحش و قبایح نزد مقتدائی این سرگردان تیه
ضلالت تحت قدرت الٰهی داخل است و نزد این قایل ممکن ذاتی و ممتنع بالغیر است و متعلق
قدرت نیست مقتدای او را بر او همین فضل است که او صحت کذب و غیره نقایص بر ذات حقه
او سبحانه تجویز می کند و او را بر مقتدای خود فضل این است که او عدم سبحانه و حدوث او سبحانه
و امکان او و موت او سبحانه و جهل و عجز و عمی و صمم و بکامت او سبحانه و تعالی و تجسم و حرکت
و انتقال و تحیز و تمکن او سبحانه و غیر ذلک مما لا یتناهی را ممکن ذاتی و ممتنع بالغیر و غیر صالح تعلق
قدرت الٰهی میداند پیشوا را من وجه بر پیرو فضل است و پیرو را من وجه بر پیشوا فضل است
این را غایت رشد توان گفت معلوم نیست که بدانست او خود در اصول اسلامیه فساد
اعتقاد دارد یا مرشد او را در اصول اسلامیه فساد اعتقاد بوده است ظاهرا مرشد او که مستحق
لقب عالم ربانی است بدانست او فاسد الاعتقاد نبوده باشد ما بطلان اعتقاد این
قایل بشرح و بسط بیان کرده ایم حاجت اعاده آن نیست اما بطلان عقیدت شیخ او
ظاهر است چه او خود اعتراف دارد که کذب نقص و عیب است و با این اعتراف قایل آنرا

باینکه کذب او سبحانه تحت قدرت او داخل است پس این صریح اعتراف است باینکه ناقص
و معیب بودن او سبحانه ممکن و مقدور است و استدلال او باینکه عقد قضیه غیر مطابقه
للواقع و القای آن بر ملائکه خارج از قدرت آلهی نیست عجیب است چه کذب عبارت از
عقد قضیه غیر مطابقه للواقع و القای آن بر مخاطب علی الاطلاق نیست او سبحانه تعالی در اکثر مقام
از کلام معجز نظام حکایة عن الامام قضایای کاذبه مذکور فرموده کقوله سبحانه وقال الذین کفروا لا تاتینا
الساعة بلکه معنی کذب قایل اخبار را قبضیه غیر مطابقه للواقع است و آن خود عیب و نقص است
و القای کلام کاذب بر ملائکه و انبیا جهتی دیگر است و قول او والا لازم آمد که قدرت
انسانی زیاده تر از قدرت ربانی باشد تعجب بر تعجب می افزاید چه ارتکاب فواحش قطیعه و
قبایح شنیعه تحت قدرت انسانی داخل است و تحت قدرت ربانی داخل نیست فعلی مازعمه
لازم می آید که قدرت انسانی از قدرت ربانی زاید باشد مگر شاید چنانکه پیرو او التزام امکان
ذاتی آن سیکند مرشد او التزام مقدور بودن آن کرده است و حل شبهه این است که قدرت
بر اتصاف بعیوب و نقایص و قبایح و فواحش از سمات حدوث و صفات حوادث است
او سبحانه از سمات حدوث و خواص حوادث منزه و متعالی است و قدرت کامله که از صفات
حضرت باری جلشانه است قدرت است بر ایجاد جمیع ممکنات و تکوین همه کائنات گر یا قدرت
دو قسم است یکی قدرت کامله که از اوصاف مختصه حضرت باری جلشانه است و دویمی قدرت
ناقصه که از اوصاف مخلوقات است و قدرت ثانیه نسبت بقدرت اولی مراتب غیر
متناهیه ناقص است پس از وجود قدرت ثانیه در انسان و عدم امکان آن در ذات حقه او
سبحانه زیادت قدرت انسانی بر قدرت ربانی لازم نمی آید شیخ این قایل معنی زیادت
نتوانست نمید زیادت شی بر شی آن است که شی اول مشتمل باشد بر انچه شی ثانی بر آن مشتمل
است و عدم زیادت نخست می بایست که اشتمال قدرت انسانی بر قدرت ربانی باثبات
میرسانید بعد ازان بیان می کرد که قدرت انسانی با وجود اشتمال بر قدرت ربانی بر فضل

هم مشتمل است انگاه توانستی گفت که زیادت قدرت انسانی بر قدرت ربانی لازم می آید
سبحان الله پیشوای این سرگشته بادیه نادانی که ملقب شد بعالم ربانی معنی زیادت نتوانست
دانست و معنی قدرت نتوانست فهمید و بصحت کاذب بودن او سبحانه که معنی تعلق قدرت
او سبحانه بکذب است و بصحت القا فرمودن او سبحانه کذب را بر انبیا و ملائکه صریحا و بصحت
بودن او سبحانه مرتکب فواحش و شنایع از روی دلیل آورده خود قایل بوده است
و با این جهالت و ضلالت در همه مسایل دینیه از اصول کلامیه و فروع فقهیه اجتهاد میکرد بلکه
عامیان بازاری را که حرف آشنا هم نیستند مجتهد گردانید و دین اسلام را برهم زد و آنچه
گمان برده که عدم کذب را برای همین در مدایح الهی می شمارند که او سبحانه با وجود قدرت
بر کذب تکلم بکلام کاذب نمیفرماید و آن را بعبارت مطنبه کثیرة الالفاظ قلیلة المعنی برای فریب
دادن مشتی عوام کالانعام که اینچنین یاوه گوئی و بیهوده گوئی را حسن بیان و بسط تقریر می نامند
بیان نموده هذیانی بیش نیست چه سایر تقدیسات و تنزیهات حضرت کبریائی از عیوب
و نقایص و قبایح و خسایس و فواحش در محامد الهیه معدود اند و در نصوص در معرض ثنا موجود
حال آنکه اتصاف او سبحانه بانها تحت قدرت داخل نیست کو مرید مخلص او آن را ممکن ذاتی
بلکه ثابت فی مرتبة الذات الاحدیه میداند کما سبق مفصلا غایت مدح الهی همین است که اتصاف
او سبحانه بهیچیک عیب و نقص و بهیچیک خاصه از خواص ممکنات و حوادث در تجویز عقلی هم ممکن
نیست همین کمال تقدیس و تنزیه است و تقدس و تنزه او سبحانه را از اتصاف بکذب بسبب
عدم امکان اتصاف او بعیوب و نقایص عجز نتوان گفت چنانکه از عبارت او مفهوم میشود چه عجز
در آنصورت متصور میشد که اتصاف او سبحانه بعیب کذب صلوح مقدوریت داشتی چون اتصاف او سبحانه بعیب
کذب ممکن نیست تحت قدرت داخل نیست پس از عدم قدرت بر این اتصاف عجز لازم نمی آید چنانکه از
عدم قدرت بر سایر ممتنعات عجز لازم نمی آید ازین منکشف شد که این بیچاره معنی عجز هم نمیدانست حال شیخ
مرشد این است وای بر حال مرید مسترشد عجب این است که این مرید مرید در عقاید نوشته است

ولا یصح علیه الحرکه والانتقال والتبدل فی ذاته وصفاته ولا بالجهل ولا الکذب معلوم نیست که معنی
لا یصح در فهم او چیست اگر معنی لا یمکن است لازم می آید که او قابل باشد بعدم امکان کذب وجهل
او سبحانه حالانکه او امکان جهل وعجز او سبحانه بغایت بعد جهد وعمر قریب بها بدانست خود باثبات
رسانیده واگر معنی لا یصح ممتنع بالغیر است لازم است که حرکت وانتقال او سبحانه وتبدل
ذات وصفات او سبحانه بدانست او ممکن باشد حال آنکه امکان حرکت وانتقال بے
جسمیت وامکان تبدل ذات وصفات بلی حدوث متصور نیست در اینصورت بدانست
این مرید جسمیت وحدوث او سبحانه ممکن ذاتی باشد بلکه این مرید مرید را از التزام آن گزیر نیست
چه حرکت او سبحانه وانتقال او سبحانه وتبدل ذات حقه وتبدل ذات حقه وتبدل صفات کمالیه
وجسمیت او سبحانه وحدوث او سبحانه حصص کلیات ممکنه ذاتیه هستند پس بموجب قاعده
مقرره او لا محاله ممکن ذاتی خواهند بود شاید او برای حفظ قاعده مقرره خود التزام لازم
نماید تا آن قاعده از دست نرود کو ایمان برباد شو ودبدانست او در التزام لازم محذوری
نیست مگر محذوری که بدانست او اشد محاذیر است این است که قول او بنبودن اتصاف
او سبحانه بصفات کمالیه وهمچنین اتصاف او بنقایص داخل تحت قدرت الهی بخالف
ارشاد شیخ مرشد است شیخ مرشد او اتصاف او سبحانه را بکذب با وجود اعتراف بنبودن
آن نقص وعیب داخل تحت قدرت میگوید بلکه همه ممتنعات بالغیر را تحت قدرت الهی
داخل میداند بلکه همه واجبات بالغیر را که دران صفات کمالیه او سبحانه بر مذهب عامه متکلمین
داخل اند داخل تحت قدرت می انگارد چه در رسایل خود می گوید که مناط صحت تعلق قدرت الهیه
امکان ذاتی است وهر ممکن ذاتی در همه اوقات بر جمیع تقدیرات یعنی در وقت وجود وقبل
موجبه وموانع عائقه وبر تقدیر وجوب بالغیر بامتناع داخل تحت قدرت الهیه است وزین
نسبتش بموجبات بامواتع انتهی بعبارته بازمی گوید ازین بیان واضح گردید که دخول شی
تحت قدرت الهیه منافی امتناع با وجوب او که بنظر امور خارجیه باشد نیست بلکه انچه

منافی او است دخول آن تحت تکوین و نیز واضح گشت که لزوم محال بر تقدیر وجود شی مانع دخول
آن شی تحت قدرت الهیه نمیتواند شد زیرا که لزوم محال مانع وجود اوست نه منافی امکان ذاتی
و مناط تعلق قدرت الهیه امکان ذاتی است نه عدم مانع خارجی آری لزوم محال مانع از تعلق
تکوین است انتهی ازین هر دو عبارت ظاهر است که بدانست شیخ مرشد او صفات کمالیه او سبحانه
و اتصاف او سبحانه بصفات کمالیه اتصاف او سبحانه بقبایح و فواحش و نقایص که بدانست
این مرید مرید همه ممکن ذاتی است تحت قدرت الهیه داخل اند و بدانست این مرید مرید داخل
تحت قدرت الهیه نیستند پس برو تجهیل شیخ مرشد او که بدانست او عالم ربانی است لازم می آید
و ذلک من اشد المحاذیر عنده حالا نظر در کلام شیخ مرشد او ضرور است معنی قدرت چنانکه مریدش
بیان کرده صحت فعل و ترک است پس اگر علت موجبه ممکن ذاتی موجود باشد در وقت وجود علت
موجبه آن در عین نسبت او بعلة موجبة آن تجویز صحت ترک یعنی عدم تکوین تجویز صحت تخلف وجود معلول
بالایجاب از علة موجبه است و تجویز تخلف معلول بالایجاب از علة موجبه آن بی غفلت از معنی ایجاب و معنی علت موجبه متصور نیست
پس قول باینکه معلول بالایجاب در وقت وجود علت موجبه آن در عین نسبت آن بعلت موجبه آن
تحت قدرت الهیه داخل است قول است باینکه تخلف معلول بالایجاب از علت موجبه آن در وقت
وجود علة موجبه آن در عین نسبت او بعلت موجبه آن صحیح الفعل و الترک است پس علة موجبه آن
علة موجبه آن نیست ازین معلوم شد که آن [illegible] معنی علت موجبه و معنی ایجاب هم نمیدانست
و معنی فعل و ترک که عبارت از تکوین [illegible] لزوم محال بر تقدیر وجود
شی مانع دخول آن شی تحت قدرت الهیه [illegible] لزوم محال مانع وجود او است
نه منافی امکان ذاتی و مناط صحت تعلق قدرت [illegible] ذاتی است نه عدم مانع خارجی
آری لزوم محال مانع از تعلق [illegible] است بخیال [illegible] هرگاه که لزوم محال مانع از
[illegible] صحت تکوین که عبارت از [illegible] این تعلق قدرت که عبارت
[illegible] فعل و ترک است چه معنی دارد معلوم [illegible] قدرت و معنی صحت

فعلی و ترک هم نمیدانست مثلا قدرت الهیه و حیات الهیه که از صفات کمالیه او سبحانه است و نزد
عامهٔ متکلمین ممکن ذاتی است و ذات حقه علت موجبه آنست پس حسب اعتقاد او تحت قدرت
الهیه داخل است و فعل و ترک او در عین بودن او سبحانه علت موجبه آن صحیح است با وجود لزوم
تسلسل پس باعتقاد او او سبحانه قادر است برانکه قادر نباشد و قادر است برانکه عاجز نشود و قادر است
برانکه زنده باشد یا مرده شود و وجوب صفت حیات با او سبحانه و امتناع صفت موت و عجز از جهت لزوم
محال بر تقدیر وجود آن بدانست او مانع تعلق قدرت الهیه بقدرت الهیه بعجز او سبحانه نیست و تعلق
قدرت مساوق صحت فعل و ترک است اینچنین اعتقاد از صبیان و مجانین هم متصور نیست از اینجا
معلوم شد که آن بیچاره بدانست مرید خود هم معنی قدرت نمیدانست و معنی عیب و کذب و نقص
نمیدانست و معنی زیادت نمیدانست و معنی صحت فعل و ترک نمیدانست و معنی وجوب و علت
موجبه و ایجاب نمیدانست و معنی امتناع و مانع و محال نمیدانست این است حال علم عالم
ربانی و حال ربانی بودنش ازین ظاهر است که او نقص و عیب و کاذب بودن او سبحانه
مقدور و صحیح الفعل و الترک میداند و برای تلقین این عقیده بمریدان خود بر آن دلیل می آرد اکنون
نظر در کلام مرید که در اینجا نکث بیعت او کرده بعدم تعلق قدرت الهیه بصفات کمالیه اتصاف
او سبحانه بآنها و باتصاف او سبحانه بنقایص مقابلات آنها بعد وشد تصریح می نماید می باید
می باید دانست که این ناکث بیعت حق قبیل این کلام گفته است که اتصاف واجب
الوجود جلشانه بصفات کمالیه واجب لذات حضرت باری تعالی است و اما ذات این
اتصاف ای اتصاف شی ما بمثل علم و حیات مثلا پس ممکن بالذات است و همچنین اتصاف
حضرت قدوس تعالی شانه بنقایص مستحیل لذات حضرت واجب الوجود است و ممتنع عقلی
اما ذات این اتصاف ای اتصاف شی ما پس ممکن بالذات و متحقق الوقوع است و الحال
اقرار میکند باینکه از کلیه کل ممکن بالذات متعلق القدرة صفات کمالی و اتصاف بان
و اتصاف بمقابلات آنها مستثنی است الی آخر قال پس در اینجا اعتراف میکند که صفات

کمالیه و اتصاف او سبحانه بانها ممکن بالذات و واجب بالغیر است و اتصاف او سبحانه بنقایص
ممکن بالذات و ممتنع بالغیر است و دلیل گفته بود که اتصاف شی ما ممکن بالذات است یا اول
قول او بیهوده گوئی بود یا این قول بیهوده گوئی است و سابق ازین گذشته است که اعتراف
او بوجوب بعضی کمالیه اتصاف آن ذاته سبحانه و بامتناع اتصاف او بنقایص لذاته سبحانه
اعتراف است بامکان ذاتی صفات کمالیه و اتصاف آن بخصوصه و بامکان اتصاف او
سبحانه بنقایص بخصوصه و انکار این قایل از ان از غایت جهل و غباوت او ناشی است حالا
بمرهن و متیقن شد کہ شیخ نجدی مرشد این قایل کذب او سبحانه و نقص و عیب بودن او سبحانه
و قدرت او سبحانه و حیات او سبحانه و دیگر صفات کمالیه او سبحانه و اتصاف او سبحانه
بهمه نقایص و فواحش و قبایح را مقدور و صحیح الفعل و الترک بیداند است و تجویز میکرد کہ
او سبحانه بعجز و موت خود و قدرت و حیات خود قادر است و معنی الفاظ هم نمیداند است تا
بادراک معانی چه رسد و این قایل عدم او سبحانه و حدوث او سبحانه و موت او سبحانه و فسق
و فجور او سبحانه و جسمیت او و تحیز و حرکت و انتقال او سبحانه و کری و کوری و لنگی و جذام و عجز او سبحانه
را ممکن ذاتی بیداند بلکہ ثبوت این نقایص را بذات حق در مرتبه نفس ذات حق صفات میکند و
بلکہ بر فرقوت شده است معانی وجوب و امکان و امتناع و دیگر الفاظ مستعمله در فن نمیده
است بالاجمال استعداد آن شیخ نجدی و این مرید مرید در فهم فنون فلسفیه و بتمثال اعتقاد
او یا بدول اطلاعی توان برد ابدا و الاستغفار فلیس حق این است کہ او سبحانه بر هر ممکن
ذاتی قادر است قال الا اشعری بالاطلاق اقول مدعی دعوی صفات کمال حضرت واجب الوجود
تعالی شانه چه اعتقاد دارد اگر واجب الوجود تعالی شانه بیداند شرک است ممکن ذاتی
نیش اعتقاد می کند [illegible] فعل و ترک است [illegible] لازم آید [illegible] اتصاف [illegible] تعالی شانه بنقایص و لازم گشته چه
[illegible] زیرا کہ [illegible]

[illegible]

عدولی است کما لا یخفی علی المنطقی و استثنای صفات کامله از کلیه خود او را ممکن نیست چه برین
تقدیر قول بامکان اتصاف بنقایص هم جایز خواهد بود زیرا که جایز است که ممکن باشد و مقدور
نبود بدون قدرت هم متحقق نیست بطور صفات کمالی بجهت امتناع لذات واجب متصف
بصفات کمالی تعالی شانه پس قول بامتناع ذاتی آن چه لازم است و کسیکه بامکان ذاتی
آن قایل شده باشد کفر چگونه او را لازم آید بلکه خود قایل مذکور را اشراک لازم است یا الحاد کما
عرف پس قول او که حق این است الخ حق این است که ناحق این است اقول استاذ مدعی
قایل اند باینکه صفات کمالیه عین ذات او سبحانه است تا سلب کمال از مرتبه ذات حقه و استکمال
او سبحانه بما لیس عینه و قول ببودن او سبحانه غیر کامل بذاته و تعدد قدما و تخصیص قاعده کل ممکن بالذات
مقدور و کل ممکن بالذات حادث چنانکه بر عامه متکلمین لازم می آید لازم نیاید و تقلید عامه متکلمین
درین مسئله ضرور نیست کما سبق نقله من شرح العقاید العضدیه و چون صفات کمالیه عین او سبحانه
است استاذ مدظله صفات کمالیه را عین ذات حقه واجبه میداند و این عین توحید است چه
برین تقدیر تعدد قدما هم لازم نمی آید و عامه متکلمین را از ارتکاب آن گزیر نیست پس قول او اگر واجب
ذاتی میداند مشرک است ناشی از غایت غباوت و جهل و نادانی و بی ایمانی او است توهم اشراک
بر تقدیر قول بزیادت صفات کمالیه بر ذات حقه می تواند شد توهم آن بر تقدیر قول بعینیت
صفات صبیان و مجانین را هم نمیشود الزام اشراک بر قایل بعینیت صفات ناشی از غایت
جهل و غباوت است و استاذ مدظله بزیادت صفات کمالیه بر ذات حقه قایل نیست و نه
بامکان و مقدوریت آنها قایل است تا آنچه این قایل در شق امکان و مقدوریت صفات
کمالیه وارد کرده است وارد شود باری چاره آن شیخ نجدی بیچاره که مرشد مقتدای این
آواره است چیست که او خود بزیادت صفات کمالیه بر ذات حقه و امکان ذاتی و مقدوریت
صفات کمالیه قایل است چه قدرت نزد اهل حق صحت فعل و ترک است پس تجویز انفکاک

صفات کمالیه از ذات حقه برا ولازم است ونیز تجویز اتصاف او سبحانه بنقایص برا ولازم است
واو بیباکانه آنرا التزام می کند بلکه برآن بدانست خود دلایل می آرد کما سبق واین قایل را
باید که چاره خود هم کند که او اتصاف او سبحانه را بنقایص وقبایح وفواحش ممکن ذاتی ومحتنع لذاته
سبحانه میداند پس صدق سلب نقایص وقبایح وفواحش از او سبحانه نزد این قایل از مرتبه نفس
ذات حقه که علت موجبه آن سلب است متاخر بالذات است پس نزد این قایل صدق ایجابات
نقایص وقبایح وفواحش در مرتبه ذات حقه ضروری است ضرورة استحالة ارتفاع النقیضین فیلزم علیه
اعتقاد انه سبحانه فی مرتبة نفس ذاته الحقه جاهل وعاجز وبیت واعمی واصم وابکم وفاسق وفاجر ومتحیز
وحادث ومتحرک ومنتقل الی غیر ذلک من النقایص التی لا یتناهی چه اگر در اعتقاد او این ایجابات در
مرتبه ذات حقه صادق نباشد سلب اینهمه در مرتبه ذات احدیه صادق باشد پس سلب این همه معلول
ذات حقه نباشد وهو خلاف مذهبه بلکه برا ولازم می آید که او سبحانه در مرتبه ذات حقه متحد باشیائی
وحوادث غیر متناهیة باشد یعنی اینکه حیوان باشد وجمیع انواع آن ونبات وجمیع انواع آن وجماد
وجمیع انواع آن ومهمه مقولات جوهر وعرض وجمیع انواع آن باشد زیرا که حیوانیة او سبحانه وانسانیة
او سبحانه ونباتیة او سبحانه وجمادیت او سبحانه وجوهریت او سبحانه وهکذا خصص این معانی مصدریاند
وبموجب قاعده مقرره او این همه خصص بخصوصها ممکن بالذات اند زیرا که کلیات آنها ممکن بالذات
اند وهرگاه که این خصص ممکن بالذات شد ند عدم آنها معلول او سبحانه بدانست او خواهد بود پس عدم
آنها از مرتبه ذات حقه متاخر خواهد بود پس اینهمه در مرتبه ذات حقه متحقق خواهند بود والا سلب آنها
در مرتبه ذات حقه صادق باشد پس سلب آنها معلول ذات حقه نباشد پس ضروری بالذات
باشد وهو خلاف مذهبه ومن وجه آخر این قایل را از التزام صدق ایجابات نقایص وفواحش وقبایح
بر او سبحانه در مرتبه ذات حقه بنا بر عقاید مقرره خود گزیر وچاره نیست چه صفات کمالیه
واتصاف او سبحانه بصفات کمالیه در عقیدت او ممکن ذاتی است واتصاف او سبحانه بصفات
کمالیه در عقیدت او مساوق سلب اتصاف بنقایص است ودر عقیدت او درمیان اتصاف

بصفات کمالیه و سلب اتصاف بنقایص معینه ذاتیه است چنانچه سابق گفته است و بران اقرار
نموده است و معان بمعیته ذاتیه در امکان و وجوب اتفاق یک حکم دارند چنانکه سابق گفته است
و صفات کمالیه و اتصاف بصفات کمالیه ممکن و معلول ذات حقه و متاخر از مرتبه ذات حقه اند
چه او خود گفته است که صفات محتاج بموصوف اند و انکار احتیاج آنها بموصوف مکابره صرفه
است پس بالمحاله از موصوف یعنی ذات حقه متاخر اند پس سلب اتصاف او بنقایص بالمحاله
در عقیدت او متاخر از ذات حقه است پس اتصاف او سبحانه بنقایص بالمحاله در عقیده او در
مرتبه ذات حقه خواهد بود ضرورة استحاله ارتفاع النقیضین و من وجه آخر این قایل در اینجا بگوید
که عدم علم از حضرت موصوف جلشانه مستلزم جهل است چه سلب بسیط نزد وجود موضوع مستلزم
سلب عدولی است کما لایخفی علی المنطقی و در عقیده این قایل علم او سبحانه از ذات حقه متاخر است
پس نزد او در مرتبه ذات حقه سلب بسیط علم است و نزد او سلب بسیط نزد وجود موضوع
که در اینجا ذات حقه است مستلزم سلب عدولی است و نزد او سلب عدولی علم جهل است
پس در عقیدت او سبحانه را در مرتبه ذات حقه جهل است پس این قایل بسبب قواعد و عقاید
مقرر کرده خود در اشد انحای شراکات یعنی اعتقاد صدق ایجاب به حادث از حوادث
غیر متناهیه او سبحانه در مرتبه ذات حقه و در ارتکاب اتصاف او سبحانه بهمه نقایص و عیوب
و قبایح و فواحش و خسایس در مرتبه ذات حقه متبلد است و هر چند دست و پا میزند از ان مهالک
نمی تواند برآمد کُلَّمَا اَرَادُوْا اَنْ یَّخْرُجُوْا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ اُعِیْدُوْا فِیْهَا اگر ازین عقاید باطله که نتایج قواعد
مقرر کرده اوست توبه نمیکند در زمره مخاطبین ذُوْقُوْا عَذَابَ الْحَرِیْقِ داخل است حالا باید
شنید که عامه متکلمین باوجود قایل شدن بزیادت صفات کمالیه بر ذات حقه و صدور صفات کمالیه
از ذات حقه بالایجاب گفته اند که او سبحانه بر جمیع ممکنات قادر است قال فی العقاید العضدیة
قادر علی جمیع الممکنات و قال فی شرح المواقف ان قدرته تعم الممکنات ای جمیعها والدلیل
علیه ان المقتضی للقدرة هو الذات لوجوب استناد صفاته الی ذاته والصحیح للمقدوریة

هو الامکان لان الواجب والامتناع الذاتیین حیلولان المقدوریة ونسبة الذات الی جمیع الممکنات
علی السواء فاذا ثبت قدرته علی بعضها ثبت علی کلها انتهی وقبیل آن در شرح مواقف گفته القدرة القدیمة
بذاته تعالی قدیمة والا لکانت حادثة فیلزم قیام الحوادث بذاته تعالی وقد مر بطلانه وکانت ایضا واقعة ای صادرة عن الذات
بالقدرة لما مر فی هذا المقصد من ان الحادث لا یستند الی الموجب القدیم والا لتسلسل الحوادث وهو باطل
واذا کانت واقعة بالقدرة لزم التسلسل لان القدرة الاخری حادثة ایضا اذ المقدور حدوث القدرة
القدیمة بذاته تعالی فیستند الی قدرة اخری فیلزم تسلسل القدر الی ما لا یتناهی وهو ایضا محال انتهی
واین هر دو قول باهم متهافت اند پس باقائلین بزیادت صفات کمالیه را واجب ذاتی دانند
وهو صریح البطلان یا انها را از عموم قدرت او سبحانه جمیع ممکنات را مستثنی کنند والظاهر هو الثانی
پس ازین قاعده که او سبحانه بر هر ممکن ذاتی قادر است نزد آنها صفات کمالیه او سبحانه مستثنی هستند
وازین لازم نمی آید که اتصاف او سبحانه بنقایص نزد عامة متکلمین ممکن ذاتی باشد
بلکه بر هر مومن بلکه بر هر عاقل ایمان بامتناع ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص واجب ولازم است
چه مصداق سلب اتصاف او سبحانه بنقایص وقبایح که همه حوادث اند مرتبه نفس ذات احدیه است
وآن سلب متاخر از ذات احدیه نیست ومصداق اتصاف او سبحانه بصفات کمالیه نزد عامه
متکلمین قیام آن صفات بذات حقه بایجاب به سبحانه است پس مصداق اتصاف او بصفات کمالیه
متاخر از مرتبه مصداق سلب اتصاف او سبحانه بنقایص وقبایح است واگر مصداق این سلب
از مرتبه ذات احدیه متاخر باشد بصدق مسلوب در مرتبه ذات احدیه لازم آید والتزام آن
کفر است پس قول بامکان ذاتی آن بکفر میکشد ودر کتب عقاید تصریح است باینکه نقص
بر او سبحانه محال است واز ممکنات نیست کما سبق لقله من شرح العقاید العضدیة معلوم میشود
که این قایل که بهره از فهم ندارد وبکدام ضرورت مخالفت عامة متکلمین روا داشته ارتکاب قول
بامکان ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص وقبایح وفواحش نموده است ضرورت داعیه او همان
جهل او است یعنی اینکه او توهم کرده است که هرگاه که معنی مصدری را سوی او سبحانه مضاف

کنند آن حصه ممکن ذاتی است و اینکه اتصاف او سبحانه بکمال صفات کمالیه مساوق سلب اتصاف
او بنقایص است و سلب اتصاف او سبحانه بنقایص مساوق اتصاف او سبحانه بصفات کمالیه
است بنا بر این توهمات باطله او ایمان را بر باد داد در هاویه ضلالت افتاد و ابتلی باشد انحای
الاشراک والالحاد نعوذ بالله من سوء الفهم و سوء الاعتقاد و از قول این قایل زیرا که عدم علم از
حضرت موصوف سبحانه مستلزم جهل است چه سلب بسیط نزد وجود موضوع مستلزم سلب
عدولی است کما لا یخفی علی المنطقی جهل او بمعنی جهل و بمعنی عدم بلکه معلوم شد او گمان می کند که
عدم بلکه عبارت از سلب عدولی است که نزد وجود موضوع مساوی سلب بسیط است
حال آنکه چنین نیست الجدار لیس بعالم والجدار لا عالم وقت وجود جدار هر دو صادق اند والجدار
جاهل صادقی نیست بلکه جهل عبارت است از عدم علم از انکس که قوت استعدادیه علم داشته باشد
ولهذا جهل را مقابل علم حادث شمرده اند کما سبق نقله من شرح المواقف للابهری و تحقق این معنی
در او سبحانه بر تقدیر زیادت صفت علم هم ممکن نیست آری بر قول این جاهل لازم می آید که او به
ثبوت جهل او سبحانه در مرتبه ذات حقه معتقد باشد زیرا که علم نزد او صفت زایده است و صفت
محتاج موصوف است کما اعترف به و تاخر محتاج از محتاج الیه ضروری است پس سلب علم
در مرتبه ذات حقه نزد او ضروری و سلب بسیط و سلب عدولی نزد وجود موضوع متساوی
اند پس سلب عدولی علم در مرتبه ذات حقه نزد او متحقق است و سلب عدولی علم بدانست این جاهل جهل
است پس ثبوت جهل او سبحانه در مرتبه ذات حقه در عقیدت او بر او لازم است بناء علی مسلماته ازین تفصیل
مبرهن است که عقیده استاد مدظله که بعینیت صفات کمالیه و امتناع ذاتی اتصاف او سبحانه
بنقایص قایل است اقصی مراتب توحید و تنزیه او سبحانه است و عقیده این قایل بامکان جوهریت
و عرضیت و تجسم و تحیز و امکان و حدوث و احتیاج او سبحانه و بامکان ذاتی اتصاف او بهمه نقایص
و قبایح و فواحش حسب قواعد مخترعه خودش از اشد انحای شرک و الحاد است پس ظاهر شد که حق
چیست و ناحق چیست و موحد کیست و ملحد کیست والله الهادی الی الرشاد والملهم للصدق

والسداد قال الاستاذ وہرچہ ممتنع ذاتی است بسبب عدم صلوح وجود صالح مقدورت
نیست عدم شمول قدرت الٰہی ممتنعات عقلی را از قصور آنہا از صلوح وجود است نہ از عجز
عجز او سبحانہ العیاذ باللہ من ذلک وامابیان الصغری فلوجہین اول اینکہ قضیہ سالبہ کلیہ ایمہ کہ لاشی
من ممکن ذاتی بمساوی سیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات دائما صادق است پس ضرور است
کہ عکس آن نیز صادق باشد وہو قولنا لاشی من مساوی سیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات
بممکن ذاتی دائما وامابیان صدق اصل این است کہ اگر قولنا لاشی من ممکن ذاتی بمساوی سیدنا محمد
صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات دائما صادق نباشد نقیض این صادق باشد ضرورۃ استحالۃ ارتفاع
النقیضین ونقیض آن موجبہ خبریہ مطلقہ عامہ است وآن قول قابل است بعض الممکن الذاتی
مساوی سیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات بالفعل ای فی احد الازمنۃ الثلثۃ واین قضیہ خبریہ
مطلقہ عامہ کاذب است نزد ہر مسلمان وہرگاہ اصل صادق باشد عکس آن یقیناً صادق باشد
پس ثابت شد کہ مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کمالات ممکن ذاتی نیست پس از دو حال
خالی نیست یا واجب بالذات باشد العیاذ باللہ تعالیٰ یا ممتنع بالذات اول باطل است بالضرورۃ
پس معین شد کہ ممتنع بالذات است وہو المطلوب قال الجہول المعقول المعقول اقول کل ممکن کذا
وبعض ممکن کذا قضیہ حقیقیہ است چہ حکم در آن بر ہمہ یا بر بعض افراد ممکن است ووصف عنوانی
ممکن بر افراد خود چنانچہ در حال وجود افراد صادق است بالفعل در حال عدم نیز صادق است
والا لازم الانقلاب المستحیل ہمہ افراد ممکن بالذات اگر در حال عدم ممکن بالذات نباشند پس یا واجب
بالذات باشند یا ممتنع بالذات وبعد وجود خود ہا ممکن بالذات پس لزوم انقلاب بین است
وچون افراد معدوم را حکم شامل است حقیقیہ خواہد بود پس قول قابل بعض الممکن الذاتی مساوی
سیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمال بالفعل ای فی احد الازمنۃ الثلثۃ اگر خارجیہ گرفتہ شود کاذب
است نزد ہر مسلمان لیکن کذب آن بر تقدیر حقیقیہ بودنش لازم نیست ومنوع است چہ کذب
خارجیہ مستلزم کذب حقیقیہ نیست چنانچہ کل عنقاء موجود بالفعل خارجیہ کاذب است وحقیقیہ

صادق چه معنی حقیقه آنست که هر فرد عنقا اگر موجود شود پس بر تقدیر وجود آن طیران او را بالفعل
ثابت خواهد بود و این معنی بر رسایل خوانان منطق مثل تهذیب و شمسیه هم مخفی نیست چنانکه در قضایای
هندسیه مانند کل مثلث زوایاه الثلث تساوی قائمتین و کل خط قام علی خط حدث فی جنبیه
قایمتان حکم تساوی و حدوث مذکور شامل جمیع افراد مثلث و خط مذکور گو موجود نباشند تا آنکه گفته
اند گو تحقق آن در خارج ممتنع بود چنانکه گفته شود کل مثلث حدث علی کرة هی اعظم من کرة الافلاک
الاعظم فهو کذا و کل خط وقع علی خط هو اعظم من قطر العالم فهو کذا چه وجود کره و خط اعظم مذکور تحیل الوقوع
است در زعم شان و چون قول قایل یعنی موجبه جزئیه مطلقه عامه حقیقیه مذکوره یعنی قول قایل بعض
الممکن الذاتی مساو لسیدنا محمد صلی الله علیه وسلم فی الکمالات بالفعل ای فی احد الازمنة الثلثة
علی طریق الحقیقه صادق باشد عکس آنکه بعض المساوی ممکن بالفعل نیز صادق خواهد بود پس
نقیض آن یعنی لاشی من ممکن ذاتی بمساو لسیدنا محمد صلی الله علیه وسلم فی الکمالات دایما
کاذب خواهد بود و همچنین عکس آن لاشی من مساو لسیدنا محمد صلی الله علیه وآله وسلم
فی الکمالات ممکن ذاتی دایما کاذب خواهد بود زیرا که موجبه جزئیه مطلقه عامه حقیقیه و عکس آن هر دو
نقیض دو سالبه کلیه دایمه حقیقیه است که معترض آنها را ذکر کرد پس صدق هر دو مطلقه عامه
حقیقیه مستلزم کذب هر دو دایمه حقیقیه است بحکم التناقض و چون قول قایل بعض المساوی
ممکن ذاتی صادق است موجبه اش لامحاله داخل تحت قدرت کامله خواهد بود و هو المطلوب
سبحان الله این طمطراق و دعوی تعلی تا سبع طباق و هو خلاف وفاق کافه مسلمین بر عکس
اطباق جمیع مومنین که هیچکس از آنها تا این زمان این جرات نکرده و نگفته که حقتعالی را قدرت
بر مساوی مذکور نیست این قسم ادعا کردن اقول حال فهم این احمق مسایل غلط فیه
و مسایل کلامیه را سابق مبرهن شده است الحال حال فهم او مسایل منطقیه مبرهن میشود
ع تو کار زمین را نکو ساختی ✣ که بر آسمان نیز پرداختی ✣ اولا باید شنید که
قضیه حملیه اولا قسم است یکی خارجیه دویمی ذهنیه و سیوم حقیقیه په و قضیه حملیه موجبه حکم باثبوت

محمول للموضوع است و در حملیه سالبه حکم بسلب محمول از موضوع است پس اگر در موجبه حکم بثبوت
محمول للموضوع بحسب الخارج و در سالبه حکم بسلب محمول از موضوع بحسب الخارج باشد
آن قضیه خارجیه است کقولنا زید کاتب و عمرو لیس بکاتب و اگر در موجبه حکم بثبوت محمول
بحسب الذهن و در سالبه حکم بسلب محمول از موضوع بحسب ظرف ذهن باشد آن قضیه
ذهنیه است و اگر در موجبه حکم بثبوت محمول للموضوع بحسب مطلق نفس الامر باشد و در سالبه
حکم بسلب محمول از موضوع بحسب مطلق نفس الامر باشد آن قضیه حقیقیه است کقولنا الاربعه
زوج و الاربعة لیس بفرد و این هر قسم بر دو قسم است زیرا که اگر حکم باتحاد موضوع
و محمول یا سلب ان علی الثبت بالفعل باشد آن را قضیه بتیه گویند و اگر حکم باتحاد موضوع
و محمول یا سلب آن بر تقدیر انطباق وصف عنوانی بر فرد بر تقدیر تقرر وجود آن باشد
آنرا قضیه غیر بتیه گویند پس اقسام قضایا نزد محققین شش اند یکی خارجیه بتیه دویمی خارجیه
غیر بتیه سیومی ذهنیه بتیه چهارم ذهنیه غیر بتیه پنجم حقیقیه بتیه ششم حقیقیه غیر بتیه و حاصل این
است که اگر در قضیه حکایت از عالم نفس الامر واقع است آن قضیه بتیه است پس اگر حکایت
از خصوص ظرف خارج است آن بتیه خارجیه است و اگر حکایت از خصوص طرق ذهن است
آن بتیه ذهنیه است و اگر حکایت از ظرف مطلق نفس الامر است مع قطع النظر عن خصوص
ظرف الخارج و ظرف الذهن آن بتیه حقیقیه است و اگر در قضیه حکایت از عالم فرض و تقدیر
است آن قضیه غیر بتیه است پس اگر حکایت از عالم تقدیر بحسب خارج است بمعنی آنکه
بر تقدیر انطباق وصف عنوانی بر فرد بر تقدیر وجودش در خارج محمول برای آن ثابت
یا ازان مسلوب است آن قضیه غیر بتیه خارجیه است و اگر حکایت از عالم تقدیر بحسب
ذهن است بمعنی آنکه بر تقدیر انطباق وصف عنوانی بر فرد بر تقدیر وجودش در ذهن محمول
برای آن ثابت یا ازان مسلوب است آن قضیه غیر بتیه ذهنیه است و اگر حکایت
از عالم تقدیر بحسب مطلق عالم نفس الامر است بمعنی اینکه بر تقدیر انطباق وصف عنوانی

برفرد بر تقدیر وجودش در مطلق نفس الامر مع قطع النظر عن خصوص الخارج والذهن محمول برای آن
ثابت یا ازان مسلوب است آن قضیه حقیقیه غیر بتیه است قال فی الافق المبین ما حاصله
ان الحکم بالاتحاد وان کان بحسب حال الموضوع فی الاعیان کانت الحملیه خارجیه وان کان
بحسب خصوص التقریر والوجود الذهنی للموضوع کانت ذهنیه وان کان بحسب مطلق التقرر او الوجود
للموضوع مع عزل النظر عن خصوصیات الظروف والاوعیة من الاعیان والاذهان سمیت
حقیقیه ثم الحکم فی الحملیه ان کان بالاتحاد علی البت سمیت الحملیه بتیه وان کان بالفعل علی تقدیر انطباق
طبیعة العنوان علی فرد وهو انما یحصل بتقرر مهیة الموضوع ووجودها سمیت حملیه غیر بتیه وهی مساوقة
الصدق للشرطیة لا راجعة الیه کما یظن انتهی پس مبرهن شد که تقسیم قضیه سوی خارجیه و ذهنیه
وحقیقیه منوط بوصف عنوانی نیست بلکه تقسیم آن باعتبار محکی عنه است اگر محکی عنه خارج است
قضیه خارجیه است واگر ذهن است قضیه ذهنیه است واگر نفس الامر است قضیه حقیقیه است
وصف عنوانی هرچه باشد ونیز باید دانست که عکس مستوی خارجیه بتیه خارجیه بتیه است
وعکس مستوی ذهنیه بتیه ذهنیه بتیه است وعکس مستوی حقیقیه بتیه حقیقیه بتیه است زیرا که
مصداق ومحکی عنه اصل قضیه وعکس مستوی آن در واقع یک است ونقیض موجبه بتیه سالبه
بتیه است وبالعکس نقیض بتیه غیر بتیه نمی تواند شد زیرا که سلب علی التقدیر منافی ثبوت فی
نفس الامر بتیه نیست وبالعکس ونیز باید دانست که هیچ مفهوم وهیچ مصداق در نفس
الامر از مواد ثلث یعنی وجوب وامکان وامتناع خالی نیست بعد تمهید این مقدمات میگوئیم
که قولنا لا شیء من ممکن ذاتی بمساو لسیدنا محمد صلی الله علیه وآله وسلم فی جمیع الکمالات دائما سالبه کلیه
حقیقیه بتیه دائمه است یعنی هیچ ممکن ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در صفات کمالیه
در نفس الامر بتیه دائما نیست واین سالبه کلیه حقیقیه بتیه دائمه صادق است چه اگر این قضیه سالبه
کلیه حقیقیه بتیه دائمه صادق نباشد نقیض آن یعنی موجبه جزئیه حقیقیه بتیه مطلقه عامه صادق
باشد یعنی بعض الممکن الذاتی مساو لسیدنا محمد صلی الله علیه وسلم فی الکمالات فی نفس الامر بتیه

بالفعل ای فی احد الازمنة الثلثة صادق باشد پس لازم است که در نفس الامر بتة بالفعل فی
احد الازمنة الثلثة مساوات آنحضرت فی جمیع الکمالات بکسی ثابت باشد حال آنکه مساوات
آنحضرت در جمیع کمالات بهیچ شی در نفس الامر بتة فی احد الازمنة الثلثة باتفاق المسلمین ثابت
نیست واگر بی ایمانی این نقیض را صادق میداند نشان دهد که فلان شی وفلان کس را مساوات
آنحضرت در جمیع کمالات در نفس الامر بتة در فلان زمان ثابت است وهرگاه که این نقیض
که موجبه جزئیه حقیقیه بتیه مطلقه عامه است کاذب شد اصل آن لامحاله صادق است پس عکس
آن قولنا لاشی من المساوی لسیدنا محمد صلی الله علیه وآله وسلم فی جمیع الکمالات ممکن ذاتی یعنی
نیست هیچ مساوی آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم در جمیع کمالات ممکن ذاتی در نفس الامر
بتة دائما لامحاله صادق است وهرچه در نفس الامر بتة دائما ممکن ذاتی نیست یا واجب بالذات
است یا ممتنع بالذات اول باطل است بالضرورة فتعین الثانی وهو المطلوب این است
حاصل استدلال حالا حال بیهوده گوئیهای این قایل باید شنید که قول او قضیه کل ممکن کذا وبعض
ممکن کذا قضیه حقیقیه است چه حکم دران بر همه یا بر بعض افراد ممکن است دلالت می کند بر اینکه بدانست
او مدار حقیقیه بودن قضیه بر این است که مفهوم ممکن وصف عنوانی موضوع باشد پس هر قضیه که
وصف عنوانی موضوع آن مفهوم ممکن باشد بدانست او قضیه حقیقیه است حال آنکه مدار حقیقیه
بودن قضیه بر این است که حکم ثبوت محمول للموضوع یا سلب آن از موضوع بحسب مطلق نفس الامر
باشد پس اگر آن حکم علی البت است آن قضیه حقیقیه بتیه است واگر آن حکم بر تقدیر انطباق
وصف عنوانی بر فرد بر تقدیر وجود آن است آن قضیه حقیقیه غیر بتیه است برای آن ثابت
موضوع مفهوم ممکن است یا غیر آن در تقسیم قضیه بحقیقیه وخارجیه وذهنیه کلام تقدیر بحسب
جهول معقول المعقول هنوز معنی حقیقیه نفهمیده است قضیه که وصف عنوانی [illegible]
ممکن باشد هر سه قسم میتواند شد مثلا قولنا بعض الممکن زوج حقیقیه بتیه [illegible]
بعض الممکن کلی وجنس قضیه ذهنیه بتیه است وبعض الممکن کاتب فی هذا الیوم وبعض الممکن

ذلک البلید الاحمق الها ذر مشیرا الی ذلک القایل الجاهل قضیه خارجیه بتیه است وقول او چه
حکم در آن بر همه یا بر بعض افراد ممکن است استدلال عجب است چه اگر حکم بر همه یا بر بعض افراد
ممکن بمحمولاتی است که مصادیق آن در خارج است آن قضایا خارجیه خواهند بود واگر بمحمولاتی
است که مصادیق آن در ذهن است آن قضایا ذهنیه خواهند بود واگر بمحمولاتی است که
که مصادیق آن را اختصاصی بظرف خارج یا بظرف ذهن نیست آن قضایا حقیقیه خواهند
بود کما ذکرنا پس اگر حکم علی البت است قضایا بتیه خواهند بود واگر حکم بر تقدیر انطباق طبیعت
عنوان علی الافراد است آن قضایا غیر بتیه خواهند بود تعبیر کردن موضوع قضیه بوصف عنوانی
ممکن مستلزم حقیقیه بودن آن قضیه نیست این پیرنا بالغ تا حال معنی قضیه حقیقیه وخارجیه وذهنیه
نفهمیده است ومنشا غلطی او این است که امکان از معقولات ثانیه بالمعنی العام المستعمل
فی علم ما بعد الطبیعه است وشراح سلم وقاطبه صاحب الافق المبین نوشته که قضایا معقوده
ازان معقولات ثانیه قضایا حقیقیه میباشند ومراد ازان این است که آن قضایا که محمولات
آنها معقولات ثانیه بالمعنی المستعمل فی علم ما بعد الطبیعه باشند چون قولنا الانسان ممکن
والانسان ممکن مثلا قضایای حقیقیه بتیه می باشند زیرا که ثبوت این محمولات را بخصوص وجود
خارجی موضوع یا بخصوص وجود ذهنی آن علاقه نیست ثبوت این محمولات بحسب مطلق نفس
الامر است بخلاف معقولات ثانیه بالمعنی الاخص که موضوع فن منطق اند چون کلیه ذاتیه وجنسیه
وفصلیه که قضایای معقوده ازان باکه معقولات ثانیه بالمعنی الاخص محمولات آنها باشند
قضایای ذهنیه می باشند زیرا که ثبوت آن محمولات بحسب خصوص ظرف ذهن است این
احمق سطحی باقتضای غباوت فهمیده که هر قضیه که وصف عنوانی موضوع آن مفهوم ممکن باشد
قضیه حقیقیه است وقول او وصف عنوانی بر افراد خود چنانکه حال وجود افراد صادق است
بالفعل در حال عدم نیز صادق است به بیان حقیقیه بودن قضیه که وصف عنوانی موضوع
آن ممکن باشد ربطی ندارد برای اثبات بودن یا نبودن قضیه حقیقیه یا خارجیه یا ذهنیه بیان

اینکه مصداق ثبوت محمول للموضوع چیست آیا مطلق نفس الامر است یا خصوص ظرف خارج
یا خصوص ظرف ذهن بکار است این نافهم باستماع قول صاحب الافق المبین و شراح حکمه که
قضایائی معقوده از معقولات ثانیه بالمعنی الاعم قضایای حقیقه اند توهم کرده که هر قضیه که دران
مفهوم ممکن باشد خواه وصف عنوانی موضوع باشد یا محمول قضیه حقیقیه می باشد و معنی قول
آنان فهمیدن نتوانست و این بے عقل در این مقام در اشتباهی عظیم دیگر افتاده است بیائید
تفصیلے بخواهید و آن این است که اطلاق قضیه حقیقیه در اصطلاح مصنفین کتب منطقیه بر سه
گونه آمده است یکی آنکه بعض مصنفین همچو صاحب شمسیه و شارح آن و صاحب تهذیب قضیه
خارجیه عامه از بتیه و غیر بتیه را قضیه حقیقیه نامیده اند قال فی الشمسیه قولنا کل ج ب
یستعمل تاره بحسب الحقیقیه و معناه ان کل ما لو وجد کان ج من الافراد الممکنه فهو بحیث
لو وجد کان ب ای کل یا هو ملزوم ج فهو ملزوم ب و تاره بحسب الخارج و معناه کل
ج فی الخارج سواء کان حال الحکم او قبله او بعده فهو ب فی الخارج انتهی قال الشارح
الرازی قولنا کل ج ب یعتبر تاره بحسب الحقیقیه و یسمی حینئذ حقیقیه کانها حقیقیه القضیه
المستعمله فی العلوم و اخری بحسب الخارج و یسمی خارجیه و المراد بالخارج الخارج عن المشاعر
اما الاول فیفسر به کل ما لو وجد کان ج من الافراد الممکنه فهو بحیث لو وجد کان ب فالحکم فیه
لیس مقصورا علی ما له وجود فی الخارج فقط بل کل ما قدر وجوده سواء کان موجودا فی الخارج او معدوما
فالحکم لیس مقصورا علی افراده الموجوده بل علیها و علی افراده المقدرة الوجود ایضا کقولنا کل
انسان حیوان ثم قال الماتن و الفرق بین الاعتبارین ظاهر فانه لو لم یوجد شی من المربعات فی
الخارج یصح ان یقال کل مربع شکل باعتبار الاول دون الثانی و لو لم یوجد شی من الاشکال
فی الخارج الا المربع یصح ان یقال کل شکل مربع بالاعتبار الثانی دون الاول انتهی و فصله
الشارح فقال قد ظهر لک مما نبیاه ان الحقیقة لا تستدعی وجود الموضوع فی الخارج بل
یجوز ان یکون موجودا فی الخارج و ان لا یکون و اذا کان موجودا فی الخارج فالحکم فیه لا یکون

مقصورا على الافراد الخارجية بل تتناولها والافراد المقدرة الوجود بخلاف الخارجية فانها
تستدعي وجود الموضوع في الخارج والحكم فيها مقصور على الافراد الخارجية فالموضوع ان لم
يكن موجودا فقد تصدق القضية باعتبار الحقيقة دون الخارج كما اذا لم يكن شيء من المربعات موجودا
في الخارج تصدق بحسب الحقيقة كل مربع شكل اي كل مالو وجد كان مربعا فهو بحيث لو وجد
كان شكلا ولا تصدق بحسب الخارج لعدم وجود المربع في الخارج على ما هو المفروض وان كان
الموضوع موجودا لم يخل اما ان يكون الحكم مقصورا على الافراد الخارجية وتتناولها وللافراد
المقدرة فان كان مقصورا على الافراد الخارجية يصدق الكلية الخارجية دون الكلية الحقيقية كما
اذا انحصر الاشكال في الخارج في المربع فيصدق كل شكل مربع بحسب الخارج وهو ظاهر ولا يصدق
بحسب الحقيقة اي لا يصدق كل مالو وجد كان شكلا فهو بحيث لو وجد كان مربعا لصدق قولنا
بعض مالو وجد كان شكلا فهو بحيث لو وجد كان ليس بمربع وان كان الحكم متناولا لجميع الافراد
المحققة والمقدرة فيصدق الكليتان معا كقولنا كل انسان حيوان فاذن يكون بينهما خصوص
وعموم من وجه انتهى وقال في التهذيب لا بد في الموجبة من وجود الموضوع محققا هي الخارجية
او مقدرا فالحقيقة او ذهنا فالذهنية انتهى قال شارحه القضايا الحملية المعتبر باعتبار وجود
موضوعها اثلثة اقسام لان الحكم فيها اما على الموضوع الموجود في الخارج محققا نحو كل انسان
حيوان بمعنى ان كل انسان موجود في الخارج حيوان في الخارج واما على الموضوع الموجود
في الخارج مقدرا نحو كل انسان حيوان بمعنى ان كل مالو وجد في الخارج كان انسانا فهو على
تقدير وجوده حيوان وهذا الوجود المقدر انما اعتبروه في الافراد الممكنة لا الممتنعة كالفرد اللاشيء
وشريك الباري واما على الموضوع الموجود في الذهن كقولك شريك الباري ممتنع بمعنى
ان كل مالو وجد في الذهن ويفرضه العقل شريك الباري فهو موصوف في الذهن بالامتناع
وهذا انما اعتبروه في الموضوعات التي ليست لها افراد ممكنة التحقق في الخارج انتهى ازين
عبارات ظاهر است كه مصنفين اين كتب آن قضيه خارجيه را كه حكم در آنها مخصوص بر افراد

از قول قضیه کل ممکن کذا و بعض ممکن کذا قضیه حقیقیه الی قوله و چون افراد معدومه را حکم شامل است
حقیقیه خواهد بود حقیقیه بکدام اطلاق است اگر مراد از ان خارجیه است که حکم آن مخصوص بافراد
موجودة فی الخارج و مقدرة الوجود فی الخارج باشد چنانچه در تهذیب و شرح تهذیب و شمسیه
و شرح شمسیه اطلاق حقیقیه بر آن خارجیه آمده است پس تعلیل حقیقیه بودن قضیه که وصف عنوانی
موضوع آن مفهوم ممکن باشد باینکه وصف عنوانی ممکن بر افراد خود چنانکه در حال وجود افراد صادق
است بالفعل در حال عدم نیز صادق است و باینکه چون افراد معدومه را حکم شامل است
حقیقیه خواهد بود محض بی معنی است بچند وجه اول اینکه بودن قضیه خارجیه مقدرة بوصف عنوانی
موضوع آن منوط نیست دویم اینکه قضیه که وصف عنوانی موضوع آن مفهوم ممکن باشد خارجیه
محققه می تواند شد چنانکه باید گذشت از بودن وصف عنوانی کدام قضیه مفهوم ممکن بودن آن قضیه
خارجیه مقدره لازم می آید سوم اینکه بیان صدق وصف عنوانی ممکن بر افراد موجوده و معدومه بالفعل
بهبیان بودن قضیه که وصف عنوانی موضوع آن مفهوم ممکن باشد خارجیه مقدره ربطی ندارد
چه در خارجیه مقدره صدق وصف عنوانی بر افراد موضوع آن بالفعل فی نفس الامر شرط
نیست بلکه مفاد آن حکم ثبوت محمول بافراد موضوع بر تقدیر انطباق وصف عنوانی بر آن افراد
و این قایل خود در مثال حقیقیه بمعنی خارجیه مقدره کل عنقا طایر آورده است و ظاهر
است که وصف عنوانی عنقا بالفعل بر هیچ شی صادق نیست پس بیان بودن کدام قضیه
حقیقیه بمعنی خارجیه مقدره ببیان صدق وصف عنوانی موضوع بر افراد بالفعل فی نفس الامر
ربطی ندارد چهارم اینکه این قایل شمول وصف عنوانی ممکن بر افراد موجوده و افراد معدومه را بیان
نموده میگوید چون افراد معدومه را حکم شامل است قضیه حقیقیه خواهد بود ازین قول معلوم شد
که بیچاره هنوز معنی حکم نمیداند وصف عنوانی دیگر است و حکم دیگر باین جهل و بلاوت دخل در
معقولات یعنی چه پنجم اینکه برین شقی یعنی اینکه مراد این قایل از حقیقیه خارجیه باشد که حکم آن
مخصوص بافراد موجوده فی الخارج و مقدرة الوجود فی الخارج باشد قول او فیما بعد چنانکه

بالفعل ای فی احد الازمنة الثلثة صادق باشد پس لازم است که در نفس الامر بتة بالفعل فی
احد الازمنة الثلثة مساوات آنحضرت فی جمیع الکمالات بکسی ثابت باشد حال آنکه مساوات
آنحضرت در جمیع کمالات بهیچ شی در نفس الامر بتة فی احد الازمنة الثلثة باتفاق المسلمین ثابت
نیست واگر بی ایمانی این نقیض را صادق میداند نشان دهد که فلان شی و فلان کس را مساوات
آنحضرت در جمیع کمالات در نفس الامر بتة در فلان زمان ثابت است و هرگاه که این نقیض
که موجبه جزئیه حقیقیه بتیه مطلقه عامه است کاذب شد اصل آن لامحاله صادق است پس عکس
آن قولنا لاشی من المساوی لسیدنا محمد صلی الله علیه وآله وسلم فی جمیع الکمالات ممکن ذاتی یعنی
نیست هیچ مساوی آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم در جمیع کمالات ممکن ذاتی در نفس الامر
بتة دائما لامحاله صادق است و هرچه در نفس الامر بتة دائما ممکن ذاتی نیست یا واجب بالذات
است یا ممتنع بالذات اول باطل است بالضرورة فتعین الثانی وهو المطلوب این است
حاصل استدلال حالا حال بیهوده گوئیهای این قایل باید شنید که قول او قضیه کل ممکن کذا و بعض
ممکن کذا قضیه حقیقیه است چه حکم دران بر همه یا بر بعض افراد ممکن است دلالت می کند بر اینکه بدانست
او مدار حقیقیه بودن قضیه بر این است که مفهوم ممکن وصف عنوانی موضوع باشد پس هر قضیه که
وصف عنوانی موضوع آن مفهوم ممکن باشد بدانست او قضیه حقیقیه است حال آنکه مدار حقیقیه
بودن قضیه بر این است که حکم ثبوت محمول للموضوع یا سلب آن از موضوع بحسب مطلق نفس الامر
باشد پس اگر آن حکم علی البت است آن قضیه حقیقیه بتیه است واگر آن حکم بر تقدیر انطباق
وصف عنوانی بر فرد بر تقدیر وجود آن است آن قضیه حقیقیه غیر بتیه [illegible] برای آن ثابت
موضوع مفهوم ممکن است یا غیر آن در تقسیم قضیه بحقیقیه و خارجیه و ذهنیه کلام تقدیر بحسب
جهول معقول المعقول هنوز معنی حقیقیه نفهمیده است قضیه که وصف عنوانی [illegible]
ممکن باشد هر سه قسم میتواند شد مثلا قولنا بعض الممکن زوج حقیقیه بتیه [illegible]
بعض الممکن کلی و جنس قضیه ذهنیه بتة است و بعض الممکن کاتب فی هذا الیوم و بعض الممکن

ذلک البلید الاحمق الها ذر مشیرا الی ذلک القایل الجاهل قضیه خارجیه بتیه است وقول او چه
حکم در آن بر همه یا بر بعض افراد ممکن است استدلالے عجب است چه اگر حکم بر همه یا بر بعض افراد
ممکن بحمولاتی است که مصادیق آن در خارج است آن قضایا خارجیه خواهند بود و اگر بحمولاتی
است که مصادیق آن در ذهن است آن قضایا ذهنیه خواهند بود و اگر بحمولاتی است که
که مصادیق آن را اختصاصی بظرف خارج یا بظرف ذهن نیست آن قضایا حقیقیه خواهند
بود کما ذکرنا پس اگر حکم علی البت است قضایا بتیه خواهند بود و اگر حکم بر تقدیر انطباق طبیعت
عنوان علی الافراد است آن قضایا غیر بتیه خواهند بود و تعبیر کردن موضوع قضیه بوصف عنوانی
ممکن مستلزم حقیقیه بودن آن قضیه نیست این پیرنا بالغ تا حال معنی قضیه حقیقیه و خارجیه و ذهنیه
نفهمیده است و منشا غلطی او این است که امکان از معقولات ثانیه بالمعنی العام المستعمل
فی علم مابعد الطبیعه است و شراح سلم وفاقا لصاحب الافق المبین نوشته که قضایا معقوده
ازان معقولات ثانیه قضایا حقیقیه میباشند و مراد ازان این است که آن قضایا که محمولات
آنها معقولات ثانیه بالمعنی المستعمل فی علم مابعد الطبیعه باشند چون قولنا الانسان موجود
والانسان ممکن مثلا قضایای حقیقیه بتیه می باشند زیرا که ثبوت این محمولات را بخصوص وجود
خارجی موضوع یا بخصوص وجود ذهنی آن علاقه نیست ثبوت این محمولات بحسب مطلق نفس
الامر است بخلاف معقولات ثانیه بالمعنی الاخص که موضوع فن منطق اند چون کلیه ذاتیه وجنسیه
وفصلیه که قضایای معقوده ازان باکه معقولات ثانیه بالمعنی الاخص محمولات آنها باشند
قضایای ذهنیه می باشند زیرا که ثبوت آن محمولات بحسب خصوص ظرف ذهن است این
احمق سطحی باقتضای غباوت نفهمیده که هر قضیه که وصف عنوانی موضوع آن مفهوم ممکن باشد
قضیه حقیقیه است وقول او وصف عنوانی برافراد خود چنانکه حال وجود افراد صادق است
بالفعل در حال عدم نیز صادق است به بیان حقیقیه بودن قضیه که وصف عنوانی موضوع
آن ممکن باشد ربطی ندارد و برای اثبات بودن یا نبودن قضیه حقیقیه یا خارجیه یا ذهنیه بیان

اینکه مصداق ثبوت محمول للموضوع چیست آیا مطلق نفس الامر است یا خصوص ظرف خارج
یا خصوص ظرف ذهن بکار است این نافهم باستماع قول صاحب الافق المبین وشراح تسلم که
قضایائی معقوده از معقولات ثانیه بالمعنی الاعم قضایای حقیقیه اند توهم کرده که هر قضیه که دران
مفهوم ممکن باشد خواه وصف عنوانی موضوع باشد یا محمول قضیه حقیقیه می باشد ومعنی قول
آنان نفهمیدن نتوانست واین بے عقل دراین مقام در اشتباهی عظیم دیگر افتاده است بیائید
تفصیلے میخواهد وآن این است که اطلاق قضیه حقیقیه در اصطلاح مصنفین کتب منطقیه بر سه
گونه آمده است یکی آنکه بعض مصنفین همچو صاحب شمسیه وشارح آن وصاحب تهذیب قضیه
خارجیه عامه از بتیه وغیر بتیه را قضیه حقیقیه نامیده اند قال فی الشمسیه قولنا کل ج ب
یستعمل تارة بحسب الحقیقیه ومعناه ان کل ما لو وجد کان ج من الافراد الممکنة فهو بحیث
یوجد کان ب ای کل یا هو ملزوم ج فهو ملزوم ب وتارة بحسب الخارج ومعناه کل
ج فی الخارج سواء کان حال الحکم او قبله او بعده فهو ب فی الخارج انتهی قال الشارح
الرازی قولنا کل ج ب یعتبر تارة بحسب الحقیقیه ویسمی حینئذ حقیقیه کانها حقیقیه القضیه
المستعملة فی العلوم واخری بحسب الخارج ویسمی خارجیه والمراد بالخارج الخارج عن المشاعر
اما الاول ففنعنی به کل ما لو وجد کان ج من الافراد الممکنة فهو بحیث لو وجد کان ب فالحکم فیه
لیس مقصورا علی ما له وجود فی الخارج فقط بل کل ما قدر وجوده سواء کان موجودا فی الخارج او معدوما
فالحکم لیس مقصورا علی افراده الموجوده بل علیها وعلی افراده المقدرة الوجود ایضا کقولنا کل
انسان حیوان ثم قال الماتن والفرق بین الاعتبارین ظاهر فانه لو لم یوجد شیء من المربعات فی
الخارج یصح ان یقال کل مربع شکل باعتبار الاول دون الثانی ولو لم یوجد شیء من الاشکال
فی الخارج الا المربع یصح ان یقال کل شکل مربع بالاعتبار الثانی دون الاول انتهی وفصله
الشارح فقال قد ظهر لک مما بنیاه ان الحقیقة لا تستدعی وجود الموضوع فی الخارج بل
یجوز ان یکون موجودا فی الخارج وان لا یکون واذا کان موجودا فی الخارج فالحکم فیه لا یکون

مقصورا على الافراد الخارجية بل تتناولها والافراد المقدرة الوجود بخلاف الخارجية فانها
تستدعي وجود الموضوع في الخارج والحكم فيها مقصور على الافراد الخارجية فالموضوع ان لم
يكن موجودا فقد تصدق القضية باعتبار الحقيقة دون الخارج كما اذا لم يكن شيء من المربعات موجودا
في الخارج تصدق بحسب الحقيقة كل مربع شكل اي كل مالو وجد كان مربعا فهو بحيث لو وجد
كان شكلا ولا تصدق بحسب الخارج لعدم وجود المربع في الخارج على ما هو المفروض وان كان
الموضوع موجودا لم يخل اما ان يكون الحكم مقصورا على الافراد الخارجية دون المتناولة للافراد
المقدرة فان كان مقصورا على الافراد الخارجية يصدق الكلية الخارجية دون الكلية الحقيقية كما
اذا انحصر الاشكال في الخارج في المربع فيصدق كل شكل مربع بحسب الخارج وهو ظاهر ولا يصدق
بحسب الحقيقة اي لا يصدق كل مالو وجد كان شكلا فهو بحيث لو وجد كان مربعا لصدق قولنا
بعض مالو وجد كان شكلا فهو بحيث لو وجد كان ليس بمربع وان كان الحكم متناولا لجميع الافراد
المحققة والمقدرة فيصدق الكليتان معا كقولنا كل انسان حيوان فاذن يكون بينهما خصوص
وعموم من وجه انتهى وقال في التهذيب لا بد في الموجبة من وجود الموضوع محققا وهي الخارجية
او مقدرا فالحقيقة او ذهنا فالذهنية انتهى قال شارح القضايا الكلية المعتبرة باعتبار وجود
موضوعها ثلثة اقسام لان الحكم فيها اما على الموضوع الموجود في الخارج محققا نحو كل انسان
حيوان يعني ان كل انسان موجود في الخارج حيوان في الخارج واما على الموضوع الموجود
في الخارج مقدرا نحو كل انسان حيوان يعني ان كل مالو وجد في الخارج كان انسانا فهو على
تقدير وجوده حيوان وهذا الوجود المقدر انما اعتبروه في الافراد الممكنة لا الممتنعة كافراد اللاشيء
وشريك الباري واما على الموضوع الموجود في الذهن كقولك شريك الباري ممتنع يعني
ان كل مالو وجد في الذهن ويفرضه العقل شريك الباري فهو موصوف في الذهن بالامتناع
وهذا انما اعتبروه في الموضوعات التي ليست لها افراد ممكنة التحقق في الخارج انتهى ازين
عبارات ظاهر است كه مصنفين اين كتب آن قضيه خارجيه را كه حكم در آنها مخصوص بر افراد

خارجیه باشد ومقصور بر افراد موجوده فی الخارج نباشد بلکه متناول باشد افراد مقدرة الوجود فی الخارج
را حقیقیه می نامند واین مصنفان ذکر آن قضایا نکرده اند که در آنها حکم بر افراد موجوده فی نفس الامر
مطلقا عام از ظرف خارج وظرف ذهن باشد سید علامه میر سید شریف رح برین فرو گذاشت
در حاشیه شمسیه بتنبیه فرموده میفرمایند ان مثل قولنا کل ممتنع معدوم قضیه لایمکن اخذ ها خارجیه بظاهر
اذ لیس افراد الموضوع موجوده فی الخارج محققا ولا حقیقیة اذ لایمکن وجود افراده فی الخارج
وقد اعتبر فی الخارجیه امکان الافراد کما مر واجاب ای الشارح بان المقصود ضبط القضایا المستعملة
فی العلوم فی الاغلب وما ذکرتم مما یستعمل نادرا فلم یلتفتوا الیه اذ لم یمکنهم اوراجه فی القواعد بسهولة
ومنهم من جعل امثال هذه القضایا ذهنیه فقال معنی قولک کل ممتنع معدوم ان کل ما یصدق علیه
فی الذهن انه ممتنع فی الخارج یصدق علیه فی الذهن انه معدوم فی الخارج فجعل القضایا ثلثة
اقسام حقیقیه تتناول الحکم فیها جمیع الافراد الخارجیه المحققة والمقدرة وخارجیة تتناول الحکم
فیها الافراد الخارجیه المحققة فقط وذهنیة تتناول الافراد الموجودة فی الذهن فقط فالاولی ان یقال
احوال الاشیاء علی ثلثة اقسام قسم یتناول الافراد الذهنیة والخارجیة المحققة والمقدرة وهذا القسم
یسمی لوازم الماهیات کالزوجیة للاربعة والفردیة للثلثة وتساوی الزوایا الثلث للقایمتین
للمثلث وقسم یختص بالموجود الخارجی کالحرکة والسکون والاضاءة والاحراق وقسم یختص
بالموجود الذهنی کالکلیة والجزئیة والجنسیة وغیرها فینبغی ان یعتبر ثلث قضایا احدیها ما یکون الحکم
فیها علی جمیع افراد الموضوع ذهنیا کان او خارجیا محققا کان او مقدارا کالقضایا الهندسیة
والحسابیة ویسمی هذه حقیقیة وثانیها ما یکون الحکم فیها مخصوصا بالافراد الخارجیة مطلقا محققا
او مقدارا کالقضایا الطبیعیة ویسمی هذه قضیة خارجیة وثالثها ما یکون الحکم فیها مخصوصا بالافراد
الذهنیة ویسمی قضیة ذهنیة کالقضایا المستعملة فی المنطق انتهی وانکه از قضیه حقیقیه میر سید شریف علامه
بیان فرموده اند اطلاق دوی حقیقیه است واطلاق سیومی آن است که از افق المبین نقل کرده شد
وبحسب آن اطلاق حقیقیه دو قسم است یکی بتنبیه دوی غیر بتنبیه پس معلوم میشود که مراد این قایل

از قول قضیه کل ممکن کذا بعض ممکن کذا قضیه حقیقیه الی قوله وچون افراد معدومه را حکم شامل است
حقیقیه خواهد بود حقیقیه بکدام اطلاق است اگر مراد از ان خارجیه است که حکم آن مخصوص بافراد
موجوده فی الخارج ومقدرة الوجود فی الخارج باشد چنانچه در تهذیب وشرح تهذیب وشمسیه
وشرح شمسیه اطلاق حقیقیه بر آن خارجیه آمده است پس تعلیل حقیقیه بودن قضیه که وصف عنوانی
موضوع آن مفهوم ممکن باشد باینکه وصف عنوانی ممکن بر افراد خود چنانکه در حال وجود افراد صادق
است بالفعل در حال عدم نیز صادق است وباینکه چون افراد معدومه را حکم شامل است
حقیقیه خواهد بود محض بی معنی است بچند وجه اول اینکه بودن قضیه خارجیه مقدرة الوجود وصف عنوانی
موضوع آن منوط نیست دویم اینکه قضیه که وصف عنوانی موضوع آن مفهوم ممکن باشد خارجیه
محققه می تواند شد چنانکه باید گذشت از بودن وصف عنوانی کدام قضیه مفهوم ممکن بودن آن قضیه
خارجیه مقدره لازم می آید سوم اینکه بیان صدق وصف عنوانی ممکن بر افراد موجوده ومعدومه بالفعل
به بیان بودن قضیه که وصف عنوانی موضوع آن مفهوم ممکن باشد خارجیه مقدره ربطی ندارد
چه در خارجیه مقدره صدق وصف عنوانی بر افراد موضوع آن بالفعل فی نفس الامر شرط
نیست بلکه مفاد آن حکم ثبوت محمول بافراد موضوع بر تقدیر انطباق وصف عنوانی بر آن افراد
واین قایل خود در مثال حقیقیه بمعنی خارجیه مقدره کل عنقا را طاهر آورده است وظاهر
است که وصف عنوانی عنقا بالفعل بر هیچ شی صادق نیست پس بیان بودن کدام قضیه
حقیقیه بمعنی خارجیه مقدره ببیان صدق وصف عنوانی موضوع بر افراد بالفعل فی نفس الامر
ربطی ندارد چهارم اینکه این قایل شمول وصف عنوانی ممکن بر افراد موجوده وافراد معدومه را بیان
نموده میگوید چون افراد معدومه را حکم شامل است قضیه حقیقیه خواهد بود ازین قول معلوم شد
که بیچاره هنوز معنی حکم نمیداند وصف عنوانی دیگر است وحکم دیگر باین جهل وبلاوت وخجل در
معقولات یعنی چه پنجم اینکه برین شقی یعنی اینکه مراد این قایل از حقیقیه خارجیه باشد که حکم آن
مخصوص بافراد موجوده فی الخارج ومقدرة الوجود فی الخارج باشد قول او فیما بعد چنانکه

در قضایای هندسیه مانند کل مثلث زوایاه الثلث تساوی قایمتین الی قوله چه وجود کره
وخط اعظم مذکور مستحیل الوقوع است در زعم شان محض بمعنی است چه آن تساوی زوایای
ثلث مثلث لازم مهیته مثلث است وحدوث قایمتین در جنب خط مستقیم که دیگر قایم شود
از لوازم مهیته آن است پس این قضایای حقیقیه بمعنی خارجیه که حکم آن مخصوص با فراد خارجیه
مطلقا محققة کانت او مقدرة نیست بلکه آن حقیقیه بمعنی آخر است چنانچه میر سید شریف قدس
سره بیان فرموده این قایل در هر دو معنی حقیقیه خلط کرده میانه آن هر دو معنی آن باقتضای
بی تمیزی فرق دانستن نتوانست ششم انکه چون در زعم این قایل قضیه کل ممکن کذا و بعض
الممکن کذا حقیقیه بمعنی خارجیه است که حکم آن مخصوص با فراد خارجیه مطلقا محققة یا مقدرة باشد
از دو حال خالی نیست یا این قایل در صدق این قضیه امکان وجود افراد محکوم علیها شرط
می کند یا نه بر تقدیر اول قول او با آنکه گفته اند که تحقق آن در خارج ممتنع بود الی قوله چه وجود آن
کره وخط اعظم مذکور مستحیل الوقوع در زعم شان محض لغو است و باطل است و بر تقدیر ثانی
بودن قضیه کل ممکن کذا و بعض الممکن کذا حقیقیه مفید این قایل نیست چه بر این تقدیر ممتنعات
و مستحیلات در حکم این حقیقیه داخل خواهند بود پس از صدق این حقیقیه امکان مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در کمالات ثابت نتواند شد و اگر مراد این قایل از حقیقیه در قول او
قضیه کل ممکن کذا و بعض ممکن کذا قضیه حقیقیه الی قوله وچون افراد معدومه را حکم شامل است
حقیقة خواهد بود قضیه حقیقیه است که حکم آن متناول افراد خارجیه و ذهنیه محققة و مقدرة باشد
چنانکه در کلام میر سید شریف علامه منقول شده بر این تقدیر هم اقوال این قایل بیمعنی است
اولا از جهت که معتبر در حقیقه بامعنی شمول و تناول محمول افراد خارجیه و ذهنیه محققة و مقدرة
راست نه شمول وصف عنوانی موضوع پس بیان شمول وصف عنوانی ممکن افراد موجوده و معدومه
را بدعوی حقیقیه بودن قضیه کل ممکن کذا و بعض الممکن کذا ربطی نیست و بر این تقدیر هم قول او
چون افراد معدومه را حکم شامل است حقیقیه خواهد بود ناشی از جهل او بمعنی حکم و عدم تمیز او

میانہ حکم وصف عنوانی وثانیا براین تقدیر قول او کل عنقاء طایر بالفعل خارجیہ کاذب است
وحقیقیہ صادق الی قولہ ثابت خواہد بود بمعنی است چہ قضیہ کل عنقاء طایر بد بمعنی حقیقیہ نیست آن
حقیقیہ بمعنی خارجیہ مقدرہ است وثالثا براین تقدیر قول او واین معنی بر رسایل خوانان منطق مثل تہذیب
وشمسیہ مخفی نیست دلیل جہل او بمعنی عبارت تہذیب وشمسیہ است زیراکہ در تہذیب وشمسیہ
حقیقیہ اطلاق بد بمعنی مذکور نیست در تہذیب وشمسیہ اطلاق حقیقیہ بر خارجیہ است کہ حکم آن
مخصوص بافراد خارجیہ باشد وبرافراد موجودہ فی الخارج مقصور نباشد ورابعا اگر این
قایل در صدق این حقیقیہ امکان وجود افراد محکوم علیہا شرط میکند قول او با آنکہ گفتہ اند کہ تحقق
آن در خارج ممتنع بود دالی قولہ چہ وجود آن کرہ وخط اعظم مذکور مستحیل الوقوع است در زعم شان
بمعنی است واگر در صدق این حقیقیہ امکان وجود افراد محکوم علیہا شرط نمیکند حقیقیہ بودن قضیہ
کل ممکن کذا وبعض الممکن کذا باد سودی نمی بخشد کما سبق انفا واگر مراد این قایل از حقیقیہ قضیہ
باشد کہ حکم باتحاد موضوع ومحمول دران بحسب مطلق تقرر وجود موضوع در نفس الامر بقطع نظر
از خصوصیات ظروف باشد کما فی الالفیۃ البیین پس آن حقیقیہ دو قسم است یکی بتیہ ودویمی
غیر بتیہ اگر مراد از حقیقیہ در بنجا حقیقیہ بتیہ باشد براین شق ایمعنی درست است کہ قضیہ محمول
آن مفہوم ممکن باشد قضیہ حقیقیہ بتیہ صادق تواند بود وبودن قضیہ کہ وصف عنوانی موضوع
آن مفہوم ممکن باشد حقیقیہ بتیہ چنانکہ این قایل زعم نمودہ است کہ لازم نیست ونیز براین
تقدیر قول او لیکن کذب آن بر تقدیر حقیقیہ بودنش لازم نیست وممنوع است باطل است
زیراکہ ہیچ ممکن را مساوات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در نفس الامر تبۃ فی احد الازمنۃ
ثابت نیست چہ ثبوت مساوات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در نفس الامر بتہ بالفعل فی احد
الازمنۃ لبشی من الاشیاء یا در ظرف خارج باشد یا در ذہن والاول باطل باعتراف ہذا
القایل والثانی صریح البطلان زیراکہ مساوات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کمالات از
اوصاف ذہنیہ نیست تا ظرف اتصاف آن ذہن باشد ونفس الامر منحصر است در خارج

و در ذہن و ہر گاہ کہ ہیچ شی بمساوات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کمالات در خارج و در
ذہن بالفعل فی احد الازمنۃ متصف نیست ہیچ شی در نفس الامر بمساوات آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در کمالات در نفس الامر بالفعل متصف نیست پس این حقیقیہ بتتیہ یعنی قولنا لقایل
بعض الممکن الذاتی مساو لسیدنا و شفیعنا صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات بتتہ فی نفس الامر
بالفعل ای فی احد الازمنۃ الثلثۃ کاذب شد و ہر گاہ کہ این حقیقیہ بتتیہ موجبہ جزئیہ مطلقہ عامہ
کاذب شد نقیض آن یعنی سالبہ کلیہ دائمہ حقیقیہ بتتیہ اعنی قولنا لاشی من الممکن الذاتی بمساوی
سیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات بتتہ فی نفس الامر دائما صادق است پس عکس مستوی
آن اعنی قولنا لاشی من المساوی لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات بممکن ذاتی بتتہ فی نفس
الامر دائما صادق است فثبت مطلوبنا و نیز برین شق قولہ چنانچہ کل عنقار طایر بمعنی است چہ
قضیہ قایلہ کل عنقار طایر حقیقیہ بتتیہ نیست آن حقیقیہ خارجیہ است و قولہ و این معنی بر رسایل
خوانان منطق مثل تہذیب و شمسیہ ہم مخفی نیست محض بمعنی است در تہذیب و شمسیہ ذکر حقیقیہ
بتتہ نامدہ صاحب تہذیب و صاحب شمسیہ خارجیہ حقیقیہ را حقیقیہ نامیدند و ذکر حقیقہ کہ در
آن حکم باتحاد موضوع و محمول در آن بحسب مطلق تقرر و وجود موضوع در نفس الامر بقطع نظر از
خصوصیت ظروف باشد فروگذاشت کردہ اند و ہم برین شق قول او چنانکہ در قضایای
ہملہ سید الی قولہ چہ وجود کرہ و خطا عظیم مذکور مستحیل الوقوع است محض بی معنی است چہ آن
قضایای حقیقیہ بتتیہ نیستند و برین شق قول او و چون قول قایل یعنی موجبہ جزئیہ مطلقہ عامہ
مذکور الی قولہ و ہو المطلوب محض باطل و بیہودہ است زیرا کہ قول قایل بعض الممکن الذاتی
مساو لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات بالفعل ای فی احد الازمنۃ الثلثۃ علی طریق الحقیقہ
البتتیہ بلاشبہ ہیچ شی در نفس الامر یعنی در خارج یا در ذہن بمساوات آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در کمالات بالفعل ای فی احد الازمنۃ الثلثۃ متصف نیست و ہر گاہ کہ این موجبہ
جزئیہ حقیقیہ بتتیہ مطلقہ عامہ کاذب است عکس مستوی آن نیز کاذب است و نقیض آن یعنی

لاشی من ممکن ذاتی بمساو لسیدنا صلی الله علیه وسلم فی الکمالات دائما لامحاله صادق است
وهرگاه که این سالبه کلیه حقیقیه بتیه دائمه صادق است عکس مستوی آن یعنی لاشی من المساوی
لسیدنا صلی الله علیه وسلم فی الکمالات ممکن ذاتی بتة فی نفس الامر دائما لامحاله صادق است
واگر مراد او از حقیقیه حقیقیه غیر بتیه باشد بر این شق هم کلام این قایل بیمعنی است چه از بودن وصف
عنوانی موضوع کدامین قضیه مفهوم ممکن بودن آن قضیه حقیقیه غیر بتیه لازم نیست چنانکه این قایل
زعم نموده است ونیز بر این شق قول او کل عنقاء طایر بالفعل الی قوله طیران او را بالفعل ثابت خواهد
بود بیمعنی است چه کل عنقاء طایر خارجیه غیر بتیه است نه حقیقیه غیر بتیه وهمچنین قوله واین معنی بر رسایل
خوانان منطق مثل تهذیب وشمسیه هم مخفی نیست بر این شق معنی ندارد چه در تهذیب وشمسیه حقیقیه
غیر بتیه مذکور نیست در تهذیب وشمسیه خارجیه غیر بتیه را حقیقیه نامیده اند ومعهذا کله بر این
تقدیر مستدل را ضرر واین قایل را منفعتی نیست زیرا که حقیقیه غیر بتیه مساوق شرطیه است
وآن حکایت از نفس الامر نیست حکایت از تقدیر است پس قول قایل بعض الممکن مساو لسیدنا
محمد صلی الله علیه وسلم فی الکمالات بالفعل ای فی احد الازمنة الثلثة مساوق قول قایل است
بعض ما لو وجد کان ممکنا ذاتیا فهو بحیث لو وجد کان مساویا لسیدنا صلی الله علیه وسلم فی احد الازمنة
الثلثة المفروضة المقدرة وعکس آن یعنی بعض المساوی ممکن بالفعل مساوق قول قایل است بعض
ما لو وجد کان مساویا فهو بحیث لو وجد کان ممکنا فی احد الازمنة الثلثة المفروضة المقدرة وبر تقدیر
تسلیم صدق این هر دو قضیه حقیقیه غیر بتیه که حکایت از عالم تقدیر است امکان مساوی در نفس
الامر لازم نمی آید چنانچه از صدق کل لاشی لاممکن که حقیقیه غیر بتیه حکایت از عالم تقدیر است ومساوق
این قول است کلما لو وجد کان لاشیئا فهو بحیث لو وجد کان لاممکنا صدق حمل لاشی بالاممکن
بر موضوع در نفس الامر بالفعل لازم نمی آید بالجمله قول این قایل من اوله الی آخره بر هیچ یک اطلاق
از اطلاقات حقیقیه معنی ندارد چه جای آنکه بمستدل مضرتی وباین قایل منفعتی رساند این پیر نابالغ
بی آنکه در قول خود تامل کند وبفهمد که چه میگوید هر چه بر زبانش می آید هرزه می سراید وباین غباوت

و بی عقلی در معقولات گفتگو می نماید ؎ کلاغی تک کبک در گوش کرد ٭ تک خویشتن را فراموش کرد ٭
اگر پخته مغز جنون شر شوریده خود بر کوه پر شکوه زند بدین سودای خام که آن را بر کند سر شوریده
خود بشکند و در گران سنگی کوه اثری نکند ؎ یا ناطح الجبل الرای لتصدعه ٭ ارحم علی الراس
لا ترحم علی الجبل ٭ و قول او و بخلاف وفاق کافه مسلمین الی آخره جزاف بیمعنی است کافه
مسلمین و جمیع مومنان باحادیثیکه این قایل بقصد تلبیس از روی نفاق ذکر نموده است
ایمان دارند و از روی آن احادیث ثابت است که فرض مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
فرض مصداق اجتماع النقیضین و فرض ما وجوده مستلزم لعدمه پس همه مومنین و مسلمین ایمان دارند
با اینکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل ممکنات و افضل ماسوی الله سبحانه اند هیچ مومن و مسلم
اعتقاد ندارد که هیچ ممکن و هیچ ماسوی الله در کمالات مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
است این قایل بپاسداری آن شیخ نجدی که بهره از فهم و ایمان نداشت مصداق مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم را که ازلاً و ابداً و خارجاً و ذهناً شیء من الاشیا نیست بزعم باطل خود
تراشیده هزاران هزار لاشی مخترع را باقتضای بی ایمانی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
قرار داده خود را در مخمصه اثبات امکان ممتنعات انداخته خود را نزد اولی الافهام و الایمان
فضیحت و رسوا ساخته اگر مشتی عوام کالانعام که معنی امکان و امتناع نمی فهمند و مستحیلات
ذاتیه را مقدور می انگارند بدام تزویر شیخ نجدی افتاده ممتنع ذاتی را مقدور پندارند اوهام
آن انعام را اجماع نتوان گفت و در قول بعدم دخول ممتنع ذاتی تحت قدرت هیچ جسارت
نیست جسارت و بیباکی و الحاد آن است که شیخ نجدی بر آن اقدام نموده عیب و نقص
او سبحانه مقدور و صحیح الفعل والترک دانسته بر آن بزعم باطل خود دلایل آورده و این
قایل بوبال تقلید او در هاویه ارتکاب قول بامکان ذاتی اتحاد او سبحانه بجمیع ممکنات و
حوادث و بامکان اتصاف او سبحانه بجمیع خسایس و نقایص که مستلزم اتحاد او سبحانه
در مرتبه ذات [illegible] حوادث و باتصاف او سبحانه در مرتبه ذات بجمیع قبایح

وفوائش است افتاده عقل و دین را برباد داده کما سبق مفصلاً قال النجدی المنحود
الردی المنکود و این قدر هم فهمیدنی است که عالم ربانی کی گفته و کجا گفته مساوی ممکن
مذکور داخل تحت قدرت کامله شده موجود است تا بصدق دو سالبه کلیه دائمه خارجیه بکذب
یک موجبه جزئیه مطلقه عامه خارجیه دعویش ابطال میکند عالم ربانی فرموده که حق تعالی
اگر خواهد بسیار امثال مذکور پیدا کند و این نص است درینکه امثال مذکور موجود نیست مگر ممکن
است داخل تحت قدرت کامله و اهل عرفان موافق عالم ربانی تصریح کرده اند چنانکه خواهد
آمد انشاء الله تعالی و ممکن معدوم که مساوی بالفعل شود شی موجود بالفعل و کسی حکم بدین مساوات
کند نتواند بود مگر بر تقدیر وجود و همین مدلول قضیه حقیقیه است مثلاً کسی گوید که عمرو مساوی بالفعل است
بزید و عمرو معدوم است پس اگر مراد اینست که اگر عمرو موجود شود پس بر تقدیر وجود مساوی خواهد
بود صادق است والا کاذب پس ابطال دعوی عالم ربانی متصور نیست تا آنکه دو سالبه
کلیه دائمه حقیقیه صادق و یک موجبه جزئیه مطلقه عامه حقیقیه کاذب نباشد در ماده که معترض
قضایای خارجیه در آن ذکر کرده و حال آنکه امر بالعکس است زیرا که موجبه جزئیه مطلقه عامه
حقیقیه صادق است و عکس نیز صادق پس هر دو سالبه کلیه دائمه حقیقیه اصل و عکسش کاذب
خواهد بود بحکم التناقض و چون صغری قیاس قایل باطل است اساس قیاس او از بیخ برکنده
شد و بنیاد الحاد او مستاصل گشت اقول اینچنین جاهل نجدی بی ایمان را که عیب و نقص
او سبحانه صحیح الفعل والترک میدانست و باقتضای کج فهمی و بی ایمانی بزعم خود بر آن دلائل
می آرد و در استخفاف بشان حضرت افضل ماسوی الله صلی الله علیه وسلم جد و جهد نموده خلقی
را بیدین گردانید و عوام و سوقیه را براز راء و شان آنحضرت صلی الله علیه وسلم و بزرگان دین
تشجیع نموده و عامه جهال را از تقلید حضرات ائمه مجتهدین برگردانید و علم فقه را راسا از انظار ان
جهال از اعتبار انداخت و جهل او بمرتبه بود که معنی کذب و قدرت و تکوین وغیره نتوانست دانست
و معنی شفاعت را مسخ نموده در بیهوده گوئیها شد و از غایت بی ایمانی سفر و زیارت و تعظیم

حرم آمن مدینه مقدسه را شرک فی العبادة انگاشت چنانکه در تقویت الایمان که آن را تقویت الایمان
نامیده است انگاشت عالم ربانی نامیدن از باب الحاد و زندقه است و چون صدق سالبه کلیه دائمه
حقیقیه بتیه یعنی لاشی من المساوی لسیدنا صلی الله علیه وسلم بممکن ذاتی فی نفس الامر بتة دائما که
عکس سالبه کلیه دائمه حقیقیه بتیه یعنی لاشی من الممکن الذاتی بمساو لسیدنا صلی الله علیه وسلم فی
نفس الامر بتة دائما است مبرهن شد سلب امکان ذاتی در نفس الامر از مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم متحقق شد پس قول شیخ نجدی باطل است و حقیقیه تقدیریه حکایت از نفس الامر
نیست بلکه حکایت از عالم تقدیر است و امکان مساوی در عالم تقدیر بر تقدیر تسلیم آن مستلزم
امکان آن در نفس الامر نیست و معدومی که کسی حکم کند بمساوات آن شی موجود بالفعل بر تقدیر وجود
آن ممکن بود پس لازم نمی آید و اگر کسی گوید که عمرو که معدوم است ازلا و ابدا و ذهنا و خارجا مساوی زید است در نبوت
بکریه پدر زید یا در صفتی دیگر که اشتراک آن معدوم ازلی ابدی یا زید در آن صفت متصور نباشد این بهر اعتباری که
گرفته شود کاذب است و چون صدق هر دو سالبه کلیه دائمه حقیقیه بتیه مبرهن گشت قول جاهل نجدی باطل و مستاصل
و غباوت و بلادت این قایل مستحیل شد و این مفتری ممتری که تصریح اهل عرفان موافق بی ایمان نجدی برای فریب
دهی جهله و عوام می نویسد محض افترای اوست آن جاهل نجدی اهل عرفان را مبتدع و کافر و مشرک میدانست و انکار
اولیای کبار باتباع و اتفاق علی روس الاشهاد تلقین میکرد او را و اتباع او را باهل عرفان چه کار طرفه
این است که این قایل بر اتباع متکلمین در هر باب کو متعلق بعقاید نباشد جان میدهد درینجا بضرورت پیروی
آن جاهل نجدی پیروی متکلمین گذاشت چه متکلمین قضیه حقیقیه را منکر اند در تائید کلام نجدی مذکور این خلیع
بیشعور خلع شعار اشعریت هم روا داشت پس بر مسلمات متکلمین بر تقدیر تنزل همه گفتگو او هذیان لاطایل است
قال الواهی الساهی اکنون باید شنید که قول و اعتقاد علمای کرام و اولیای عظام چنانکه خواهد آمد
آن است که مساوی و نظیر و مثل خیر البریه و افضل و اکمل خلیقه علیه و علی آله الف الف الصلوة والتحیه در
عرصه وجود لباس هستی نپوشیده و موجود نشده و در ساحت شهود مشهود و معهود نگشته اما در وسعت
آباد ملک مقدرت الهی که قوت و استطاعت نامتناهی است نظیر و مساوی مذکور ممکن

له الواهی
[illegible]

الوجود است کو خانہ نشین دوام و عزلت گزین ستدام ملک عدم است زیرا کہ از اخبار شرع
مقدس ہمین قدر ثابت است کہ حضرت خاتم النبیین سید المرسلین شفیع المذنبین علیہ الصلوۃ
والتحیات من حضرت رب العالمین جلت قدرتہ خیر البریات و افضل المخلوقات اند دازلوازم
آن عدم خلق و ایجاد مساوی و افضل از آنحضرت است صلی اللہ علیہ وسلم نہ عدم امکان ذاتی
پس علم و ارادہ قدیم بعدم مساوی و افضل مذکورین متعلق شدہ آنہا را استحیل الوجود گردانیدہ
لیکن امتناعی و استحالتی کہ بنا بر تعلق علم ارادہ الٰہی بعدم شی یا خلاف شی می باشد موجب عدم
مقدوریت وجود آن شی نسبت بقدرت نیست چہ جائے عدم مقدوریت وجود نسبت حضرت واجب الوجود تعم شانہ
در شرح عقاید نسفی است ولا یکلف العبد بما لیس فی وسعہ سوا ر کان ممتنعا فی نفس الامر ممکنا لخلق کجسم
واما ما یمتنع بنا ر علی ان اللہ تعالی علم خلافہ و اراد خلافہ کایمان الکافر و طاعت العاصی فلا نزاع فی
وقوع التکلیف بہ کونہ مقدورا للمکلف بالنظر الی نفسہ ثم عدم التکلیف بما لیس فی وسعہ
متفق علیہ لقولہ تعالی لا یکلف اللہ نفسا الا وسعہا والام فی قولہ تعالی ائتونی باسماء
ہولاء للتعجیز دون التکلیف قولہ تعالی حکایۃ ربنا ولا تحملنا ما لا طاقۃ لنا بہ لیس المراد
بالتحمیل ہو التکلیف بل ایصال ما لا یطاق من العوارض الیہم و انما النزاع فی الجواز و منع
المعتزلہ بنا ر علی القبح العقلی و جوزہ الاشعری لانہ لا یقبح من اللہ شی و قد یستدل بقولہ تعالی
لا یکلف اللہ نفسا الا وسعہا علی نفی الجواز و تقریرہ انہ لو کان جایزا لما لزم من فرض وقوعہ
محال ضرورۃ ان استحالۃ اللازم یوجب استحالۃ الملزوم لکنہ لو وقع لزم کذب کلام اللہ تعالی
وہو محال و ہذہ نکتۃ فی بیان استحالۃ کل ما تعلق علم اللہ تعالی او ارادتہ او اختیارہ لعدم وقوعہ
وحلہا انا لا نسلم ان کل ما یکون ممکنا فی نفسہ لا یلزم من فرض وقوعہ محال و انما وجب ذلک
لو لم یعرض الامتناع بالغیر الا ترری ان اللہ تعالی لما اوجد العالم بقدرتہ واختیارہ فعدمہ
ممکن فی نفسہ مع انہ یلزم من فرض وقوعہ تخلف المعلول عن العلۃ التامۃ وہو محال والحاصل
ان الممکن لا یلزم من فرض وقوعہ محال بالنظر الی ذاتہ و اما بالنظر الی امر زاید علی نفسہ فلا نسلم

لایستلزم المحال انتهی و در دیگر کتب کلامیه و کتب متاخرین در اصول فقه زیاده ازین تحقیق
است کما لایخفی علی العلماء اقول بل اکنون باید شنید که اعتقاد علمای کرام و اولیای عظام
و کافه اهل اسلام آنست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل ممکنات و افضل ماسوی الله
سبحانه اند و مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم که مصداق اجتماع النقیضین است وجود
آن مستلزم عدم آنست مستحیل بالذات است و بودن آن حضرت صلی الله علیه وسلم
خاتم النبیین که منص قرآنی و اجماع کافه اهل اسلام متحقق است بر امتناع ذاتی مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات اقوم براین است کما سیاتی انشاء الله تعالی
عنقریب پس هرچه این غبی غوی میگوید هزل و هذیانی است خارج از مبحث مستلزم جواز تکلیف
بالمحال یا عدم جواز آن ربطی بانمقام ندارد و این نفساس لباس بامید اینکه عوام و جهله او را
از علماء شمارند عبارت شرح عقاید نسفی که منتهای همت اوست نقل کرده است
بجولی ربطی نزد اولی الافهام موجب افتضاح است و از پایان عبارت منقوله یعنی قوله
والحاصل ان الممکن لایلزم من فرض وقوعه محال بالنظر الی ذاته واما بالنظر الی امر زاید علی نفسه
فلانسلم انه لایستلزم المحال هرین است که مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در کمالات
ممکن نیست زیرا که از فرض وقوع آن محال بالنظر الی ذاته لازم می آید چه اگر مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در کمالات واقع شود یا متصف بآن کمالات باشد یا نه باشد علی الثانی
لازم است که مساوی در کمالات بر فرض وقوع آن مساوی در کمالات نباشد هف وعلی
الاول لازم است که آن مساوی سید ولد آدم باشد و آدم و من سواه تحت لوائی او باشند
و او اول من ینشق عنه الارض و اول شافع و اول مشفع و او ان من یحرک حلق الجنة و اکرم الاولین
والآخرین علی الله و خاتم النبیین یعنی آخرین همه انبیا و امام النبیین و صاحب شفاعتهم و قایم
مقام که غیر او قایم آن مقام نباشد و نایل درجه که سوای یک کس دیگری نایل آن مقام
نتواند بود باشد و چون اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم باین صفات براین تقدیر

مسلم است لازم است که آن مساوی متصف باین صفات نباشد پس برین تقدیر لازم است که
آن مساوی مساوی باشد و نباشد فعلی التقدیرین از فرض وقوع مساوی نظر بنفس معنی مساوی
بودنش مساوی ولا مساوی که مصداق اجتماع النقیضین ومحال بالذات است لازم می آید
پس مساوی ممکن نتواند بود دلان الممکن لا یلزم من فرض وقوعه محال بالنظر الی ذاته بخلاف عدم عقل
اول که نزد فلاسفه معلول اول ایجابا بالایجاب است وعدم او مستلزم عدم او سبحانه نزد فلاسفه
است چه عدم عقل اول بالنظر الی نفس ذاته مستلزم محال نیست استلزام او محال بالذات
را بنظر استناع تخلف معلول موجب از علة موجبه است وفیما نحن فیه نفس مصداق مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم فی الکمالات المذکورة مستلزم آن است که مساوی مساوی نباشد وهر چه
وجود آن مستلزم عدم آن باشد محال بالذات است مقام تعجب این است این مذاق سراپا
نفاق برای خدع عوام وجهله آنحضرت صلی الله علیه وسلم را بحضرت خاتم النبیین سید المرسلین
شفیع المذنبین منعوت کرده تا عوام جهله گمان برند که او از متدینین مخلصین است والا او از معنی
خاتم النبیین وسید المرسلین وشفیع المذنبین جاهل وغافل یا ازان متجاهل ومتغافل است
واگر از فهم وایمان بهره داشتی وانستی که بر تقدیر امکان مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم وفرض
وقوع آن مساوی مفروض الوقوع داخل عموم النبیین وعموم المرسلین باشد براین شق
آن مساوی مفضول ومفضل علیه خواهد بود نه خاتم النبیین ونه سید المرسلین پس مساوی نتواند شد
واگر داخل عموم النبیین وعموم المرسلین نباشد بر فرض وقوع آن در جمله نبیین ومرسلین نباشد
پس آن مساوی مفروض الوقوع مساوی نتواند بود فعلی الشقین مساوی مفروض الوقوع مساوی
نتواند بود وجود آن مستلزم عدم آن است پس او ممتنع بالذات است ونیز بر تقدیر امکان مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم وفرض وقوع آن یا او سید المرسلین باشد براین شق لازم است که
براین تقدیر آنحضرت سید المرسلین نباشند العیاذ بالله زیرا که المرسلین جمیع محلی باللام ومستغرق
است وهو معنی سید المرسلین ممتاز از سایر مرسلین است وممتاز از سایر مرسلین لا محاله یک مرسل است

دو مرسل سید المرسلین نتوانند بود بر این تقدیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مساوی آن مساوی مفروض
الوقوع نباشد پس آن مساوی مفروض الوقوع مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد
و با آن مساوی سید المرسلین نباشد پس مساوی نباشد و علی التقدیرین وجود آن مستلزم عدم
آنست و هر چه وجود آن مستلزم عدم آنست ممتنع بالذات است و همچنین النبیین جمع محلی باللام و مستغرق است
و معنی خاتم النبیین آخرین همه انبیا است و آخرین همه انبیا لامحالہ یک نبی است دو کس آخرین همه انبیا
نتوانند بود پس آن مساوی مفروض الوقوع یا خاتم النبیین یعنی آخرین همه انبیا باشد بر این تقدیر لازم
است که آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین یعنی آخرین همه انبیا باشند العیاذ باللہ پس بر تقدیر شق
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مساوی آن مساوی مفروض الوقوع نباشند پس آن مساوی مفروض
الوقوع مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد یا آن مساوی خاتم النبیین یعنی آخرین همه انبیا
نباشد پس مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد و علی التقدیرین وجود آن مستلزم عدم آنست
و هر چه وجود آن مستلزم عدم آنست ممتنع بالذات است اگر این احمق بی ایمان بهره از فهم
و ایمان داشتی بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم سید المرسلین و خاتم النبیین تصدیق آوردی
و پیروی آن جاهل نجدی در تصحیح خرافات یعنی او عزیزیها نکردی و عقل و دین خود در اتباع او
نباختی و خود را در طلبه علوم بسطحیت و نافهمی رسوا نساختی امانعت کردنش آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم را شفیع المذنبین بنای آن بر نفاق او ظاهر است چه اعتقاد او در باب شفاعت همان
است که مقتدای او در تقویت الایمان که آنرا بتقویة الایمان نامیده است بیان کرده است
و حال آن بیان در فظاعت و شناعت از گشت و اشاعت مستغنی است قال الاستاذ
وجه ثانی این است که قول بامکان شخصی که برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد
قول بامکان اجتماع نقیضین است و هو باطل فان الاحمق الخلق اتحاد و عینیت میان
هر دو قول باطل بالبداهة است خواه قول بمعنی مصدر باشد خواه بمعنی مقول چه بر تقدیر بمعنی مصدر لفظ
قول افرادش افراد حصصی است افراد حصصی باهم متباین می باشند کما تقرر فی موضعه پس هر دو باهم متباین

خواهند بود فلهذا المحل دالاتحاد و بر تقدیر ثانی حاصل قول اول چنین باشد شخصی که برابر باشد
در همه کمالات ممکن است و حاصل قول ثانی اینکه اجتماع نقیضین ممکن است بنابرین حاصل عدم
اتحاد میان هر دو قول ظاهر تر است و اگر مراد آنست که قول اول مستلزم قول ثانی است پس اگر دلیل قایل تمام
شود استلزام ثابت خواهد شد و لیکن استلزام مفید مطلب مدعی نیست چه ملزوم اجتماع النقیضین لازم
نیست که محال بالذات باشد زیرا که ملزوم محال بالذات گاهی محال بالغیر و ممکن بالذات می باشد
چنانکه وجود زید بر تقدیر عدم او مستلزم اجتماع النقیضین است معهذا ممکن ممکن بالذات است و زیاده
ازین خواهد آمد انشاء الله تعالی اقول بر همه افراد انسانی حتی که بله و صبیان ظاهر و هویدا است
که الفاظ شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد ممتنع ذاتی نیست و همچنین
معانی این الفاظ چه این الفاظ بالنسبة متلفظین قایم و موجود اند و معانی این الفاظ در اذهان
حاصل و معقول اند و همچنان لفظ اجتماع النقیضین که بر السنه دائر و معنی آنکه باذهان قایم اند ممتنع
بالذات نیست ممتنع بالذات مصداق اجتماع النقیضین است یعنی هر چه ما صدق علیه النقیضان و
مصداق اجتماع النقیضین باشد مستحیل بالذات است پس حاصل کلام استاذنا مدظله العالی این است
که شخصی که مصداق برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مصداق اجتماع النقیضین
است یعنی بر آن صادق است انه مساو له صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات و انه لیس مساویا
له صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات و مصداق اجتماع النقیضین ممتنع بالذات است پس
شخصی که مساوی و برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد ممتنع بالذات است و قول
باسکان این شخصی که مصداق برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد قول است باسکان
مصداق اجتماع النقیضین چه مصداق برابر آن حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات
مصداق اجتماع النقیضین است پس اسکان آن اسکان مصداق اجتماع النقیضین است
و امتناع ذاتی مصداق اجتماع النقیضین امتناع ذاتی آنست و چون مقصود از عبارت
مولای آن و مرا و ملتفت الیه بقول و قضیه مفاد آن می باشد هر جا که مفاد یک قول مفاد قول

دیگر می باشد توان گفت که این قول آن قول است که الفاظ قولین و معانی ذهنی آن الفاظ متغایر
باشند مثلا اگر کسی گوید که قول بامکان صدق زید انسان و زید لیس بانسان معا قول است
بامکان اجتماع نقیضین عاقلی بران کس اعتراض نتواند کرد باینکه قول اول متضمن دو قضیه ملفوظه
است و قول ثانی متضمن آن نیست پس درمیان هر دو قول مذکور خواه قول بمعنی مصدری باشد
یا بمعنی مقول عینیت و اتحاد نیست چه هر عاقل میداند که مدعای قایل این است که مفاد امکان صدق
زید انسان و زید لیس بانسان معا مفاد امکان اجتماع النقیضین است نه اتحاد هر دو حصه
قول بمعنی مصدری و نه اتحاد الفاظ مقوله و نه اتحاد معانی آن الفاظ چنانکه میگویند که قول ببودن
وجود عین مهیات قول است ببودن وجود مشترک لفظی حال آنکه هر دو حصه قول بمعنی مصدری
متغایر اند و الفاظ مقوله باین هر دو قول نیز متغایر اند و چنانکه این تیمیه که معلم اول این فرقه نجدیه
است و مقتدای این قایل بتعلیم او سفر طیبه را بنیت زیارت مزار فایض الانوار جناب سید
الابرار علیه ازکی صلوات الملک الحنان الغفار است و ادای آداب زیارت آن بارگاه
خلایق پناه و احترام حرم مکرم مدینه منوره را در شرک فی العبادة شمرده است میگوید انه لا فرق
عند بدیهة العقل بین ان یقال هو ای الله سبحانه معدوم و ان یقال طلبته فی جمیع الامکنة فلم اجده حال آنکه
مابین قولین بمعنی مصدری و مابین هر دو الفاظ مقوله قولین مذکورین فرق بین است مگر چون او از
مجسمه است بدانست و اعتقاد او مفاد قولین یک است اعتراضی که این نجدی نجید و این احمق
پلید باقتضای غباوت و غوایت بر کلام استاذی مدظله آورده است بر کلام معلم فرقه نجدیه که
شیخ شیوخ اوست وارد است هر چه این قایل معنی کلام شیخ شیوخ خود بیان نماید بر همان
منوال معنی کلام استاذنا بالفهم و از همچو بیهوده گوئیها که قصارای همت پلیدان نافهم است باز
آید ظاهر است کلام در امکان الفاظ و معانی ذهنیه آن نیست کلام در امکان یا عدم امکان مصداق
مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات است و مقصود این است که مصداق آن
مصداق اجتماع النقیضین است و امکان مصداق آن امکان مصداق اجتماع النقیضین است بحسب

المفاد این خسر ابتر و این گران جان سبک سر اینکلام را بر اتحاد هر دو حصه قول بمعنی مصدری و اتحاد
الفاظ مقوله محمول نموده بهیچو هذیان لب کشود و ندانست که در امکان الفاظ و معانی ذهنیه آن کلام
نیست و ما هو اول قارورة کسرت فی الاسلام اما اثبات اینکه مصداق مساوی آنحضرت صلی الله
علیه وسلم فی جمیع الکمالات مصداق اجتماع النقیضین است انشاء الله العزیز عنقریب می آید و مداوای
مالیخولیائی که باقتضائی آن اوهام بمعنی عقل این قایل را فرا گرفته است می شود و ازینجا مبرهن شد
که کلام این قایل همه هذیان بمعنی است بیهودگی اعتراض او بر اتحاد از انچه بیان کردیم آشکار شد
و قول او و اگر مراد آن است که قول اول مستلزم قول ثانی است الی قوله گاهی محال بالغیر و ممکن
بالذات می باشد بوجوه چند بمعنی است اول اینکه او میگوید که اگر دلیل قایل یعنی استاذ نامد ظلهم العالی
تمام شود استلزام قول اول قول ثانی را ثابت خواهد شد و قول اول و قول ثانی حسب فهم او یا
بمعنی مصدریست یا بمعنی مقول علی الاول معنی کلام او این است که گفتن این الفاظ یعنی امکان شخصی
که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم است گفتن این سه لفظ یعنی امکان
اجتماع النقیضین را و این صریح البطلان است چه گفتن شخصی چند الفاظ مخصوصه را مستلزم گفتن آن
شخص دیگر الفاظ مخصوصه را نتواند بود گفتن باختیار گوینده یک گفتن را دیگر گفتن لازم نتواند بود
خواه کدامین دلیل تمام شود یا نه و علی الثانی معنی کلامش این است که الفاظ مقوله اول مستلزم الفاظ
مقوله ثانی است و این هم ظاهر البطلان است چه وجود و قیام لفظی بلافظی مستلزم وجود قیام لفظی
دیگر بآن لافظ نیست خواه کدام دلیل تمام شود یا نه و اگر معنی قول اول و معنی قول ثانی در قول
او که قول اول مستلزم قول ثانی است ورا معنی مصدری قول و معنی مقول است حصر کردنش معنی
هر دو قول در کلام استاذ در معنی مصدری و معنی مقول باطل و همه انچه سابق گفته لاطایل است
دویم اینکه قول او چه ملزوم اجتماع النقیضین لازم نیست که محال بالذات باشد گاهی محال
بالغیر و ممکن بالذات می باشد حسب فهم او محض بمعنی است زیرا که حسب فهم او معنی این کلام
یا این است که گفتن الفاظ مقوله اول مستلزم گفتن الفاظ مقوله ثانی است یا این است

که الفاظ مقوله اول مستلزم الفاظ مقوله ثانی است وظاهر است که این سه لفظ یعنی امکان اجتماع
النقیضین و گفتن این هر سه لفظ محال بالذات نیست واگر مراد ش این است که وجود ذهنی مفهوم
مقوله اولین مستلزم وجود ذهنی مفهوم مقوله ثانی است یعنی اینکه وجود ذهنی معنی مفهوم امکان شخص که
برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد وحصول این مفهوم در ذهن مستلزم وجود ذهنی
معنی مفهوم امکان اجتماع النقیضین وحصول آن در ذهن است برین تقدیر این کلام صحیح نیست
چه مفهوم اجتماع النقیضین محال نیست واگر مراد ش این است که مصداق قضیه قائله که شخصی که
برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در همه کمالات باشد ممکن است مستلزم مصداق قضیه قایله است که
مصداق اجتماع النقیضین ممکن است برین تقدیر هم کلام او بیمعنی است چه مصداق شخصی که برابر
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در همه کمالات باشد مصداق اجتماع النقیضین است که بر تقدیر وجودش
بر آن صادق است انه مساو له صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات ولیس مساویا له فی جمیع الکمالات
وامکان مصداق مساوی امکان مصداق اجتماع النقیضین است پس مصداق قضیه اولی مصداق
قضیه ثانی است نه اینکه مصداق قضیه اولی مستلزم مصداق قضیه ثانی است وبنا بر بودن
مصداق قضیه اولی مصداق قضیه ثانیه حکم باتحاد ومفاد این هر دو قضیه صحیح است وتغایر عبارت
در آن قادح نتوانند بود وانتقال را باید که بعد تسلیم تمام دلیل که استناد آورده است بیان نماید که
مصداق قضیه اولی مغایر مصداق قضیه ثانیه و مستلزم آنست تا این کلام او صحیح باشد وحال
این است که مقتضای دلیل مذکور این است که ما صدق علیه المساوی یصدق علیه انه لیس بمساو
فامکان ما یصدق علیه المساوی امکان ما یصدق علیه النقیضان ای انه مساو ولیس بمساو
وما یصدق النقیضان مصداق اجتماع النقیضین ومصداق اجتماع النقیضین محال بالذات
است فما یصدق علیه انه مساو ممتنع بالذات است این قایل را برای تصحیح این کلام خود لازم
است بیان اینکه بعد تسلیم تمام دلیل مذکور ما صدق علیه المساوی ما صدق علیه انه لیس بمساو یت
بلکه ما صدق علیه النقیضان ورای ما صدق علیه المساوی است وما صدق علیه المساوی مستلزم

ماصدق علیه النقیضان است وعلی التنزل بعد تسلیم اینکه ماصدق علیه المساوی ملزوم مصداق اجتماع
النقیضین است یعنی بیان نماید که از فرض وقوع ماصدق علیه المساوی بالنظر الی ذاته اجتماع
النقیضین لازم نیست چه بر تقدیر لزوم اجتماع النقیضین از فرض وقوع آن بالنظر الی ذاته
ماصدق علیه المساوی ممکن بالذات نتواند بود که این قایل خود از شرح عقاید نقل کرده است
ان الممکن لا یلزم من فرض وقوعه محال بالنظر الی ذاته وقیاس استلزام مساوی اجتماع النقیضین
را بر استلزام عدم معلول اول که ممکن است عدم واجب سبحانه را که ممتنع بالذات است نتوان
کرد چه استلزام عدم معلول اول عدم واجب سبحانه را بالنظر الی ذاته نیست بلکه از جهت علاقه
علیت است واستلزام وقوع مساوی اجتماع النقیضین را نظر بنفس مساوات در جمیع
کمالات است نه از جهت امر زاید بر نفس مساوات واگر تنزل ثانی برفهم کج این قایل کرده
شود وگفته آید که بر تقدیر تمام دلیل وقوع مساوی که مستلزم اجتماع النقیضین است
ممکن بالذات است تا هم مدعای مقتدای این قایل وعقیده باطل این جاهل ذاهل یعنی مقدوریت
مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باطل وسعی او در پی نفی امتناع ذاتی آن
لاطایل است زیرا که بعد تسلیم استلزام وقوع مساوی اجتماع النقیضین را که محال بالذات
است این قایل عدم وقوع مساوی را معلول ومستند الی العلة الواجبة میداند بانه لا سبیل الی الثانی والا
این عدم که ممکن است واقع نبودی وعلی الاول عدم وقوع آن یا مستند الی العلة الواجبة بالایجاب است
یا مستند الی العلة الواجبة بالاختیار است ثانی باطل است چه بر این تقدیر رفع این عدم باختیار فاعل
واقع فی نفس الامر تواند شد وچون رفع این عدم ملزوم اجتماع النقیضین است وملزوم
بی لازم در نفس الامر واقع نتواند شد لازم است که بر این تقدیر گفته آید که اجتماع النقیضین
باختیار فاعل در نفس الامر واقع تواند شد واللازم صریح البطلان متعین شد شق اول یعنی اینکه
عدم وقوع مساوی مستند الی العلة الواجبة بالایجاب است وهر چه مستند الی الواجب
بالایجاب است متعلق قدرت که عبارت از صحت فعل وترک است نه تواند بود والا مستند الی

الواجب بالایجاب نباشد و این قایل سابق در بحث صفات کمالیه واجب سبحانه تصریح کرده
است باینکه آنچه مستند الی الواجب بالایجاب است تحت قدرت داخل نیست و اگر لازم
محال بالذات بدانست این قایل مستند الی الواجب بالاختیار تواند شد و در ضرورت قول
باستناد صفات کمالیه و سبحانه الیه سبحانه بالایجاب چه بود پس باین دو تنزل هم سعی او ایشان است
و حق همان است که اول بیان کرده ایم که مصداق مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات
که مصداق اجتماع النقیضین است ممتنع بالذات است و از اعجب اعاجیب قول او است
چنانکه وجود زید بر تقدیر عدم او مستلزم اجتماع النقیضین است همذا ممکن بالذات است بر سیکه
بهره از فهم دارد کو از بله و صبیان باشد پوشیده نیست که مفهوم وجود زید بر تقدیر عدم او یعنی
معانی ذهنیه این الفاظ و مفهوم اجتماع النقیضین از معانی موجوده ذهنی است آن نه محال بالذات
است و نه مستلزم محال بالذات و در آن هیچ گفتگو نیست اما مصداق وجود زید بر تقدیر
عدم او و صدق زید موجود است بر تقدیر اینکه زید موجود نیست مصداق اجتماع النقیضین که
محال بالذات است همین محال بالذات است که مصداق زید موجود است و مصداق زید موجود
نیست معا متحقق باشد پس مصداق وجود زید بر تقدیر عدم او مصداق اجتماع النقیضین است
و محال بالذات است و مفاد وجود زید بر تقدیر عدم او جز این نیست که زید موجود باشد بر تقدیر
اینکه موجود نباشد و وجودش مجامع عدم او باشد و همین مفاد اجتماع النقیضین است کو الفاظ
و معانی الفاظ یک نباشد کلام در امکان و امتناع الفاظ و معانی الفاظ نیست پس وجود
زید بر تقدیر عدم او مستلزم اجتماع النقیضین نیست بلکه وجود زید بر تقدیر عدم او بحسب المصداق
عین اجتماع النقیضین است که محال بالذات است زیرا که مصداق وجود زید بر تقدیر عدم
او همین است که زید موجود باشد و موجود نباشد مغائر اجتماع النقیضین نیست بلکه بحسب
المصداق عین اجتماع النقیضین است این قایل بر تغایر الفاظ و معانی الفاظ که منتهای
همت و فهم او است نظر کرده حکم باستلزام میکند و نمیداند که الفاظ مذکوره و معانی آن

نه محال بالذات و نه مستلزم محال بالذات و وجود زید که ممکن است باین معنی ممکن است که زید بارتفاع
عدم او موجود شود نه باین معنی که وجودش گو مجامع عدم او باشد ممکن است که آن محال بالذات است
و این قایل سابق خود گفته است که معنی اجتماع النقیضین ممتنع بالذات النقیضان المجتمعان ممتنع
بالذات پس وجود زید که مجامع عدم او است ممتنع بالذات است و همچنان عدم زید که مجامع وجود
او است ممتنع بالذات است مودای بودن وجود زید با عدم او و بر تقدیر عدم او و مودای بودن وجود
زید و عدم او باهم اجتماع النقیضین است یک است این قایل تا حال معنی امتناع اجتماع النقیضین
هم نفهمیده است تا بدیگر مطالب علمیه چه رسد قال الاستاذ مدظله اما بطلان آن ظاهر است
قال الغبی الابی اقول چون عینیت و اتحاد میان هر دو قول مذکور صحیح نشد پس بطلان امکان
اجتماع النقیضین معترض را سودی نمی بخشد چه بطلان امری موجب بطلان مغایر خود که علاقه
لزوم فیما بین نباشد نیست و بر تقدیر علاقه لزوم اگرچه موجب بطلان آن مغایر است ولیکن استحاله
ذاتی لازم موجب استحاله ذاتی ملزوم نیست کما هو المقرر و بدون استحاله ذاتی شخص مذکور خارج
از تحت قدرت کامله نمی تواند شد و هو الظاهر اقول چون ثابت شد که مصداق مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات مصداق اجتماع النقیضین و ما صدق علیه انه مساو و لیس
بمساو است و مصداق اجتماع النقیضین محال بالذات است لا محاله مصداق مساوی محال
و ممتنع بالذات است و بطلان امکان مصداق اجتماع النقیضین بطلان امکان مصداق مساوی
است مصداق مساوی که ما صدق علیه انه لیس بمساو است عین مصداق اجتماع النقیضین
است پس بطلان امکان مصداق اجتماع النقیضین بطلان امکان مصداق مساوی است
و استحاله ذاتی مصداق اجتماع النقیضین استحاله ذاتی مصداق مساوی است و آنچه این قایل
در اتحاد هر دو قول سابق بیهوده گوئیها کرده است تفضیح آن سابق توضیح یافته است حاجت
اعاده آن نیست افاد استاذنا اما اینکه قول بامکان شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در جمیع کمالات باشد قول بامکان اجتماع النقیضین است قال الغاوی العاوی

اقول در قول سابق بوضوح پیوسته که عینیت و اتحاد میان هر دو قول غلط است و دلیلش نیز مثبت
عینیت و اتحاد نیست آری بر تقدیر تمامیت خود موجب استلزام است ولیکن این مفید معترض
نیست **اقول** در قول سابق بوضوح پیوسته که انکار بودن مفاد امکان شخصی که برابر آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مفاد امکان اجتماع النقیضین ناشی از غایت غباوت و نافهمی
است و دلیل مثبت این است که مصداق مساوی مصداق اجتماع النقیضین است نه مثبت استلزام
و علی تقدیر التنزل استلزام مصداق مساوی مصداق اجتماع النقیضین را بالنظر الی ذاته مثبت
امتناع ذاتی مصداق مساوی است **افاده استاذی العلام** پس بیان آن این است
که اگر فرض کرده شود که شخصی برابر آنحضرت در جمیع کمالات باشد از دو حال خالی نیست یا آن
شخص خاتم الانبیاء باشد یا آن شخص خاتم الانبیاء نباشد **قال الاخلف** الاخلف چون آن
شخص را در جمیع کمالات برابر فرض کرده آید و نیز خاتمیت منجمله کمالات است و داخل در جمیع پس
نبودن آن شخص خاتم الانبیاء چه معنی دارد و حاصلش چنان باشد که زید را عالم فرض کرده گوییم زید
عالم باشد یا جاهل و سخافت این کلام پر ظاهر است **و شق** اول متعین و تردید قبیح و حاجت بشق ثانی نیست
چهارم زعمی محال شق اول لازم می آید چنانچه خود او ذکر کرده **اقول** چون دعوی استاذ این است که امکان مصداق
مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات امکان مصداق اجتماع النقیضین است
و دلیل بر این دعوی آنست که اگر مصداق برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات فرض کرده
شود از دو حال خالی نتواند بود یا او خاتم الانبیاء باشد یا نه باشد بهر دو تقدیر بر آن صادق است
انه لیس بمساو و بهر دو تقدیر او مما صدق علیه النقیضان و مصداق اجتماع النقیضین است و این
بیان بی تردید و تشقیق بانیکه آن مساوی مفروض خاتم الانبیا باشد یا خاتم الانبیا نباشد صورت
نمی تواند بست این تردید و تشقیق برای تقریر دلیل بر اینکه مساوی مفروض مصداق اجتماع
النقیضین است ضروری است این احمق بی عقل دعوی را نفهمید و دلیل را هم نفهمید و حاصل دلیل
نتوانست فهمید و ندانست که تقریر دلیل متبنی بر همین تردید است و آنچه گفته که چون آن شخص را

لله الخلف اولی
الخلف گردد
بی عقل
منتهی الادب

برابر در جمیع کمالات فرض کرده آید و خاتمیت منجمله کمالات است و داخل در جمیع پس نبودن آن شخص
خاتم الانبیا یعنی دارد میگوید دلیل است چه بر تقدیر نبودن آن شخص مساوی مفروض خاتم الانبیا را و
صادق خواهد آمد نه لیس بمساو پس بر این تقدیر آن مصداق اجتماع النقیضین باشد چنانکه بر
تقدیر بودنش خاتم الانبیا را و صادق است نه لیس بمساو پس بر هر تقدیر او مصداق اجتماع النقیضین
است و نظیرش این است که مثلاً کسی گوید که عمرو مثلاً اعلم من له العلم است و زید مساوی اوست
در علم کسی و بکر بعد تسلیم اینکه عمرو اعلم من له العلم است گوید که زید مساوی او است در ابطال قول
اینکس گفته شود که آیا زید اعلم من له العلم هست یا نه اگر زید اعلم من له العلم نیست مساوی عمرو نشد
پس مساوی مفروض مساوی نشد و اگر اعلم من له العلم هست عمرو در عموم من العلم داخل شد و او
اعلم من له العلم نشد بر این تقدیر هم زید مساوی عمرو نشد پس مساوی مفروض مساوی نشد این
تردید قبیح نیست برای ابطال قول اینکس و اثبات اینکه صدق مفاد قول او صدق مفاد
متناقضین است این تردید بکار است و حاجت بشق ثانی ازین جهت است که مقصود اثبات
این است که مساوی مفروض بر هر تقدیر مصداق اجتماع النقیضین است این قایل بی فهمیدن
مقصود مستدل و حاصل استدلال باقتضای حماقت و بلادت خود باعتراض پیش آمده خود
را نزد محصلین فضیحت می کند و هذا افته اسطحیة و البسلاوة قال الاستاذ العلام و علی
التقدیرین برابر آنحضرت نشد چه اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد بر این تقدیر آنحضرت صلی الله علیه
وسلم خاتم الانبیا نباشد العیاذ بالله پس در آن شخص کمالی باشد که در آن حضرت صلی الله علیه وسلم
نباشد و ذلک الکمال ختم الانبیا پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم برابر آن شخص نباشد و اگر آن شخص
خاتم الانبیا نباشد و آنحضرت صلی الله علیه وسلم بلاشبه خاتم الانبیا هستند پس در آن حضرت
صلی الله علیه وسلم کمالی یافته شد که در آن شخص بر این تقدیر نیست و هو ختم الانبیا پس آن شخص
برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد فعلی التقدیرین یلزم عدم التساوی علی تقدیر تحققه
پس بتحقیق ثابت است که وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد متلزم

این است که آن شخص برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات نباشد قال المخالف المخالف
اقول شق اول بر تقدیری است که زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد پس آن شخص خاتم
الانبیا باشد و شق ثانی بر تقدیر تقدم زمان نبوت آن شخص است کما هو الظاهر پس گویا چنین گفت
که اگر زمانہ مساوی مذکور متاخر باشد همان مساوی فقط خاتم باشد و اگر زمانہ او مقدم باشد پس
همان مساوی خاتم نباشد ولیکن میگویم که در اینجا احتمال ثالث است که زمان نبوت هر دو متساوی
یکی باشد و برین تقدیر هر دو برابر خاتم الانبیا باشند چه ممکن است که دو شخص در یک زمان نبی شده
نبوت ختم می شد پس هر دو متساوی می شدند درین کمال و علی هذا القیاس سایر کمالات پس
هیچ محذور لازم نیاید الا آنکه این احتمال ثالث واقع نگشت و عدم وقوع منافی امکان نیست
چنانکه ظاهر است پس احتمال ممکن بالذات و ممتنع بالغیر است حاصل آنکه قضیه اگر آن شخص خاتم الانبیا
باشد الخ اگر کلیه است یعنی بر هر وضع اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم العیاذ
باللہ خاتم الانبیا نباشد پس کاذب است چه منجمله جمیع تقادیر تقدیر اتحاد زمانہ نبوت است و برین
تقدیر هر دو خاتم الانبیا باشند پس این مقدمه که اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد الخ ممنوع خواهد بود
و اگر جزئیه گرفته شود یعنی گاهی چنین است که اکثر آن شخص خاتم الانبیا باشند الخ پس لزوم محال
برین وضع خاص است پس این وضع خاص مستلزم محال محال باشد نه طبیعت مقدم که بودن
آن شخص خاتم الانبیا است و بر همه تقادیر و کلیه شرطیه چه بر بعض وضع که وضع مقارنت زمانہ
هر دو متساوی هر دو خاتم الانبیا خواهند بود و جزئیه دیگر که اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد و بر بعض
تقادیر آنحضرت نیز خاتم الانبیا باشند نیز صادق خواهد بود پس مستحیل که وضع خاص است وضع
تخالف زمانہ هر دو متساوی است و استحاله وضع خاص بدون استحاله بر جمیع اوضاع موجب
امتناع بالغیر است برای ممکن بالذات و این عین مدعای اهل حق است که مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم ممتنع بالغیر است و ممکن بالذات پس داخل تحت قدرت کاملہ غیر متحقق
الوجود خواهد بود و هو المطلوب توضیحش اینکه دو قوم فرض کردیم یکی موسوم بقوم کریم و دیگری مسمی

بقوم شریف در قوم کریم کمالات علم و حفظ قرآن و خوش نویسی و کتابت و شاعریت مثلا متحقق بود
بوجود زید و اتصاف او بکمالات مذکوره جمله کمالات مزبوره ختم شد پس زید خاتم کمالات
گشت و در قوم شریف که نیز کمالات مسطوره بودند بوجود دو کس یعنی عمرو بکر بی تقدیم یکی بر دیگری
همه کمالات ختم شدند میگویم که در قوم کریم در مساوی زید که خالد نام نهادم با دنی تغیر و تبدیل
اسامی مقدمات دلیل مستدل جاری است چنانکه گفته شود که مساوی زید در جمیع کمالات
ممتنع بالذات است چه در صورت امکان بر تقدیر وجود خاص در آن مساوی وصف خاتم کمالات اگر
یافته شود در زید نخواهد بود و اگر وصف مذکور در آن یافته نشود و در زید بلاشبهه است بهر دو
تقدیر کمال ختم کمالات در یکی یافته شد نه در دیگری پس هر دو متساوی نشدند با وجود فرض
تساوی هر دو الی آخر ما قال و سخافت این کلام ظاهر است زیرا که شق اول اختیار کردیم که آن
وجود وصف خاتم در آن مساوی است و قول شما که در زید نخواهد بود ممنوع است بلکه بر تقدیر
وجود مساوی در هر دو موجود خواهد بود چنانکه در قوم شریف در مساوی عمرو که بکر است
بسبب بودن زمانه هر دو یکی و فرق همین قدر است که عمرو بکر هر دو خاتم متساوی هستند در
قضیه خارجیه و زید و خالد در قضیه حقیقیه و زید خاتم بالفعل در خارج و خالد بر تقدیر وجود
در زمان زید و این معنی منافی مفهوم حقیقیه نیست چنانکه کل مثلث کذا آری خاتم را تاخر و
مختوم را تقدم زمانه لازم است پس اگر مساوی خاتم که خاتم و متاخر از مختوم خواهد بود موخر
از زید خاتم یا مقدم از و فرض کنیم محالیکه مذکور است در کلام مستدل لازم می آید زیرا که
در احتمال اول تاخر در زید و در ثانی تاخر در مساوی یعنی خالد قوت گشت و تاخر لازم خاتم
است پس وجود ملزوم بدون لازم مفروض گشت و این محال است لهذا استلزم محال
اجتماع النقیضین گشت لیکن وجود ملزوم بدون لازم که مفروض است او خود محال است
فی نفسه و بنظر استحاله لازم که اجتماع النقیضین است نه وجود مساوی زید زیرا که جایز است
که زمانه هر دو متساوی یکی باشد چنانکه در عمرو دیگر در قوم شریف و هیچ محذور لازم نمی آید قول

چون این پلید نافهم در اینمقام نافهمی را از حد گذرانیده ما را باید که اول بتفصیل دلیل پردازیم بعد ازان
معالجه مالیخولیای او سازیم اول باید دانست که او سبحانه که آنحضرت را صلی الله علیه وآله وسلم
از جمله ممکنات برگزیده بآنحضرت صلی الله علیه وسلم بعض صفات کمال آنچنان بخشیده که احتمال
اشتراک بین اثنین ندارند اثبات آن بدیگری بی سلب آن ازان حضرت صلی الله علیه وسلم
واثبات آن بآنحضرت صلی الله علیه وسلم بی نفی آن از جمیع من عداه محتمل نیست پس بعد تسلیم
اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بان صفات کما یلیق تجویز اتصاف دیگری بآن صفات تجویز
اجتماع ثبوت آن صفات بآنحضرت صلی الله علیه وسلم با سلب ثبوت آن بآنحضرت صلی الله
علیه وسلم واجتماع سلب ثبوت آن صفات بغیر آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم با ثبوت آن
صفات بآن غیر است پس تجویز اجتماع النقیضین است پس آن غیر که مساوی آنحضرت صلی الله
علیه وآله وسلم در آن صفات فرض کرده شود مصداق اجتماع النقیضین است ومصداق اجتماع
النقیضین محال بالذات است هر چه باشد مثلا جسمکه مصداق ابیض ولیس بابیض معا وانسانیکه
مصداق کاتب ولیس بکاتب معا وشخصی که مصداق عالم ولیس بعالم معا باشد ممتنع بالذات است
پس شخصی که مصداق مساوی له صلی الله علیه وآله وسلم فی الکمالات است ما صدق علیه نه مساوله صلی الله
علیه وسلم فی جمیع الکمالات وانه لیس بمساوله فی الکمالات است فهو مصداق اجتماع النقیضین فهو
ممتنع بالذات واز جمله آن صفات که احتمال اشتراک بین اثنین ندارند واو سبحانه آنحضرت صلی الله
علیه وسلم را من بین الممکنات بآن صفات اختصاص بخشیده است خاتم النبیین است که این صفت
احتمال اشتراک بین اثنین ندارد زیرا که النبیین جمع محلی باللام از صیغ عموم واستغراق است پس معنی
خاتم النبیین آخرین همه انبیا یعنی آن نبی که پس همه انبیا مبعوث شود واین صفت بر دو نبی صادق
نتواند شد زیرا که صدق آن بریکی ازان هر دو میخواهد که آن دیگری داخل عموم مضاف الیه یعنی
النبیین باشد وآخرین همه انبیا نباشد وصدق آن بر دیگری میخواهد که آن یکی داخل عموم مضاف الیه
یعنی النبیین باشد وآخرین همه نبیین نباشد پس فرض صدق خاتم النبیین هر دو کس فرض متناقضین

است چه صدق خاتم النبیین بریکی ازان هر دو بی عدم صدق خاتم النبیین بر دیگری
محتمل نیست چه خاتم النبیین یعنی آن نبی که متاخر از سائر انبیا مبعوث باشد سوای یک
نبی که دین او موبد و ناسخ ادیان و ملت او ناسخ ملل باشد و همه کسان که در عهد او
یا بعد عهد او باشند امت او باشند نتواند شد بر هر دو احد از دو نبی صادق
نمی تواند شد که او متاخر از سایر انبیا مبعوث است و دین او موبد و ناسخ ادیان است
و همه کسان که در عهد او یا بعد عهد او باشند امت او باشند والا هر یکی ازان
دو نبی از هر یکی ازان هر دو متاخر مبعوث باشد و دین هر یک ازان هر دو ناسخ دین
هر یک ازان و هر یکی ازان هر دو امت هر یکی ازان هر دو باشد واللازم صریح
الاستحاله و اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بصفت خاتم النبیین بمعنی اینکه
آنحضرت صلی الله علیه وسلم متاخر از سایر انبیا مبعوث اند و همه کسان از ثقلین که در
عهد سعادت مهد آنجناب صلی الله علیه وسلم بوده اند یا بعد العهد بوده اند و هستند
و خواهند شد امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم اند و دین آنحضرت صلی الله علیه وسلم موبد
و ناسخ ادیان و ملت او ناسخ ملل قطعا ثابت است قال عز من قائل ما کان محمد
ابا احد من رجالکم ولکن رسول الله وخاتم النبیین وقال وما ارسلناک
الا کافة للناس بشیرا و نذیرا لفظ النبیین که جمع محلی باللام است صیغه عموم و استغراق
است پس معنی خاتم النبیین آخرین همه انبیا است و قوله کافة للناس نص است بر عموم
رسالت آنحضرت صلی الله علیه وسلم همه اناسی موجود در عهد آنحضرت صلی الله علیه وسلم
و بعد عهد آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم را و روی فی حدیث معراجه صلی الله علیه وسلم
فقال تبارک وتعالی لدای للنبی صلی الله علیه وسلم سل فقال انک اتخذت ابراهیم خلیلا
و اعطیته ملکا عظیما وکلمت موسی تکلیما و اعطیت داود ملکا عظیما والنت له الحدید و
سخرت له الجبال و اعطیت سلیمان ملکا عظیما و سخرت له الجن والانس والشیاطین و اعطیته

ملکا لا ینبغی لاحد من بعده وعلمت عیسی التوریة والانجیل وجعلته یبرء الاکمه والابرص واعذته
وامه من الشیطان الرجیم فلم یکن له علیهما سبیل فقال له ربه تعالی قد اتخذتک حبیبا فهو
مکتوب فی التوریة محمد حبیب الرحمن وارسلتک الی الناس کافة وجعلت امتک هم
الاولون وهم الآخرون وجعلت امتک لا یجوز لهم خطبة حتی یشهد وا انک عبدی ورسولی
وجعلتک اول النبیین خلقا وآخرهم بعثا واعطیتک سبعا من المثانی ولم اعطها نبیا
قبلک واعطیتک خواتیم سورة البقرة من کنز تحت عرشی لم اعطها نبیا قبلک وجعلتک فاتحا وخاتما
انتهی وقال صلی الله علیه وسلم کنت اول الانبیاء فی الخلق وآخرهم فی البعث وکتب عقاید
مشحون اند بانکه آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم خاتم النبیین وآخر الانبیا اند وانکه آنجناب
صلی الله علیه وآله واصحابه وسلم مبعوث اند الی الناس کافة بل الی الثقلین کافة بل الی
الخلق کافة ودین آنحضرت صلی الله علیه وسلم موبد وناسخ ادیان است غالب که مخالف
هم بظاهر انکار آن نکند فلا حاجة الی نقل الایات والاثار الواردة فی هذا الباب اذا
تمهد هذا فنقول که دعوی ما این است که شخصی که مصداق مساوی آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در جمیع کمالات باشد ممتنع بالذات است وبعد تسلیم اتصاف آنحضرت صلی الله
علیه وسلم بجمیع کمالات که در ذات قدسی صفات آنحضرت صلی الله علیه وسلم بوده اند
قول باسکان مصداق مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باطل است ودلیل آن
این است که اگر مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات ممکن باشد از وقوع آن نظرا الی
نفس ذاته محال لازم ناید حال آنکه او مصداق اجتماع النقیضین است چه شخصی که مساوی آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در جمیع کمالات باشد اگر موجود فرض کرده شود یا خاتم النبیین باشد یا خاتم النبیین نباشد
علی الثانی مساوی مفروض مساوی نه شد پس صادق آید بران انه مساوله
صلی الله علیه وآله واصحابه وسلم فی جمیع الکمالات وانه لیس بمساوله صلی الله علیه وسلم
فی جمیع الکمالات فهو مصداق اجتماع النقیضین فهو محال بالذات وعلی الاول آنحضرت

صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین نباشد معاذ اللہ زیرا کہ سابق محقق شدہ کہ صفت خاتم
النبیین احتمال اشتراک بین اثنین ندارد و بران شق نیز آن مساوی مفروض مساوی نشد
فیصدق علیہ انہ مساولہ صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع الکمالات ولیس بمساولہ صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم فی جمیع الکمالات فہو مصداق اجتماع النقیضین فہو محال بالذات وہم مصداق مساوی
برفرض وجودش مصداق انہ لیس بمساو است فوجودہ مستلزم لعدمہ وکل ما وجودہ مستلزم
لعدمہ ممتنع بالذات و بتقریر آخر اگر مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات
ممکن باشد بعد فرض وجودش یا داخل عموم النبیین باشد یا نہ اگر داخل عموم النبیین باشد او
از جملہ سایر انبیا باشد کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آخرین آنہمہ است پس لامحالہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم ازان متاخر مبعوث باشد پس مساوی مفروض آخرین انبیا نباشد پس
مساوی باشد و نباشد و اگر داخل عموم النبیین نباشد پس نبی نباشد پس مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم نباشد پس مساوی باشد و مساوی نباشد و بتقریر آخر اگر مصداق مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات ممکن باشد بعد فرض وجودش یا اولی الناس
کافۃ یعنی جملہ کسانیکہ در عہد وجودش و بعد عہد وجودش باشند مرسل باشد یا نہ علی الثانی
او مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نشد چہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم الی الناس کافۃ یعنی جملہ
کسانیکہ در عہد وجود با جود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و بعد آن موجود باشند مرسل است
و بران تقدیر این صفت در مساوی مفروض یافتہ نشد پس مساوی باشد و مساوی نباشد
و علی الاول یا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در عموم الناس
کافۃ داخل باشد یا نہ اگر داخل باشند آن مساوی مفروض مساوی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم نشد ضرورۃ عدم تساوی المرسل والمرسل و اگر داخل نباشند عہد آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم از عہد مساوی مفروض متاخر باشد پس آن مساوی خاتم النبیین نباشد
پس مساوی باشد و نباشد و بہ تقریر آخر اگر مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ

علیه وسلم ممکن باشد بعد فرض وجودش او با در عموم الناس کافة فی قوله سبحانه وما ارسلناک
الا کافة للناس داخل باشد یا نه اگر داخل باشد او از امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم
باشد پس مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم نباشد پس مساوی باشد و نباشد
واگر داخل نباشد وجود مفروض آن قبل عهد آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد پس او خاتم
النبیین نباشد پس مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد پس مساوی باشد
و نباشد فعلی التقادیر آن مساوی مفروض مصداق اجتماع النقیضین است و مصداق
اجتماع النقیضین محال بالذات است پس آن محال بالذات است وهو المطلوب
و به تقریر آخر اگر مصداق مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات ممکن باشد
بعد فرض وقوع آن یا صاحب دین و کتاب باشد یا نه اگر صاحب دین و کتاب نباشد مساوی
آن حضرت نشد پس مساوی شد و نشد و اگر صاحب دین و کتاب باشد دین کتاب او
متغایر دین و کتاب آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد پس دین و کتاب او یا منسوخ بدین و
کتاب آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد پس او خاتم النبیین نشد پس مساوی آن حضرت
صلی الله علیه وسلم در جمیع صفات کمال نشد پس مساوی شد و مساوی نشد یا دین و کتاب
آنحضرت صلی الله علیه وسلم معاذ الله بدین و کتاب او منسوخ باشد بر این شق آنحضرت
صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین نشد وهو خلاف المسلم و مع ذلک بر این شق او مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم نشد پس مساوی شد و نشد بهر تقدیر او مصداق اجتماع النقیضین
است و مصداق اجتماع النقیضین محال بالذات است پس مساوی مفروض مصداق
اجتماع النقیضین است هذا تفصیل تقریر الدلیل و حاصل این است که دو کس هر چند که
باشند موصوف بخاتم النبیین نتواند شد اتصاف یکی باین صفت بی سلب اتصاف
جمیع ما عداه باین صفت محتمل نیست این احمق نافهم حاصل دلیل نفهمید و توهم کرد که حاصل
دلیل این است که اگر زمانه مساوی مذکور از زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم

موخر باشد همان مساوی فقط خاتم النبیین باشد واگر زمانه او بر زمان نبوت
آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم مقدم باشد آن مساوی خاتم نباشد پس بر آن
اعتراض کرد که در اینجا احتمال ثالث است که زمانه او و زمانه نبوت آن حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم یک باشد بر این تقدیر هر دو یعنی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
و مساوی مفروض خاتم النبیین باشند و ندانست که معنی بودن آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین این است که آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
آخرین همه نبیین اند و بعد سایر انبیا مبعوث اند و صیغه النبیین صیغه عموم
و استغراق است و خاتم سوی النبیین بصاف است پس خاتم النبیین
همان کس تواند بود که بعثت او بعد سایر انبیا باشد و دین او ناسخ همه ادیان
و نبوت او عام و همه کسان که در عهد او یا بعد عهد او باشند است او باشند
اگر دو نبی در یک زمان باشند بر هیچ یکی از ان هر دو صادق نمی آید که او بعد
جمیع من عداه من الانبیا مبعوث است و نه اینکه دین او ناسخ همه ادیان است و نه
نبوت او عام است و نه همه کسان که در عهد او و بعد عهد او نیدانست او باشند
در اینصورت یکی هم ازان هر دو خاتم النبیین نشد ازین کلام او مبرهن شد که این هیزبالغ
تا حال معنی خاتم النبیین ندانسته است و نفهمیده که اتصاف کسی بخاتم النبیین بی آنکه
در عهد نبوت او و بعد عهد او دیگری نبی نباشد محتمل نیست و نتوانست دانست که اگر نبی دیگر
در عهد سعادت مهد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مبعوث فرض کرده شود یا او بر دین و شریعت
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد پس او آخر همه انبیا نشد و صاحب دین و کتاب نشد
پس مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نشد یا آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر دین و شریعت
او باشد پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آخرین همه انبیا نشد و صاحب دین و کتاب
نشد و علی هذا التقدیر مع کونه خلاف المسلم مساوی مساوی نشد یا دین شریعت او منسوخ

دین وشریعت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد پس با دین وشریعت او موبد باشد پس دین
وشریعت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موبد نباشد برین تقدیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
مساوی او نباشد پس او مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد ومساوی نباشد یا دین و
شریعت او موبد نباشد پس آن مساوی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد پس
مساوی باشد ومساوی نباشد وعلی التقادیر فہو مصداق اجتماع النقیضین است
ونیز اگر بالفرض نبی دیگر در عہد نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مبعوث باشد یا او مرسل
الی الناس کافۃ باشد یا مرسل الی الناس کافہ نباشد اگر مرسل الی الناس کافہ نباشد
آن مساوی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد لکونہ صلی اللہ علیہ وسلم مرسلا الی
الناس کافہ واگر مرسل الی الناس کافہ باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از امت او باشد
العیاذ باللہ وبراین تقدیر باوجود بودن این خلاف مسلم آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مساوی
او نباشد پس او مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد ومساوی آن حضرت صلی اللہ
علیہ وسلم فی جمیع الکمالات نباشد بہر تقدیر او مصداق اجتماع النقیضین است ومصداق
اجتماع النقیضین محال بالذات است فہو محال بالذات ابدای این احتمال ناشی از
غایت نادانی وبی ایمانی این سرکردہ جہال است وانچہ گفتہ است کہ شق اول بر تقدیر
تقدم زمان نبوت آنحضرت است وشق ثانی بر تقدیر تقدم زمان نبوت شخص مفروض مساوی
است مضر مستدل نیست بلکہ مشید ارکان دلیل است زیرا کہ چون مبرہن شد کہ وصف
خاتم النبیین احتمال اشتراک بین اثنین ندارد وبودن دو کس خاتم النبیین معا محتمل نیست
پس اگر وجود مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرض کردہ شود آن مساوی خاتم النبیین
باشد پس زمان نبوت او متاخر از زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد وآنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین است پس زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از زمان
نبوت او متاخر باشد پس زمان نبوت آن مساوی نسبت بزمان نبوت آنحضرت صلی اللہ

علیہ وسلم ہم متاخر باشد و نباشد و ہم متقدم باشد و نباشد فہو مصداق اجتماع النقیضین فہو محال بالذات
پس وجود مساوی کہ مصداق اجتماع النقیضین ست محال بالذات است و ذلک ہو
المدعی وقول او پس گویا چنین گفت الی آخرہ مبنی ست بر تفہید نش حاصل دلیل را تشقیق در
بودن مساوی خاتم الانبیا کہ در قوت بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم الانبیا ست
و بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم الانبیا کہ در قوت بودن آن مساوی خاتم الانبیا
است بودہ ست و بنا علیہ فرض مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات
فرض مصداق اجتماع النقیضین است و چون خاتم الانبیا بودن مساوی مفروض
بی تاخر زمان نبوت او از زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و خاتم الانبیا بودن آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم بی تاخر زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از زمان نبوت آن مساوی
مفروض متحقق نیست اجتماع تاخر و سلب تاخر از وجود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وجود
آن مساوی لازم ست پس وجودش مصداق اجتماع النقیضین ست پس محال بالذات
شد پس از کلام او تقریری دیگر مستنبط شد فہو فی ہذا الایراد کالباحث عن حتفہ بظلفہ
و قول او میگویم کہ در اینجا احتمال ثالث ست کہ زمان نبوت ہر دو یکی باشد و بریں تقدیر ہر دو
برابر خاتم الانبیا باشد ناشی ست از غایت جہل چہ الانبیا جمع عام مستغرق است
پس خاتم الانبیا آن ست کہ خاتم ہمہ انبیا باشد پس در صورت بودن دو نبی در یک زمان
یکی از ان ہر دو خاتم الانبیا نیست چہ یکی از ان ہر دو آخرین ہمہ انبیا نیست و قد مر آنفا
مفصلا و از اینجا ظاہر گشت کہ قضیہ اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
خاتم الانبیا نباشند العیاذ باللہ کلیہ صادقہ ست زیرا کہ بر تقدیر بودن آن شخص خاتم
الانبیا تاخر زمان نبوت او از زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ضروریست و بر تقدیر
اتحاد زمانہ نبوت آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم و نبوت آن شخص یکی خاتم الانبیا نتواند
بود قول باینکہ بر این تقدیر ہر دو خاتم الانبیا باشند ناشی از جہل بمعنی خاتم الانبیا ست

پس منع صدق کلیه از غایت عبادت ناشی است پس مقدم این شرطیه بر جمیع تقادیر مستلزم
ثانی است و همچنان شرطیه دویمی یعنی اینکه اگر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم الانبیاء است
دیگری خاتم الانبیا نتواند بود بر همه تقادیر صادق است پس اعتراض این قابل که مبنی بر جهالت
از معنی خاتم الانبیا است ناشی از غایت نادانی و بی ایمانی است در صحیحین مروی است
از ابی هریره رضی اللہ تعالی عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مثلی و مثل الانبیاء
کمثل قصر احسن بنیانہ ترک منہ موضع لبنۃ فطاف بہ النظارۃ یعجبون من حسن بنیانہ الا موضع
تلک اللبنۃ فکنت انا سددت موضع اللبنۃ ختم بی البنیان و ختم بی الرسل و فی روایۃ و انا
اللبنۃ و انا خاتم النبیین در نظر این کور باطن ازان قصر موضع و دو لبنہ باز آید متروک ماندہ و
سد آن موضع از وجود باجود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نشدہ کہ سد موضع و دو لبنہ باز آید ازان
از یک لبنہ صورت نتوانست بست از یحدیث ظاہر است کہ ازان قصر یک لبنہ متروک
ماندہ بود دران گنجایش لبنہ دیگر نبود و سبحانہ بوجود باجود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آنموضع را
مسدود و قصر رسالت را تام و کامل فرمود اگر آن لبنہ دیگر فرض کردہ شود آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم آن لبنہ نتواند بود و چون آن لبنہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اند چنانچہ ارشاد شدہ
و انا اللبنۃ دیگری آن لبنہ نتواند بود چون شیخ نجدی و اتباع او ہمچو این جاہل قایل بامکان کورہا
سادیان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات اند بدانست این جملہ در قصر نبوت و
رسالت کورہا لنبات متروک شدہ اند بلکہ لنبات غیر متناہیۃ متروک ماندہ اند پس در
اعتقاد این بی ایمانان حدیث شریف مشتمل بر چند کذبات است و در عقیدت اینہا الا موضع
لبنۃ ہم کذب است چہ در اعتقاد آنہا دران قصر مواضع کورہا لنبات بلکہ مواضع لنبات غیر
متناہیۃ متروکہ بدستور تا حال باقی است و ابد الدہر باقی خواہد ماند و نیز در اعتقاد اینہا فکنت
انا سددت موضع اللبنۃ ہم کذب است چہ در قصری کہ در آن لنبات غیر متناہیۃ متروک
ماندہ باشد از یک لبنہ چہ کار برمی آمد و قولہ فطاف بہ النظارۃ یعجبون من حسن بنیانہ الا

موضع تلک اللبنۃ ہم در اعتقاد این ملحدان کذب است چہ نزد اینہا در آن قصور و عقیدت اینہا مواضع
لبنات غیر متناہیۃ متروک ماندہ اند با وجود متروک ماندن لبنات غیر متناہیۃ در آن قصر الا موضع
تلک اللبنۃ کذب است و تعجب ناظران از حسن بیان قصری کہ دران مواضع لبنات غیر
متناہیۃ متروک ماندند معنی ندارد و غایت تلبیس این ملحدان این است کہ از قول ابا متناع
ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع صفات
کمالیہ نفی قدرت او سبحانہ لازم می آید حال آنکہ این ملحدان را از التزام این لازم گزیر
نیست زیرا کہ از دو حال خالی نیست آیا نزد این ملحدان اکمال منصب نبوت و رسالت
و اتمام آن و رسانیدن این منصب باقصی درجات آن و تکمیل قصر نبوت بدینان کہ در
آن موضع یک لبنہ باقی نماند تحت قدرت کاملہ او سبحانہ ہست یا نہ علی الثانی التزام
نفی قدرت او سبحانہ بر اینہا لازم و متحتم است و علی الاول چون درجہ بالاتر از اقصی درجات
ممکن نیست و ہم درجہ مساوی اقصی درجات امکان ندارد و الا اقصی درجات اقصی درجات
نباشد و ہو محال پس درجہ کہ مساوی اقصی درجات یا اعلی ازان باشد تحت قدرت کاملہ داخل
نشد بر این تقدیر این نافہمان را از التزام نفی قدرت او سبحانہ بر مساوی خاتم الرسل دالا
بنبار کہ مکمل و متمم نبوت و رسالت اند و بر اعلی ازان ہیچگونہ گزیر نیست و مثلی کہ حدیث شریف
ارشاد شدہ است ہمین کلام جاری است کہ آیا اکمال آن قصر بدنیان کہ در آن ہیچ یک موضع
لبنہ متروک نماند تحت قدرت کاملہ داخل است یا نہ علی الثانی نفی قدرت کاملہ بر اکمال آن
قصر لازم آمد و علی الاول ہیچ یک موضع لبنہ بعد اکمال آن قصر در آن قصر باقی نیست پس
وضع کدام لبنہ دیگر در آن قصر کامل کہ در آن ہیچ یک موضع لبنہ نیست محال است پس تحت
قدرت داخل نیست و منشاء اشتباہ ہمین است کہ محال بالذات را ممکن بالذات وانمودہ
میخواہند کہ الحاد خود را بحیلہ عموم قدرت کاملہ رواج دہند واللہ متم نورہ ولو کرہ الکافرون
و قول او تو ضیحش طرفہ ہذیانی است کہ از مجانین ہم ہیچ این ہرزہ کمتر سر میزند اگر در قوم کریم

ع

مفروض خود زید را خاتم العلما و خاتم الحفاظ و خاتم الکتاب و خاتم الشعرا قرار داده است
معنی آن این است که زید آخرین همه علمای و همه حفاظ و همه کتاب و همه شعرای قوم کریم مفروض
است و اگر خالد در زمان آینده موصوف بصفات علم و حفظ و کتابت و شاعری در قوم
کریم بوجود آید حکم بودن زید خاتم العلما و خاتم الحفاظ و خاتم الکتاب و خاتم الشعرا در قوم
کریم برین تقدیر محض کاذب بوده است در حقیقت خاتم العلما و الحفاظ و الکتاب و الشعرا
دران قوم خالد است نه زید بعد تسلیم اینکه خاتم العلما و الحفاظ و الکتاب و الشعرا در آن
قوم زید است خالد را خاتم العلما و الحفاظ و الکتاب و الشعرا در آن قوم نتوان گفت چه
بعد تسلیم اینکه آخرین همه علما و حفاظ و کتاب و شعرای آن قوم زید است دیگری را خاتم همه علمای
و حفاظ و کتاب و شعرای آن قوم گفتن منافی آن تسلیم است که معنی آن تسلیم این است که زید
از همه علما و حفاظ و کتاب و شعرای آن قوم متاخر موصوف بعلم و حفظ و کتابت و شاعریست
و کسی دران قوم که موصوف باین صفت باشد از زید متاخر نیست و نه بزید معیت دارد
چه اگر کدامین عالم و حافظ و کاتب و شاعر در آن قوم از زید متاخر است یا بزید معیت
دارد ازین معنی صادق نمی تواند شد که زید از همه علما و حفاظ و کتاب و شعرای آن قوم
متاخر است و قول او پس زید خاتم کمالات گشت الفاظ بمعنی است خاتم از جنس
مختوم می باشد عبارت صحیح این است زید خاتم الموصوفین باین کمالات گشت یعنی زید
آخرین همه موصوفین باین کمالات در آن قوم گشت و براین تقدیر دیگری را آخرین موصوفین
باین کمالات در آن قوم گفتن منافی قول نبودن زید آخرین همه موصوفین باین کمالات
در آن قوم است و قول او در قوم شریف که نیز کمالات مسطوره بودند بوجود دو کس
بعمرو بکر بی تقدیم یکی بر دیگری همه کمالات ختم شد و اگر مراد ازان این است که در قوم شریف
مفروض قول نبودن هریک از عمرو بکر که در یک زمان موصوف بعلم و حفظ و کتابت و شاعری
در قوم شریف اند خاتم همه علما و حفاظ و کتاب و شعرای آن قوم صادق است این غلط

محض است که خاتم علمای وحفاظ وکتاب وشعرای قوم مذکور همان کس است که او متاخر از
همه علما وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم متصف بعلم وحفظ وکتابت وشاعری باشد وبر
تقدیر مذکور نه عمرو از همه علمای وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم متاخر است ونه بکر بلکه عمرو
از بعض علمای وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم متاخر نیست وهمچنان بکر واگر مراد ازان این است
که کمالات مسطوره دران قوم بعد عمرو دیگر نماند این معنی را از مانحن فیه مساسی
نیست گفتگو در صفت خاتم النبیین است اگر فرض کرده شود که در یک زمان دو نبی باشند
وبعد آن هر دو کس نبوت منقطع شود هیچکی ازان هر دو خاتم النبیین نتواند بود چه هیچکی ازان
هر دو آخرین همه نبیا نیست این قول او یا تلبیس است یا نافهمی وقول او میگویم الی قوله و
سخافت این کلام ظاهر است دلیل بلادت ونافهمی اوست زیرا که اگر زید را خاتم همه علما
وحفاظ وکتاب وشعرای قوم کریم مسلم داشته شود مساوی زید در جمیع صفات ممتنع
بالذات است بلاشبهه زیرا که اگر مساوی زید در جمیع صفات در آن قوم ممکن باشد بعد
فرض وجود آن یا آن مساوی خاتم همه علما وحفاظ وکتاب وشعرای قوم کریم باشد یا نه اگر
نباشد آن مساوی مساوی نشد فهو مصداق اجتماع النقیضین است واگر خاتم همه علما
وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم باشد زید در عموم همه علما وحفاظ وکتاب وشعرای
آن قوم داخل واز جمله مختومین باشد نه خاتم پس او بصفت خاتم نباشد مساوی آن
مساوی مفروض نباشد فهو مصداق اجتماع النقیضین است وانچه این سخیف الرای
در بیان سخافت این کلام میگوید که بودن وصف خاتم در آن مساوی اختیار کردیم
ونبودن وصف خاتم براین تقدیر در زید ممنوع از سخافت عقل او ناشی است چه براین
تقدیر زید در عموم مختومین داخل خاتم چگونه تواند بود واگر زید در عموم علما وحفاظ وکتاب
وشعرا داخل نیست متصف بعلم وحفظ وکتابت وشاعری نیست در اینصورت هم آن
مساوی مساوی زید نیست فهو مصداق اجتماع النقیضین پس بر تقدیر وجود مساوی

مفروض وبودنش موصوف بخاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا زید خاتم العلما والحفاظ
والکتاب والشعرا نمی تواند بود دراین تقدیر هم آن مساوی مساوی نیست و در قوم شریف
مفروض هیچیکے از عمرو وبکر بسبب بودن آن هر دو در یک زمان و داخل بودن هر دو
ازان هر دو در عموم علما وحفاظ وشعرا بر هیچیکی ازان هر دو صادق نیست که او آخرین همه علما
وحفاظ وکتاب وشعرای قوم شریف است زیرا که هیچیکے ازان هر دو متاخر از همه علما
وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم نیست پس قول بودن عمرو وبکر خاتم العلما والحفاظ
والکتاب والشعرا در قوم شریف بمعنی برنفهمیدن معنی خاتم مذکور است وبرتقدیر وجود خالد
وبودنش متصف بخاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا در قوم کریم زید خاتم علما وحفاظ
وکتاب وشعرا در قوم کریم نمی تواند بود و درصورت بودن زید متصف بخاتم علما وحفاظ
وکتاب وشعرای قوم کریم خالد متصف بخاتم علما وحفاظ وکتاب وشعرای قوم کریم نمی تواند
بود وبهر تقدیر اشتراک زید وخالد دراین وصف نمی تواند شد بلکه بر یک تقدیر زید فقط
متصف باین وصف خواهد بود وبرتقدیر دویم خالد فقط متصف باین وصف خواهد بود
تجویز احتمال اینکه هر دو هما متصف باین وصف باشند بی حماقت وبلاوت از
کسی متصور نیست فیما نحن فیه برتقدیر تسلیم خاتم الانبیا بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم
قول بامکان مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم قول بامکان مصداق اجتماع النقیضین
است چه براین تقدیر آن مساوی متصف باین صفت نتواند بود پس مساوی نتواند
بود وبرتقدیر فرض وجود مساوی واتصاف او باین صفت آنحضرت صلی الله علیه
وسلم متصف باین صفت نتواند بود براین تقدیر آن مساوی مفروض مساوی نتوانا بود
فعلی التقدیرین او مصداق مساوی ولامساویست فهو علی التقدیرین مصداق اجتماع
النقیضین است وعجب تر ازین خرافات او قول اوست آری چون خاتم را متاخر ومختوم
را تقدم زمانه لازم است الی آخره خبط وجنون او ازین هذیان او پیداست اولا ان

که خاتم آخر را گویند و مختوم مضایف آن است تا خر زمان در معنی خاتم ماخوذ است لازم آن نیست
لازم در معنی ملزوم ماخوذ نمی باشد و ثانیا ازین جهت که او در اینجا اعتراف دارد باینکه تاخر زمان
لازم خاتم است و تقدم زمان لازم مختوم است پس حالا بگوید که معنی خاتم النبیین چیست
شاید الحال بداند که خاتم النبیین همان نبی است که از سائر انبیا متاخر باشد پس بالفرض اگر
دو نبی در یک عهد باشند و بعد آن عهد نبوت منقطع شود هر واحد از ان هر دو در عموم النبیین
که مضاف الیه است داخل است پس اگر یکی ازان هر دو بخاتم النبیین موصوف باشد لامحاله
دویمی در عموم النبیین المختومین داخل است پس آن یک ازان دویمی متاخر باشد پس او
مصداق تاخر و عدم تاخر باشد فهو مصداق اجتماع النقیضین و همچنان دویمی اگر موصوف
بخاتم النبیین باشد آنکس که با دمعیت در نبوت دارد داخل عموم النبیین المختومین و برانکس
مقدم باشد پس مصداق تقدم و عدم تقدم باشد فهو مصداق اجتماع النقیضین این
مفتون مجنون با وجود اعتراف باینکه خاتم را تاخر زمان و مختوم را تقدم زمان لازم است
تجویز میکند که در یک عهد دو نبی خاتم الانبیا باشند و تجویز میکند که در قوم شریف مفروض
او عمرو و دبکر هر دو خاتم العلما و الحفاظ و الکتاب و الشعرا در یک زمانه باشند و اگر از
غایت بلادت و نشدت غبادت چنان فهمیده است که زید در قوم کریم خاتم کمالات
است و عمرو و دبکر در قوم شریف خاتم کمالات اند زید را خاتم العلما و الحفاظ و الکتاب
و الشعرا در قوم کریم و عمرو و دبکر را در قوم شریف خاتم العلما و الحفاظ و الکتاب و الشعرا
نگفته تا هم کلامش محض بیهوده است چه اگر کمالات را مختوم و زید را در قوم کریم خاتم و عمرو
و دبکر را در قوم شریف خاتم قرار داده است این حماقت دیگر است چه خاتم از جنس مختوم
می باشد زید و عمرو و دبکر از جنس کمالات نیستند ناچار او را اعتراف بودن مختوم
علما و حفاظ و کتاب و شعرا یعنی آن جموع مستغرقه عامه لازم خواهد بود و برا و تجویز امکان
مصداق اجتماع النقیضین از تجویز بودن عمرو و دبکر خاتم العلما و الحفاظ و الکتاب و الشعرا

در قوم شریف وتجویز امکان مساوی زید بعد تسلیم بودن زید خاتم العلما والحفاظ والکتاب
والشعرا در قوم کریم لازم خواهد آمد کما بینا مفصلا وجواز اتحاد زمانه او را سودی نمی بخشد بلکه
بر تقدیر اتحاد زمانه امکان مصداق اجتماع النقیضین یعنی تقدم وعدم تقدم وتاخر وعدم تاخر ومعیت
وعدم معیت بوجوه چند لازم می آید وانچه گفته است پس مساوی خاتم را الی آخره عجیب هذیانی
است چه هرگاه که زید را موصوف بخاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا در قوم کریم فرض کرد ضرور
است که زید از همه علما وحفاظ وکتاب والشعرای آن قوم متاخر باشد والا او خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا
در آن قوم نتواند بود وچون خالد را بدین صفت موصوف فرض کرد ضرور است که خالد از همه علما
وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم موخر باشد پس اگر زید در عموم علما وحفاظ وکتاب وشعرا
داخل نیست مساوی خالد نیست واگر داخل است منجمله مختومین است نه خاتم پس مساوی
خالد نیست زیرا که بدین صفت موصوف نشد وهمچنان اگر خالد در عموم مذکور داخل نیست
موصوف باین صفت نیست واگر داخل است از جمله مختومین است نه خاتم پس مساوی زید
نیست حاصل که اگر زید مقدم بر خالد است زید متصف باین صفت نیست واگر خالد
مقدم بر زید است خالد متصف باین صفت نیست واگر هر دو در یک زمان اند هیچکی
از ان هر دو متصف باین صفت نیست وهمچنان هر یک از عمرو وبکر در قوم شریف که
در یک زمان مفروض اند خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا در ان قوم نیست والا
هر یک خاتم وهر یک مختوم وهر یک متاخر وهر یک غیر متاخر وهر یک مقدم وهر یک غیر متقدم
ودر میان آن هر دو معیت وعدم معیت باشد وهر یک بچندگونه مصداق اجتماع النقیضین
باشد ونیز کسیکه مجنون ومسلوب العقل نیست لزوم اجتماع النقیضین از اشد
محذورات است پس قول او وهیچ محذور لازم نمی آید شعبه از شعب جنون است وقول او
لیکن وجود ملزوم الی آخره نیز از آثار جنون است چه وجود مساوی در صفتی که در آن
احتمال اشتراک بین اثنین در نفس الامر نباشد مصداق اجتماع النقیضین است

کما صورنا مرارا فصلنا تکرارا چون کار با بلد من الحمار افتاد ناچار ضرورت تطویل رو داد و اللہ
ولی السداد قال الحبایر البیاتی پس حال خاتم کہ تاخر او را لازم ست وحال اول انبیا
علیہم السلام ست ما اول بشر مثلا کہ مشارکت در آن دیگری را نیست لیکن این مشارکت
دیگری را دران ممکن ست بی شبہہ نہ ممتنع بالذات مثلا اگر حضرت حوا را بطور حضرت آدم
علیہ السلام حقتعالی خلق میفرمود ہر دو اول افراد بشر میشدند ہمچنین اگر دو کس را معا نبی
کردہ ختم نبوت میفرمود ہر دو نبی خاتم می شدند پس امکان اشتراک ثابت شد
مثالش از علم اصول فقہ اگر امام بگوید اول من دخل ہذا الحصن فلہ سہم کذا پس اگر یک کس
فقط اول داخل شد مستحق نفل مذکور ست واگر دو کس معا داخل شدند ہر دو مستحق
آن نفل خواہند بود پس ہر یک ازین دو کس اول داخل ست باوجود تعدد ہمچنین خاتم
ست وظاہر ست کہ ممکن بالذات ممکن ست دائما در حال عدم و وجود کما ہو الظاہر
پس این ممکن اگر موجود واقع نشدہ ممتنع شدہ بوجہی پس امتناعش بالغیر خواہد بود نہ بالذات
وممتنع بالغیر داخل تحت قدرت کاملہ ست چنانکہ ایمان ابولہب بنابرین قیاس و دلیل
معترض مستدل بر امتناع ذاتی مساوی خاتم النبیین صلی اللہ علیہ وسلم بلاشبہہ باطل
خواہد بود اقول این نادان بی ایمان باین کلام حماقت التیام تیشہ بر پای
خود زد و سر شوریدہ خود را بدست خود شکشت تفضیل این مقال و بیان
این اجمال آنکہ لفظ اول فعل التفضیل ست وگاہی بمعنی قبل مستعمل میشود و افعل
التفضیل وقتیکہ باضافت مستعمل می شود ومقصود ازان تفضیل موصوف آن بر مضاف
الیہ می باشد افادہ تفضیل آن بر جمیع من عداہ مما اضیف الیہ میکند مثلا گفتہ شود
محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم افضل الانبیاء مفاد آن تفضیل آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
بر سائر انبیا ست واین معنی بر مبتدیان نحو خوان پوشیدہ نیست پس آنکہ گوید
اول الانبیا موصوف ست لامحالہ یکی خواہد بود واگر فرض کردہ شود کہ دو نبی معا پیدا

لعل عابر ضعیف
بنیر بلاس شرح ۱۱۵
مستقی الاریب

از دیگر انبیا مبعوث شده اند بیرچکی ازان هر دو اول الانبیا صادق نتواند بود چه معنی اول
الانبیا این است که سابق بر جمیع من عداه است و هیچیکی ازان هر دو سابق بر جمیع من عداه
نیست بلکه سابق بر بعض من عداه است پس این وصف اگر در شان احدی صادق است
بعد تسلیم صدق بر آن احد تجویز صدق آن بر دیگری تجویز صدق نقیضین بر شی واحد است
مثلا در شان آنحضرت صلی الله علیه وسلم از حضرت باری جلشانه ارشاد شده بجملتک
اول النبیین خلقا و آخرهم بعثا آنحضرت صلی الله علیه وسلم موصوف اند باول النبیین خلقا
بعد تسلیم اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم باین صفت تجویز امکان اتصاف دیگری باین
صفت تجویز امکان مصداق اجتماع النقیضین است چه اگر دیگری باین صفت ممکن باشد
از فرض وقوع آن نظر الی ذاته محال لازم نه آید حال آنکه از وقوع آن نظر الی ذاته تحقق
مصداق اجتماع النقیضین لازم می آید زیرا که اگر دیگری باین صفت موصوف باشد آن دیگر
در عموم النبیین داخل باشد یا نه اگر در عموم النبیین داخل نباشد اول النبیین خلقا نتواند بود
و اگر در عموم النبیین داخل باشد در جمله مفضل علیهم باشد پس اول النبیین نباشد پس اول
النبیین باشد و اول النبیین نباشد و هم بر تقدیر وجود مساوی مذکور آنحضرت صلی الله
علیه وسلم یا داخل عموم النبیین باشند یا نه و علی التقدیرین آنحضرت صلی الله علیه وسلم
مساوی آن مساوی نباشند پس آن مساوی باشد و مساوی نباشد هو مصداق
اجتماع النقیضین هو محال بالذات و همچنان چون آنحضرت صلی الله علیه وسلم آخر النبیین
هستند دیگری موصوف باین صفت نتواند شد چه اگر دیگری موصوف باین صفت
شود اگر در عموم النبیین داخل نباشد آخر النبیین نباشد پس مساوی آنحضرت صلی الله
علیه وسلم نباشد و اگر در عموم آن داخل باشد آنحضرت صلی الله علیه وسلم از و متاخر باشد
لکونه آخر النبیین بعثا پس او آخر النبیین نباشد پس مساوی باشد و مساوی آن نباشد و نیز
او اگر آخر النبیین باشد آنحضرت صلی الله علیه وسلم اگر در عموم النبیین داخل نباشد العیاذ بالله

مساوی او نباشد مساوی مساوی باشد و مساوی نباشد و اگر در عموم آن داخل باشد
آخر النبیین نباشد العیاذ باللہ بر این تقدیر ہم آن مساوی مساوی نباشد فہو علی جمیع التقادیر
مصداق اجتماع النقیضین فہو محال بالذات و ازین حدیث مبرہن شد کہ معنی خاتم النبیین
آخر ہم بہمان است نہ چنانکہ این قایل گمان کردہ است کہ تاخر از لوازم خاتم است و ازینجا کہ صفت اول
النبیین خلقا از ہمان صفات است کہ احتمال اشتراک بین اثنین ندارد و بعد تسلیم اتصاف آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم باین صفت تجویز امکان مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع صفات
تجویز امکان مصداق اجتماع النقیضین است و علی ہذا القیاس صفات دیگر ہمچو اول من ینشق عنہ
الارض و اول شافع و اول مشفع و اول من یحرک حلق الجنۃ و اول ما خلق اللہ نوری بنجملہ ہمان صفات
اند کہ احتمال اشتراک بین اثنین ندارد و قول بامکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
درین صفات قول بامکان مصداق اجتماع النقیضین است و ہمچنان دیگر صفات نیز کہ
در آن ضیع تفضیل سوی ضیع عموم و استغراق مضاف انداز ہمین قبیل اند کما بنیاہ سابقا
و الچہ این احمق نافہم گمان می برد کہ موصوف اول الانبیا و اول البشر مشارکت دیگری
ممکن است ناشی از غایت جہل و بلادت است چہ بعد تسلیم آنکہ حضرت آدم علیہ السلام
اول الانبیا ظہورا و اول البشر اند تجویز امکان مشارکت حضرت آدم علیہ السلام درین
صفت تجویز مصداق اجتماع النقیضین است چہ اگر مشارکت حضرت آدم علیہ السلام
درین صفت ممکن باشد وجودش فرض کردہ شود یا در عموم انبیا و عموم بشر داخل
باشد یا داخل نباشد علی الثانی آن مشارک اول الانبیا و افضل البشر نشد پس
آن مشارک درین صفت مشارک نشد فہو مصداق اجتماع النقیضین فہو محال بالذات
و علی الاول حضرت آدم علیہ السلام بر او مقدم است زیرا کہ موصوف است باول الانبیا
و اول البشر کہ بمعنی متقدم علی جمیع من عداہ من الانبیاء و البشر است و ہر گاہ کہ حضرت
آدم علیہ السلام بر او متقدم است او مقدم بر جمیع من عداہ من الانبیاء و البشر نیست

پس اول الانبیا او اوّل البشر نیست پس او مشارک حضرت آدم علیه السلام درین صفت نیست پس
او مشارک است و مشارک نیست پس او مصداق اجتماع النقیضین است پس او محال
بالذات است و نیز اگر مشارک حضرت آدم علیه السلام درین صفت ممکن باشد و وجودش
فرض کرده شود حضرت آدم علیه السلام اگر در عموم انبیا و عموم بشر داخل نباشد اول الانبیا
و اوّل البشر نباشد و اگر در عموم انبیا و بشر داخل باشد آن مشارک مذکور بر حضرت
آدم علیه السلام مقدم باشد که او موصوف است باول الانبیا باول البشر و معنی این
افعل التفضیل درین استعمال متقدم علی جمیع من عداه من الانبیا و البشر است پس لامحاله
او بر آدم علیه السلام متقدم باشد پس حضرت آدم علیه السلام اول الانبیا و اول البشر
نشد پس آن مشارک مشارک نشد فهو مصداق اجتماع النقیضین فهو محال بالذات
و قوله مثلا اگر حضرت حوا را بطرز آدم علیه السلام حق تعالی خلق میفرمود هر دو اول افراد بشر
میشدند ناشی است از ندانستن او معنی اول البشر و جهل او باینکه مفاد افعل التفضیل
در این استعمال تفضیل موصوف آن بر جمیع من عداه ممن اضیف الیه است پس در صورتیکه
او سبحانه حضرت حوا را بطور حضرت آدم علیه السلام می آفرید نه حضرت آدم اوّل البشر میبودند
و نه حضرت حوا و اگر دو کس را معا نبی میگردانید و بعد از ان نبوت منقطع می شد هیچکے
از ان هر دو کس خاتم الانبیا و خاتم النبیین و آخر النبیین بعثا نمی بود ازین قول بیهوده
او معلوم شد که با وجود رسیدن این ارذل قریب بارذل عمر معنی اول و آخر و استغراق
و عموم صنیع و استعمال افعل التفضیل تا حال ندانسته است و مختصرات صرف و نحو را
هم نفهمیده پس نفهمیدنش مطالب دیگر علوم را محل استعجاب نیست و قول او پس
امکان اشتراک ثابت گشت متفرع است بر هذیان او پس اینهم هذیان است
و از قول او مثالش از اصول فقه الی قوله پس هر یک ازین دو کس اول داخل است
با وجود تعدد مبرهن شد که این کول جهول از فقه و اصول جهل و ذهول و بی خبری و غفول

دارد قال فی التوضیح ومنها ای من صیغ العموم کل وجمیع وهما محکمان فی عموم ما دخلا علیه بخلاف
سائر اداوات العموم فان دخل الکل علی النکرة فلعموم الافراد وان دخل علی المعرفة فللجموع
قالوا عمومه علی سبیل الانفراد ای یراد کل واحد مع قطع النظر عن غیره وهذا ان دخل علی النکرة
فان قال کل من دخل هذا الحصن اولا فله کذا من النفل فدخل عشرة معا یستحق کلو احد
نفلا تاما از فی کل فرد اولیته مع قطع النظر عن غیره فکل اول بالنسبة الی المتخلف بخلاف
من دخل وههنا فرق آخر وهو ان من دخل اولا عام علی سبیل البدل فان هناک اذا
دخل خمسة معا لم یکن لهم شی فاذا اضاف الکل الیه اقتضی عموما آخر لئلا یلغو فیقتضی العموم فی
الاوّل فیتعدد الاول وبهذا الفرق قد تفردت به ایضا وتحقیقه ان الاول عبارة عن الفرد السابق
بالنسبة الی کل واحد ممن هو غیره ففی قوله من دخل هذا الحصن اولا یمکن حمل الاول علی هذا المعنی وهو
معناه الحقیقی واما فی قوله کل من دخل اولا فلفظ کل دخل علی قوله من دخل اولا فاقتضی التعدد
فی المضاف الیه وهو من دخل اولا فلا یمکن حمل الاول علی معناه الحقیقی لان الاوّل الحقیقی
لا یکون متعددا فیراد معناه المجازی وهو السابق بالنسبة الی المتخلف انتهی وفی التلویح ان
الاوّل هو السابق علی جمیع من عداه وهو بهذا المعنی لا یتعدد فلهذا فسروه بالفرد السابق ثم
قال ان فان الداخل متعددا فان دخلوا معا فلا شی لهم فی صورة من دخل اولا ولکل واحد
نفل تام فی صورة کلما من دخل انتهی وفی المنار وشرحه وفی کلمة من یتعلق النفل ای
ان قال من دخل هذا الحصن اولا فله من النفل کذا فدخل عشرة معا لا یستحق احد منهم
لان الاوّل اسم لفرد سابق دخل اولا ولم یوجد انتهی از ندانستن این جاهل فی اهل معنی
اوّل وآخر وفاتح وخاتم وصیغه اول در استعمال افعل التفضیل را وآوردنش این
مثال از علم اصول فقه حال فهمیدن اول لسان ولغت وصرف ونحو وفقه واصول آن
آشکار است وفهم او مسایل کلامیه وعقلیه را سابق منکشف شده است این چیز خرف
بنوشتن این هذیانات ناحق خود را رسوا وفضیحت گردانیده بال بحدیث است وقول او

ممکن بالذات ممکن است دائما الی آخره فی الواقع آنچه ممکن بالذات است دائما ممکن بالذات
است لیکن هیچیک مفهوم مع نقیضه ممکن بالذات نیست بلکه ممتنع بالذات است وجود زید
مثلا ممکن بالذات است باین معنی که موجودیت زید بارتفاع عدم او ممکن است و وجود زید
مع عدمه ممکن نیست چه این مصداق اجتماع النقیضین است وهمچنان ایمان ابولهب
ممکن بالذات است که بارتفاع کفر او از صفحه واقع ایمانش ممکن بوده است وایمان
ابولهب مع عدم ایمانه ممتنع بالذات است که آن مصداق اجتماع النقیضین است امکان
نقیضین معیت دارد مثلا وجود زید هم ممکن است بدینطور که عدم او نباشد وعدم زید
هم ممکن است بدینسان که وجود او نباشد وایمان ابولهب ممکن بوده است بارتفاع بی
ایمانی او از صفحه واقع وبی ایمانی او ممکن است بارتفاع ایمان او از صفحه واقع لیکن
معیت وجود وعدم زید ممکن نیست ومعیت ایمان وبی ایمانی ابولهب امکان ندارد وما
نحن فیه مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات مصداق انه لیس بمساو له
فی جمیع الکمالات پس آن ممتنع بالذات است چنانکه زید الموجود المعدوم وابولهب المومن
اللامومن ممتنع بالذات است پس همه هذیانات این قایل جاهل باطل ولاطایل است
قال الاستاذ لعلامته ثبوت رسید که قول بامکان شخصی که برابر آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در جمیع کمالات باشد قول بامکان اجتماع النقیضین است **قال الماوردی**
اقول ثبوت رسید که قول اول قول ثانی نیست اصلا ومطلقا ومستلزم هم نیست بر تقدیر تساوی
زمانه هر دو متساوی آری استلزام بر بعض تقادیر است لیکن استلزام مبطل این بعض تقادیر
است نه مبطل امکان تساوی علی الاطلاق ونیز استلزام مقدم تالی محال بالذات را استلزام امتناع
ذاتی مقدم نیست فلا یفید المعترض ولا یضر اهل الحق **اقول** سابق مفصلا گذشت که
مصداق شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مصداق اجتماع النقیضین
است پس مبرهن گشت که قول بامکان مصداق شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم

در جمیع کمالات باشد قول بامکان اجتماع النقیضین است این قایل باقتضای غایت حماقت اتحاد قولین را بر اتحاد معنی مصدری قولین و بر اتحاد الفاظ یا معانی این الفاظ محمول نموده خود را بنافهمی رسوا کرد و قول او مستلزم هم نیست که بر تقدیر تساوی زمانه هر دو متساوی ناشی است از ندانستن معنی خاتم الانبیا و خاتم النبیین کما مر مفصلا و سابق مبرهن شده است که مصداق مساوی مصداق انه لیس بمساو است و ازین جهت عدم امکان تساوی مبرهن شد و تقدیر اتحاد زمان نبوت و خاتم النبیین که این احمق باقتضای غایت غباوت برآورده است اول دلیل بر جهل و نادانی او است و لفظ تساوی زمانه بجای لفظ اتحاد زمانه فلته لسانی او است و سابق بوجوه مبرهن شد که تساوی علی الاطلاق و علی جمیع التقادیر محال بالذات است و انچه گفته است که استلزام مقدم تالی محال بالذات را استلزم امتناع ذاتی مقدم نیست و صورتی است که مقدم بالنظر الی نفس ذاته مستلزم تالی محال بالذات نباشد چنانچه عدم معلول اول مستلزم عدم واجب سبحانه است علی مذهب الفلاسفه و چنانچه عدم صفات کمالیه مستلزم عدم او سبحانه است علی مذهب المتکلمین که استلزام در ان از جهت علاقه علیت و امتناع تخلف معلول موجب از علت موجبه است و فیما نحن فیه مصداق مساوی عین مصداق لیس بمساو است پس آن مصداق اجتماع النقیضین است که محال بالذات است استحاله آن از جهت استلزام کدامین محال دیگر نیست و اطلاق استلزام فیما نحن فیه از جهت عنوانین و تعبیرین است یعنی مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات و اجتماع النقیضین و معنون واحد است چه مصداق مساوی مذکور مصداق اجتماع النقیضین است که محال بالذات است و بر تقدیر تنزل مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم من جمیع الکمالات بالنظر الی نفس ذاته مستلزم محال بالذات است پس آن هم محال بالذات است چنانچه این قایل سابق از شرح عقاید نقل کرده است و قد اسلفنا ذلک قال الاستاذ العلامة و ان محال بالذات است قال المهجر

المهتر[1] اقول ظاهرا بلفظ آن اشاره بقول امکان شخص مذکور است لیکن این غلط و کذب
است و اگر مشار الیه قول بامکان اجتماع النقیضین باشد پس مسلم است لیکن با او مفید و بما
مضر نیست کما عرفت اقول سابق مبرهن شد که مصداق برابر آن حضرت صلی الله علیه وسلم
در جمیع کمالات مصداق اجتماع النقیضین است و مصداق اجتماع النقیضین محال بالذات
است پس مصداق برابر آنحضرت صلی الله علیه وآله واصحابه وسلم در جمیع کمالات محال بالذات
است غلط و کذب گفتن آن باقتضای غلط فهمی و کذب گوئی است قال الاستاذ
العلامة پس وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد محال بالذات
است قال المهذار[2] ذو التهتار اقول امتناع ذاتی شخص مذکور ثابت نکرد چنانکه
مکرر دریافت شد پس شخص مذکور ممکن بالذات و ممتنع بالغیر است چنانکه ایمان ابولهب
و اینچنین ممکن داخل تحت قدرت کامله است کما مر وهو المطلوب اقول امتناع شخص مذکور
بوجوه عدیده بثبوت رسید چنانکه مکرر گذشت و قیاس آن بر ایمان ابولهب باقتضای
حماقت است وقد مر افاد الاستاذ العلامة یا گفته شود که وجود شخصی که برابر آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم عدم آن شخص است قال الوقاح[3]
المحاح اقول سابق دریافت شد که وجود آن شخص چون در زمانه مقدم یا موخر از زمان
آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرض کرده شود درین دو صورت بسبب وجود ملزوم بدون
لازم که محال است اجتماع النقیضین لازم می آمد پس میگوییم که درین دو صورت وجود
آن شخص مستلزم عدم آنست و محال است نه در صورت وجود آن شخص در زمان آنحضرت
صلی الله علیه وسلم که هیچ محذور لازم نمی آمد پس وجودش در بعض زمان ممکن باشد و در بعض
زمان محال پس محال بالغیر باشد نه محال بالذات چنانچه وجود احد النقیضین در زمان
وجود نقیض آخر ممتنع بسبب لزوم اجتماع النقیضین نه در زمانیکه غیر زمان نقیض آخر
است که درین زمان وجودش ممکن است بلکه واجب است زیرا که درین زمانه نقیض

[1] اهتمار خرف شدن از پیری مهتر مکرم نعت است از آن ۱۲ منتهی الارب

[2] مهذار مرد بیهوده گو ۱۲ تهتار بفتح الفوقیه گول گردیدن و نادانستن ۱۲ منتهی الارب

[3] رجل وقاح کسحاب مرد بی شرم محاح بتشدید حای بی دل گلستان نیک درشت گوی و آنکه [illegible]

آخر موجود نیست پس اگر آنہم موجود نباشد ارتفاع نقیضین لازم می آید فافہم پس صغری این قیاس
دوم مستدل باطل است وکاذب اقول سابق دریافت شد کہ صفت خاتم النبیین
وآخر النبیین بعثا کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم بآن موصوف اند مشترک
بین اثنین نمیتواند شد وثبوت آن بہ یکی بی سلب آن از جمیع من عداہ محتمل نیست واگر
شخص مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در جمیع صفات در زمان وجود باجود آنحضرت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم موجود می بود محذورات چند لازم می آمد اول اینکہ موصوف بودن
آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم بصفت خاتم النبیین وآخر النبیین بعثا کہ مسلم
ومفروض است براین تقدیر امکان نداشت کہ خاتم النبیین وآخر الانبیا بعثا آن نبی است کہ
پس سائر انبیا یعنی پس جمیع من عداہ من الانبیا مبعوث شود وبراین تقدیر بر آن حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم صادق نتوانستی آمد کہ پس سائر انبیا یعنی پس جمیع من عداہ صلی اللہ
علیہ وسلم من الانبیا مبعوث اند فیلزم خلاف المفروض دویم اینکہ شخص مساوی بصد فرض وجود
آن یا داخل عموم النبیین باشد یا نہ علی الثانی نبی نباشد فضلا عن ان یکون خاتم النبیین
واگر داخل عموم النبیین باشد پس زمان نبوت او مقدم بزمان نبوت صلی اللہ
علیہ وآلہ واصحابہ وسلم باشد پس معنی خاتم النبیین کہ صفت آن حضرت صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم است آخر النبیین است چنانچہ او سبحانہ بآن حضرت صلی اللہ
علیہ وسلم ارشاد فرمودہ جعلتک اول النبیین خلقا وآخرہم بعثا پس زمان
نبوت او زمان نبوت آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نشد فیلزم خلاف المفروض
زیرا کہ مفروض اتحاد زمان نبوت او ونبوت آن سرور صلی اللہ علیہ وسلم است
علی ہذا التقدیر سیوم اینکہ بر تقدیر اتحاد زمان نبوت او ونبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا داخل عموم النبیین باشند یا نہ علی الثانی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم نبی نباشند پس معاذ اللہ خاتم النبیین نباشند وہو المفروض خلافہ وعلی الاول

آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم داخل النبیین المختومین باشند نہ خاتم النبیین فیلزم خلاف
المفروض و نیز برین شق چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم منجملہ نبیین مختومین باشند و آن
شخص مساوی خاتم النبیین باشد لامحالہ زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر زمان
نبوت او مقدم باشد فیلزم خلاف المفروض چہ مفروض اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم و نبوت آن شخص مساوی ست چہارم اینکہ بر تقدیر اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم و نبوت شخص مساوی نہ بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آخر النبیین بعثا کہ معنی خاتم النبیین
است صادق می آید و نہ بر آن شخص مساوی آخر النبیین بعثا کہ معنی خاتم النبیین ست صادق
می آید فیلزم خلاف المفروض زیرا کہ مفروض این ست کہ ہر دو یعنی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و آن
شخص مساوی خاتم النبیین و آخر النبیین بعثا ہستند پنجم اینکہ خاتم النبیین یعنی آخر النبیین بعثا
مبعوث الی الناس کافہ ہست پس بر تقدیر اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و نبوت
آن شخص مساوی اگر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مبعوث الی الناس کافہ نباشند آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم موصوف باین صفت نباشند و المسلم المفروض خلافہ و اگر مبعوث الی الناس کافہ
باشند آن شخص مساوی از امت و اتباع آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد پس مساوی باشد
و مساوی نباشد ششم اینکہ آن شخص مساوی بر تقدیر اتحاد زمان نبوت او و نبوت آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآخر النبیین بعثا و مبعوث الی الناس کافہ باشد یا نہ علی الثانی
او مصداق مساوا و لیس بمساو شد فیلزم اجتماع النقیضین و خلاف المفروض و علی الاول
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم معاذ اللہ از امت او باشد نہ مبعوث الی الناس کافہ فیلزم خلاف
المفروض و ہم مساوی او نباشد پس آن مساوی باشد و مساوی نباشد و بالجملہ بر تقدیر
اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و نبوت شخص مساوی محاذیر شتی بوجوہ شتی
لازم می آید این احمق پلید باقتضای غایت غباوت میگوید کہ در صورت وجود آن شخص
در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہیچ محذور لازم نمی آید و نمی داند کہ در صورت وجود

شخصی دیگر که متصف به خاتم النبیین و آخر النبیین بعثا و مبعوث الی الناس کافه باشد بوجوه
غیر عدیده تحقق مصداق اجتماع النقیضین و استلزام وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه
وسلم در جمیع کمالات باشد عدم آن را لازم می آید و منشا رجهالت او این است که او تا
ارذال عمر خود معنی خاتم النبیین و آخر النبیین بعثا و مبعوث الی الناس کافه نفهمیده ربه بودن
آنحضرت صلی الله علیه وسلم متصف باین صفت ایمان نه آورده چه تصدیق بانکه آنحضرت
صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین و آخر النبیین بعثا اند موقوف است بر فهمیدن معنی خاتم
النبیین و آخر النبیین بعثا و این قایل معنی آن نفهمیده است پس او تصدیق به ثبوت این
صفت با آنحضرت صلی الله علیه وسلم ندارد چه تصدیق بعقدی فهم معنی محمول آن معنی ندارد
ازین گفتگوی او بی ایمانی او متحقق گشت و اگر معنی خاتم النبیین و آخر النبیین بعثا دانستی
و بثبوت آن بآن حضرت صلی الله علیه وسلم تصدیق کردی هیچ هذیانات بر زبان ضلالت
ترجمان نا وردی و ازین بیان ما مبرهن گشت که وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه
وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم عدم آنست علی جمیع التقادیر چه اگر وجود آن شخص
مساوی فرض کرده شود اگر خاتم النبیین نباشد مساوی نباشد و اگر خاتم النبیین باشد
اگر داخل عموم النبیین نباشد خاتم النبیین نباشد پس مساوی نباشد و اگر داخل عموم النبیین
باشد منجمله مختومین باشد خاتم النبیین نباشد پس مساوی نباشد پس بهر و تقدیر وجود
آن مستلزم عدم آنست و هر چه وجود آن مستلزم عدم آن باشد محال بالذات است
پس قول این قایل که سابق دریافت شد که وجود آن شخص چون در زمانه مقدم یا زمانه
موخر فرض کرده شود درین دو صورت بسبب وجود ملزوم بدون لازم که محال است
اجتماع النقیضین لازم می آید الی قوله هیچ محذور لازم نمی آید هذیان محض است چه خاتم
النبیین که عبارت از آخر النبیین بعثا است تا خر او از سایر النبیین بعثا ضروری است
و آن نبی که در زمان او نبی دیگر مبعوث باشد متاخر از سایر النبیین بعثا نیست پس

خاتم النبیین یعنی آخر النبیین بعثا نتواند شد پس بهر تقدیر یعنی بر تقدیر فرض وجود مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در زمان مقدم و فرض وجود او در زمان موخر و فرض وجود او
در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وجود مساوی مستلزم عدم اوست اما بر تقدیر وجود
آن مساوی در زمان مقدم از زمان آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ازین جہت کہ آن مساوی
براین تقدیر بر بعض نبیین مقدم شد پس خاتم النبیین نشد پس مساوی نشد پس وجود
مساوی براین تقدیر مستلزم عدم آن شد و اما بر تقدیر وجود آن مساوی در زمان متاخر
از زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ازین جہت کہ براین تقدیر آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
بر بعض نبیین مقدم شدند پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم براین تقدیر خاتم النبیین نشدند
پس آن مساوی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نشد پس برین تقدیر وجود آن مساوی
مستلزم عدم آن مساوی شد و اما بر تقدیر اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم و نبوت آن مساوی ازینجہت کہ برین تقدیر یا آن مساوی داخل عموم مضاف
الیہ یعنی النبیین باشد یا نہ اگر داخل عموم مضاف الیہ نباشد آن مساوی نبی نباشد پس
مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد پس براین شق وجود مساوی مستلزم عدم
آن مساوی است و اگر داخل عموم مضاف الیہ باشد آن مساوی از جملہ نبیین محتومین باشد
پس زمان نبوت او بر زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مقدم باشد پس او
آخر النبیین بعثا و خاتم النبیین نباشد پس مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد
پس برین شق وجود مساوی مستلزم عدم آن مساوی است و ہم براین تقدیر چون مفروض
این است کہ او خاتم النبیین است یا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم داخل عموم مضاف الیہ
باشد یا نہ علی الثانی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبی نباشند العیاذ باللہ پس مساوی
آن نباشند پس آن مساوی مساوی نباشد پس وجود آن مساوی براین شق
مستلزم عدم آن مساوی است و علی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جملہ محتومین

باشد پس لامحاله زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر زمان نبوت آن مساوی مقدم
باشد ضرورۃ تقدم المختوم علی الخاتم پس براین شق آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین
العیاذ باللہ نباشد پس مساوی آن مساوی نباشد پس وجود آن مساوی براین شق
ہم مستلزم عدم آن است پس محقق شد کہ وجود مساوی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
فی جمیع الکمالات مستلزم عدم آنست علی جمیع التقادیر واستحالات دیگر کہ بر تقدیر اتحاد
زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ونبوت آن مساوی لازم می آید علاوہ ایں ہمہ است
وہر چند ایں ہمہ مطالب سابق بشرح وبسط بہ بیان آمدند مگر تسجیلا علی غایۃ عبادۃ
المخاطب حاجت اعادہ آن می افتد ناظران این عذر راقم بپذیرند واز جہت ملالت
ازیں اطالت بر راقم خوردہ نگیرند عجب این است کہ این قابل خود گفتہ است کہ خاتم را تاخر
ومختوم را تقدم زمانہ لازم است وباین تجویز می کند کہ دو نبی در یک زمانہ خاتم النبیین
باشند وندانست کہ النبیین کہ جمع مستغرق ومضاف الیہ خاتم است مختوم است وخاتم
النبیین ہمان نبی است کہ پس از سایر انبیا مبعوث شود پس تاخر خاتم از سایر انبیا
وبودن بعثت آن نبی کہ خاتم النبیین باشد بعد بعثت جمیع من عداہ من الانبیاء وتقدم
بعثت جمیع من عداہ من الانبیاء بر بعثت او وتاخر او از جملہ مختومین ضروری است ومختوم
بودن جماعہ انبیا بآن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در حدیث وختم بی النبیون کہ این قابل
خود برای تلبیس سابق نقل نکردہ است منصوص است پس اگر نبی دیگر در زمان آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم موجود فرض کردہ شود براین فرض بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم
النبیین وختم بہ النبیون صادق نتواند بود معاذ اللہ ہمچنین بر آن نبی مفروض صادق
نتواند بود کہ او آخر النبیین بشما است واو آخرین ہمہ انبیا است پس در صورت وجود
آن شخص در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آیا خاتم را تاخر ومختوم را تقدم لازم نیست
بلکہ در صورت مذکور اجتماع النقیضین بچند وجوہ دیگر ہم لازم می آید یکی آنکہ اگر

آن مساوی در عموم النبیین داخل است ضرور است که زمان نبوت او بر زمان نبوت آن حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم مقدم باشد زیرا کہ بر این شق او از جملہ مختومین است و تقدم زمان لازم مختوم است
باعترافہ و صورت مفروض اتحاد زمان نبوت او و نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است پس
او مقدم بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بالزمان بقا باشد و مقدم بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
بالزمان بقا نباشد فہو مصداق اجتماع النقیضین و اگر در عموم النبیین داخل نیست نبی نباشد
و مفروض این است کہ او خاتم النبیین است پس او نبی باشد و نبی نباشد فہو مصداق اجتماع النقیضین
و دویم آنکہ چون آن شخص مساوی خاتم النبیین باشد و زمان نبوت او زمان نبوت آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا در عموم النبیین داخل باشد یا نہ علی الثانی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم العیاذ باللہ نبی نباشد و مفروض این است آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم خاتم النبیین است پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبی باشد و نبی نباشد و ہو اجتماع
النقیضین و علی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بجملہ مختومین باشد و مختوم را تقدم زمان
و خاتم را تاخر زمان لازم است باعترافہ پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مقدم بر او بالزمان
بقا باشد لکونہ مختوما و کون ذلک المساوی خاتما و متقدم بر او بالزمان بقا نباشد لان
المفروض اتحادہما الزمان و ہذا اجتماع النقیضین سیوم اینکہ چون آن مساوی خاتم
النبیین باشد ضرور است کہ از سایر نبیین متاخر باشد ضرورۃ تاخر الخاتم عن المختومین
باعترافہ و چون مفروض اتحاد زمان نبوت او و نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است
از بعض نبیین متاخر باشد فیصدق علیہ انہ متاخر عن سایر النبیین و لیس متاخرا عن سایر
النبیین و ہذا اجتماع النقیضین چہارم آنکہ چون آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم
النبیین است از سایر نبیین متاخر است ضرورۃ تاخر الخاتم عن المختومین باعترافہ و چون
مفروض او این است کہ در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبی دیگر مبعوث شدہ است از
سایر نبیین متاخر نباشد فیصدق علیہ صلی اللہ علیہ وسلم انہ متاخر عن سایر النبیین و لیس

متاخرا عن سایر النبیین وہذا اجتماع النقیضین باوجود ظہور این استحالات
دیگر کہ در ہر شق از شقوق خلاف مفروض لازم می آید این پلید بر آن متنبہ نشدہ میگوید کہ
درصورت وجود آن شخص در زمان آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہیچ محذور لازم
نمی آید و در کلام ناتمام این قایل بوجوہ دیگر ہم اختلال است اول اینکہ او گمان کردہ است
کہ تاتم را تاخر لازم است حال آنکہ خاتم بمعنی آخر است معنی آخر از معنی خاتم خارج نیست
ناگفتہ آید کہ تاخر لازم خاتم است لازم خارج غیر منفک را گویند بایستے گفت کہ خاتم
بمعنی آخر است وجود خاتم بی تاخر وجود شی بدون نفس آن است نہ وجود ملزوم بدون لازم
منشاء این کلام شدت غباوت اوست دویم اینکہ چون او اعتراف دارد باینکہ خاتم را
تاخر و مختوم را تقدم زمان لازم است ہرانچہ خاتم النبیین است او را تاخر از سائر نبیین
لازم است و در این لزوم فرض وجود آن را در کدامین زمان دخل نیست وجود خاتم النبیین
در ہیچ یک زمان بی تاخر آن از سائر نبیین کہ مختومین اند ممکن نیست والا خاتم النبیین خاتم
النبیین نیست پس وجود مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وصف خاتم النبیین در
ہر زمانہ کہ فرض کردہ شود مستلزم عدم آن است چہ چون بودنش خاتم النبیین مفروض
است بر این تقدیر تاخر زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ضروری است و بر این
تقدیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم معاذ اللہ خاتم النبیین نتواند بود پس آن مساوی مساوی
نشد و چون بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین مفروض مسلم است تاخر آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم از ان مساوی کہ داخل عموم النبیین است ضروری است پس
آن مساوی خاتم النبیین نتواند شد پس آن مساوی مساوی نشد با این پلید با وجود
اعتراف بلزوم تاخر بخاتم و تقدم مختوم در صورت فرض اتحاد زمان نبوت آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم و آن مساوی تاخر را لازم مختوم نمی داند و در صورت فرض مذکور
اعتراف خود نکول می کند اینہمہ اقتضائی بلادت و نافہمی است سیوم اینکہ قول او

هیچ محذور لازم نمی آید دلیل شدت غباوت اوست چه استحالہ استلزام وجود مساوی
عدم آن را از مجرد فرض وجود مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفت خاتم النبیین
لازم آمدہ است کہ وجود آن بی تاخر آن از جمیع من عداہ من النبیین متواز شد
از جہت مساوات او درین صفت با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ متصف اند متاخر از
جمیع من عداہ من النبیین و تاخر آن مساوی از جمیع من عداہ من النبیین بی تاخر آن
ازان حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ممکن نیست و تاخر آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جمیع
من عداہ من النبیین بی تاخر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ازان مساوی مفروض الوجود
ممکن نیست پس بودن آن مساوی خاتم النبیین بی نبودن آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم خاتم النبیین ممکن نیست و بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین بی نبودن
آن مساوی خاتم النبیین ممکن نیست و بودن آن مساوی مفروض مساوی
آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم در صفت خاتم النبیین بی بودن آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین و بی نبودن آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
خاتم النبیین و بی بودن او خاتم النبیین و بی نبودن او خاتم النبیین ممکن نیست فوجودہ
مستلزم لعدمہ و لنقیضہ و للنقیضین وای استحالہ اشد من ذلک و استحالا تیکہ در صورت
فرض اتحاد زمان نبوت او و نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از لزوم معیت
او با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و سلب معیت او از جہت ضرورت تاخر او از آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم لفرض کونہ خاتم النبیین و لزوم تقدم زمان نبوت او از زمان نبوت
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ضرورۃ دخولہ فی عموم النبیین مع تاخر زمان نبوت او از زمان
نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم با وجود فرض اتحاد زمان نبوت او و نبوت آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم الی غیر ذلک مما اشرنا الیہ فیما سبق علاوہ آن است پس قول این
قائل بہ وجودش در بعض زمان ممکن باشد ناشی از غایت غباوت اوست چہ وجود

آن شخص مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفت خاتم النبیین بر جمیع تقادیر و در
جمیع ازمنہ محال بالذات است لاستلزامہ عدم نقیضہ و لاستلزامہ النقیضین و لکونہ
مصداق اجتماع النقیضین و آنچہ گفتہ است کہ وجود احد النقیضین در زمان وجود
نقیض آخر ممتنع است الی آخر ما قال نیز ناشی از حماقت او است چہ وجود احد النقیضین
در زمان وجود نقیض آخر ممتنع نیست چہ وجود نقیض آخر در آن زمان واجب نیست
ارتفاع آن از آن زمان ممکن است پس وجود نقیض آن با رتفاعش از آن زمان در آن زمان
ممکن است اری وجود احد النقیضین با نقیض آخر ممتنع بالذات است کہ آن مصداق اجتماع
النقیضین است و آوردن این نظیر در اینجا بیجا است کہ فیما نحن فیہ وجود مساوی مستلزم عدم
آن است و مستلزم لنقیض خود است و مستلزم نقیضین است تجویز امکان ادلی مالیخولیا یا تناہی
فی البلادۃ ممکن نیست پس صدق صغرای قیاس مبرہن شد در غایت ظہور و لیکن من لم یجعل اللہ
لہ نورا فما لہ من نور قال الاستاذ العلامہ و ہر چہ وجود آن مستلزم عدم آن باشد
محال بالذات است قال المقدوح المقبوح اقول آنچہ وجود آن مستلزم عدم آن
باشد علی الاطلاق محال بالذات است اما اگر بر بعض تقادیر وجودش مستلزم عدم و بر بعض
تقادیر مستلزم عدم آن نباشد پس امتناع آنکہ بر بعض تقادیر است امتناع بالغیر خواہد بود زیرا کہ
بر تقدیر یکہ وجودش مستلزم عدم آن نیست وجودش ممکن است بلکہ گاہی واجب می باشد چنانکہ
النون در بیان ابطال صغری دریافت شد و ما نحن فیہ ازین قبیل است کہ وجود مساوی در زمان
مساوی خاتم دیگر یعنی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ممکن بود و ممکن بالذات ممکن بالذات بمشیت است
کہ و بعض ازمنہ محال بالغیر کرد و لاستحالہ الانقلاب پس کلیہ کبری قیاس مذکور او باطل گشت
اقول چون تحقق شد کہ وجود مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفت خاتم النبیین
نظر الی النفس ذات المساوی مستلزم عدم آنست من دون انضمام امر آخر چہ خاتم النبیین
عبارت است از آخر النبیین بعثا پس اگر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درین صفت

موجود باشد فی زمان من الازمنہ ضرور است کہ آن مساوی پستر از سایر نبیین مبعوث
و آخر النبیین بعثا باشد پس ضرور است کہ او پستر از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مبعوث باشد
و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بیشتر از و مبعوث باشند پس معاذ اللہ آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم خاتم النبیین نباشند پس او مساوی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد پس وجود
مساوی فی نفسہ یعنی مساوی مستلزم این است کہ مساوی نباشد و نیز چون آن حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین است یعنی آخر النبیین بعثا است ضرور است کہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم پستر از سایر انبیا مبعوث باشد و آن مساوی اگر نبی نباشد مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد و اگر نبی باشد ضرور است کہ بیشتر از آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم مبعوث باشد والا العیاذ باللہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آخر ہمہ انبیا بعثا نباشد
پس خاتم النبیین نباشد و با اینکہ این خلاف مفروض مسلم است بر این تقدیر آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم مساوی او نباشد پس آن مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وصف خاتم النبیین
نباشد پس وجود آن مساوی بر این تقدیر ہم مستلزم عدم آنست حاصل کہ وجود آن مساوی
بر جمیع تقادیر مستلزم عدم آنست پس وجود آن مستلزم عدم آن است علی الاطلاق
و ہر چہ وجود آن مستلزم عدم آن علی الاطلاق است محال بالذات است کما اعترف بہ
ہذا القایل و از اینجا این قایل گمان می برد کہ وجود آن مساوی در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم مستلزم عدم آن نیست ناشی است از جہل او بمعنی خاتم النبیین و از جہل جاہلی بمعنی
خاتم النبیین امکان مساوی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر بعض تقادیر ثابت نتواند شد
و چون معلوم شد کہ وجود مساوی بر جمیع تقادیر مستلزم عدم آنست و وجود آن بر تقدیر
بودن زمان نبوت او در زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مستلزم عدم آن بوجوہ
[illegible] بریان این جاہل بیہودہ و باطل است و قول بامکان آن بر این تقادیر
از قبیل [illegible] است و چون وجود [illegible] بر ہیچ یک تقدیر ممکن نیست بلکہ محال

بالذات پس بر جمیع تقادیر محال بالذات است و در کلام این قایل اختلالی دیگر است و آن
این است که این قایل باقتضائی جهل بمعنی خاتم النبیین صغری را منع میکند و میگوید که وجود
مساوی بر بعض تقادیر مستلزم عدم آنست و بر بعض تقادیر مستلزم نیست و نمیداند
که اگر وجود مساوی بر بعض تقادیر مستلزم عدم آن نیست وجود مساوی
مستلزم عدم آن نشد و کبری را مسلم میدارد که انچه وجود آن مستلزم عدم آن
باشد علی الاطلاق محال بالذات باشد و معهذا باقتضائی حماقت می گوید که صغری
و کبری قیاس هر دو باطل گشت حالانکه حاصل کلام او منع صغری است و آن هم ناشی
از جهل او بمعنی خاتم النبیین و ماهو اول قارورة کسرت فی الاسلام قال الاستاذ
العلامه پس وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد
محال بالذات است و هو المدعی قال الوقح المفتضح اقول چون صغری و کبری
قیاس هر دو باطل گشت بطلان نتیجه که مدعای مستدل است خود ظاهر گشت پس وجود
مساوی مذکور ممکن شد و داخل تحت قدرت کامله کو ممتنع بالغیر و غیر واقع خواهد
بود و هو مدعا اهل الحق پس ظاهر و هویدا گشت که قول معترض مستدل با اینکه قول بامکان
شخصے که برابر آن حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد قول بامکان اجتماع
النقیضین است اگر مرادش عینیت قول اول و قول ثانی است پس غلط محض و کذب
باطل است بالبداهة احتیاج بیان ندارد و اگر استلزام قول اول قول ثانی را اراده
کرده بطریق مجاز چنانکه خود او بعد چند سطور میگوید پس به تحقیق پیوست که وجود شخصی که برابر آن
حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم این است که آن شخص برابر
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات نباشد پس این خود اعتراف باستلزام
مذکور نموده بنا بر آن میگویم که منتهای تکاپوی اقدام منطقیه دوا دید انجام فلسفیت
او همین سر حد استلزام است و بس و نمی داند که از خود هر دو فن مذکور الزام خطا است

له وقح مکتنف مرد کم شرم ۱۲ مفتضح رسوا ۱۲ منتهی الارب

بر و لازم زیرا که از هر دو فن مذکور ثابت است که ملزوم و مستلزم محال بالذات لازم
نیست که محال بالذات باشد بلکه گاهی ممکن بالذات محال بالغیر می باشد چنانکه
فلاسفه در مقام اثبات ازلیة وابدیة عقول موافق اعتقاد خود می گویند ان واجب الوجود
مستجمع لجملة مالا بد منه فی تاثیره فی معلوله والا لکان له حالة منتظرة هذا خلف الی آخر ما قالوا
وظاهر است و در فلسفه نیز مبرهن است که معلول لازم علة تامه خود است و انفکاک و
تخلفش از علة مذکوره ممتنع پس درین ماده این قضیه منطقیه خواهد شد کلما وجد الواجب
وجد العقل الاول و از علم منطق عکس نقیض این قضیه چنین باشد کلما لم یوجد العقل الاول
لم یوجد الواجب تعالی شانه و تقدس و ظاهر است که مقدم ملزوم ممکن بالذات است
و ثانی لازم مستحیل بالذات و همچنین است نزد متکلمین که ممکن بالذات چون ممتنع بالغیر شد
استلزام او محال بالذات را جائز است کما مر فی شرح العقاید النسفی و چون استلزام
مثبت مقصد و مرام او که فساد عقاید اهل اسلام است نمی شد بنا بر تلبیس و ارضای
ابلیس استلزام را در صورت عینیت هر دو قول ذکر کرد تا در فهم عوام راسخ کند که
مساوی مذکور مستحیل بالذات است نعوذ بالله من شرور انفسنا و من سیئات
اعمالنا اقول قیاس مستدل این است که وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه
وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم عدم آن است و هر چه وجود آن مستلزم عدم
آنست محال بالذات است و صدق صغری بوجوه یقینیه بتحقیق پیوست و ازاله
اشتباهیکه این پلید نافهم را از جهل او از معنی خاتم النبیین در گرفته تبلیغ او بر معنی خاتم
النبیین و تبیین معنی آن بتفصیل نموده شد و بصدق کبری این نافهم هم اعتراف
نمود و چه کبری همین است که هر چه وجود آن مستلزم عدم آن باشد ممتنع بالذات است
پس آنچه وجود آن بر بعض تقادیر مستلزم عدم آن نباشد در اکبر داخل نیست که وجود
آن مستلزم عدم آن نشد و اگر وجود آن مستلزم عدم آن بودی بر جمیع تقادیر مستلزم

بودی ومساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درجمیع کمالات کہ منجملہ آن صفت خاتم النبیین
یعنی آخر النبیین بعثا است در اکبر داخل است زیرا کہ وجود آن بر جمیع تقادیر مستلزم
عدم آنست کما حقق فیما قبل وہرگاہ کہ صدق ہر صغری وکبری قیاس متیقن ومبرہن است
صدق نتیجہ یقینی است پس امتناع ذاتی مساوی مذکور یقینا محقق ومبرہن وکور باطنی
این تیرہ درون بر اولی الابصار روشن گشت اما قول او پس ظاہر وہویدا گشت
الی قولہ احتیاج ندارد ہیچی از جہل وغباوت او است چہ مراد از بودن قول بامکان شخصی
کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درجمیع کمالات باشد قول بامکان اجتماع النقیضین
نہ این است کہ الفاظ آن قول الفاظ این قول است ونہ اینکہ مفہوم تعبیری قول اول مفہوم
تعبیری قول ثانی است زیرا کہ از امکان الفاظ وامکان مفہوم تعبیری آن ہیچ بحث وگفتگو
نیست معنی قول استاد علام این است کہ محکی عنہ ومفاد امکان شخصی کہ برابر آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم درجمیع کمالات باشد محکی عنہ ومفاد امکان اجتماع النقیضین است
چہ آن شخص مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درجمیع کمالات ومصداق
لیس مساویہ صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع الکمالات است فہو مصداق لاجتماع النقیضین فامکان
امکان مصداق اجتماع النقیضین پس قول بامکان آن قول بامکان اجتماع النقیضین
است ومعنی قول استاد علامہ پس تحقیق ہیچ است کہ وجود شخصی کہ برابر آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم درجمیع کمالات باشد مستلزم این است کہ آن شخص برابر آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم درجمیع کمالات نباشد این است کہ وجود آن شخص مستلزم عدم آن است وہر چہ
وجود آن مستلزم عدم آن باشد مصداق اجتماع النقیضین است پس قول بامکان
آنچہ وجود آن مستلزم عدم آن باشد قول بامکان مصداق اجتماع النقیضین است
ومراد ازین قول نہ این است کہ وجود شخصی کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درجمیع
کمالات باشد مستلزم اجتماع النقیضین است تا کہ توہم کردہ شود وجود آن شخص

مستلزم محال بالذات است و مستلزم محال بالذات لازم نیست که محال بالذات
باشد بلکه مراد ازین قول اثبات آن است که آن شخص که وجود آن مستلزم عدم آنست مصداق
اجتماع النقیضین است و مصداق اجتماع النقیضین محال بالذات است پس آن شخص
محال بالذات است این احمق بی فهمیدن معنی کلام هرچه در دهنش میگذرد بصیرفه میگوید
و ظاهر است که مفهوم ذهنی محال نیست نه بالذات و نه بالغیر محال بالذات مصداق اجتماع
النقیضین است و مساوی مذکور مصداق اجتماع النقیضین است پس بلاشبهه
محال بالذات است این قایل معنی کلام و اثر گونه فهمیده بعد تسلیم استلزام وجود مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات اجتماع النقیضین را بر آن اعتراض مینماید
باینکه مستلزم محال بالذات لازم نیست که محال بالذات باشد حال آنکه این اعتراض
او مبنی است بر نفهمیدنش معنی کلام را مغلوب معلوم نیست که این قایل مصداق اجتماع النقیضین
که وجود مساوی را مستلزم آن فهمیده است کدام چیز را قرار داده است اگر آن مساوی
را مصداق اجتماع النقیضین قرار داده است مدعای استاذ علامه راست آمد
و گفتگوی معترض باطل شد و اگر دیگری مصداق اجتماع النقیضین بدانست او است
آن را بیان نماید و علی التنزل اگر التزام کرده شود که مساوی آن حضرت صلی الله علیه
وسلم مستلزم اجتماع النقیضین است یعنی مستلزم محال بالذات است تاهم این اعتراض
او ناشی از نافهمی اوست زیرا که مستلزم محال بالذات بر دو گونه است یکی آنکه بالذات
مستلزم محال بالذات دویم آنکه بالذات مستلزم محال بالذات نباشد بلکه بواسطه
امر آخر چنانکه عدم المعلول الموجب عدم العلة الموجبة الواجبة را و هیچ عدم صفات کمالیه
نزد عامة متکلمین مستلزم عدم واجب بجا نه است و عدم عقل اول نزد فلاسفه
مستلزم عدم واجب بجا نه است چه استلزام عدم معلول موجب عدم علت واجبه را
بواسطه علاقه علیت است و اگر علاقه علیت درمیان نباشد عدم صفات کمالیه مستلزم

عدم واجب سبحانہ وتعالیٰ نزد متکلمین و عدم عقل اول مستلزم عدم او سبحانہ نزد فلاسفہ نیست پس
قسم اول یعنی آنکہ بالذات ونظر الی ذاتہ مستلزم محال بالذات باشد محال بالذات است
وقسم ثانی لازم نیست کہ محال بالذات باشد واین قایل از شرح عقاید نسفی سابق نقل کردہ
است و درینجا ہم حوالہ برآن نمودہ است ان الممکن لا یلزم من فرض وقوعہ محال بالنظر الی ذاتہ
واما بالنظر الی امر زاید علی نفسہ فلا نسلم انہ لا یستلزم المحال انتہی حالا نظر باید کرد کہ آیا وجود
مساوی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم و جمیع کمالات بالنظر الی نفسہ مستلزم اجتماع النقیضین
است یا بالنظر الی امر زاید علی نفسہ پس میگویم کہ وجود مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
بالنظر الی نفس ذاتہ مستلزم اجتماع النقیضین است چہ اگر آن مساوی
موجود باشد یا خاتم النبیین باشد یا خاتم النبیین نباشد اگر خاتم النبیین باشد
یعنی آخر النبیین بعثا باشد لامحالہ نبوت او از نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متاخر باشد
وآن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم معاذ اللہ خاتم النبیین نباشد پس آن مساوی مساوی
نباشد فیلزم اجتماع النقیضین واگر خاتم النبیین نباشد آن مساوی مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم نباشد فیلزم اجتماع النقیضین واین استلزام بنظر مساوی است مع
قطع النظر ماسواہ من الامور الزایدۃ بخلاف استلزام عدم معلول موجب عدم علت موجبہ را
کہ آن استلزام نظر بنفس ذات معلول نیست بلکہ بواسطہ امر زاید برآن یعنی علاقہ علیت
ازینجا معلوم شد کہ این قایل معنی شرح عقاید نسفی ہم نفہمیدہ است واما قولہ وچون استلزام
مثبت مقصد و مرام او الی قولہ تحیل بالذات پس از وساوس شیطانی است کہ
منشاء آن جہل و نادانی و نجدیت و بی ایمانی است چہ ہر کس کہ معنی خاتم النبیین میداند
وآن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بیقین خاتم النبیین میخواند وفہمی وعقلی بہرہ او شدہ است
بادنی تامل دانستن میتواند کہ ثبوت این صفت بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بی نفی آن
از جمیع من عداہ ممکن نیست وثبوت آن بدیگری بی نفی آن از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

امکان ندارد وکسیکه قایل بامکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دراین صفت است
قایل بامکان مصداق اجتماع النقیضین است کما مرغیر مرة وسابق محقق شده است
که مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دراین صفت مصداق اجتماع النقیضین است
وچنین نیست که مصداق اجتماع النقیضین دیگری باشد ومساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم درین صفت مستلزم آن باشد چنانچه این جاهل احمق تخییل می کند پس درمفاد هردو
قول اتحاد وعینیت است نه استلزام وعلی تقدیر التنزل استلزام هم مثبت مرام است
کما مر القا وچون این نادان بی ایمان معنی خاتم النبیین نمی داند ایمان بودن آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین نمی آرد چه تصدیق بعقد بی دانستن معنی محمول معنی ندارد
وباقتضای غایت نادانی وبی ایمانی برای ترویج روح شیخ نجدی که عوام اهل اسلام را
گمراه وعاقبت خود وعاقبت اتباع خود تباه نمود درپی اثبات امکان مساوی آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم درجمیع کمالات افتاده ذهن وعقل خود درراه آن نجدی
درباخت وخود را ازگفتگو دراین باب نزد اولی الالباب رسوای عالم ساخت
وتلبیس آن شیخ نجدی که شاگرد رشید ابلیس ورئیس اهل تدلیس بود عوام اهل اسلام
را از دایره ایمان بیرون آورد ودر هاویه ضلالت فروبرد ودام تزویرش درین باب
این بود که قدرت الهی این است که عدد نامتناهی مساویان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
درجمیع کمالات دریک آن پیدا کند عوام کالانعام که معنی قدرت وبودن تعلق آن
بامکان ومعنی امکان وعدم احتمال اشتراک دربعض خصایص که او سبحانه وتعالے
بانحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کرامت فرموده نمیدانند بلکه نمیدانند نمی توانند بدام تزویرش
آمده این فقره اورا ورد زبان ساخته دین وایمان را درباخته اند واین دون خبیث برای
ترویج روح آن ابلیس دقیقه از دقایق تلبیس فروگذاشته لیکن سعی او بجای دول
آشفته او تمنای نرسیده واستعاده او بقول خودش نعوذ باللہ من شرور انفسنا ومن

سیئات اعمالنا کہ از صمیم قلب نبود اجابت وقبول نیافت کہ او در شر و نفس خودش
وسیات اعمال خود گرفتار ماندہ روی ازان برنتافت واللہ الموفق للارشاد والہادی
الی سبیل السداد قال اللباس الخناس ونیز در فتوحات مکی ست الباب الثالث
والخمسون ومایۃ فی معرفۃ مقام الولایت البشریۃ واسرارہ والباب الرابع والخمسون
ومایۃ فی معرفت الولایت الملکیۃ واسرارہ الباب الخامس والخمسون ومایۃ فی معرفۃ
مقام النبوۃ واسرارہ الباب السادس والخمسون ومایۃ فی معرفۃ مقام النبوت البشریۃ
واسرارہ الباب السابع والخمسون ومایۃ فی معرفۃ مقام النبوۃ الملکیۃ واسراہ الباب
الثامن والخمسون ومایۃ فی مقام الرسالۃ واسرارہ الباب التاسع والخمسون ومایۃ
فی معرفۃ الرسالۃ البشریۃ الباب الستون ومایۃ فی معرفۃ مقام الرسالۃ الملکیۃ انتہی
این عبارت در مقام فہرست کتاب ست واما در مقام تفصیل ابواب پس کلام بس
طویل ست این اوراق گنجایش نقل آن نمی دارد پس نظر بعموم قدرت و وسعت
قدرت کاملہ میتوان گفت کہ ممکن ست کہ حقتعالی دو نوع دیگر مثل جان و انسان
پیدا کند چنانکہ حور وغلمان مشاکل انسان وجان اند پس آن دو نوع را مثل جن و
انس مکلف می فرماید و در یکی ازان دو نوع مراتب ومناصب مثل مناصب
ولایت ونبوت بشری پیدا کند ویکی را خاتم مرتبہ ثانی سازد واین معنی منافی کریمہ
وخاتم النبیین نباشد چنانکہ تاویلش برین تقدیر بر طبع سلیم غیر مخفی ست وثواب و
عقاب مثل جن وانس در آنہا واقع کند ویرای آنہا یک عالم دیگر باشد چنانکہ الحال عالم
برزخ برای جن وانس موجود ست واز فہم اکثر عوام بیرون غایۃ مافی الباب آنکہ علم ادراک
ازین قاصر ست حضرت رب العباد نیز چہ تخصیص شمول قدرت بان بمانداوہ ونفی
ہم نہ فرموده وما از اکثر عموم وشمول دیگر صفات کاملہ الٰہی قاصر الفہم ہستم ولا یحیطون
بشیء من علمہ الا بما شاء درجواہر القرآن مذکور ست قال الرسول صلی اللہ علیہ وسلم

ان للّٰہ ارضا بیضاء مسیرۃ الشمس فیہا ثلثون یوما ہی مثل ایام الدنیا ثلثین مرۃ مشحونۃ خلقا
لا یعلمون من اللّٰہ یعصی فی الارض ولا یعلمون ان اللّٰہ تعالی خلق آدم وابلیس رواہ ابن عباس
فاستوسع مملکۃ اللّٰہ تعالی انتہی مورچہ ضعیف کہ از مسکن خود گاہی بیرون نیامدہ باشد تمام عالم را
در مسکن خود منحصر میداند چون بیرون از مسکن آید عالمے بیند کہ بمسکن خود عظم او را مقایسہ در تصورش
نیاید ہمچنین تجسم اعراض غیر قارہ کہ در عقل جزوی می آید و اعمال نیک و بد متجسم شدہ در قبر او
بروی خواہند آمد و نیز ہوا و نفس در حنجرہ و گلو از قرع منکیف بصورت شدہ چون بر مخارج
میگذرد الفاظ متکون می گردد پس این معنی در دست و پا و پوست بدن کی متصور است
تا ناطق شوند و حال آنکہ نطق دست و پا و جلد منصوص علیہ است و نطق و علم و ادراک جملہ
اشیائی مع جملہ جمادات وغیرہ را عقل جزوی مستحیل میداند بہ نصوص قطعی ثابت است
وعلی ہذا القیاس و ہر کس را کہ ممارست در کتب مولفہ در احوال برزخ و آخرت و دوزخ
و بہشت و انعام و آلام مثل شرح الصدور و بدر سافرہ وغیرہما حاصل است بیقین
میداند کہ باکثر آنہا عقول غیر انبیا علیہم السلام نمیرسد پس باین علمک ناقصک شمول
قدرت الہی مساوی مذکور را بنا بر استحالہ زعمی خود نفی نمودن بجز الحاد در صفات کمالیہ
حضرت رب العباد دیگر نیست اقول این شوریدہ سر باستیلائی مالیخولیائی فرط
محبت آن نجدی ابتر و سادسی و خیالاتی می تراشد کہ در نظر ہر عاقل دلیل بر اطباق جنون
او می باشد حاصل تطویل لاطایل این قایل دو امر است یکی اینکہ ممکن است کہ او سبحانہ
و تعالی دو نوع دیگر ہمچو انسان و جان بآفریند و آن ہر دو نوع را مکلف فرماید و در
یکی از ان دو نوع انبیا مبعوث کند و یک کس را در آن نوع خاتم النبیین گرداند پس آن
کس مساوی آنحضرت صلی اللّٰہ علیہ وسلم در صفت خاتم النبیین باشد دویم اینکہ او سبحانہ
مستحیلات عادی را خواہد آفرید کہ آن را عقل جزوی مستحیل میداند و این ہر دو امر بر غایت
حماقت و تلبیس او دلالت دارند اما امر ثانی ازین جہت کہ ہیچ یک شی از اشیائیکہ ذکر کردہ است

مصداق اجتماع النقیضین نیست و نه ممتنع ذاتی است مصداق مساوی آنحضرت صلی الله
علیه وسلم را در صفت خاتم النبیین که مصداق اجتماع النقیضین است و وجودش مستلزم
عدم آنست آنها قیاس کردن ناشی از غایت حماقت و تلبیس است جمله عوام را بدین
قیاس فریب توان داد که آن بیچارگان در میان مستبعدات عادی و مستحیلات ذاتی
فرق نتوانند کرد اما امر اول بچند وجوه لغو و اطایل است اول اینکه شیخ نجدی مقتدای این
قایل که این جاهل در اتباع هوای او عقل و دین خود برباد داده و میدهد و می گوید
که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم عبارت است از فرد انسانی که مشارک آنجناب علیه وعلی
آله واصحابه الصلوة والسلام باشد در ماهیت و اوصاف کمال پس پیدا شدن دو نوع
دیگر [illegible] انسان و مکلف شدن آن هر دو نوع و مبعوث شدن انبیا و خاتم
النبیین شدن دیگی ازان دو نوع بر تقدیر تسلیم همه یاوه گوئیهای این قایل شیخ نجدی
سودی نمی بخشد که او تجویز خاتم النبیین بودن فرد انسانی میکند و برآن بزعم خود او لکه می
آرد از پیدا شدن خاتم النبیین و نوع دیگر کارش بمی آید و دلیل او بر آن انطباق
ندارد و در اینجا این آشفته سر باقتضای غایت آشفتگی اتباع شیخ نجدی مقتدای
خود هم گذشت دوم اینکه بر تقدیر پیدا شدن آن نوع و مبعوث شدن انبیا دیگی
ازان هر دو نوع آن انبیا یا در عموم النبیین داخل اند بر این تقدیر آنحضرت صلی الله
علیه وسلم خاتم همه نبیین اند که منجمله آنها انبیای آن نوع هستند پس آخر همه انبیا بعثا باشد
کما مر مرارا یا در عموم النبیین داخل نباشد پس انها انبیا نیستند و خاتم آنها خاتم النبیین
نیست نامیدن آنها به نبیین و نامیدن خاتم آنها بخاتم النبیین مبنی بر جهل است توهم
اینکه نبیین جائیکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم را خاتم النبیین گفته اند افراد انسانی هستند
و نبیین جائیکه بعثت آنها در آن نوع مقدر شده است افراد آن نوع اند ساقط است
زیرا که نبیین مشتق است و در مفهوم مشتق ذات خاصه داخل نیست پس مفهوم النبیین

در خاتم النبیین عام است دلالت علی ذات دون ذات ندارد سیوم اینکه این قایل خود
حدیث مروی از حضرت ابی هریره رضی الله تعالی عنه فیما سبق نقل کرده است ان رسول الله
صلی الله علیه وسلم قال فضلت علی الانبیاء بست اوتیت جوامع الکلم وتصرف بالرعب
واحلت لی الغنایم وجعلت لی الارض مسجدا وطهورا وارسلت الی الخلق کافة وختم بی النبیون
رواه مسلم پس آن دو نوع اگر مخلوق شوند در عموم الخلق کافة داخل باشند پس آنهمه ها
امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد پس تخیل اینکه کسی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در جمیع کمالات باشد بر تقدیر وجود آن دو نوع نیز ساقط است یا در عموم الخلق کافه داخل
نباشد پس بر آن تقدیر آنحضرت صلی الله علیه وسلم مرسل الی الخلق کافه نباشد العیاذ بالله
پس ابدای این احتمال نفی این صفت از آن حضرت صلی الله علیه وسلم است نه ثبوت مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات چهارم اینکه ملا علی قاری در شرح شفا میفرماید
انه صلی الله علیه وسلم وشرف وکرم رحمة لجمیع خلق الله فان العالمین لاشک انه حقیقة فیما
سواه ولا صارف بالاتفاق یصرفه عن دلالة الاطلاق ثم من المعلوم انه لو [illegible] شموا
کرمه وجوده لما خلق الافلاک ولما وجد الاملاک فهو مظهر للرحمة الالهیة [illegible] در صفا [illegible] نفحة الامداد [illegible]
من الحقایق الکونیة المحتاجة الی نعمة الایجاد ثم [illegible] باستیلای ما یلیق [illegible] بمنزلة قلب عسکر
الی کافة العالمین من السابقین واللاحقین [illegible] در نظر هر عاقل [illegible] العالمین ویدل علی
مقدمة الاولیاء موخرته وسایر الخلق من اصحاب الشمال [illegible] یکی اینکه ممکن است [illegible] نذیرا ومن جمله انذار
تبارک الذی نزل الفرقان علی عبده لیکون للعالمین [illegible] هر دو نوع را مکلف [illegible] للملائکة قوله
تعالی ومن یقل منهم انی اله من دونه فذلک نجزیه جهنم ویقویه قوله صلی الله علیه وسلم
بعثت الی الخلق کافة وقد بینت وجه ارساله الی الموجودات العلویة والسفلیة فی
رسالتی المسماة بالصلات العلیة فی الصلوات المحمدیة انتهی آیا این قایل جاهل
باتصاف آن حضرت صلی الله علیه وسلم باین اوصاف ایمان دارد یا نه اگر ایمان ندارد

هرچه خواهد بر زبان آرد و اگر ایمان دارد باید ش که بر تصحیح کلام بخاری خود همت نگمارد و چه بر تقدیر
قول بامکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات کو از نوع دیگر هم باشد
قول بودن آن مساوی عند فرض وجوده رحمت برای جمیع خلق اللہ و بودنش
متصف باینکه لولا نور وجوده لما خلق شئی من الاشیاء و بودنش مبعوث الی کافة
العالمین من السابقین واللاحقین ضروری خواهد بود و براین تقدیر آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم موصوف باین صفات نتواند بود پس براین تقدیر مع کونه خلاف المفروض المسلم
که ایمانش بموصوف بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین صفات است آن مساوی
مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات نشد پس آن مساوی بر تقدیر وجودش
مصداق آنه مساوله صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع الکمالات لیس بمساوله فی جمیع الکمالات
باشد فهو مصداق اجتماع النقیضین فهو محال بالذات پس این آشفته سر را مجال
وسوسه هم نیست حالا نظر در بیهوده گیهای این قایل باید کرد فهرست ابواب فتوحات
که این قایل نقل کرده است مساسی بمراد این قایل ندارد این قایل از نقل آن چند
نبیس منظور داشت یکی آنکه عوام وجهله گمان کنند که این قایل بولایت حضرت شیخ اکبر
قدس سره اعتقاد دارد که کلام حضرت شیخ اکبر قدس سره را برای استناد می آرد
حال آنکه مقتدای او حضرت شیخ اکبر بلکه جمیع اولیا و صوفیه را مشرک و مبتدع میداند
دویم اینکه عوام وجهله اعتقاد کنند که اینقدر فتوحات مکیه را هم میداند حال آنکه بیچاره نمیتواند
که عبارت آن درست خواند و قول او چنانکه تاویلش براین تقدیر غیر مخفی است علامت
عدم سلامت طبع و دماغ اوست چه صیغه النبیین عام است و این صیغه که مشتق است
بر خصوص ذات موصوف دلالت ندارد و معنی خاتم النبیین آخر الانبیاء بعثا است
و منجمله بودن مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دراین صفت مصداق اجتماع النقیضین
بر هر تقدیر لازم است و قوله غایة ما فی الباب الخ بما نحن فیه ربطی ندارد چه ازان لازم

نمی آید که ممتنعات ذاتی ممکن شوند و حدیثی که از جواهر القرآن نقل کرده است بر امکان مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم دلالت ندارد و آن خلق که در آن ارض بیضا است تحت عموم الخلق
فی قوله صلی الله علیه وسلم بعثت الی الخلق کافة و در عموم العالمین فی قوله سبحانه لیکون
للعالمین نذیرا و فی قوله سبحانه وما ارسلناک الا رحمة للعالمین داخل اند و مبدا وجود آن
خلق نیز نور آنحضرت صلی الله علیه وسلم است ذکر این حدیث در مقام بیان امکان مساوی
آن حضرت صلی الله علیه وسلم وجهی ندارد در وسعت قدرت الهی و عموم آن ممکنات را
گفتگو نیست گفتگو در این است که مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات
که مصداق اجتماع النقیضین است مستحیل بالذات است و همچنین قول او و همچنین
تجسم اعراض غیر قاره الخ بما نحن فیه ربطی ندارد و اگر این معنی ثابت می کرد که فلان مصداق
اجتماع النقیضین بوقوع خواهد آمد او را سودی می بخشید اما قوله پس باین علمک ناقصک
شمول قدرت الهی مساوی مذکور را بنا بر استحاله زعمی خود نفی نمودن بجز الحاد در صفات
کمالیه حضرت رب العباد دیگر نیست حالش این است که استحاله اکثر مستحیلات ذاتیه
بعلمک ناقصک ثابت است چنانکه استحاله ذاتی مصداق اجتماع النقیضین و مصداق
ارتفاع النقیضین و استحاله ما وجوده مستلزم لعدمه از اوایل اولیات است و علمک
ناقصک برای ایقان باوایل اولیات کافی است و کسی جز سوفسطائی انکار آن
نتواند کرد و ببیانات قاطعه یقینیه مبرهن گشته که مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در جمیع کمالات مصداق اجتماع النقیضین است پس قول بشمول قدرت الهی آنرا
ناشی است از جهل بسیط بمعنی خاتم النبیین و اول النبیین خلقا و آخرهم بعثا و بمعنی
رحمة للعالمین و بمعنی لیکون للعالمین نذیرا و بمعنی ارسلت الی الخلق کافة و بمعنی بعثت
الی الخلق کافة و از جهل مرکب که در مدرک سوداوی این عدیم المساوی فی المساوی راسخ شده است و الحاد
در صفات رب العباد آن است که شیخ نجدی مقتدای او بمقدور بودن اتصاف او

سبحانہ بنقایص وقبایح ہمچو کذب وغیر آن قایل شدہ واین جاہل بامکان اتصاف او سبحانہ
بہمہ نقایص وخسایس وفواحش وقبایح وبامکان عدم او سبحانہ کہ حصہ از عدم است وبامکان
وجود شریک الباری کہ حصہ از وجود است وبودن او سبحانہ جاہل وعاجز واصم
واعمی وابکم ومتحد بجمیع ممکنات وحوادث در مرتبہ ذات احدیہ حقہ مقدسہ علی ما مر مفصلا
قایل است سبحانہ وتعالی عما یصفون این بیچارہ وآن بخدی آوارہ از علمک ناقصک
ہم بہرہ نیافتند واز ایقان با وایل اولیات ہم رو تافتند واز جہلیات مرکبہ خود در وحشا
برباافتند قول بعدم شمول قدرت الٰہی ممتنعات ذاتیہ را ہمچو مصداق مساوی لیس بمساو
ومصداق موجود لیس بموجود ومصداق ابیض لیس بابیض ومصداق اسود لیس باسود بالجملہ
مصادیق مفہومات متناقضہ لامتناہیہ عین ایمان است چہ بر تقدیر قول بدخول ممتنعات
ذاتیہ تحت قدرت الٰہی از قول بدخول جمیع ممتنعات ذاتیہ تحت قدرت الٰہی گزیر نتواند
بود وقول بمقدوریت شریک الباری وعدم او سبحانہ واتحاد او سبحانہ بجمیع
حوادث وممکنات الی غیر ذلک من المستحیلات لازم خواہد آمد چہ میانہ ممتنعات ذاتیہ
در امتناع ذاتی تفاوتی نیست تا برخی از انہا مقدور نباشند وبرخی مقدور
نباشند مقام استعجاب این است کہ این جملہ ایمان فراموش واین متجاہلان ناحق
کوش بامتناع ذاتی مصادیق ابیض لیس بابیض واسود لیس باسود وکاتب
لیس بکاتب وبالجملہ مصادیق مفہومات متناقضہ لامتناہیہ عدم دخول آن مصادیق
تحت قدرت الٰہی اعتراف دارند پس امتناع ذاتی مصداق مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات کہ بوجوہ عدیدہ مذکورہ بالا مصداق انہ مساوله
صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع الکمالات لیس بمساوله فی جمیع الکمالات یعنی مصداق
اجتماع النقیضین است چرا جگر انیان را می خراشد ورگ دلہائی اینہا می ترشد
وچرا نمک بر ریش درون اینہا می پاشد چون عدم دخول مصادیق آن مفہومات غیر متناہیہ

تحت قدرت الٰہی در عموم قدرت الٰہی قادح نشد عدم دخول این مصداق تحت آن
چسان در عموم آن قادح تواند بود منشاء این کج فہمہا و کج رویہا و بال نجدیت
است والعیاذ باللہ من الالحاد وسوء الاعتقاد قال الجاہل المخبول ان بر سبیل تنزل
وتسلیم می گویم کہ در شخص مفروض المساوات وصف خاتمیت ممتنع بالذات است لیکن
عالم ربانی علیہ الرحمہ تصریح نکردہ کہ مساوی در جمیع کمالات ممکن ومقدور است دعوے
از خود تراشیدن و دیگری را بدان متہم کردہ در پی ابطالش بودن سوائے عصیان
بہتان از قبیل خرافات ہیمنی است واز جنس ترہات لایعنی بالفرض اگر تقدیر کلامش
ہمین باشد پس از جمیع کمالات کمالیکہ تساوی در آن ممکن نباشد وما بہ التساوی
آنرا نتوان گفت مستثنیٰ باستثناء عقلی خواہد بود چنانچہ کمالات جزئیہ متشخصہ قائمہ
بذات ہر دو مساوی مستثنیٰ اند زیرا کہ مراد کلیات آنہاست کہ در ہر دو متساوی
مشترک اند چنانچہ استثناء ذات مبارک ومقدس صلی اللہ علیہ از جمیع نبیین علیہم
السلام در لفظ خاتم النبیین زیرا کہ لام برای استغراق است پس اگر گفتہ شود کہ
دراین صورت ہم چشمی وہمسری فوت شد خواہ این را فوت مساوات نام نہند یا نی زیرا کہ
کمال ختم نبوت در دیگر مساوی یافتہ نشد واین شق را مستدل باطل کردہ میگویم کہ ممکن است کہ
دران مساوی دیگر یک کمال مختص بذات او قایم مقام وصف ختم یافتہ شود پس چنانکہ در یک
مساوی وصف خاتم است در دیگر مساوی وصف دیگر مختص باد در مقابل وصف خاتم
است پس در نصورت سوائے این دو وصف در اوصاف کمال دیگر ہر دو متساوی
مشترک اند واین ہر دو وصف در ہر دو موصوف بتوزیع یافتہ شدند اگر گفتہ شود کہ
این جواب دافع اعتراض نیست بلکہ موجب زیادہ اعتراض است زیرا کہ چون فقدان
وصف خاتم در یکی موجب بطلان تساوی باشد لعدم الاشتراک فقدان وصفت
کہ در ہر یکی موجود ومختص بموصوف خود است ومفقود در دیگری موجب اعتراض بطریق

اولی خواهد بود چرا که بنظر هر یک وصف مختص گفته خواهد شد که تساوی باطل لعدم الاشتراک
در جوابش گفته خواهد شد که درین سوال از حدیث استثنا و حدیث تدارک همسری
ذهول است زیرا که حاصلش این است که سوائی دو کمال مختص دیگر کمالات مشترک اند
من حیث الانواع میان هر دو متساوی و اشتراک این دو کمال من حیث النوع مستثنی
است از اشتراک نوعی دیگر کمالات و چون اشتراک مطلق ما به التساوی میان
هر دو متساوی لازم تساوی است برای تحقق این لازم تساوی اشتراک کلی عرضی
هر دو نوع کمال مختص میان هر دو متساوی کافی است و این کلی عرضی مفهوم کمال مختص است
که بر هر دو نوع مختص صادق است و در هر دو متساوی مشترک توضیحش آنکه در وصف
خاتم دو اعتبار است یکی مفهوم خاتم و دویم آنکه فردی است از کلی کمال مختص پس چون
در مساوی کمال دیگر محاذی کمال خاتم یافته شد در آن هم یک خصوصیت ذات است
و دویم اینکه فردی از کمال مختص است پس چون کلی کمال مختص در هر دو مشترک است
همسری مساوات فوت نشد که خصوصیت خاتم و مقابل آن مشترک نگشت مثلا زید
و عمرو در وصف شجاعت و سخاوت مشترک اند و در زید وصف تیر اندازی است و در عمرو
وصف بندوق اندازی هر دو بر وجه کمال پس میتوان گفت که زید و عمرو در جمیع
کمالات متساوی اند بایں معنی که بعضی مشترک بالنوع و بعضی اگر در یکی است در دیگر
همسر آن بعضی است و کلی مختص در هر دو مشترک است پس در زید و عمرو سه سه
کمال یافته شدند شجاعت و سخاوت و کمال مختص و هیچ یکی از زید و عمرو کم از دیگری
یا افضل از و نیست و هر دو را متساوی گفته خواهد شد شاهد صدق این مقال عند
العلماء اتفاق اقوال است از فقها بر تساوی عراب و بر اذین با آنکه در هر یک وصفی
است مختص که در دیگری مفقود است لیکن کلی عرضی هر دو وصف که آن منفعه معتبره است
در هر یکی مشترک است و موجود بنا بر آن هر دو را متساوی گفته خواهد شد در هدایه

و دیگر کتب فقه مذکور است ان العربی والکمان فی الطلب والهرب اقوی فالبرذون
اصبر والبین عطفا فهی کل منهما منفعة معتبرة فاستویا طلب وهرب قوی در براذین
وصبر و لین قوی از روی عطف در عراب مفقود است ولیکن باعتبار منفعة معتبره هر دو مستوی
شدند پس این قسم مساوی ممکن و مقدور الهی خواهد بود که واقع شدنی نیست اگر گفته
شود که ازین توجیه بریک احتمال تساوی ثابت شد و براحتمال دویم که اعتبار اشتراک
نوعی هر یک کمال مختص است تساوی ثابت نمی شود چنانچه خود موجه بران اعتراف کرده
و مراد معترض که نافی تساوی است احتمال دویم است جوابش داده خواهد شد که
این اعتراض خارج از آداب مناظره است چرا که معترض اصل مدعی و معلل نیست اصل
مدعی امکان مساوات عالم ربانیست و معترض سایل پس بیان مراد از طرف مدعی
اصل برای دفع اعتراض کافیست و تعیین مراد او از طرف خود و انکار مراد مدعی که
این مراد تو نیست بعد ازان اعتراض بر آن خلاف قانون مناظره است اقول
حاصل این هذیانات که بی تابانه ازین سودا زده هوای شیخ نجدی سر زده عقل و
دین این ملعبه شیاطین را بر باد داده است یکی اینکه مراد شیخ نجدی از مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم مساوی در جمیع کمالات نیست نسبت دعوی مقدوریت
مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات سوی او بهتان است دویم
اینکه اگر بالفرض دعویش همین باشد محتمل است که در شخص مفروض المساوات کمالی
دیگر که موازن و معادل وصف خاتم النبیین باشد یافته شود و آن کمال در آن
کمال در آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد پس آن شخص مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در جمیع کمالات بدین معنی باشد که در آن حضرت صلی الله علیه وسلم وصف خاتم النبیین
بالاختصاص و در آن شخص کمال معادل و موازن این وصف بالاختصاص و دیگر کمالات
در تساویین بالاشتراک موجود باشند پس مساوات متحقق شد و ازین کونه مساوات

مشارکت آن شخص با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وصف خاتم النبیین کہ صالح اشتراک نیست لازم نآمد ہذا خلاصہ کلامہ چون شیخ نجدی کہ این سرگشتہ تیہ حیرانی باقتضای نادانی و بی ایمانی اورا لقب عالم ربانی بخشیدہ است خود تصریح کردہ است کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم عبارت است از فرد انسانی کہ مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ماہیت واوصاف کمال است و بر امکان آن دلیل آورد باینکہ امتناع ذاتی آن یا از جہت امتناع اشتراک ماہیت خواہد بود یا از جہت امتناع اتصاف باوصاف مذکورہ بالنظر الی نفس الذات وظاہر است کہ اشتراک ماہیت انسانی در الوف الوف افراد ممتنع نیست والا اتصاف آنجناب صلی اللہ علیہ وسلم باوصاف مذکورہ ممتنع بودی فان حکم المثلین واحد فیما یثبت ویسلب بالنظر الی نفس الماہیۃ والا لزم عدم اشتراک الماہیۃ بینہما فیلزم عدم المماثلۃ ہف پس وجود مساوی مذکور ممتنع نباشد انتہی دلیلہ ازین کلام شیخ نجدی ظاہر و آشکار است کہ مدعای او ہمین است کہ برابر آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم یعنی مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ماہیت و جمیع اوصاف کمال ممتنع بالذات نیست و دلیل او در جمیع اوصاف کمال کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن اوصاف متصف اند جاری است و دلیل آن ضلیل نزد این ذلیل قابل وثوق وتعویل است بلکہ این پلید برای تشیید وتائید آن عرقریزیہا بلکہ جانفشانیہا نمودہ است ہرچند مآل عرقریزی وجانفشانی او بجز خیبت وخسران وناکامی وحرمان ہیچ نیست کما سیلوح عنقریب انشاء اللہ تعالی پس ازاین ہر دو امر کار شیخ نجدی برنمی آید وکرہ از کار فروبستہ اش نمی کشاید تصحیح کلام ضلالت التیام او بی اثبات اینکہ وصف خاتم النبیین و دیگر اوصاف کمال مختصہ ذات افضل ممکنات علیہ افضل الصلوات صالح اشتراک بین الذوات اند رونمینماید تسلیم اینکہ وصف خاتم النبیین در شخص مفروض المساوات ممتنع بالذات است ومساوی

آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات ممکن و مقدور نیست دعوی او را باطل میکنند
و نجدیت را از بیخ بر میکنند و سر سودایش می شکنند و دلیلش را از پا می افگنند حاصل کہ
این ہر دو امر بکار آمد شیخ نجدی نیست برای کار آن بیچارہ آوارہ ہیچکارہ اگر ممکن
باشد چارہ دگر باید جست او باین ہذیانات از مضایقی کہ در آن افتادہ است نتواند
رستن حالا اولاً نظر اجمالی در این ہر دو امر بقطع نظر اینکہ این ہر دو امر را با کلام شیخ نجدی
ربطی نیست و ثانیاً نظر تفصیلی در ہذیانات این شوریدہ سر ضرور است پس می گویم
کہ امر اول یعنی قول او اکنون بر سبیل تنزل و تسلیم می گویم کہ در شخص مفروض المساوات
وصف خاتمیت ممتنع بالذات است لیکن عالم ربانی تصریح نکردہ کہ مساوی در جمیع
کمالات ممکن و مقدور است بمعنی محض است زیرا کہ مراد ش از شخص مفروض المساوات
اگر شخص مفروض المساوات فی جمیع الکمالات است بعد تسلیم امتناع ذاتی وصف
خاتمیت در آن شخص آن شخص را مفروض المساوات گفتن ہذیان دیوانگی است و اگر مراد
ازان شخص مفروض المساوات فی الماہیۃ و فی بعض الاوصاف است کہ آن شخص نظر بدیگر
کمالات مفضول باشد و مساوی نباشد پس در امکان آن بلکہ در وجود این
چنین اشخاص کثیرہ کہ مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ماہیت انسانی و در توحید
و ایمان و نبوت و رسالت اند کلام نیست و اگر مراد ش این است کہ در شخص مفروض
المساوات اگرچہ وصف خاتمیت ممتنع بالذات است مگر وصفی دیگر معادل و موازن
وصف خاتمیت در آن موجود است و ازین جہت او را مساوی توان گفت این اول
بامر ثانی است کہ آن را بعد این قول تطویل الاطایل بیان نمودہ است بر این تقدیر
این قول محض لغو و بیمعنی است دیگر وجوہ فضوح این قول در نظر تفصیلی و ضوح خواہد یافت
و امر ثانی وسوسہ شیطانی است کہ در خواطر مومنین خطور ہم نمی کند چہ جای آنکہ از
زبان مسلمانی بیجویا وہ سر زند و ذلک بوجوہ اول اینکہ عقیدہ ما مومنین این است

که او سبحانه بفضل عظیم خود جمیع محاسن صوریه و معنویه و جمله فضایل دینیه و دنیویه و جمیع خصال حمیده
جبلیه و مکتسبه و جمیع مکارم اخلاق و محاسن افعال ظاهره و باطنه و اعلی مراتب عبادت و
تقوی و اقصی درجات قرب و زلفی و غایت مدارج خلت و محبت و اصطفا و اسنی
مناصب شرف و عز و اعتلا مما لا یعد و لا یحصی بآنحضرت صلی الله علیه وسلم کرامت فرموده
و هیچک فضیلتے و کمالی را که شایان شان والای آنحضرت صلی الله علیه وسلم که افضل
رسل اولی العزم اند بوده باشد نگذاشته که بآنحضرت صلی الله علیه وسلم ارزانی
نداشته چنانچه قاضی عیاض قدس سره باب ثانی قسم اول کتاب شفا را در ذکر
محاسن و فضایل آنحضرت صلی الله علیه وسلم مدون و آن بابرا باینعبارت معنون
نموده اند الباب الثانی فی تکمیل الله له المحاسن خلقا و قرانه جمیع الفضایل الدینیه
والدنیویه فیه نسقا پس توهم اینکه در مساوی آنجناب خلایق مآب صلی الله علیه وسلم
فضیلتے و کمالی موازن و موازی و صف خاتم النبیین باشد که آن فضیلت
و کمال بوجود در ذات فایض الجود آنحضرت صلی الله علیه وسلم شرف نیافته
باشد در خاطر هیچک مومن خطور نتواند کرد برای خطور هیچو وساوس شیطانی زندقه
و بی ایمانی شرط است دویم اینکه او سبحانه در شان آنحضرت صلی الله علیه وسلم
میفرماید و تیم نعمته علیک و نیز میفرماید و کان فضل الله علیک عظیما پس آن فضل
و کمال که این قایل آن را معادل و موازن و صف خاتم النبیین قرار داده اختصاص
آن بمساوی فرض کرده خود و مقتدای خود نبودنش در آنحضرت صلی الله علیه
وسلم تجویز میکند آیا از جمله نعم و افضال حضرت ذو الجلال هست یا ازان جمله نیست
علی الثانی تخییل بودن آن معادل و مقابل و صف خاتم النبیین از کسی بی جنون
مطلق متصور نیست معتوه هم تجویز آن نتواند کرد و علی الاول آن فضل و کمال که هم
پایه و صف خاتم النبیین هست بلاشبه در ذات جامع جمیع حسنات آن افضل

ممکنات علیه افضل الصلوات موجود خواهد بود والا اتمام او سبحانه نعمت خود را بر آن
حضرت وعظیم بودن فضل او سبحانه بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم راست نخواهد بود والعیاذ
بالله من ذلک بچو خطرات شیطانی منجر بتکذیب آیات قرآنی است سیوم اینکه او سبحانه
میفرماید وانک لعلی خلق عظیم وعن جابر رضی الله عنه ان النبی صلی الله علیه وسلم قال
ان الله بعثنی لتمام مکارم الاخلاق وکمال محاسن الافعال از آیة کریمه غایت عظمت
خلق آنحضرت صلی الله علیه وسلم واز حدیث شریف بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم
متمم جمیع مکارم اخلاق وکمل جمیع محاسن افعال ثابت است چه آیه کریمه توصیف
خلق بعظمت باتنکیر موصوف بصفت که این تنکیر برای تعظیم است ودر حدیث شریف
اضافت مکارم ومحاسن که هر دو جمع اند سوی الاخلاق والافعال که هر دو جمع محلی
باللام اند آمده افاده غایت عظمت خلق وعموم مکارم الاخلاق ومحاسن الافعال
نمود وازین رو متحقق است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم جامع جمیع مکارم اخلاق
ومحاسن افعال ومتمم وکمل آنها هستند وهیچیک فضل وکمال از جمله مکارم اخلاق
ومحاسن افعال وشریف شیم وکرایم خصال آنچنان نیست که آنحضرت صلی الله
علیه وسلم باکمل واتم آن موصوف نباشند حالا می گویم که آن کمال که این دلایل
بودن آن در مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم معادل وصف خاتم النبیین
ونبودن آن در آنحضرت صلی الله علیه وسلم تجویز می کند یا از قبیل اصطفا وقرب الهی
است یا از آن قبیل نیست علی الاول آن کمال منحصر در رسالت ونبوت ودر ولایت
بی نبوت است اگر آن کمال از باب نبوت ورسالت است معادل وصف خاتم
النبیین نمی تواند شد چه خاتم النبیین مکمل نبوت ورسالت است هیچیک نبوت و
رسالت که ورای ختم نبوت ورسالت باشد معادلت ومواازنت ختم نبوت که عبارت
از کمال نبوت ورسالت است نتواند کرد واگر آن کمال ولایت بی نبوت است معادلت

آن با وصف خاتم النبیین متصور نیست وعلی الثانی آن کمال اگر از جنس مکارم اخلاق
ومحاسن افعال است بودن آن در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم محتمل نیست موجود بودن
آن در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بالکل وجوہ ضروریست واگر از جنس مکارم اخلاق
ومحاسن افعال نیست کمال نیست چہ جائی آنکہ معادل وصف خاتم النبیین باشد
چہارم اینکہ کمال وفضل وشرف مخلوقات محصور است در قرب حضرت خلاق سبحانہ
وامریکہ بقرب حضرت او سبحانہ تعلق ندارد فضل وشرف وکمال نیست ومراتب
فضل وکمال بحسب تفاوت مراتب قرب باہم متفاوت اند واعلی اجناس وانواع
فضل وکمال مخلوقات نبوت ورسالت است واعلی مراتب نبوت ورسالت ختم
نبوت ورسالت است کہ عبارت است از کمال نبوت ورسالت پس ہیچ کمال
از کمالات مخلوقات وماسوی اللہ را حاصل تواند شد در صورت بودن آن ورائی
نبوت معادل نبوت نتواند شد ودر صورت بودنش ورائی رسالت معادل رسالت
نتواند شد ودر صورت بودنش از باب نبوت ورسالت معادل ختم نبوت ورسالت
نتواند شد توہم امکان مخلوقی کہ خاتم النبیین نباشد ودر آن کمالی موجود باشد
کہ معادل وصف خاتم النبیین باشد ناشی از جہل ونادانی وزندقہ وبی ایمانی است
پنجم اینکہ موصوف بخاتم النبیین ہمان نبی باشد کہ مکمل قصر نبوت ورسالت ومجدد جہات
عدالت ومتمم مکارم اخلاق ومحاسن افعال وجامع جمیع خصال فضل وکمال ودین
او ناسخ ادیان وشریعت او موبد تا بقای جہان ورسالت او عام کافہ انس وجان
وفیض ہدایت او فایض بر جمیع انام ودین او کامل بلا افراط وتفریط در غایت اقتصاد
علی وجہ التمام باشد ودین او الی یوم الدین شایع وملت بیضای او ظاہر بر ہمہ
ملل وشرایع بود در این معنی مجال کلام وگنجایش شکوک واوہام نیست حاصل کہ
عموم ہدایت جمہور واخراج ثقلین من الظلمات الی النور وتہذیب خلایق باعمال صالحات

ومحاسن افعال ومکارم خلایق واشاعت حسنات وکف عن السیئات الی یوم النشور
از لوازم وصف مذکور است وموصوف آن بفحوای من سن سنة حسنة فله اجرها واجر من عمل
بها الی یوم القیمه بدین هدایت عامه وعنایت تامه از ایمان واعمال صالحه واتقای
هر واحد از احاد مومنین ومسلمین ومتقین وصالحین وشهدا وصدیقین آراست او مثاب
وماجور است ولهذا آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرموده اند انا اکثر الناس تبعا یوم
القیمه ونیز فرموده اند اطمع ان اکون اعظم الانبیاء اجرا یوم القیمه اذا تمهد هذا
فنقول آن کمال که این قایل ابدای احتمال بودن آن در مساوی آنحضرت صلی الله
علیه وسلم معادل ومقابل وصف خاتم النبیین ونبودن آن کمال در آنحضرت صلی الله
علیه وسلم نموده است یا همچنین است که موصوف آن مکمل رسالت وصاحب شریعت
موبده عامه هادی ثقلین الی یوم النشور ومستحق مثوبات واجور مذکور باشد یا چنین
نیست علی الاول آن کمال وصف خاتم النبیین است که این قایل امتناع ذاتی
بودن آن در شخص مفروض المساوات تسلیم کرده است وعلی الثانی تخئیل بودن
آن کمال معادل ومقابل وصف خاتم النبیین از صبیان ومعتوهین هم متصور نیست
ششم اینکه آن کمال آیا شایسته منصب نبوت ورسالت است یا نه علی الثانی
معادل وصف خاتم النبیین نتواند شد وعلی الاول آیا آن کمال در کسی از انبیا
ورسل گاهی بود یا نه اگر آن کمال در کسی از انبیا ورسل علیهم السلام بود تو هم
نبودن آن کمال در آنحضرت صلی الله علیه وسلم باقتضای بی ایمانی است لما روی
ان النبی صلی الله علیه وسلم جاز خصال الانبیاء کلها واجتمعت فیه اذ هو عنصرها
ومنبعها وسیاتی انشاء الله العزیز مفصلا واگر آن کمال که شایسته منصب نبوت
ورسالت است در هیچ یک نبی از انبیا علیهم السلام گاهی نبود ونیست وگاهی نخواهد بود
آن کمال از قبیل انیاب الاغوال است نه جنس فضل وکمال واین تخئیل که رب جلیل

همه انبیا و رسل علیهم السلام را ازان کمال که با وصف خاتم النبیین موازن و عدیل است
محروم گذاشته آن را برای کرور ها لاشی محض که شیخ نجدی و پیروانش آنها را مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم پنداشته نگاهداشته آن را ازلا و ابدا محض معدوم داشته
است از فنون جنون است پس ابدای این احتمال که خیال محال است باقتضای
غایت غوایت و ضلال برای اضلال عوام جهال است و این همه وبال اتباع نجدی
وخیم المال است هفتم اینکه آن شخص مفروض المساوات که موصوف بکمال موازن و معادل
وصف خاتم النبیین باشد بر تقدیر امکانش و فرض وجودش یا نبی باشد یا نبی
نباشد اگر نبی نباشد محال است که مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم کو در وصد
هزار کمال دیگر سوای نبوت باشند و اگر نبی باشد پس وجود او بصفت نبوت در زمان
آنحضرت صلی الله علیه وسلم و بعد آن مستلزم سلب صفت خاتم النبیین ازان حضرت
صلی الله علیه وسلم است حال آنکه بعد تسلیم اختصاص وصف خاتم النبیین بآنحضرت
صلی الله علیه وسلم کلام است و گفتگو بعد تسلیم امتناع ذاتی اشتراک آنست پس فرض
وجودش در زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم و بعد آنکه مستلزم خلاف مسلم مفروض
است فرض نقیضین است فهو فرض محال و بر تقدیر وجود او قبل زمان آنحضرت
صلی الله علیه وسلم پایه او با صد هزار کمال در فضل و شرف از پایه آنحضرت صلی الله
علیه وسلم فروتر خواهد بود که نبوت او که اعلی کمالات او است بکمال نرسیده غیر کامل
با کامل برابر نتواند شد کو در غیر کامل صد هزار وصف باشد غیر کامل بهر حال
غیر کامل است هشتم اینکه انچه این قایل تجویز می کند که آنحضرت صلی الله علیه وسلم و آن
شخص مفروض المساوات در جمیع اصناف کمال سوای وصف خاتم النبیین که
مختص بآنحضرت صلی الله علیه وسلم است و سوای آن وصف معادل و وصف
خاتم النبیین که مختص بآن شخص مفروض المساوات باشد مشارک باشند

محض باطل است چه بسیاری از کمالات مختصه بآنحضرت صلی الله علیه آنچنان هستند
که هرگز مشترک بین اثنین نتواند شد و هیچ کس مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در آن
کمالات نتواند شد از آن جمله است مبعوث بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم سوی عالمین
کافة کما قال عز من قایل لیکون للعالمین نذیرا و قال صلی الله علیه وسلم وبعثت الی الخلق کافة
وارسلت الی الخلق کافة این صفت صالح اشتراک بین اثنین نیست چه اگر دو کس متصف
باین صفت باشند هر واحد از آن هر دو داخل عموم العالمین و عموم الخلق باشند پس هر واحد از آن هر دو
از امت دویمی باشد و هذا مما لا یعقل و از آنجمله است بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم رحمة للعالمین
این وصف هم مشترک بین اثنین نتواند شد و از آنجمله است بودن نور آنحضرت صلی الله علیه وسلم
اول ما خلق الله و بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم اول النبیین خلقا اول من شرعت
الارض و اول من یفیق من الصعقة و اول من یوذن له فی السجود و اول من یرفع [illegible]
و اول من ینظر الله تعالی و اول شافع و اول مشفع و اول من یحرک حلق الجنة [illegible]
من یقرع باب الجنة و اول من یفتح له الجنة و اول من یجیز علی الصراط [illegible] این سیزده صفات
صالح اشتراک بین اثنین نتواند شد که اول افعل التفضیل [illegible] سوی صیغه عموم
در این صفات است پس سبق موصوف آن بر جمیع من عدا [illegible] است مما اضیف الیه الاول
قطعی و ضروری است و قد سبق ما نقلنا من التوضیح والتلویح [illegible] ان الاول لا یکون
متعددا و اگر دیگری مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرض کرده شود آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در عموم مضاف الیه داخل باشد پس سلب این صفات از آنحضرت
صلی الله علیه وسلم لازم آید پس مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفات مشارک
آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد فوجوده مستلزم لعدمه و از آن جمله است بودن
آنحضرت صلی الله علیه وسلم نامل وسیله که آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرموده اند
فانها منزلة لا ینبغی الا لعبد من عباد الله وارجو ان اکون انا هو و نیز چون صحابه

پرسیدند ما الوسیلة فرمود ندا علی درجة فی الجنة لا ینالها الا رجل واحد پس نیل وسیلہ کہ نمی شود
مگر برائی یک بندہ ونخواہد یافت آن را مگر یک مرد یعنی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صالح
اشتراک بین اثنین نیست وازان جملہ است قیام آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم علی یمین اللہ
وعن یمین العرش مقاما لا یقومہ غیرہ یغبطہ فیہ الاولون والآخرون کما سیاتی عنقریب
انشاء اللہ العزیز ولہذا حضرت شیخ عبد الحق محدث دہلوی قدس سرہ در تکمیل الایمان
در اثنای ذکر حدیث شفاعت کبری میفرماید خبر او را ایستادن در اینمقام ممکن نباشد
واز انجملہ است بودن سایر انبیا علیہم السلام در روز قیامت زیر لوای آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم کما قال صلی اللہ علیہ وسلم وبیدی لواء الحمد ما من نبی آدم فمن سواہ
الا تحت لوائی معلوم نیست کہ آن شخص مفروض المساوات طایفہ نجدیہ در اعتقاد
این طایفہ در صورت امکان او بعد فرض وجودش در عرصہ قیامت خواہد بود یا نہ وعلی
الاول آیا او تحت لوای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خواہد بود یا خود صاحب لوا خواہد بود
استکشاف اعتقاد این طائفہ در این باب توان کرد وازان جملہ است شفاعت
کبری کہ احادیث آن عنقریب می آید خلاصہ آن این است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم در روز قیامت ملجا و ملاذ سایر اولین وآخرین اند وشاہ ولی اللہ دہلوی شیخ
مشایخ این نجدی در قصیدہ بائیہ بآن اعتراف دارد حیث یقول ملاذ عباد اللہ
ملجا خوفہم اذا جاء یوم فیہ شیب الذوایب چہ عباد اللہ کہ جمع مضاف است از صیغ عموم
است وظاہر است کہ این صفت ہم مشترک بین اثنین نتواند شد والا ہر واحد ازان
اثنین ملاذ وملجا جمیع من عداہ من الاولین والآخرین ومن عباد اللہ نباشد پس بتقدیر
بودن ہر واحد از اثنین ملجا وملاذ جمیع من عداہ ہر واحد ازان اثنین ملجا وملاذ جمیع
من عداہ نباشد فہو تقدیر محال مگر شاید این نجدی باتباع شیخ نجدی با احادیث شفاعت
ایمان نہ آرد وقول شیخ مشایخ خود را از قبیل اکاذیب شعریہ شمارد واز انجملہ است

بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکرم الاولین والآخرین علی اللہ چہ بر تقدیر بودن دیگری اکرم
الاولین والآخرین علی اللہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکرم الاولین والآخرین علی اللہ نتواند بود
پس مشارکت دیگری با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دراین صفت ہم ممکن نیست و وجود مشارک
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دراین صفت مستلزم عدم آنست فہو محال بالذات واز انجملہ است بودن آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم سید الناس یوم القیمہ بر تقدیر بودن دیگری سید الناس یوم القیمہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم سید الناس یوم القیمہ نتواند بود پس مشارکت دیگری با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
درین صفت ہم ممکن نیست و وجود مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دراین صفت مستلزم
عدم آنست فہو محال بالذات واز انجملہ است بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
امام النبیین وصاحب شفاعتہم یوم القیمہ بر تقدیر بودن دیگری امام النبیین
وصاحب شفاعتہم یوم القیمہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در عموم النبیین کہ جمع محلی باللام
است داخل باشند وامام النبیین وصاحب شفاعتہم نباشند وجود مشارک
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دراین صفت ہم مستلزم عدم آنست فہو محال بالذات
واز انجملہ است بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متمم مکارم الاخلاق ومکمل محاسن
الافعال بر تقدیر بودن دیگری متمم مکارم الاخلاق ومکمل محاسن الافعال آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم متمم مکارم الاخلاق ومکمل محاسن الافعال نتواند بود کہ تتمیم تام
وتکمیل کامل وتحصیل حاصل محال بالذات وغیر معقول است بالجملہ صفات مذکورہ
ودیگر انچہ بماند ہمچو صفت خاتم النبیین صالح اشتراک بین اثنین نیست تخییل بودن
مساوی مفروض مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در سایر کمالات واختصاص او
بکمال ہموازن ومعادل وصف خاتم النبیین کہ مختص بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است
ناشی از جہل ونادانی والحاد وبی ایمانی است این قایل اگر از اتصاف آن حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم بصفات مذکورہ انکار دارد در لجۃ اسلام از رقبہ خود برآرد واگر

باین اعتراف می نماید باید که از کیش نجدیت و اتباع شیخ نجدی برآید و اگر با وجود این
اعتراف تجویز مشارکت در این اوصاف در افتد از اهلیت مخاطبت برافتد که
بهیچ تجویز بی فقد فهم و تمیز نتواند شد هر یکی ازین صفات کمال بهیچ وصف خاتم النبیین آنچنان
فضل کلیست که محتمل اشتراک بین اثنین نیست و بهیچ فضیلت از فضایلی که در دیگری
سوای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باختصاص یا بلا اختصاص یافته شد ندیا یافته شوند
یا یافته توانند شد نسبت بهر یکی ازین صفات کمال فضایل جزئیه اند معادل هیچکدام
ازین صفات نتوانند شد و وجود مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در یکی هم ازین
صفات مستلزم عدم آن هست و مشارک مذکور مصداق اجتماع النقیضین هست
فهو محال بالذات اقول حالا نظر تفصیلی در هذیانات این قایل باید کرد قول او اکنون
بر سبیل تنزل و تسلیم می گویم که در شخص مفروض المساوات وصف خاتمیت متمنع بالذات
هست ترقی در سخافت و خرافت هست چه بعد تسلیم امتناع ذاتی وصف خاتمیت در
شخص مفروض المساوات آن شخص را مفروض المساوات گفتن از آثار جنون هست
که بر تقدیر نبودن آن شخص خاتم النبیین مساوی بودن او معنی ندارد پس این تسلیم
خرق مساوات هست و اگر بنای مساوات او بر ابدای احتمال اختصاص کمالے
معادل وصف خاتم النبیین با شخص هست مآل این قول همان می شود که بعد ازین گفته
هست بر این تقدیر این قول لغو و هذر هست و قول اولیکن عالم ربانی تصریح نکرده که مساوی
در جمیع کمالات ممکن و مقدور هست بدان ماند که اهلی تمام مثنوی یوسف و زلیخا
خوانده می پرسید که زلیخا زن بود یا مرد آیا دعوی شیخ نجدی که این قایل لقب عالم
ربانی یا دلطف فرموده هست این بوده که شخصی که مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم فی امر من الامور و فی وجه من الوجوه باشد ممکن و مقدور هست اگر همین دعوی
او هست ظاهر هست که هزاران هزار اشیا که مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

درشیئیت و وجود و در انسانیت و در ایمان اند و نیز مشارکان آنحضرت صلی
اللہ علیہ وسلم در نبوت و رسالت موجود بوده اند در امکان و وجود بهیچ اشیا و اشخاص
چه کلام است و شیخ نجدی تصریح نموده بدینکه برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
عبارت است از فرد انسانی که مشارک آنجناب باشد در ماهیت و اوصاف کمال
و بر امکان آن دلیل می آرد چنانکه بالا گذشت و آن دلیل در جمیع اوصاف کمال
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم جاری است و این قایل برای اتمام آن دلیل بسیار دست و
پا زده حرکات مذبوحی کرده است در اینجا این مدهوش کم کرده هوش ناحق کوش دعوی
و دلیل را فراموش ساخته خود را در مخمصه دیگر انداخته است معلوم شد که این پلید واهی
با این بلادت نامتناهی بغایت ناشی و ساهی است بلادت و نسیان خود را بر طاق
نسیان گذاشته تهمت افترا و بهتان بر دیگران برداشته این فرتوت بهموت خود
بهتان نموده در خرافت افزوده لب بهیچ خرافات کشوده و قول او بالفرض اگر تقدیر
کلامش همین باشد پس از جمیع کمالات کما لیکه تساوی در آن ممکن نباشد و بالتقاضی
آن را نتوان گفت مستثنی باستثنای عقلی خواهد بود طرفه هذیانی است چه دلیل
آورده شیخ نجدی که بالا مذکور شده است و این خاکپای نجدیان برای اتمام آن
بسیار خاک بر سر خود ریخته است در جمیع کمالات جاری است چه حاصل آن دلیل
این است که مشارکت در ماهیت ممتنع نیست و اتصاف با وصاف مذکوره نیز
بالنظر الی نفس الماهیة ممتنع نیست و الا اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم هم
بآن اوصاف ممتنع می بود و این کلام در همه اوصاف جاری است اگر کدامین کمال
بکدامین وجه مستثنی شد این دلیل بهمان کمال منقوض است بر تقدیر مستثنی بودن کمالی
از کمالات از کلیه عدم امتناع اتصاف بان بالنظر الی نفس الماهیة دعوی
شیخ نجدی و دلیل از هیچ برکنده است و سعی این قایل در اتمام دلیل رایگان است

ومعهذا از دو حال خالی نیست یا مستثنے شدن باستثنای عقلی مخصوص بوصف خاتم
النبیین است یا دیگر کمالات مختصہ بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ در وجہ ہشتم مذکور شدہ
اند نیز ازان کلیہ مستثنے اند اول باطل است چہ مبرہن شدہ است کہ آن کمالات
ہم محتمل اشتراک بین اثنین نتوانند بود و مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در آن
کمالات بمصداق اجتماع النقیضین وجودش مستلزم عدم اوست پس استثنائے
آن کمالات ہم ازان کلیہ ضروریست وعلی الثانی متحقق شد کہ مساوی آن حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در ہمہ آن کمالات مختصہ ممتنع بالذات است وہو المطلوب پس
نجدیت ہستاصل و دلیل شیخ نجدی باطل ومختل است ازینجا انکشاف یافت
کہ توجیہ قول شیخ نجدی بہ تجویز اینکہ در مساوی مفروض کمالی مختص موازن وصف
خاتم النبیین یافتہ شود توجیہ القول بما لا یرضی بہ قایلہ است وقول او بمستثنے
بودن وصف خاتم النبیین ازان کلیہ بنائے نجدیت برمی کند و دلیل او را از
پای افگند وکفی اللہ المومنین القتال وقول او چنانکہ کمالات جزئیہ متشخصہ بذات
ہر دو متساوی مستثنے اند زیرا کہ مراد کلیات آنہاست کہ در ہر دو متساوی مشترک
اند بہ شیخ نجدی و دلیل او مضرت تمام میرساند چہ مبنائے دلیل او این است کہ چون
اتصاف نفس ماہیت بوصفی در فردی ممکن باشد اتصاف نفس ماہیت بہمان
وصف در افراد دیگر بالنظر الی نفس الذات ممتنع نتواند بود اگر این کلیہ صادق است
اتصاف نفس ماہیت بکمالات جزئیہ متشخصہ بذات ہر دو متساوی بالنظر الی
نفس الذات ممتنع نتواند بود پس کمالات جزئیہ متشخصہ بذات ہر دو متساوی
ازان کلیہ مستثنے نتوانند بود و اگر آن کلیہ کاذب است دلیل شیخ نجدی ساقط
است در مقدمات کلیہ عقلیہ از تخصیصات بہ بیان مراد کاری برنمی آمد در حقیقت
کلیہ صادق این است کہ ہر وصفی کہ صالح اشتراک بین اثنین در نفس الامر باشد

اتصاف نفس ماہیت بآن وصف در فردی مستلزم امکان اتصاف ماہیت بآن
وصف در فرد دیگر ہم ہست وچون کمالات جزئیہ متشخصہ بخصوصیات موصوفات
صالح اشتراک بین اثنین نیست آن کمالات داخل این کلیہ نیست وہمچنان
وصف خاتم النبیین و دیگر اوصاف مختصہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ در وجہ
ہشتم مذکور شدہ اند صالح اشتراک در نفس الامر بین اثنین نیست کما سبق
مرارا پس مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دران کمالات ممتنع بالذات است
چنانکہ مشارک شخص خاص در اوصاف جزئیہ متشخصہ بآن شخص ممتنع بالذات است
وقول او وچنانچہ ذات مبارک ومقدس صلی اللہ علیہ وعلی آلہ وسلم از جمیع نبیین علیہم
السلام در لفظ خاتم النبیین زیرا کہ لام برائی استغراق است دلالت دارد
برانکہ ہیچ فرد تا حال معنی خاتم النبیین نفہمیدہ است خاتم النبیین عبارت است
از واحد اخیر جماعت انبیا علیہم السلام پس کسیکہ از ہمہ جماعت مستثنی باشد واحد
اخیر الجماعت تواند بود داخل بودن واحد اخیر در آنجماعت ضروری است وجماعتی
کہ ماورای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم واحد اخیر
الجماعت نیستند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم واحد اخیر جماعت جمیع انبیا اند مثلا
واحد صدم خاتم مجموع صد است واگر واحد صدم از مجموع صد مستثنی کردہ شود
باقیماند نود ونہ واحد صدم واحد اخیر نود ونہ نیست بلکہ آن واحد اخیر مجموع صد
خاتم مجموع صد است پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم ہمہ انبیا علیہم السلام اند
باین معنی کہ مجموع احاد انبیا باین واحد احد یعنی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تمام شد
کما قال صلی اللہ علیہ وسلم وختم بی النبیون واگر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ازان مجموع
مستثنی نباشند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم واحد اخیر و خاتم الجماعت کہ بعد استثنای
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باقیماند نخواہند خاتم الجماعت باقیماندہ آن نبی است کہ قبل

آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلا واسطہ است لیکن آن نبی خاتم النبیین نتواند بود زیرا کہ آن
نبی آخر ہمہ انبیا نیست پس مستثنی بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از عموم النبیین
در خاتم النبیین معنی ندارد شاید این قایل توہم کردہ کہ اگر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
داخل عموم النبیین باشند وازان مستثنی نباشند لازم آید کہ خاتم ذات خود باشند
منشاء این توہم فاسد غایت غباوت است خاتم جماعت احاد متعددہ را می باشد
کہ آن جماعت بیک واحد اخیر تمام شود آن واحد اخیر خاتم الجماعت است بودن کسی
واحد خاتم یک واحد معنی ندارد مثلاً اگر کسی گوید کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم
حضرت موسی علیہ السلام انداین قول او بمعنی است بودن کدامین واحد واحد اخیر کدامین
واحد معنی ندارد واحد اخیر جماعت احاد را می باشد واحد بماہو واحد را خاتمی
و واحد اخیر نمی تواند بود پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم داخل ہمہ انبیا اند و واحد
اخیر جماعت ہمہ احاد نبیین ہستند داخل بودن آخر انبیا در ہمہ انبیا و تاخر آخر انبیا
عن جمیع من عداہ من الانبیا در معنی خاتم النبیین ماخوذ است کسیکہ نبی نیست آخر الانبیا
نتواند بود و آن نبی کہ متاخر از سائر انبیا نیست آخر الانبیا نیست وانچہ این
قایل گفتہ است کہ لام در النبیین برای استغراق است درست است فی الواقع
لام در النبیین برای استغراق است ومعنی خاتم النبیین آخر ہمہ انبیا است وداخل
بودن آخر ہمہ انبیا در ہمہ انبیا ضروریست کسیکہ نبی نیست آخر ہمہ انبیا نتواند بود
عجب این است کہ پیش ازین کہ این قایل تجویز تعدد خاتم النبیین کردہ می گفت
کہ جایز است کہ دو نبی در یک زمان باشند وہر دو خاتم النبیین باشند بودن لام
النبیین برای استغراق از یادش رفتہ بود حین آن تجویز نتوانست دانست کہ
لام النبیین برای استغراق است ومعنی خاتم النبیین آخر ہمہ انبیا است و
ہیچیکے ازان دو نبی کہ در یک زمان باشند آخر ہمہ انبیا نتواند بود چنانچہ سابق

مفصلا گذشت سبحان اللہ این قایل با این غباوت کہ معنی الفاظ درست نمی تواند
فہمید در دقایق علمیہ دست اندازی کردن میخواہد و قول او میگویم کہ ممکن است کہ در آن
مساوی دیگر یک کمال مختص بذات او قایم مقام وصف ختم یافتہ شود وسوسہ
شیطانی است کہ بطلان آن آنقدر بوجوہ شتی مبرہن گشتہ این پلید عنید معنی
خاتم النبیین ندانستہ و قدر این وصف کہ از اعلی کمالات و فضایل کلیہ است
نشناختہ ہر چہ از وسوسہ شیطانی در خاطرش خطور میکند ہرزہ می سراید خاتم
النبیین وصفی است کہ بعثت موصوف آن الی الخلق کافۃً و تابید شریعت و بکمال و
تمام رسیدن منصب نبوت و رسالت بوجود فایض الجود او و شیوع فیض
ہدایت او در ہفت اقلیم در اقطار و امصار علی مر الدہور و الاعصار در ثقلین الی یوم
القیام و استحقاق او باجور و مثوبات ایمان و اسلام و اعمال صالحہ مومنین انام علی
الخلود و الدوام و بودن ملت او ناسخ ملل و ظہور دین او بر ادیان و اکمال او سبحانہ
دین او را و اتمام او نعمت را بر او و برامت او بر آن وصف مترتب است اگر این ہمہ
امور بر وصفی کہ این قابل اختصاص آن بمساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
بمعاولت وصف خاتم النبیین تجویز کردہ است مترتب اند آن وصف وصف
خاتم النبیین است گو این قایل باقتضای حماقت یا جہل مرکب یا بد دینی و تعنت
بر آن اطلاق این اسم نکند و اگر این ہمہ امور بر آن مترتب نیست تخییل بودن
آن وصف معادل وصف خاتم النبیین یا باقتضای غایت سفاہت و بخردی
است یا از مکابرۃ و بدکیشی یا از آثار مالیخولیا قیاس معاولت آن وصف با وصف
خاتم النبیین بر تیر اندازی زید و بندقہ اندازی عمر از غایت حماقت ناشی است
چہ امور یکہ بر تیر اندازی مترتب اند و امور یکہ بر بندقہ اندازی مترتب اند باہم
متقارب اند اگر تیر اندازی را معاول بندقہ اندازی شمارند بعید نیست بخلاف

وصف خاتم النبیین و وصف دیگر که فرض کرده شود و همچنان قیاس او حضرت موصوف
وصف خاتم النبیین را صلی الله علیه وسلم و مساوی مفروض موصوف وصف فرض کرده
خود را بر عراب و براذین که منافع آن هر دو بهیمه باهم متقارب اند بخلاف ما نحن فیه
اما لتقبیح و تهجین ایراد این هجان بهجین بنظر معاولت خاتم المرسلین سید العالمین
علیه افضل صلوات المصلین و ازکی تسلیمات المسلمین المسلمین بامساوی فرض کرده
خود بسوء ظن و تخمین یا معاولت عراب با براذین که ذکر این بمیان در همچو مقام از این حیوان
لایعقل از باب استخفاف و تهوین است مستغنی از تبیین و تبیین است این خر ابتر
که ابلد من الحمار و اکفر من حمار است معاولت کدام دو حیوان لایعقل در تنظیر معاولت
حضرت عدیم المماثل افضل الاماثل من الآخرین والاوایل علیه افضل الصلوات
الفواضل با یک لاشی محض بفرض کردن آن مساوی و معادل با وصف بودن
این تنظیر قیاس مع الفارق بچه پیباکی می آرد و بر فتن دین و ایمان همچو بیباکی باکی ندارد
اینهمه وبال بخبثیت است و سوال مصدر بقول او اگر گفته شود که بر این توجیه بر یک احتمال
تساوی ثابت شد الخ محض هیچ و پوچ است چه بدلایل ساطعه و براهین قاطعه مبرهن گشته
که بر هیچیک احتمال تساوی محتمل و ممکن نیست بر جمیع احتمالات تساوی باطل و محال است خود
آن احتمال که این قایل ابدای آن نموده است خیال محال است عجیب تر این است که
آن احتمال فرضی محض است این قایل امکان آن احتمال هم ثابت نکرده و بعد ذا
باقتضای تلبیس از جانب معترض اعتراف بثبوت تساوی بر آن احتمال در سوال
می نماید بر تقدیر امکان آن احتمال محال امکان تساوی است نه ثبوت آن و جواب
مصدر بقوله جوابش داده خواهد شد الی آخره از سوال نحیف تر است چه مقتدای
این قایل که این قایل لقب عالم ربانی با و بخشیده است خود تصریح نموده است
باینکه مراد از برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرد انسانی است که مشارک آنحضرت

صلی اللہ علیہ وسلم در ماہیت و در اوصاف کمال است و بر آن بزعم باطل خود دلیل
آوردہ است پس ابدائی احتمال اینکہ در فردی از افراد انسان کہ مشارکت او با آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در وصف خاتم النبیین ممتنع بالذات باشد کمالی دیگر معادل وصف
خاتم النبیین یافتہ شود بکار آن نابکار نمی آید وانچہ بکار آمد اوست اثبات امکان
مشارکت مساوی مفروض با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وصف خاتم النبیین و دیگر
اوصاف کمال مختصہ بذات مقدسہ آن افضل ممکنات است صلی اللہ علیہ وسلم
ونیز در صورتیکہ مقتدائی این قایل مدعی امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
در ماہیت و در اوصاف کمال است ابدائی احتمال وجود وصفی کہ معادل وصف
خاتم النبیین تواند شد در مساوی مفروض او باد سودی نمی دہد چہ ابدائی احتمالی
مدعی را کفایت نمی کند مدعی را برائی اثبات دعویش می باید کہ اولا این معنی ثابت نماید
کہ فلان وصف معادل وموازن وصف خاتم النبیین است بعد ازان امکان
وجود آن وصف در مساوی مفروض خود باثبات رساند وبعد آن امتناع اتصاف
آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن وصف بمقابلہ امتناع اتصاف مساوی مفروض
او بوصف خاتم النبیین مبرہن کند انگاہ از عہدۂ اثبات دعوی خود تواند
برآمد صرف این بیہودہ سرائی کہ جایز است کہ در شخص مفروض المساوات کمالی
مختص بذات او قایم مقام وصف خاتم النبیین یافتہ نشود برائی مدعی کافی
نیست ازینجا معلوم شد کہ بی ادب بی بصر را بر داب وآداب مناظرہ ہم نظر
نیست واین مخالف بخبرت را از قوانین علم خلاف ہم خبر نیست قال الخابل
الخامل باز می گویم کہ کلام عالم ربانی علیہ الرحمۃ چاہی تو کر درون نبی اور جن اور فرشتہ
جبرئیل اور محمد کے برابر پیدا کر ڈالے محتمل است کہ مراد تساوی و برابری
در شرف وعزت باشد کو وجوہ واسباب آن در متساویین مختلف باشند

[illegible] خابل جن و تباہ کنندہ و شیطان خامل کہ صاحب گمنام و بی قدر [illegible] منتہی الارب

چنانکه زید که مهتمم ملک است وعمر که مهتمم عسکر است ونزد بادشاه هر دو شرف وعزت برابر
میدارند پس می توان گفت که هر دو نزد بادشاه برابر ومتساوی اند یا آنکه سبب هر دو
وصف در هر دو موصوف مختلف است پس ابطال اشتراک در اسباب ووجوه
شرف وعزت چنانکه معترض از نافهمی خود می نماید باد پیمائی است اقول ظاهر انمشار
این هذیان فرط جنون وجوش سودا است این سودازده خود کلام خود را نمی فهمد چه حاصل
این قول همین است که جایز است که در دیگری وصفی یافته شود که آن وجه وسبب
مساوات آن دیگر در شرف وعزت با آن حضرت صلی الله علیه وسلم باشد چنانکه
در آنحضرت صلی الله علیه وسلم وصف خاتم النبیین مثلا وجه سبب شرف وعزت
است وهمین حاصل کلام اول اوست که بطلان آن انفا بوجوه عدیده مبرهن
گشته وچون آنحضرت صلی الله علیه وسلم اکرم الاولین والآخرین علی الله اند اگر
مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در شرف وعزت عند الله وسبحانه ممکن
باشد ووجودش فرض کرده شود یا آن مساوی اکرم الاولین والآخرین علی الله باشد
یا اکرم الاولین والآخرین علی الله نباشد علی الثانی او در شرف وعزت عند الله
سبحانه برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد پس وجود آن مستلزم عدم آن
باشد هو محال بالذات وعلی الاول آنحضرت صلی الله علیه وسلم داخل عموم مفضل
علیهم باشند واکرم الاولین والآخرین نباشند العیاذ بالله پس مساوی آن
مساوی نباشند پس آن مساوی مساوی نباشد پس وجود مساوی در شرف
وعزت عند الله سبحانه مستلزم عدم اوست فهو محال بالذات مگر این قایل
شاید از جوش سودای خود وبرای ترویج روح مقتدای خود بر انکار از بودن
آنحضرت صلی الله علیه وسلم اکرم الاولین والآخرین علی الله اقدام وجسارت
والتزام هلاک وخسارت نماید واین صفت بمساوی مفروض خود ثابت کند

برین تقدیر مساوی مساوی نتواند شد وعلاوه برین این است که آن وجوه
واسباب شرف وعزت که در متساویین مختلف اند اوصاف کمال اند یا نه علی
الثانی آن اسباب و وجوه اسباب و وجوه شرف وعزت نتوانند بود وعلی
الاول حسب تصریح مقتدایش برای اثبات دعوی اثبات امکان مشارکت
مساوی مفروض او با آن حضرت صلی الله علیه وسلم در آن وجوه واسباب کمالی اوصاف
کمال اند ضروری است وابطال امکان اشتراک آن بین اثنین برای ارغام انف او وارغام
انوف پیروانش بس است قال اللاعی الطاعی و نیز میتوان گفت که حضرت
خاتم النبیین حبیب رب العالمین صلی الله علیه وعلی آله وسلم چون مساوی جناب
شان مستحیل نباشد مفضول نخواهند بود بلکه افضل واکمل از سایر انبیا علیهم
السلام اند علیه الفقد الاجماع همچنین بعض رسل از بعض دیگر افضل اند تلک الرسل
فضلنا بعضهم علی بعض الایة وهمچنین اولو العزم افضل از غیر خود اند بالاجماع ایضا
واتفاق نعت وعرف برین است که مفضل نسبت بمفضل علیه مرتبه مساوات را
جایز شده بمرتبه زیادت فایزی باشد و در این هم شک نیست که با وجود
تفاضل فیما بین انبیا ورسل علیهم السلام اختصاص بعضی بخصایص وبعضی دیگر
بخواص دیگر متحقق است چنانچه در آدم علیه السلام سجده ملایک و وجود بی توالد
وابوالبشریت مثلا و در حضرت ادریس علیه السلام اجتماع نبوت وحکمت وسلطنت
ودخول جنت در حیات دنیا و در نوح علیه السلام تحمل ایذائی است تا نهصد و پنجاه
سال در تبلیغ احکام الهی وغرق تمام روی زمین در انتقام آنجناب وابقائی
نسل آدم بتوسط ایشان علیهما السلام وقصه نار و ذبح فرزند جگر گوشه خود در
حضرت ابراهیم علیه السلام وعلی هذا القیاس پس اگر خصوص اسباب فضیلت
در مساوات شرط باشد نفی فضلیت از افضل لازم خواهد بود لعدم الاشتراک

لوجود الخصایص الموجبة للفضیلة لهذا احضرت مالک معطی فضایل جلیشانه بعد ذکر تفضیل
بذکر وجوه مختلف در رسل متفاضل علیهم السلام در کریمه تلک الرسل تخصیص فرمود
بتنبیها علی ذلک والا لازم باطل لثبوت التفاضل بینهم بالنص فالملزوم مثله پس
ثابت شد که نفی امکان مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت مبنی
بر ذهول از قاعده تفضیل است و منسبی از تفضیل و پیشتر و جمله کمالات کثرت
ثواب و قرب حضرت رب الارباب است که منجمله ثواب است پس معتبر در تفاضل
و تساوی همین معنی است پس بنظر قوت و وسعت قدرت کامله ممکن و مقدور الهی است
که هر مفضول را که در کمالات دیگر مفضول است یعنی در ما سوای کثرت ثواب مفضول
است او را مساوی بلکه افضل از افضل او گرداند در این مطلب بزرگ و مقصد
سترگ مومنین ممکن التساوی اند در این معنی و مقدوریت قدرت کامله گو واقع نشود زیرا که کلام
در وقوع نیست بلکه در امکان و تعلق قدرت کامله است چنانکه حدیث صحیح
بخاری دال است بر این معنی اقول حاصل تطویل لاطایل که این قایل جاهل دست
از دین و ایمان کشیده تلبیسات عجیبه برای اضلال جمله عوام در ضمن آن پوشیده
است این است که وجود مساوی بلکه اعلی از آنحضرت صلی الله علیه وسلم در کثرت ثواب
و قرب حضرت رب الارباب ممکن است بلکه جمله مومنین در این فضل مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم بلکه اعلی از آنجناب درین باب توانند شد گو اشتراک دیگری
در خصوص خاتمیت انبیا ممکن نباشد زیرا که کثرت ثواب و مزیت قرب منوط
بفضل الهی است برای نیل آن قابلیت شرط نیست در این معنی جمله مومنان
ممکن التساوی نظر بقدرت الهی اند گو تساوی واقع نشود کلام در وقوع نیست
کلام در امکان و مقدوریت است هذا خلاصه کلامه و منشا همچو وساوس شیطانی
غایت الحاد و بی ایمانی و نهایت جهل و نادانی است بچند وجه وجه اول اینکه ازین

کلام ضلالت التیام کار شیخ نجدی برنمی آید برای اثبات دعوی او و اتمام دلیل
او اثبات امکان مشارکت دیگر افراد انسانی با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وصف
خاتم النبیین و دیگر اوصاف کمالیۂ مختصہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ضروری است ازین
گفتگوی خارج از مبحث کارش برنمی آید و گره از کار فرو بستہ اش نمی کشاید ایمان این
سودا زده محبت شیخ نجدی صفت برباد رفت و کارش برنیامد ع آن هم نشد میسر و
سودائی خام شد + نهایت کار این است که این نجدی از غایت رشد و اتباع شیخ
نجدی برای استخفاف شان والا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلکه سایر انبیا علیهم السلام
بجواز مساوات جمله مومنین کو فساق باغلط فسوق و فجار باشد فخور باشند با آنحضرت
و با آنحضرت علیه و علیهم الصلوات والتسلیمات در مراتب قرب و درجات ثواب
بلکه اعلی بودن آنان از آنحضرت و ازان حضرات علیه و علیهم السلام دراین باب
قایل شده راه دیگر می پیماید و در پرده در آهنگ استخفاف موافق و هم آهنگ
شیخ نجدی بوده بنوای مخالف نوای او بیهوده میسراید و بساز او در طنبور سخافت
نغمه دیگر می افزاید و در تشیید بیهوده سرای بزبان ناپاک خود بعض القاب مستطاب
آنجناب می آلاید تا پرده از روی آهنگ زشت او نکشاید تا باین تلبیس بجمله
وعوام بنماید که انچه می گوید بیان عقیده اسلام است نه بقصد استخفاف ارجح
الثقلین علیه الصلوة والسلام وجه دویم اینکه عقیده مومنین است که او
سبحانه غرقه بفضل عظیم و رحمت تامه خود آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم از جمله ممکنات
برگزید و باقصی درجات قرب در نفی در دنیا و عقبی و اعلی مراتب اجور و مثوبات
در نشاء اخری که ممکن را فوز بآن درجات و نیل آن مثوبات ممکن بوده است
آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم اختصاص بخشید و باقتضای غایت محبت و عنایت
و اعظم مراتب فضل و مرحمت آنچنان لغوت کمال و صفات عز و جلال و شرف و جمال

بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کرامت فرمود کہ آن نعوت وصفات محتمل اشتراک بین اثنین
نتوانند بود مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در آن نعوت وصفات غیر محتملہ
اشتراک بین اثنین مصداق اجتماع النقیضین است پیچک مرتبہ عز وشرف وپیچک
درجہ ثواب وقرب وزلف کہ ممکن را نیل آن ممکن باشد آنچنان نیست کہ آنحضرت صلی
اللہ علیہ وسلم نامل آن یا نایل اعلی ازان نباشند وبعد تسلیم بودن آنحضرت صلی
اللہ علیہ وسلم نایل اقصی مراتب ثواب وقرب وزلفی ومتصف بآن نعوت وصفات
علیا قول بامکان فوز دیگری بآن مراتب قصوی واتصاف دیگری بآن صفات
کبری قول بامکان ممتنعات ذاتی است وبرتقدیر نیل دیگری بآنمراتب واتصاف
دیگری بآن صفات نفی آن نعوت وصفات ازذات آن سرور ممکنات علیہ افضل
الصلوات ضروری است پس تجویز امکان مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در نیل آن
درجات واتصاف بآن صفات بی تجویز سلب آنہمہ ازذات آن افضل ممکنات علیہ
افضل التحیات امکان ندارد وبا تجویز سلب آن درجات وصفات آزان حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم نیز تجویز امکان مساوی ومشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
ممکن نیست کہ بران تقدیر مشارکت ومساوات معنی ندارد وہرگاہ کہ مشارکت
ومساوی ممکن نشد اعلی اولی بالامتناع است چہ این قابل خود می گوید کہ مفضل
مرتبہ مساوات را جایز شدہ بمرتبہ زیادت فایز می باشد پس چون جایز شدن مرتبہ
مساوات جایز نباشد فایز شدن بمرتبہ زیادت بطریق اولی جایز نتواند بود اما
بیان اینکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باقصی درجات قرب وزلفی فایز واعلی اجور
ومثوبات را جایز اند بندی ازان این است کہ او سبحانہ میفرماید دنا فتدلی
فکان قاب قوسین او ادنی قال ابن عباس رضی اللہ عنہ ہو محمد دنا فتدلی من ربہ
وعنہ رضی اللہ عنہ ہو الرب دنا من محمد فتدلی الیہ ای نزل الیہ صلی اللہ علیہ وسلم

عن الحسن البصری رضہ دنا ای الرب من عبدہ محمد صلی اللہ علیہ وسلم فتدلی فقرب منہ
ماراہ ماشاء ان یریہ من قدرتہ وعظمتہ قال ابن عباس رضی اللہ عنہ ہو ای قولہ دنا فتدلی
مقدم وموخر ای فیہ تقدم وتاخر تدلی الرفرف لمحمد صلی اللہ علیہ وسلم لیلۃ المعراج فجلس
علیہ ثم رفع فدنا من ربہ قال صلی اللہ علیہ وسلم فارقنی جبرئیل وانقطعت عن الاصوات
وسمعت کلام ربی وعن انس فی الصحیح عرج بی جبرئیل الی سدرۃ المنتہی ودنا الجبار
العزۃ فتدلی ای الجبار فکان منہ ای من سید الابرار قاب قوسین او ادنی فاوحی الیہ
ماشاء واوحی الیہ خمسین صلوٰۃ ثم خفف حتی قال یا محمد ہی خمس وہی خمسون
القول لدی وعن ابن کعب محمد دنا من ربہ فکان قاب قوسین وقال جعفر ابن
عنہما ادناہ ربہ منہ حتی کان منہ کقاب قوسین وعن ابن عباس رضی اللہ عنہ
علیہ وسلم فی قولہ دنا فتدلی قال فارقنی جبرئیل فانقطعت الاصوات عنی
ربی وہو یقول لیہ ار وعک یا محمد ادن ادن وعن ابن عباس رضی اللہ عنہ
ای محمد صلی اللہ علیہ وسلم راہ ای اللہ سبحانہ بعینہ وبہ قال انس وعکرمۃ
وروی عطاء عنہ بقلبہ وعن ابی العالیۃ عن ابن عباس رضی اللہ عنہ راہ بفؤادہ
مرتین وذکر ابن اسحاق ان ابن عمر رضہ ارسل الی ابن عباس رضہ یسالہ ہل محمد
ربہ فقال نعم والاشہر عن ابن عباس رضہ انہ رای ربہ بعینہ وروی ذلک من
طرق وروی الحاکم والنسائی والطبرانی ان ابن عباس قال ان اللہ اختص موسی
بالکلام وابراہیم بالخلۃ ومحمدا بالرویۃ وحجۃ قولہ ما کذب الفواد ما رای فالمعنی ما اعتقد قلبہ
محمد خلاف ما رای ببصرہ قال فی شرح الشفا الراجح کما قالہ النووی عند اکثر العلماء
انہ راہ یعنی براسہ لیلۃ الاسراء وروی عبد اللہ ابن الحارث قال اجتمع ابن
عباس وکعب فقال ابن عباس انا بنو ہاشم نقول ان محمدا رای ربہ مرتین فلکر کعب
حتی جاوزت الحجاب وقال ان اللہ قسم رویتہ وکلامہ بین محمد وموسی فکلم موسی مرتین

بقلبه وروى لقى ابن عباس كعبا فسأله عن شئ فكبر حتى جاوبته الجبال فقال ابن عباس انا بنو هاشم
نقول ان محمدا راى ربه فقال كعب ان الله قسم رويته وكلامه بين محمد وموسى فكلم موسى
مرتين وراه محمد مرتين وعن معاذ عن النبى صلى الله عليه وسلم قال رايت ربى وذكر كلمه
فقال يا محمد فيم يختصم الملاء الاعلى قلت انت اعلم يا رب مرتين قال فوضع كفه وفى
رواية يده بين كتفى فوجدت بردها بين ثديى وفى رواية قد وجدت بردانامله بين ثديى
فعلمت ما فى السماء والارض وفى الرواية الثانية فتجلى لى كل شئ وعرفت ما فى السماء
والارض ثم تلا هذه الاية وكذلك نرى ابراهيم ملكوت السموات والارض الحديث
وحكى عبد الرزاق ان الحسن اى البصرى كان يحلف بالله لقد راى محمد ربه وحكاه
ابو عمر عن عكرمة وحكى بعض المتكلمين هذا المذهب عن ابن مسعود وحكى ابن اسحاق صاحب
المغازى ان مروان سأل ابا هريرة هل راى محمد ربه قال نعم وحكى النقاش عن احمد ابن
حنبل انه قال انا اقول بحديث ابن عباس بعينه راه راه حتى انقطع نفسه اى لنفس احمد وحكى
عبد الله ابن احمد ابن حنبل عن ابيه انه قال رآه وعن عطاء فى قوله الم نشرح لك صدرك
قال شرح صدره للرويه وشرح صدر موسى للكلام وقال الشيخ ابو الحسن الاشعرى
وجماعة من اصحابه انه اى النبى صلى الله عليه وسلم راى الله ببصره وعينى راسه وقال اى الشيخ
الاشعرى كل آية اوتيها نبى من الانبياء عليهم السلام فقد اوتى مثلها نبينا صلى الله عليه وسلم
وخص من بينهم بتفضيل الرويه وفى حديث الاسراء انه صلى الله عليه وسلم راى موسى فى
السماء السابعة ثم علا به صلى الله عليه وسلم فوق ذلك بما لا يعلمه الا الله فقال لم اظن ان يرفع
على احد وفى الصحيحين فى حديث الاسراء من رواية مالك ابن صعصعة عنه صلى الله عليه
وسلم قال فلما جاوزته يعنى موسى بكى فنودى ما يبكيك قال رب هذا غلام بعثته بعدى
يدخل من امته الجنة اكثر مما يدخل من امتى وفى احاديث الشفاعة عن ابن عباس
رضى الله عنه صلى الله عليه وسلم يوضع للانبياء منابر يجلسون عليها ويبقى منبرى لا اجلس

عليه قايما بين يدى ربى منتصبا فيقول الله تبارك وتعالى ماتريدان اصنع بامتك فاقول
يارب عجل حسابهم فيدعى بهم فيحاسبون فمنهم من يدخل الجنة برحمته ومنهم من يدخل الجنة
بشفاعتى ولاازال اشفع حتى اعطى سكاكا برجال قدامرهم الى النار حتى ان خازن النار
ليقول يامحمد ماتركت لغضب ربك فى امتك من نقمة وعن انس ان رسول الله صلى الله
عليه وسلم قال انا اول من تنشق الارض عن جمجمته ولافخر وانا سيد الناس يوم القيمة ولا
فخر ومعى لواء الحمد يوم القيمة وانا اول من يفتح له الجنة ولافخر فاتى فاخذ بحلقة الجنة فيقال
من هذا فاقول محمد فيفتح لى فيستقبل الجبار تعالى فاخر له ساجدا وعن حذيفة فيأتون اى الاولين
والاخرون محمدا فيشفع فيضرب الصراط فيمرون اولهم كالبرق ثم كالريح واليطر وشد الرجال
وبينكم على الصراط يقول اللهم سلم سلم حتى يجتاز الناس وذكر اخرهم جوازا وفى رواية ابى هريرة
فاكون اول من يجيز وعن ابن مسعود رضى الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم
انى لقايم المقام المحمود قيل وماهو قال ذلك يوم ينزل الله تبارك وتعالى على كرسيه
فيغبط كما يغبط الرجل الجديد من تضابقه به وهو لسعته بين السماء والارض ويجاء بكم حفاة عراة
غرلا فيكون اول من يكسى ابراهيم يقول الله تعالى اكسوا خليلى فيؤتى بريطتين بيضاوين من رياط
الجنة ثم اكسى على اثره ثم اقوم عن يمين الله مقاما يغبطنى فيه الاولون والاخرون وعن ابى هريرة
رضى الله عنه عن النبى صلى الله عليه وسلم قال فاكسى حلة من حلل الجنة ثم اقوم عن يمين العرش
ليس احد من الخلايق يقوم ذلك المقام غيرى وعن ابن مسعود رضى الله عنه صلى الله عليه
وسلم انه اى المقام المحمود قيامه عن يمين العرش مقاما لايقومه غيره يغبطه فيه الاولون والاخرون
وعن عبد الله ابن عمرو ابن العاص انه سمع النبى صلى الله عليه وسلم يقول اذا سمعتم المؤذن
فقولوا مثل مايقول ثم صلوا على فانه من صلى على مرة صلى الله عليه عشرا ثم سلوا الله لى
الوسيلة فانها منزلة لاتنبغى الا لعبد من عباد الله وارجو ان اكون انا هو وعن ابى هريرة
عنه صلى الله عليه وسلم قال سلوا الله لى الوسيلة قالوا يارسول الله ما الوسيلة قال

اعلى درجة في الجنة لاينا لها الا رجل واحد ارجو ان اكون انا هو وقال صلى الله عليه وسلم انا
اكثر الناس تبعا يوم القيمة وانا اول من يقرع باب الجنة وقال صلى الله عليه وسلم انا سيد
ولد آدم يوم القيمة ولا فخر وبيدي لواء الحمد ولا فخر ما من بني آدم فمن سواه الا تحت لوائي
وانا اول من ينشق عنه الارض ولا فخر وانا اول شافع واول مشفع وقال صلى الله
عليه وسلم الا وانا حبيب الله ولا فخر وانا حامل لواء الحمد يوم القيمة تحته آدم فمن دونه ولا
فخر وانا اول شافع واول مشفع يوم القيمة ولا فخر وانا اول من يحرك حلق الجنة فيفتح الله
لي فيدخلني ومعي فقراء المؤمنين ولا فخر وانا اكرم الاولين والآخرين على الله ولا فخر وقال
صلى الله عليه وسلم اذا كان يوم القيمة كنت امام النبيين وخطيبهم وصاحب شفاعتهم
غير فخر وقال صلى الله عليه وسلم انا اول الناس خروجا اذا بعثوا وانا قائدهم اذا وفدوا
وانا خطيبهم اذا انصتوا وانا شفيعهم اذا حبسوا وانا مبشرهم اذا ابلسوا الكرامة والمفاتيح
بيدي ولواء الحمد يومئذ بيدي وقال صلى الله عليه وسلم اتي باب الجنة يوم القيمة فاستفتح
فيقول الخازن من انت فاقول محمد فيقول بك امرت لا افتح لاحد قبلك وقال
صلى الله عليه وسلم انا سيد الناس يوم القيمة وتدرون لم ذلك فيجمع الله الاولين
والآخرين وذكر حديث الشفاعة على ما ياتي ان شاء الله تعالى قال في الشفا هو سيدهم
في الدنيا ويوم القيمة لكن اشار عليه السلام لانفراده بالسود والشفاعة دون غيره
اذ لجأ الناس اليه في ذلك فلم يجد واسواه والسيد هو الذي يلجأ الناس اليه في
حوائجهم فكان حينئذ سيدا منفردا من بين البشر لم يزاحمه احد في ذلك ولا ادعاه وهذا
منه صلى الله عليه وسلم كما قال تعالى لمن الملك اليوم لله الواحد القهار والملك له
تعالى في الدنيا والآخرة لكن في الآخرة انقطعت دعوى المدعين لذلك في الدنيا
وكذلك لجأ الى محمد جميع الناس في الشفاعة فكان سيدهم في الآخرى دون دعوى
انتهى وقال في الشفا وشرحه لا خلاف في انه صلى الله عليه وسلم اكرم البشر

لما فی الترمذی والدارمی انا اکرم الاولین والاخرین ولا فخر کذا ذکرہ الدیحی وکانہ ذہب وہم
الی ان اللام فی الاولین والاخرین للجنس والمراد بہم البشر والاظہر ان اللام للاستغراق
وانہ اکرم الخلایق بالاتفاق ولا عبرۃ بخلاف المعتزلۃ وارباب الشقاق وسید ولد
آدم بحدیث الترمذی انا سید ولد آدم یوم القیمۃ وبیدی لواء الحمد ولا فخر وما من نبی
یومئذ آدم فمن دونہ الا تحت لوائی وانا اول من ینشق عنہ الارض ولا فخر وافضل الناس
منزلۃ عند اللہ ای مرتبۃ ومکانۃ واعلاہم درجۃ وارفعہم قربۃ واقربہم زلفی ای تقربا واکثرہم
حبا لکونہ حبیب رب العالمین انتہی واما اینکہ مساوی مشارک آنجناب خلایق باصح
در درجہ قرب وثواب ممتنع بالذات ہست فاولا ازینوجہ کہ اگر مساوی ومشارک مذکور
ممکن باشد بعد فرض وجودش یا اول من ینفلق الارض عن جمجمتہ باشد یا نہ اگر نباشد
مساوی نباشد پس مساوی باشد ونباشد فہو مصداق اجتماع النقیضین واگر
باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اول من ینفلق الارض عن جمجمتہ نباشند پس بالزوم خلاف
مفروض مسلم آنحضرت مساوی او نباشند پس او مساوی باشد ومساوی نباشد
فہو مصداق اجتماع النقیضین ووجودش بر ہر تقدیر مستلزم عدم اوست فہو محال
بالذات وثانیا ازینکہ او بعد فرض وجودش اگر سید الناس باشد آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در عموم الناس داخل باشند وسید الناس نباشند العیاذ باللہ پس
مساوی او نباشند پس آن مساوی مساوی نباشد فہو مصداق
اجتماع النقیضین واگر سید الناس نباشد مساوی نباشد پس مساوی
باشد ومساوی نباشد فہو مصداق اجتماع النقیضین وعلی التقدیرین وجودہ مستلزم
لعدمہ فہو محال بالذات وثالثا ازینکہ اگر او حامل لواء الحمد یوم القیمۃ نباشد مساوی
نباشد واگر باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تحت لوائی او باشند وداخل عموم
ممن سواہ ومن دونہ باشد پس با وجود لزوم خلاف مسلم مفروض مساوی او نباشد

پس او مساوی باشد و مساوی نباشد فهو مصداق اجتماع النقیضین و وجوه مستلزم
لعدمه علی التقدیرین فهو محال بالذات و رابعا از اینکه او بعد فرض وجودش اگر اول من
یفتح له الجنة باشد آنحضرت صلی الله علیه وسلم اول من یفتح له الجنة نباشند پس مساوی
او نباشد پس آن مساوی مساوی شیئا و اگر او اول من یفتح له الجنة نباشد آن مساوی
مساوی نباشد فعلی التقدیرین وجوده مستلزم لعدمه فهو مصداق اجتماع النقیضین
فهو محال بالذات و خامسا از اینکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم اول من یجیز علی الصراط اند
اگر مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم یا اعلی از آنحضرت صلی الله علیه وسلم در قرب و ثواب
ممکن باشد بر تقدیر وجودش با اول من یجیز علی الصراط باشد بران تقدیر آنحضرت صلعم اول
من یجیز علی الصراط نباشد و هو خلاف المسلم المفروض یا اول من یجیز علی الصراط نباشد پس
مساوی مساوی و اعلی نتواند شد و سادسا از اینکه آنحضرت صلعم موصوف اند بقیام عن
یمین العرش بمقامی که در آن غیر او قایم نخواهد شد اگر مساوی یا اعلی از آنحضرت صلعم در قرب و ثواب
ممکن باشد بر تقدیر وجودش یا متصف بقیام ان مقام باشد یا نه علی الثانی مساوی
مساوی و اعلی اعلی نتواند بود فهو مصداق اجتماع النقیضین و وجوده مستلزم لعدمه
فهو محال بالذات و علی الاول آنحضرت صلی الله علیه وسلم متصف بقیام آن مقام
نتواند بود فیلزم خلاف الفرض فیلزم عدم اتصافه صلی الله علیه وسلم بقیام ذلک المقام
علی تقدیر تسلیم اتصافه به فهذا الشق محال بالذات و سابعا از اینکه اگر مساوی یا اعلی
از آنحضرت صلی الله علیه وسلم در قرب و ثواب ممکن باشد بعد فرض وجودش یا داخل
عموم الاولون والآخرون باشد یا نه علی الثانی بر تقدیر وجودش معدوم باشد چه موجودات
منحصر اند در اولون و آخرون و هر چه بر تقدیر وجودش معدوم باشد ممتنع بالذات است
فهو علی هذا الشق ممتنع بالذات و علی الاول از جمله غابطین در مقام آنحضرت صلی الله
علیه وسلم باشد پس آن مساوی مساوی و آن اعلی اعلی از ان حضرت صلی الله علیه وسلم

در درجات قرب وثواب نتواند بود فالمساوی مساو ولیس بمساو والاعلی اعلی لیس
باعلی فهما مصداقا اجتماع النقیضین ووجودهما مستلزم لعدمهما فهما محالان بالذات
وبوجه آخر اگر مساوی یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در درجات قرب وثواب ممکن
باشد برتقدیر وجودش یا منحط اولین وآخرین در مقام قرب وثواب باشد یا نه
علی الثانی مساوی مساوی واعلی اعلی نتواند بود فهما مصداقا اجتماع النقیضین
وجودهما مستلزم لعدمهما فهما محالان بالذات وعلی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم در عموم اولین وآخرین داخل واز جملہ غابطین او باشند العیاذ باللہ پس منحط
سایر اولین وآخرین نباشند فیلزم خلاف المفروض المسلم فهذا الشق ایضا محال
بالذات چه براین شق عدم اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین صفت برتقدیر
اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین صفت لازم است وعدم الشئ علی تقدیر
وجوده محال بالذات وبوجه آخر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موصوف اند بقیام عن
یمین العرش بمقام لیس احد من الخلایق یقوم ذلک المقام غیره کما رواه ابو هریرة
رضی اللہ عنه پس اگر مساوی یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در درجات قرب
وثواب ممکن باشد برتقدیر وجودش یا موصوف بقیام آن مقام باشد یا نه علی الثانی
مساوی مساوی واعلی اعلی نتواند بود فهما محالان بالذات وعلی الاول لایکون
ذلک المقام الذی لیس احد من الخلایق یقوم غیره صلی اللہ علیہ وسلم ذلک المقام
الذی لیس احد من الخلایق یقوم غیره صلی اللہ علیہ وسلم وهذا سلب الشئ عن نفسه
فهو محال بالذات مگر شاید آن مساوی واعلی برتقدیر وجودش داخل عموم احد
من الخلایق نزد این نافهم بی ایمان نباشد وثانیا ازینکه آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم صاحب منزلتی اند که نمی رسد مگر برای یکے از بندگان خدا تعالی
کما رواه عبد اللہ ابن عمرو ابن العاص رضی پس اگر مساوی یا اعلی از آنحضرت

صلی اللہ علیہ وسلم ممکن باشد بر تقدیر وجودش آن منزلت کہ بجز یک بندہ بدیگری نمی سزد
یا سزاوار برای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است نہ برای آن مساوی یا اعلی براین تقدیر آن
مساوی مساوی وآن اعلی اعلی نتواند بود وہو مصداق اجتماع النقیضین ووجودہ مستلزم
لعدمہ فہو محال بالذات یا سزاوار برای آن مساوی یا اعلی است نہ برای آنحضرت صلی
اللہ علیہ وسلم العیاذ باللہ وہذا خلف چہ کلام بعد وضع وتسلیم بودن آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم صاحب آن منزلت است واگر این قایل این را مسلم نمی دارد واز ین انکار
می آرد دراین مقام با او کلام نیست در مقام کلام با نصاری ویہود با او ہم گفتگو خواہد
بود وبا ایں ہمہ براین تقدیر ہم امکان مساوات کہ مدعای این قایل است صورت نمی تواند
بست وبوجہ آخر وسیلہ برترین درجات جنت است کہ برابران یا برترازان ہیچیک
درجہ در جنت نیست کما قال صلی اللہ علیہ وسلم فی وصفہا اعلی درجۃ فی الجنۃ واعلی افضل
التفضیل است ومضاف است سوی نکرہ ونکرہ کہ افعل التفضیل سوی آن مضاف
باشد عام مستغرق می باشد وآن افعل التفضیل افادہ تفضیل موصوفش بر جمیع
ماعداہ مما اضیف الیہ می کند پس اگر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا اعلی
در درجات قرب وثواب ممکن باشد بر تقدیر وجودش درجہ او در قرب وثواب یا
مساوی وسیلہ باشد یا اعلی ازان واین ہر دو احتمال باطل است چہ وسیلۃ اعلی از
سایر درجات است یا کمتر از وسیلہ باشد پس نائل آن درجہ کمتر مساوی نائل وسیلہ
کہ آنحضرت اند صلی اللہ علیہ وسلم یا اعلی ازان نتواند بود پس مساوی مساوی واعلی اعلی
نتواند بود وحاصل کہ ثبوت نیل درجہ اعلی بدیگری بی سلب نیل آن از آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم ممکن نیست وبوجہ آخر چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نائل آن درجہ علیا ہست
کہ نائل آن نیست مگر یکے واگر مساوی یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب و
ثواب ممکن باشد بر تقدیر وجودش اگر نائل آن درجہ نباشد مساوی مساوی واعلی

اعلی نتواند بود واگر نایل آن درجه باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نایل اندرچہ نباشند
فیلزم خلاف المسلم المفروض ومعہذا براین تقدیر ہم مساوات ممکن نیست بالجملہ اشتراک
آن درجہ اعلی کہ نمی سزد مگر برائی یک بندہ ونایل آن نیست مگر یکے درمیان دو کس
وتساوی دو کس دران درجہ ممکن نیست این قایل تساوی وتشارک جملہ مومنین در آن
درجہ و شیخ او تساوی کرو ربا در آن درجہ کہ نمی سزد مگر برائی یک بندہ ونایل آن نیست
مگر یک مرد کہ آن بندہ وآنمرد متعین است یعنی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تجویز میکند این
ہست فہم ایشان وہمین است عقیدہ این بیدینان وتاسعا ازینکہ پوشیدہ نیست کہ قرب
وثواب کسیکہ بطفیل او دیگران فایز بقرب وثواب شوند نسبت بقرب وثواب کسیکہ
چنین نباشد زاید وافزون است وقرب کسیکہ بطفیل او اکثر کسان مقرب ومثاب
شوند از قرب وثواب کسیکہ کمتر ان بطفیل او بقرب وثواب رسند زاید واکثر است
وآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکثر الناس تبعا یوم القیمۃ اند کما سبق وکما قال صلی اللہ
علیہ وسلم ما من نبی من الانبیاء الا قد اعطی ما مثلہ امن علیہ البشر وانما کان الذی
اوتیت وحیا اوحی اللہ الی فارجو ان اکنو اکثرہم تابعا یوم القیمۃ وقال صلی اللہ علیہ وسلم
انا اول شفیع فی الجنۃ لم یصدق نبی من الانبیاء ما صدقت وان من الانبیاء نبیا
ما صدقہ من امتہ الا رجل واحد پس ظاہر است کہ ثواب وقرب آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم از قرب وثواب ہمہ عداہ افزون تر است ولہذا قال صلی اللہ علیہ وسلم اطمع ان
اکون اعظم الانبیاء اجرا یوم القیمۃ پس اگر مساوی آنحضرت در قرب وثواب یا اعلی
ممکن باشد بر تقدیر وجودش یا او اکثر الناس تبعا یوم القیمۃ باشد یا نہ علی الثانی
مساوی مساوی واعلی اعلی نتواند بود وعلی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
اکثر الناس تبعا یوم القیمۃ نتوانند بود فیلزم خلاف المسلم المفروض حاصل اینکہ
وصف اکثر الناس تبعا کہ ملزوم وصف اکثر الناس قربا وثوابا است صالح اشتراک

بین اثنین نیست کالاوصاف المذکورہ سابقا وعاشرا ازینکہ اوصاف مختصہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم از باب قرب وثواب کہ مصدر باول اند ہچو اول من ینشق عنہ الارض
واول شافع واول مشفع واول من یحرک حلق الجنۃ واول من یقرع باب الجنۃ واول
من یفتح لہ الجنۃ صالح اشتراک بین اثنین نیستند پس مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم دراین اوصاف محال است وہر گاہ کہ مساوی محال است اعلی اولی بالامتناع
است چہ این قابل اعتراف دارد کہ مفضل بنسبت بمفضل علیہ مرتبہ مساوات را
جایز شدہ بمرتبہ زیادت فایزمی باشد وحاوی عشرا ازینکہ سید ولد آدم وصاحب
لواء الحمد وبودن آدم علیہ السلام ومن سواہ تحت لوا بہ وامام النبیین واکرم الاولین
والآخرین علی اللہ کہ اوصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اند صالح اشتراک بین
اثنین نیستند پس مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دراین اوصاف مختصہ ممتنع
بالذات است واعلی اولی بالامتناع است بتجویز اینکہ کرورہا کسان مساوی
ومشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دراین اوصاف باشند چنانکہ شیخ بخدی
گفتہ وتجویز اینکہ جمیع مومنین دراین اوصاف کہ مراتب قرب وثواب اند مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلکہ اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشند بی جنون
مطبق یا الحاد موبق از کسی ممکن نیست این گول ہجول اینقدر نتوانست فہمید کہ جملہ
مومنین سید الناس یوم القیمۃ وقایم مقامی کہ دران خبر یک کس قایم نخواہد بود اولون
وآخرون غبطہ آنکس خواہند کرد ونایل درجہ اعلی کہ بجز یک کس برای دیگر نمی سزد
وبجز یک کس دیگری نایل آن نخواہد بود واکثر الناس تبعا یوم القیمۃ واول من یقرع
باب الجنۃ وحامل لوائی کہ آدم ومن سواہ تحت آن باشند واول من ینشق عنہ الارض
واول شافع واول مشفع واول من یحرک حلق الجنۃ وامام النبیین وخطیبہم وصاحب
شفاعتہم واول الناس خروجا اذا بعثوا وقائدہم اذا وفدوا وخطیبہم اذا انصتوا وشفیعہم

اذا جلسوا وبشرهم اذا ابلسوا ومخاطب خازن جنت بدین خطاب یک مرت لا افتح
لاحد قبلک واکرم الاولین والآخرین علی اللہ چسپان توانند شد بایستی کہ اول تصویران
بیان می کرد بعد ازان در پئی اثبات امکان آن می افتاد ان شاء اللہ العزیز در نظر تفصیلے
در اقوالش زیادہ ازین کشف فضایح و فظایع او نمودہ می شود و ہر چند در بیان این
مطالب تکرار مخل بوقوع آمد لکن راقم را در تکریر تقریر معذور توان داشت کہ کار
با بلیدی نافہمی بیدینی افتادہ لہذا استجیلا علی غباوتہ والحادہ وقطعا لفسادہ اطناب
وتکریر رو دادہ۔ وجہ ثالث اینکہ از جملہ درجات قرب وثواب کہ او سبحانہ
بفضل عظیم خود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بآن اختصاص بخشیدہ ست شفاعت
کبری ست قال حذیفۃ رضی اللہ عنہ یجمع اللہ الناس فی صعید واحد حیث یسمعہم الداعی
ینفذہم البصر حفاۃ عراۃ کما خلقوا سکوتا لا تکلم نفس الا باذنہ فینادی محمد الحدیث وفی
روایۃ انس وابی ہریرۃ رضی اللہ عنہما وغیرہما یجمع اللہ الاولین والآخرین یوم القیمۃ
فتہمون فیقولون لو استشفعنا الی ربنا وتدنو الشمس فیبلغ الناس من الغم مالا یطیقون
ولا یحتملون فیقولون الا تنظرون من یشفع لکم فیاتون آدم فیقولون انت ابو البشر خلقک
اللہ بیدہ ونفخ فیک من روحہ واسکنک جنتہ واسجد لک ملائکتہ وعلمک اسماء کل شئ
اشفع لنا عند ربک حتی یریحنا من مکاننا الا ترى ما نحن فیہ فیقول ان ربی غضب الیوم غضبا لم
یغضب قبلہ مثلہ ولا یغضب بعدہ مثلہ ونہانی عن الشجرۃ فعصیت نفسی نفسی اذہبوا الی
غیری اذہبوا الی نوح فیاتون نوحا فیقولون انت اول الرسل الی اہل الارض وسماک اللہ
عبدا شکورا الا ترى ما نحن فیہ الا ترى ما بلغنا الا تشفع لنا الی ربک فیقول ان ربی غضب
الیوم غضبا لم یغضب قبلہ مثلہ ولا یغضب بعدہ مثلہ نفسی نفسی قال فی روایۃ انس
ویذکر خطیئتہ التی اصاب سوالہ ربہ بغیر علم وفی روایۃ ابی ہریرۃ وقد کانت لی دعوۃ دعوتہا
علی قومی اذہبوا الی غیری اذہبوا الی ابراہیم فانہ خلیل اللہ تعالی فیاتون ابراہیم

فيقولون انت نبي الله وخليله من اهل الارض اشفع لنا الى ربك الا ترى مانحن فيه فيقول
ان ربي غضب اليوم غضبا فذكر مثله ويذكر ثلث كلمات كذبهن نفسي نفسي لست لها ولكن
عليكم بموسى فانه كليم الله وفي رواية فانه عبد اتاه الله التورية وكلمه وقربه نجيا قال
فيأتون موسى فيقول لست لها ويذكر خطيئته التي اصاب وقتله النفس نفسي نفسي لكن
عليكم بعيسى فانه روح الله وكلمته فيأتون عيسى فيقول لست لها ولكن عليكم بمحمد عبد غفر الله
له ما تقدم وما تاخر فاول فاقول انا لها فانطلق فاستاذن على ربي فيوذن لي فاذا
رايته وقعت ساجدا وفي رواية فاتى تحت العرش فاخر ساجدا وفي رواية فاقوم بين
يديه فاحمده بمحامد لا اقدر عليها الا ان يلهمنيها الله تعالى وفي رواية فيفتح الله
علي من محامده وحسن الثناء عليه شيئا لم يفتحه على احد قبلي وقال في رواية ابي هريرة
فيقال يا محمد ارفع راسك سل تعطه واشفع تشفع فارفع راسي فاقول يارب امتي امتي
فيقول اوخل من امتك من الحساب عليه من الباب الايمن من ابواب الجنة وهم شركاء
الناس فيما سوى ذلك من الابواب ولم يذكر في رواية انس هذا الفصل وقال
مكانه ثم آخر ساجدا فيقال لي يا محمد ارفع راسك وقل يسمع لك واشفع تشفع واسال
تعطه فاقول يارب امتي امتي فيقال انطلق فمن كان في قلبه مثقال حبة من برة او شعيرة
من ايمان فاخرجه فانطلق فافعل ثم ارجع الى ربي فاحمده بتلك المحامد وذكر مثل الاول وقال فيه
مثقال حبة من خردل قال فافعل ثم ارجع وذكر مثل ما تقدم وقال فيه من كان في قلبه ادنى ادنى من
مثقال حبة من خردل فافعل وذكر في المرة الرابعة فيقال ارفع راسك وقل يسمع واشفع تشفع واسال
تعطه فاقول يارب ائذن لي فيمن قال لا اله الا الله قال ليس ذلك لك او ليك ولكن وعزتي وكبريائي و
عظمتي وجبريائي لاخرجن من النار من قال لا اله الا الله ومن رواية ابي قتادة عنه قال
فلا ادري قال في الثالثة او الرابعة فاقول يارب ما بقي في النار الا من حبسه القرآن اي
وجب عليه الخلود ومن رواية انس قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم

یقول لا اشفع یوم القیمہ لاکثر مما فی الارض من حجر وشجر وفی الصحیحین عن انس یحبس
المومنون یوم القیمۃ حتی یہموا بذلک فیقولون لو استشفعنا الی ربنا فیریحنا من مکاننا
فیاتون آدم فیقولون انت آدم ابو الناس الحدیث وفیہما عنہ قال قال رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا کان یوم القیمہ ماج الناس بعضہم فی بعض فیاتون آدم
فیقولون اشفع الی ربک فیقول لست لہا الحدیث حضرت شیخ عبد الحق محدث دہلوی
قدس سرہ در تکمیل الایمان خلاصہ این احادیث را بزبان فارسی بیان نمودہ اند
ایراد عبارت تکمیل الایمان برای افادہ کسانیکہ سواد عربیت ندارند مناسب
می نماید قال قدس سرہ اول کسیکہ فتحیاب شفاعت کند محمد رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم خواہد بود فرد اظاہر شود کہ او را در درگاہ خداوندی چہ قدر
جاہ وعزت بودہ است روز روز او است وجاہ جاہ او است اللہم بجاہ
محمد اغفر لنا وتمامہ عالمیان چون از شدت ہول موقف بجان آیند وحیران
شوند وبطلب شفیع برآیند تا در وایشان را درمان کند نزد آدم صفی اللہ
روند وگویند کہ تو ان آدمی کہ پدر تمام او میانی وپرور کارت بدست خود
پیدا کرد ودر بہشت برین جا داد وسجود ملائکہ گردانیدہ واسماء تمامہ اشیا
ترا آموخت شفاعت کن کہ ما را سخت روزی در پیش آمدہ است آدم صفی اللہ
علیہ السلام گوید کہ ایستادن درین مقام ودم زدن در این حضرت حد من
نیست از من ہنوز آن شرمندگی کہ اکل شجرہ کردہ بودم ودر فرمان الٰہی براہ خطا
رفتم از خاطرم نرفتہ است این کار کرا از نوح برآید پس آدم علیہ السلام حوالہ بنوح
علیہ السلام کند وایشان نزد نوح علیہ السلام بردند ونوح بابراہیم علیہ السلام
وابراہیم بموسی علیہ السلام وموسی بعیسی علیہ السلام تمام این رسل اولوالعزم صلوات
اللہ وسلامہ علیہم اجمعین شرمندہ زلات خود باشند ہیچکس از دہشت این مقام

قدم پیش نتواند نهاد تا در خاتمه حضرت محمدیه که سید رسل و شفیع روز محشر و مکرم بخطاب
لیغفرلک الله ما تقدم من ذنبک و ما تاخر است بآیند و عرض حال خود نمایند پس
وی برخیزد و سر از پرده جلال درآید و در مقام محمود که در دنیا ش وعده کرده
بود عسی ان یبعثک ربک مقاما محمودا و خبر او را ایستادن در این مقام ممکن نباشد
بایستد و بسجده در رود و حکم شود که سر از سجده بردار و هر چه خواهی بخواه و هر چه
گوئی بگو پس سر از سجده بردارد و بزبانیکه در آنوقت آموزندش پروردگار خود را
حمد و ثنا گوید و قسمی از عاصیان را بخشاید باز بسجده رود و قسمی دیگر را شفاعت
کند و از سجده ثالثه که سر بردارد تمامه گنهکاران را بخشاید پس هیچکس باقی نماند الا
آنکه قرآن بخلود او حکم کرده است یعنی کافران و منکران این مضمون حدیثی است که
در صحیح بخاری و مسلم مذکور است و از اینجا خود ظاهر شد که گناهان همه راوی در خواهد
و احتیاج شفاعت دیگری نماند مگر آنکه گویند که این مخصوص باست وی باشد
یا دیگران را شفاعت در حضرت وی بود و برادر حضرت حق و الله اعلم و در حدیث
دیگر آمده است که بعد شفاعت آنحضرت صلی الله علیه و علی آله وسلم کسی نماند خبر
کسانیکه در ایشان خبر لا اله الا الله ذره نیکی بود و سر از معصیت و گناه باشد
پس اذن شفاعت ایشان در خواهد از درگاه رب العزت حکم آید که ای محمد اینها
خاصگان من اند ایشان من خود بخود شفاعت کنم و از آتش دوزخ ایشان را
برآورم و بالجمله روز روز محمد است و جای جای اوست و مقام مقام اوست
و سخن سخن اوست و همان است و دیگران همه طفیلی اند که در قران خطاب میرود
ولسوف یعطیک ربک فترضی ترا ای محب من وای محبوب من وای مطلوب من
وای بنده خاص من چندان نعمت دهم و رحمت کنم که راضی شوی ازین تا هیچ آرزو
در دل تو نه نشیند ای محمد همه کس رضای من می طلبند و من رضای تو میخواهم کلام

فقد سمی کلهم یطلبون رضائی وانا اطلب رضاک یا محمد وی صلی اللہ علیہ وسلم گوید کہ من راضی
نشوم تا یک یک را از امت من بنیامرزی و نہ بخشی انتہی بالفاظہ قال فی الشفا بعد ذکر
احادیث الشفاعۃ فقد اجتمع من اختلاف ہذہ الآثار ان شفاعۃ صلی اللہ علیہ وسلم
ومقامہ المحمود من اول الشفاعات الی آخرہا من حین یجتمع الناس للحشر وتضیق بہم الحناجر
ویبلغ منہم العرق والشمس والوقوف مبلغہ وذلک قبل الحساب فیشفع حینئذ لاراحۃ الناس
من الموقف ثم یوضع الصراط ویحاسب الناس کما جاء فی الحدیث عن ابی ہریرۃ وحذیفۃ
وہذا الحدیث اتقن فیشفع فی تعجیل من لاحساب علیہ من امتہ الی الجنۃ کما تقدم فی الحدیث
ثم یشفع فیمن وجب علیہ العذاب ودخل النار منہم حسب ما فیضہ الاحادیث الصحیحۃ
ثم فیمن قال لا الہ الا اللہ ویس ہذا السواہ انتہی چو نحال وکیفیت شفاعت کبری
کہ او سبحانہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بفضل خود از جہت محبوبیت وجاہ ووجاہت
تامہ بآن اختصاص بخشیدہ است مبین شد حالا میگویم کہ آیا این بخدی نجید واین بلید
پلید کہ مساوات جملہ مومنین با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلکہ اعلی شدن جملہ مومنین
از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب وثواب تجویز میکند باختصاص مضمون این احادیث
بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ایمان دارد یا نہ علی الثانی در اینجا با وگفتگو نیست جائیکہ
با یہود ونصاری وغیرہم از منکران نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ گفتگو خواہد شد
باین بخدی ہم گفتگو درمیان خواہد آمد وعلی الاول اگر این بخدی این شفاعات را اعلی
درجات قرب وثواب نمیداند باستحقاق مخاطبت واہلیت مجاوبت ندارد اگر این
شفاعات را اعلی درجات قرب وثواب میداند صورت حصول مرتبہ این شفاعات
جملہ مومنین را اول تصویر کند وبیان نماید کہ بر تقدیر حصول این شفاعات بجملہ مومنین
محبوبیت کدام کس خواہد شد چنانکہ در حدیث حبس المؤمنون آمدہ ویہتمون چسان صادق
خواہد آمد وفیبلغ الناس من الغم مالا یطیقون ولا یحتملون را چہ معنی خواہد بود واستشفاع

کدام کس خواہد کرد و کدام کس شفیع کدام کس خواہد شد و کسانیکہ بر آنہا حساب نیست
کدام کسان خواہند بود چہ ظاہر است کہ بر این تقدیر جملہ مومنین خود صاحب شفاعت
کبری برای تعجیل ادخال انان در جنت شفاعت خواہند کرد کافران خواہند بود و
ہمچنان کسانیکہ بشفاعت از عذاب وارہند و از دوزخ بیرون آیند کفار خواہند بود
و نیز بران تقدیر جملہ مومنین ملاذ و ملجا محتاج الیہ و جملہ مومنین ملتجی و محتاج و مستشفع خواہند
بود چہ مساوات جملہ مومنین با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در درجات شفاعت بی آنکہ
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ملاذ و ملجای سائر مومنین بلکہ سایر اولین و آخرین اند و ستار
مومنین و سایر اولین و آخرین در رستگاری خود ہا ارشد ایدموقف محتاج باستشفاع از آنحضرت صلعم
اند جملہ مومنین ملاذ و ملجا جملہ مومنین بلکہ جملہ اولین و آخرین در رستگاری خودشان
ارشد ایدموقف باشند و چنانکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برای تعجیل من لاحساب
علیہ الی الجنۃ و عفو من وجب علیہ العذاب و اخراج من دخل النار شفاعت خواہند
فرمود و شفاعت آنجناب صلی اللہ علیہ وسلم در ہر باب مقبول خواہد شد جملہ مومنین
شافع جملہ مومنین در اینہمہ باشند و شفاعت جملہ مومنین در حق جملہ مومنین مقبول باشد
متصور نیست این بحثی را بعد بیان صورت حصول درجہ شفاعت کبری بجملہ مومنین
کہ تخیل آنہم از کسی بے جنون مطبق متصور نیست باید کہ امکان آن باثبات رساند
بلکہ مع تسلیم اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بشفاعت کبری قول بامکان اتصاف
یک کس دیگر ہم بشفاعت کبری از کسیکہ ادنی فہم دارد متصور نیست چہ اگر کسی دیگر
از اولین و آخرین متصف بشفاعت کبری شود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ملاذ و ملجا
سایر مومنین و سایر اولین و آخرین و اول کسیکہ فتح باب شفاعت کند نباشند و سایر المومنین و سایر
اولین و آخرین در رستگاری ارشد ایدموقف و دخول جنت و رہائی از عذاب مستحق و خروج از دوزخ محتاج
باستشفاع از آنحضرت صلعم نباشند فیلزم خلاف المسلم المفروض و ہم بطلان مساوات لازم آمد چہ

برین تقدیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متصف باین صفات نتواند بود چہ جای آنکہ مع
مساوی متصف باین صفات باشند ظاہر این بخدی باین احادیث ایمان ندارد
معتقد او ہمان ست کہ شیخ بخدی سہ صورت اختراع کردہ یک صورت را شفاعت
وجاہت وصورت دویم را شفاعت محبت وصورت سیوم را شفاعت بالاذن
نام نہادہ ست وآن ہر سہ صورت در حقیقت شفاعت نیست در حقیقت آن
تلبیس باقتضای الحاد ست چنانکہ استاد در تحقیق الفتوی بتفصیل مذکور نمودہ
وجہ رابع اینکہ اصطفا وبرگزیدن خدای عزوجل بندہ را بنبوت ورسالت بی آنکہ
او سبحانہ آن بندہ را بمنزلت قرب ووجاہت ودرجہ مزید مثوبت از دیگر بندگان
خود امتیاز واختصاص بخشد ممکن نیست واز اجلی بدیہیات ست کہ غیر نبی وغیر رسول
در قرب وثواب برابر نبی ورسول یا برتر از نبی ورسول نمی تواند بود والا نبوت وعدم
نبوت ورسالت وعدم رسالت یکسان وبرابر باشد ونبوت ورسالت محض لغو وبیکار
واختصاص بندہ بنبوت واختصاص بندہ برسالت سفہ وعبث باشد مخصص فرمودن
او سبحانہ آن بندہ را بنبوت مخصص فرمودن او سبحانہ آن بندہ را بدرجہ خاص از
قرب وثواب ست ومخصص فرمودن او سبحانہ بندہ را برسالت مخصص فرمودن
او سبحانہ آن بندہ را بمنزلتی از قرب ودرجہ از ثواب ست کہ آن منزلت وآن
درجہ بغیر نبی ورسول حاصل نتواند شد پس غیر نبی با نبی وغیر رسول با رسول ورسل
غیر اولوالعزم با رسل اولوالعزم در درجہ قرب وثواب برابر نتوانند شد فضل رسل
اولوالعزم بر غیر اولوالعزم وفضل مرسلین بر غیر مرسلین وفضل نبی بر غیر نبی در قرب و
ثواب از ضروریات آن مناسب ست وسلب آن فضل در قوت سلب آن
منصب ست تجویز مساوات جملہ مومنین کو فساق وفجار
باشند با انبیا ومرسلین ورسل اولوالعزم خصوصًا با فضل رسل اولوالعزم یا تجویز

افضلیت جملہ مومنین از آنحضرت علیہم السلام در قرب وثواب غایت غوایت و
ضلالت است ومنشاء آن فرط جہالت بجلالت منصب نبوت ورسالت است
بر تقدیر ہیچو تجویز قول بعصمت انبیا علیہم السلام ونفی عصمت از غیر انبیا لغو ولاطائل است
وچون او سبحانہ بفضل ورحمت خود بخواہی وکان فضل اللہ علیک عظیما وتم نعمتہ علیک
وانا اطلب رضاک یا محمد ولسوف یعطیک ربک فترضی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را
از جملہ ممکنات برگزیدہ برسایر انبیا ورسل وسایر ممکنات فضل کلی بخشیدہ نبوت و
رسالت را کہ اعلی درجات فضایل ممکنہ ممکنات است بوجود باجود آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم باتمام واکمال رسانیدہ وقصر نبوت را بذات کامل الصفات آن افضل
ممکنات علیہ افضل الصلوات تام وکامل گردانیدہ کما قال صلی اللہ علیہ وسلم مثلی ومثل
الانبیاء کمثل قصر احسن بنیانہ ترک منہ موضع لبنۃ الحدیث وبعثت وارسال
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکمال دین نمودہ واتمام نعمت فرمودہ کما قال عز من قایل
الیوم اکملت لکم دینکم واتممت علیکم نعمتی وآنحضرت را بارسال الی الخلق کافۃ
کما قال عز مجدہ لیکون للعالمین نذیرا وکما قال صلی اللہ علیہ وسلم وارسلت الی
الخلق کافۃ برسایر انبیا ورسل وملائکہ ومن سواہم وماسواہم جمیعا فضل کلی کرامت
فرمودہ چنانچہ حضرت امام جعفر صادق رضی اللہ عنہ بعد روایت حدیث اسرا میفرماید
اکمل اللہ لمحمد الشرف علی اہل السموات والارض وعن ابن عباس رضی اللہ عنہ ان اللہ فضل محمدا
صلی اللہ علیہ وسلم علی اہل السماء وعلی الانبیاء صلوات اللہ علیہم اوسبحانہ ببعث ان حضرت صلعم مکارم
اخلاق ومحاسن افعال را تکمیل واتمام رسانیدہ کما قال صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ بعثنی لاتمام
مکارم الاخلاق وکمال محاسن الافعال وقال صلی اللہ علیہ وسلم طمع ان اکون اعظم الانبیاء اجرا
یوم القیمۃ وانیمعنی ظاہر است کہ اختصاص اوسبحانہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بارسال الی الخلق
کافہ وفضل بر ملائکہ وانبیاء علیہما السلام وغیرہم واکمال نبوت ورسالت واکمال دین

واتمام نعمت بوجود فایض الجود آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم و بودن آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم اکثر الناس اتباعاً و اعظم الانبیاء اجراً یوم القیمۃ در وقت اختصاص او سبحانہ آنحضرت
را صلی اللہ علیہ وسلم باعلی درجات قرب و اقصی مراتب ثواب است و اگر مساوات
جملہ فساق و فجار مومنین در عین انصاف باشد انحای فسق و اغلظ وجوہ فجور بآن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا افضل بودن آنہا از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب و ثواب
جایز باشد چنانکہ عقیدہ این قایل است رسالت عامہ الی الخلق کافۃ و ختم و اکمال
نبوت و رسالت و اکمال دین و اتمام نعمت و تتمیم مکارم اخلاق و تکمیل محاسن افعال
بہ بعثت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و کثرت اتباع و اعظمیت اجر آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم نسبت باجور انبیاء علیہم السلام و اشرف و افضل گردانیدن او سبحانہ آنحضرت
را صلی اللہ علیہ وسلم بر سایر اہل سموات و ارض محض لغو و سفہ و عبث باشد العیاذ باللہ
من ذلک در تجویز این قایل کمال رسالت باکمال فجور برابر بلکہ کمال فجور
از کمال رسالت تواند شد این زندقہ و الحاد و ناشی از غایت فساد اعتقاد است و عند
التامل قول بہیچ خرافات قول بامکان اجتماع متنافیات و متضادات است وجہ خامس
آنکہ در شرح عقاید نسفی می گوید و لا یبلغ ولی درجۃ الانبیاء معصومون مامونون من خوف
الخاتمۃ مکرمون بالوحی و مشاہدۃ الملک مامورون بتبلیغ الاحکام و ارشاد الانام بعد
الاتصاف بکمالات الاولیاء فما نقل عن بعض الکرامیۃ من جواز کون الولی افضل من
النبی کفر و ضلال و الحاد و جہالۃ انتہی و در شرح فقہ اکبر می گوید و منہا ان الولی لا یبلغ درجۃ النبی
لان الانبیاء معصومون مامونون عن خوف الخاتمۃ مکرمون بالوحی حتی فی المنام و
بمشاہدۃ الملائکۃ الکرام مامورون بتبلیغ الاحکام و ارشاد الانام بعد الاتصاف
بکمالات الاولیاء العظام فما نقل عن بعض الکرامیۃ من جواز کون الولی افضل من النبی
کفر و ضلالۃ و الحاد و جہالۃ انتہی این قایل باقتضای وسعت ظرف و فراخی حوصلہ

بران چه بعض کرامیه از تجویز بلوغ ولی بدرجه نبی و تجویز فضل ولی بر نبی کمال برده اند
قناعت و اکتفا نکرده تجویز مساوات جمله فساق و فجار مومنین گو متناهی فی الفسق
والفجور باشند در عین اتصاف بکمال فسق و فجور با افضل الانبیاء والمرسلین
صلوات الله علیه وعلیهم بلکه تجویز افضل بودن بر فاسق و فاجر از مومنین از آنجناب
در درجات قرب و ثواب اعتقاد می کند و این را کمال دین و ایمان می پندارد
هیچو اعتقاد از و مستعجب نیست چه این مدقق با مکان اتصاف او سبحانه بجمیع
نقایص و قبایح و فواحش و همه صفات حوادث قایل شده بتدقیق نظر بران دلایل
آورده است که ازان اتصاف او سبحانه بجمیع نقایص و قبایح و فواحش و اتحاد
او بجمیع ماعداه من الممکنات والممتنعات در مرتبه ذات احدیه مقدسه و امکان
عدم او سبحانه و امکان وجود شریک الباری لازم می آید کما مر سابقا پس از
قول بجواز افضلیت هر فاسق و هر فاجر بر افضل الرسل علیه افضل الصلوات
او را چه باک تواند بود وجه سادس آنکه این قایل و خواجه تاشان او که اتباع
شیخ نجدی اند و خود شیخ نجدی با آنحضرت صلی الله علیه وسلم را متصف بفوز اعلی درجات
قرب و ثواب میدانند یا نه علی الاول مساوی یا اعلی از آنحضرت صلی الله علیه وسلم در قرب و
ثواب ممکن نتواند بود چه براین تقدیر درجه قرب و ثواب آنحضرت صلی الله علیه وسلم از دیگر
همه درجات قرب و ثواب اعلی است و در صورت بودن کدامین درجه دیگر مساوی آن
یا اعلی ازان آن اعلی درجات نتواند بود هذا خلف وعلی الثانی لازم است که این نجدیان
اعتقاد کنند که درجه آنحضرت صلی الله علیه وسلم در قرب و ثواب از درجات غیر متناهیه
فروتر است و او سبحانه با اینکه فرموده است وکان فضل الله علیک عظیما ویتم نعمته
علیک ولسوف یعطیک ربک فترضی وکلهم یطلبون رضائی وانا اطلب رضاک یا
محمد آنحضرت را صلی الله علیه وسلم با وجود غایت محبوبیت از فضل عظیم و اتمام نعمت و عطای

مرضی که کرامت فرمودن دیگر درجات علی که از درجه آنحضرت صلی الله علیه وسلم برتر اند باشد
محروم داشت و آنحضرت صلی الله علیه وسلم بسبب تنگ ظرفی و پست همتی بدرجه که از درجات
غیر متناهیه فروتر است وی راضی شده آنرا اعلی درجه که افضل التفضیل مضاف سوی نکره عامه
است با آنکه آن درجه از درجات غیر متناهیه فروتر است دل خود را خوش کرد براین تقدیر
این نجدیان را ازین اعتقاد گزیر نیست و این اعتقاد محض الحاد و بیدینی است العیاذ بالله من
ذلک وجه سابع آنکه این نجدیان باقتضای سوء اعتقاد و خبث باطن بقصد غرضی که
انشاء الله العزیز در نظر تفصیلے دراین قول ایمائی بآن خواهد رفت در پی اثبات امکان
مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در اوصاف کمال افتاده حیله اجرائی خود را تمسک
بعموم قدرت الٰہی قرار داده اند و چون این قایل براین معنی متنبه شد که بعض اوصاف کمال
همچو خاتم النبیین صالح اشتراک بین اثنین نیست تا مساوات در آن ممکن باشد اول
برای تحریف معنی خاتم النبیین دست و پازده حرکات مذبوحی کرد چون ازآن دست و
پازدنش بجز دست برسر زدنش کاری برنامد از دعوی امکان مساوات در جمیع
اوصاف درگذشته بدعوی امکان مساوات در قرب و ثواب که درجات آن از
جنس مالا عین رأت ولا اذن سمعت ولا خطر علی قلب بشر است تشبث کرده همان
حیله یعنی عموم قدرت الٰہی را تمسک گردانیده چون بدلایل قاطعه و براهین ساطعه امتناع
ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم و اعلی از آن حضرت صلی الله علیه وسلم در درجات
قرب و ثواب هم مبرهن شد این گمراهان سوئی این بیراهه روی نتوانند رفت و حیله
اینها را سا منقطع و وساوس اینها یکسر مندفع است چه خود این قایل بعدم شمول
قدرت الٰہی بعض ممکنات را بهمچو صفات الٰہی معترف شده است چه جای ممتنعات
ذاتیه و اندرین صورت ضرورت بیان دیگر برای تبکیت اینها نبوده است الا برای
افحام مکابرین و افهام ناظرین میگویم که آیا در اعتقاد این نجدیان حضرت باری جلت

قدرت قادر نیست براینکه یک ممکن را در اوصاف کمال و درجات قرب و ثواب افضل ممکنات
و اعلی از و سایر ماسوی اللہ گرداند یا در اعتقاد ایشان براین قادر نیست علی الثانی نفی قدرت
او سبحانه برایشان لازم آمد و ایشان را از التزام نفی قدرت الٰہی بران براین شق گزیر نیست
فیلزمهم الفرار علی ماعنه الفرار و علی الاول چون او سبحانه قادر است براینکه یک ممکن را
افضل ممکنات گرداند گردانیدن ممکنی دیگر مساوی آن ممکن بمفروض افضل ممکنات
یا اعلی ازان ممکن بمفروض افضل ممکنات مقدور نتواند بود چه معنی قادر بودن او سبحانه
بر گردانیدن ممکنی افضل ممکنات در اوصاف کمال و درجه قرب و ثواب این است
که او سبحانه قادر است براینکه ممکنی را اوصاف کمالیه بخشد که برابر ان اوصاف کمالیه
و افضل ازان ممکن نبود و بآن ممکن درجه از قرب و ثواب کرامت فرماید که مساوی
آن درجه و اعلی ازان امکان نداشته باشد زیرا که اگر مساوی آن اوصاف کمالیه
و آن درجه و اعلی از انها ممکن باشد آن ممکن بمفروض افضل ممکنات در اوصاف
کمال و درجه قرب و ثواب نتواند شد بلکه بعض ممکنات مساوی او و بعض ممکنات
اعلی از و در اوصاف کمال و قرب و ثواب تواند شد پس در این صورت بودن
ممکنی افضل ممکنات در اوصاف کمال و در قرب و ثواب ممکن نتواند بود پس او سبحانه
بر گردانیدن ممکنی افضل ممکنات در اوصاف کمال و در قرب و ثواب قادر نتواند بود
لان المصحح للمقدوریة هو الامکان پس خلف لازم آمد زیرا که شق اول این است که او سبحانه
قادر است براینکه یک ممکن را در اوصاف کمال و در قرب و ثواب افضل ممکنات گرداند
حاصل اینکه این بخدیان را گزیر نیست از احد الامرین یا بگویند که او سبحانه بر گردانیدن ممکنی
افضل الممکنات قادر نیست و علی التقدیرین این بخدیان را از محذوریکه آنرا حیله
بیباکی گردانیده اند گزیر نیست فقطع دابر القوم الذین ظلموا والحمد للہ رب العالمین حالا
و اما اقوال این قایل نظر تفصیلی باید تا تفاصیل ضلالت و جهالت او انکشاف یابد قوله

چون مساوی جناب شان مستحیل نباشد مفضول نخواهند بود بلکه افضل واکمل از سایر
انبیا علیهم السلام اند ناشی از نافهمی و نبینی است چه اگر مساوی آنجناب در جمیع کمالات
ممکن باشد از فرض وقوع آن نظرا الی ذاته محالی لازم نخواهد آمد پس بر فرض وجود آن
مساوی اگرچه مفضول نخواهند شد مگر افضل واکمل از سایر انبیا نتوانند شد چه آن
مساوی مفروض الوجود از جمله انبیا است پس وجودش مستلزم نفی این صفت کمال یعنی
افضل الانبیا از آنحضرت صلی الله علیه وسلم است پس مشارکت او با آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در جمیع کمالات که این صفت هم از انجمله است مستلزم سلب مشارکت در جمیع
کمالات است وانچه مستلزم نقیض خود است محال بالذات است پس مشارکت
ومساوات آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات محال بالذات است وچون مساوات
محال بالذات است افضلیت از آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات اولی بالامتناع
است چه این قابل خود می گوید که اتفاق عرف واهل لغته براین است که مفضل
نسبت بمفضل علیه مرتبه مساوات را جایز شده بمرتبه زیادت فلازمی باشد حال آنکه
معتقد این نجدی وشیخ او وهم کیشان او این است که اعلی از آن حضرت صلی الله علیه
وسلم در جمیع کمالات ممکن است وظاهر است که بر تقدیر امکان آن وفرض وجودش آن
حضرت صلی الله علیه وسلم مفضول خواهند بود بلکه این قایل بجواز افضلیت جمله مومنین
گو فساق وفجار باغلظ انحای فسق وفجور باشند بران حضرت صلی الله علیه وسلم در قرب
ثواب است پس او مفضول بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم از هر فاسق وفاجر باشد
باتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بوصف خاتم النبیین وسایر اوصاف کمالیه مختصه
آنحضرت صلی الله علیه وسلم وکمالات مخصوصه بانبیا علیهم السلام درعین حال اتصاف
بآن درعین حال اتصاف فساق وفجار مومنین باغلظ انحای فسق وفجور تجویز میکند وبا اینهمه ادعای اسلام
میکند والعیاذ بالله من ذلک وقول او اتفاق عرف ولغت براین است الی قوله فتایز

می باشد با وسودی نمی دهد بلکه هیچ نجدیت را برمی کند چه آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم جامع
جمیع کمالات سایر انبیا علیہم السلام اند و بر سایر انبیا و رسل در قرب و ثواب و فضایل
دینی و دنیوی و محاسن صوری و معنوی فضل و مزیت دارند کما سیاتی عنقریب و مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفات کمال محال بالذات است چه آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم اول النبیین خلقا اند و اول ما خلق اللہ نوری آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
و اول النبیین خلقا و اول ما خلق اللہ صلح اشتراک بین اثنین نیست و متاخر در
خلق مساوی اول نتواند شد و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برای تمام مکارم اخلاق
و کمال محاسن افعال مبعوث اند پس اگر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفات
کمال ممکن باشد با تمام مکارم اخلاق و کمال محاسن افعال با و منوط باشد یا نه علی
الثانی ان مساوی مساوی نتواند شد و علی الاول چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
متمم مکارم اخلاق و مکمل محاسن افعال اند بودن آن مساوی متمم مکارم اخلاق و مکمل
محاسن افعال محال بالذات است زیرا که تتمیم متمم و تکمیل مکمل محال بالذات است و هرگاه که
مساوات محال است افضلیت اولی بالامتناع است چه این قابل اعتراف میکنند
با نیکه فضل مرتبه مساوات را جایز شده و بمرتبه زیادت فایز می باشد هرچند برای اثبات
امتناع ذاتی اعلی ازان حضرت صلی اللہ علیہ وسلم حاجت باین بیان نیست چه متاخر
افضل از اول نمی تواند بود و غیر متمم مکارم اخلاق از متمم آن و غیر مکمل محاسن افعال
از مکمل آن افضل نتواند شد مگر این بیان برای تبکیت این قایل آورده شد و قول
او و در اینهم شک نیست الی آخره بچند وجه بر غایت جهالت و ضلالت او دلالت
دارد اول اینکه هر فضیلتے که در نبی من الانبیا بوده است بوجه اکمل در آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم موجود است قال فی الشفا بعد ذکر قوله تعالی تلک الرسل فضلنا بعضهم علی بعض
الایة قال اہل التفسیر فی قوله سبحانه و رفع بعضهم درجات اراد محمدا صلی اللہ علیہ وسلم

لانہ بعث الی الاحمر والاسود واحلت لہ الغنایم وظہرت علی یدیہ المعجزات ولیس احد
من الانبیاء اعطی فضیلۃ او کرامۃ الا وقد اعطی محمد صلی اللہ علیہ وسلم مثلہا انتہی وقال
الشیخ ابو الحسن الاشعری رح کل آیۃ اوتیہا نبی من الانبیاء علیہم السلام فقد اوتی مثلہا
نبینا صلی اللہ علیہ وسلم وخص من بینہم بتفضیل الرویۃ وفی مواہب اللدنیۃ فی القسم
الرابع من المقصد الرابع ما خص نبی بشیء من المعجزات والکرامات الا ولنبینا صلی اللہ
علیہ وسلم مثلہ کما نقلوا علیہ انتہی وقال فی شرح الشفا قال التلمسانی روی ان النبی
صلی اللہ علیہ وسلم حاز خصال الانبیاء کلہا واجتمعت فیہ اذ ہو عنصرہا ومنبعہا فاعطی
خلق آدم ومعرفۃ عیسی وشجاعۃ نوح وخلۃ ابراہیم ولسان اسمعیل ورضی اسحاق وفصاحۃ
صالح وحکمۃ لوط وبشری یعقوب وجمال یوسف وشدۃ موسی وصبر ایوب وطاعۃ
یونس وہیبۃ یوشع وصورت داؤد وحب دانیال ووقار الیاس وعصمۃ یحیی وزہد
عیسی وتمم صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع اخلاق الانبیاء لیقتبسوہ منہ صلوات اللہ
علیہم اجمعین وقد افصح بذلک البوصیری حیث قال وکل آی اتی الرسل الکرام بہا فانما
اتصلت من نورہ بہم وقال الامام البغوی رح ما اوتی نبی آیۃ الا اوتی نبینا صلی اللہ
علیہ وسلم مثل تلک الآیۃ وفضل علی غیرہ بایات مثل انشقاق القمر باشارۃ وحنین الجذع
علی مفارقتہ وتسلیم الحجر والشجر علیہ وکلام البہایم والشہادۃ برسالتہ ونبع الماء من بین
اصابعہ وغیر ذلک من المعجزات والایات التی لا تحصی واظہرہا القرآن الذی عجز
اہل السماء والارض عن الاتیان بمثلہ ثم روی بسندہ عن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ
ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ما من نبی الا وقد اعطی من الایات
ما امن علی مثلہ البشر وانما کان الذی اوتیتہ وحیا اوحاہ اللہ تعالی الی فارجو
ان اکون اکثرہم تابعا یوم القیمۃ متفق علیہ بالجملۃ درہچک نبی از انبیا علیہم السلام
فضیلتے وکرامتی وآیتی بنودہ کہ مثل ان فضیلت وآن کرامت وآن آیت

برا کمل وجوہ در آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد و ازین مبرہن شد کہ ہیچک نبی
از انبیا و ہیچک رسول از رسل باعتبار خصوصیات فضایل ہم فضلی بر آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم ندارد پس قول این قایل کہ با وجود تفاضل فیما بین انبیا و رسل علیہم السلام
اختصاص بعضی بخصایص و بعضی دیگر بخواص دیگر متحقق است ناشی از سوء اعتقاد اوست
چہ میانہ ہیچک نبی و میانہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تفاضل نیست یعنی تفاضل این است
کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از دیگر انبیا و رسل من وجہ افضل باشند و دیگر انبیا و رسل
ازان حضرت صلی اللہ علیہ وسلم من وجہ آخر افضل باشند حال آنکہ ہیچک نبی و رسول
بوجہ من الوجوہ از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل نیست آنحضرت من کل الوجوہ
از ہمہ انبیا و رسل افضل اند و آنحضرت را بر سایر خلایق کافہ فضل کلی است چہ ہیچ فضیلت
در ہیچک نبی از انبیا آنچنان نیست کہ مثل آن باکمل وجوہ در آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم موجود نباشد پس ہیچک نبی را بہیچک وجہ بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فضل نیست
و ازینجا بطلان قول این قایل پس اگر خصوص اسباب فضیلت در مساوات شرط
باشد نفی افضلیت از افضل لازم خواہد آمد لعدم الاشتراک لوجود الخصایص
الموجبۃ للفضیلۃ انکشاف یافت چہ مبنای این قول بر این است کہ در بعض انبیا علیہم
السلام بعض فضایل آنچنان بودہ اند کہ مثل آن در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبودہ
و این مبنی باطل است و آن فضایل کہ خصایص آن انبیا شمردہ می شوند نسبت با آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم خواص آن انبیا نیستند آن خواص اضافیہ بہ نسبت دیگر انبیا
ہستند مثلا اول البشر فضیلت خاصہ حضرت آدم علیہ السلام است لیکن این فضیلت
خاصہ حضرت آدم علیہ السلام نسبت با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نیست چہ آنحضرت صلی
اللہ علیہ وسلم اول النبیین خلقا ہستند پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از حضرت آدم
علیہ السلام و اولیت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است محتاج بیان نیست و علی ہذا القیاس

ہ بنا نقض و اولی ہستند و تفاوتی کہ میان اولیت حضرت آدم علیہ السلام

دیگر خصایص دیگر حضرات انبیا علیهم السلام چنانچه بیندی ازان عنقریب می آید خصائص آنحضرت
صلی الله علیه وسلم جامع جمیع اجناس انواع فضایل اند که در دیگر انبیا علیهم السلام فرادی مرادی
بوده اند مصرع آنچه خوبان همه دارند تو تنها داری ۰۰ بلکه جمله فضایل خاصه و عامه
وجمیع کمالات کلیه وجزئیه که در حضرات سایر انبیا علیهم السلام بوده اند از آنحضرت
صلی الله علیه وسلم مقتبس بودند توهم اینکه بعض فضایل کسی از انبیا علیهم السلام در آن
حضرت نبود ناشی از نجدیت وبی ایمانی است وجه دویم اینکه آنچه این قایل از آیه
تلک الرسل فضلنا بعضهم علی بعض فهمیده است که هریک از رسل علیهم السلام
برمن عداه من الرسل بعض وجوه فضل دارد تا ازان لازم آید که هر واحد از دیگر رسل
علیهم السلام در بعض وجوه فضایل از آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل باشد محض
غلط فهمی اوست معنی این آیه کریمه همین قدر است که او سبحانه بعض رسل را بر بعض دیگر
از رسل فضل بخشیده است چنانکه او سبحانه رسل الوالعزم را بر رسل غیر اولوالعزم
ودر رسل الوالعزم آنحضرت صلی الله علیه وسلم را بر سایر رسل الوالعزم فضل وکرامت
فرموده وهمچنان او سبحانه بعض انبیاء را بر بعض دیگر از انبیا علیهم السلام فضل داده
کما قال سبحانه ولقد فضلنا بعض النبیین علی بعض وازین مفهوم نمی شود که هریک نبی افضل
است از جمیع من عداه من الانبیاء چنانکه این قایل از آیه تلک الرسل فضلنا بعضهم
علی بعض فهمیده است فی الشفا وشرحه قال الله تعالی ولقد فضلنا بعض النبیین علی
بعض فالتفضیل ثابت مقطوع به فی الجملة بین ارباب النبوة وکذا بین اصحاب الرسالة
لقوله وقال ای بعد تلک الرسل فضلنا بعضهم علی بعض قال بعض اهل العلم والتفضیل المراد بهم
ههنا فی الدنیا ای غیر متصور فی العقبی لانه غیر موجود فی الاخری وذلک ای سبب تفضیلهم فی
الدنیا بثلاثة احوال ان یکون آیاته ومعجزاته ابهر واشهر ولاشک ان معجزات نبینا صلی
الله علیه وسلم اظهر واشهر ولولم یکن الا القرآن لکفی بالله وکیلا للبرهان او تکون امته ازکی

واکثر ای ازید من غیرہم کیفیتہ وکمیتہ اما الکیفیتہ فقد قال تعالی کنتم خیر امتہ واما الکمیتہ فقد
ثبت انہ صلی اللہ علیہ وسلم قال صفوف المومنین مائۃ وعشرون وامتی منہم ثمانون
او یکون ای النبی المفضل فی ذاتہ افضل واطہر ثم مما یدل علی افضلیۃ نبینا صلی اللہ
علیہ وسلم فی ذاتہ انہ سبحانہ خلقہ قبل جمیع موجوداتہ بل جعلہ کالعلۃ الغائیۃ فی مراتب مخلوقاتہ
وجعلہ اولا واخرا فی مقامات کائناتہ وجعل نور مشکوتہ محل فیوض انوار ذاتہ واسرار صفاتہ
ومعدن ظہور تجلیاتہ وفضلہ ای فضل کل نبی فی ذاتہ راجع الی ما خصہ اللہ بہ من کرامتہ
اختصاصہ من کلام ای کما وقع لموسی فی الطور ولنبینا فی مقام قاب قوسین او ادنی فی موطن الظہور
او خلہ ای کما ثبت للخلیل ولنبینا الجلیل مع زیادۃ المحبۃ الخاصۃ او لمحالۃ الجامعۃ بین المحبۃ
والمحبوبیۃ بل الوسیلۃ لکل محب ومحبوب فی المرتبۃ المطلوبۃ والمحذوبیۃ او رویۃ ای البصریہ
کما اختص بہ نبینا صلی اللہ علیہ وسلم علی ما تقدم او رویۃ بصریہ وہی مقام المشاہدۃ برفع
الحجب الجسمانیۃ کما یحصل للکمل من الافراد الانسانیۃ او ما شاء اللہ من الطائفۃ تحف ولایۃ
واختصاصہ انتہی این قابل معنی آیت وارکونہ فہمیدہ تفضیل ہر یک نبی بر آن حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم من وجہ قابل شدہ این آیت را مستند میگرداند وہمچنان شیخ او معانی
آیات قرآنی واحادیث نبوی غلط فہمیدہ بندگان خدا تعالی را گمراہ میکردند شاید منشاء
غلط فہمی این قابل آنست کہ او از تفسیر مظہری فیما سبق منہ نقل کردہ است افضل
ہو زیادۃ احد الشیئین علی الآخر فی وصف مشترک بینہما وفی العرف والاصطلاح یختص
ذلک بالکمال وہو ما یقتضی مدحا فی الدنیا وثوابا فی الآخرۃ فانکان احدہما مختصا بوصف
کمال والآخر بوصف کمال آخر فلکل واحد منہما فضل جزئی علی الآخر فی مطلق الکمال اعنی
فی استحقاق المدح والثواب انتہی این قابل از جملہ شرطیۃ فانکان الی آخرہ گمان برد کہ
ہر یکی از رسل علیہم السلام بر جمیع من عداہ من الرسل فضل جزئی وارد واین گمان او را در این
ضلالت انداخت کہ گمان برد کہ ہر یک رسول را بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جہت

بعض فضایل فضل جزئی است و ندانست که این جمله شرطیه است و در هیچ یک نبی از انبیاء
در هیچ رسول از رسل علیهم السلام فضیلتی و کمالی و کرامتی آنچنان نبود که در آنحضرت
صلی الله علیه وسلم مثل آن بوجه اکمل موجود نباشد کما سبق و این جمله شرطیه معنی آیه کریمه
نیست و صاحب تفسیر مظهری در معنی این آیه نگفته است که هر یک رسول را بر جمیع من عداه
فضل جزئی است بلکه او می گوید در تفسیر آیه ورفع بعضهم درجات علی بعضهم او علی کلهم او رفع درجات
بعضهم علی بعضهم ففی کثیر من الانبیاء والرسل حیث فضل الرسل علی الانبیاء والاولوالعزم
من الرسل علی غیرهم ونحو ذلک واما رفع درجات بعضهم علی کلهم فذلک مختص بنبینا صلی الله علیه
وسلم ثبت ذلک لوحی غیر متلو وانعقد علیه الاجماع انتهی و اینکلام صریح است در خلاف
مزعوم این قایل باقی ماند خدشه در کلام صاحب تفسیر مظهری بدو وجه یکی اینکه مدلول کلامش
این است که ضمیر هم فی بعضهم در قول او سبحانه ورفع بعضهم راجع است سوی انبیا کما یدل
علیه قوله اما رفع درجات بعضهم علی بعضهم ففی کثیر من الانبیاء والرسل حیث فضل الرسل علی
الانبیاء حال آنکه مرجع مذکور فیما قبل تلک الرسل و تفضیل رسل بر انبیا مدلول این ایت
نیست مدلول این ایت تفضیل بعض رسل بر بعض آخر از رسل است دویم اینکه تفضیل او
رفع بعضهم را بقوله اما رفع درجات بعضهم علی بعضهم الی آخره مبنی است بر اینکه مراد از بعضهم
فی قوله ورفع بعضهم درجات بعض مبهم است حال آنکه دیگر اهل تفسیر گفته اند که مراد از آن
حضرت صلی الله علیه وسلم و این ابهام برای تفخیم شان آنحضرت صلی الله علیه وسلم است اعتماد
علی انه لا یتبادر منه الا الفرد الاکمل الافضل درجات من عداه من الرسل و این کلام
استطراداً مذکور شده پس معلوم شد که قول این قایل لهذا حضرت مالک وسعطی فضایل
جل شانه بعد ذکر تفضیل بذکر وجوه مختلف در رسل متفاضل علیهم السلام در آیه کریمه تلک الرسل
تخصیص فرمود تنبیهاً علی ذلک اگر مراد ش این است که او سبحانه بعض رسل را بر بعضی
دیگر فضل بخشیده بعض وجوه فضل بیان فرموده است مفید مطلب او نیست چه از نیقدر

لازم نمی آمد که کسی را از رسل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم من وجہ فضل باشد واگر مراد ش ازان
این است که او سبحانہ ہریکی را از رسل بر جمیع من عداہ من الرسل فضل بخشیدہ بذکر وجوہ
مختلف در ہریک رسل متفاضلین تخصیص فرمودہ است این غلط فہمی او ہست او سبحانہ
ہریکی را از رسل بر جمیع من عداہ من الرسل فضل نہ بخشیدہ است واز ین کریمہ ہمین قدر
فہمیدہ میشود کہ او سبحانہ بعض رسل را ہچو رسل اولوالعزم بر بعض دیگر از رسل ہچو رسل
غیر اولوالعزم فضل دادہ ست و بعض رسل اولوالعزم را بر بعضی دیگر از رسل اولوالعزم
ہچو آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بر سایر رسل اولوالعزم فضل بخشیدہ ست و انچہ
او سبحانہ وجوہ فضل ذکر فرمودہ است و ہو قولہ سبحانہ منہم من کلم اللہ و قولہ تعالے
واتینا عیسی ابن مریم البینات وایدناہ بروح القدس چنین نیست کہ ازان تفضیل کسی
از سایر رسل اولوالعزم بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مستفاد شود در من کلم اللہ
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم داخل اند چنانچہ مفسران گفتہ اند کہ ہو موسی علیہ السلام
و محمد صلی اللہ علیہ وسلم فکلم موسی لیلۃ الحرۃ وفی الطور و محمد لیلۃ المعراج حین قاب قوسین
او ادنی و بر تقدیر اینکہ مراد از من کلم اللہ موسی علیہ السلام باشد نفی این صفت از
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نتوان کرد چہ تکلم او سبحانہ با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
لیلۃ المعراج ثابت ست و ہمچنان او سبحانہ بینات با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
کرامت فرمودہ و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بروح القدس مویدگردانید پس ازین
وجوہ تفضیل حضرت موسی یا حضرت عیسی علیہما السلام بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم لازم نتواند
آمد چنانکہ مزعوم این قایل است واز ینجا معلوم شد کہ قول این قایل اگر خصوص اسباب
فضیلت در مساوات شرط باشد نفی فضلیت از افضل لازم خواہد بود لعدم الاشتراک
بنی آمد بر جہل او با اینکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم جامع جمیع کمالات اند کہ در حضرت
انبیا علیہم السلام بودند قول او واللازم باطل لثبوت التفاضل بینہم بالنص بنی است

برنفهمیدن یعنی آیت کریمه چه معنی آیت کریمه تفضیل بعض رسل بر بعض است نه تفضیل هر واحد
از رسل بر جمیع من عداه من الرسل کما عرفت وجه ثالث اینکه انواع و اجناس فضایل
باهم متفاوت اند بعض فضایل از بعض دیگر از فضایل افضل اند و بعض کمالات نسبت
ببعض دیگر از کمالات مفضول اند مثلا رسالت از نبوت بی رسالت افضل است
و ولایت بی نبوت از نبوت مفضول است و از اجلی بدیهیات است که کسیکه با
متصف باشد بفضیلتی که افضل است از فضیلتی دیگر افضل است از کسیکه متصف باشد
بآن فضیلت دیگر مفضول له بلکه بعض فضایل نسبت ببعض اشخاص فضایل اند و نسبت
ببعض اشخاص دیگر فضایل نیستند مثلا نبوت بی رسالت نسبت بانبیاء غیر مرسل
از کمالات است و نسبت بمرسلین از کمالات نیست بلکه دون درجه آنحضرات است
و اینهم ظاهر و ضروری است که شخصی که واسطه افاضه کمالی بشخص دیگر باشد از ان شخص
دیگر افضل است چه تفاوت میانه مستفیض کمال و مفیض آن گوان مفیض علت
مستقله نباشد ضروری است و اینهم از اجلی ضروریات است که همه کمالات و فضایل
و سایر اوصاف هرگونه که باشد توابع وجود و موصوفات اند لاشی محض که هیچگونه بهره
از وجود ندارد متصف بکمالی و فضیلتی نتواند شد پس کسیکه بطفیل دیگری بوجود آمده
باشد بهرحال از ان دیگر مفضول است و توهم افضل بودنش از ان دیگر غیر معقول
و در اینمقدمات کسی را گو عقل و ایمان نداشته باشد جای کلام نیست بعد تمهید
اینمقدمات می گوییم که او سبحانه آنحضرت را صلی الله علیه وسلم آنچنان فضایل فاضله
بفضل عظیم خود کرامت فرموده است که هیچ کس را از سایر انبیا و رسل علیهم السلام
دران فضایل با آنحضرت صلی الله علیه وسلم مساوات و مشارکت نیست چه جای
آنکه کسی را از انبیاء و رسل بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم بوجه من الوجوه فضل باشد
یکی از انجمله این است که خلق و ایجاد همه ممکنات بطفیل آنحضرت است و اول ما خلق الله

نور آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہست اگر نبودی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نہ آدم بودی
و نہ بنی آدم بلکہ نہ عالم و نہ اجزائی عالم فشانہ انہ لولاہ لم یکن فلک ولا دورانہ ولا زمن
ولا حولانہ ولا آدم ولا ولدانہ ولا ادریس ولا نبوتہ وحکمتہ ولا سلطانہ ولا جنۃ وخلدا ولا علاء
ولا مکانہ ولا نوح ولا طوفانہ بل ولا ماء ولا طغیانہ ولا من حمل معہ ولا فلکہم ولا قومہ ولا
غرقہم وہلکہم ولا ابراہیم ولا آلہ ولا ملکہم نمرود ولا داؤد ولا سلیمانہ ولا موسی ولا ثعبانہ ولا
فرعون ولا ہامانہ ولا عیسی ولا حواریوہ ولا رہبانہ ولا الدنیا ولا احوالہا ولا الارض ولا
زلزالہا ولا القیمۃ ولا اہوالہا ولا جنۃ ولا رضوانہا ولا جہنم ولا نیرانہا کما قال فی شرح
الشفا ان من المعلوم انہ لولا نور وجودہ وظہور کرمہ وجودہ لما خلق الافلاک ولا وجد
الاملاک فہو مظہر للرحمۃ الالہیۃ التی وسعت کل شی من الحقایق الکونیۃ المحتاجۃ الی نعمۃ
الایجاد ثم الی منحۃ الامداد الی آخر ما قال وقد سبق نقلہ پس ہر چہ بوجود آمدہ ہست
از فضایل و اصحاب فضایل بطفیل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از کمن عدم بمنصہ
شہود آمدہ ہست تعمیم انکہ کسی از انبیا و رسل علیہم السلام کہ بطفیل آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم بوجود آمدہ اند از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بوجہ من الوجوہ افضل اند
بدان ماند کہ بعض غلاۃ بدین گویند کہ حضرت حسنین رضی اللہ عنہما از آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم افضل اند و بران استدلال می کنند کہ مادر حضرت حسنین
رضی اللہ عنہما از مادر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و پدر حسنین رضی اللہ عنہما از پدر
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل اند و نمی دانند کہ فضل پدر و مادر حضرت حسنین
رضی اللہ عنہما از جہت کدام کس و بطفیل کدام کس بود و دیگر از انجملہ این ہست
کہ او سبحانہ میفرماید واذ اخذ اللہ میثاق النبیین لما آتیتکم من کتاب وحکمۃ
ثم جاءکم رسول مصدق لما معکم لتؤمنن بہ ولتنصرنہ قال اأقررتم واخذتم علی ذلکم
اصری قالوا اقررنا قال فاشہدوا وانا معکم من الشاہدین قال امیر المؤمنین علی ابن

ابیطالب رضی اللہ عنہ لم یبعث اللہ نبیًا من آدم فمن بعدہ الا اخذ علیہ العہد فی محمد صلی اللہ علیہ وسلم لئن بعث وہو حیّ لیومنن بہ ولینصرنہ ویاخذ العہد بذلک علی قومہ ونحوہ عن السدی وقتادۃ قال ابو الحسن القابسی اختص اللہ محمد صلی اللہ علیہ وسلم بفضل لم یوتہ غیرہ ابانہ وہو ما ذکرہ فی ہذہ الایۃ قال المفسرون اخذ اللہ المیثاق بالوحی فلم یبعث نبیًا الا ذکر لہ محمدا ونعتہ واخذ علیہ ای علی کل نبی میثاقہ وہو ان ادرکہ لیومنن بہ وقیل ان یبینہ لقومہ ویاخذ میثاقہم ان یبینوہ لمن بعدہم وہکذا الی ان یبعث فیومنوا بہ وقال اللہ سبحانہ واذ اخذنا من النبیین میثاقہم ومنک ومن نوح وابراہیم وموسی وعیسی ابن مریم واخذنا منہم میثاقا غلیظا قال امیر المومنین عمر ابن الخطاب رضی اللہ عنہ فی کلام بکی بہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم بابی انت وامی یا رسول اللہ لقد بلغ من فضیلتک عند اللہ ان بعثک آخر الانبیاء وذکرک فی اولہم فقال واذ اخذنا من النبیین میثاقہم ومنک ومن نوح الایہ وقال قتادۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال کنت اول الانبیاء فی الخلق وآخرہم فی البعث فلذلک وقع ذکرہ مقدما ہہنا قبل نوح وغیرہ وقال الامام ابو اللیث السمرقندی فی ہذا تفضیل نبینا صلی اللہ علیہ وسلم لتخصیصہ بالذکر قبلہم وہو آخرہم والمعنی اخذ اللہ علیہم المیثاق اذ اخرجہم من ظہر آدم کالذر قال فی شرح الشفا والمعنی ان للانبیاء میثاقا خاصا بعد دخولہم فی المیثاق العام المعنی بہ قولہ الست بربکم قالوا بلی تبلیغ الرسالہ واخص من ہذا المیثاق میثاق الانبیاء اصالۃ وامہم تبعًا انہ صلی اللہ علیہ وسلم لو فرض انہ وجد فی ای زمان من الازمنۃ لتبعہ جمیع الانبیاء وجمیع امہم من الاولیاء والعلماء والاصفیاء فکانہم تابعون لہ بالقوۃ وعلی فرض وقوعہ بالفعل انتہی ثم قال وفی کتاب القصص لوشمۃ ابن الفرات برفعہ الی ابی موسی الاشعری انہ قال لما خلق اللہ سبحانہ آدم علیہ السلام قال لہ آدم علیہ السلام فقال نعم یا رب قال من خلقک فقال انت یا رب خلقتنی قال فمن ربک قال انت لا الہ الا انت قال فاخذ علیک المیثاق بہذا قالوا نعم

فاخرج اللہ سبحانہ الحجر الاسود من الجنۃ وہو اذ ذاک ابیض ولولا ما سودہ المشرکون
بمسہم ایاہ لما اشتفی بہ ذو عاہۃ الا شفی بہ فقال اللہ سبحانہ امسح یدک علی الحجر
بالوفاء ففعل ذلک فامرہ بالسجود فسجد اللہ سبحانہ ثم اخرج من ظہرہ ذریتہ فبدأ
بالانبیاء منہم وبدأ من الانبیاء بمحمد صلی اللہ علیہ وسلم فاخذ علیہ العہد کما اخذہ علی
آدم ثم اخذ العہد علی الانبیاء والرسل کذلک وان یومنوا بمحمد صلی اللہ علیہ وسلم
وان ینصروہ ان ادرکہم زمانہ فالتزموا ذلک وشہد بعضہم علی بعض وشہد اللہ
سبحانہ بذلک علی جمیعہم واخذ بعد ذلک العہد علی سایر بنی آدم فسجد واکلہم الا الکافرین
والمنافقین لم یطیقوا ذلک لصیاص خلقت فی اصلابہم الحدیث وقال صلی اللہ علیہ وسلم
بعثت الی الخلق کافۃ وقال صلی اللہ علیہ وسلم وارسلت الی الخلق کافۃ فہو صلی اللہ
علیہ وسلم مبعوث الی کافۃ العالمین من السابقین واللاحقین پس آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم در حقیقت نبی الانبیاء اند واز ینجا است کہ فرمودہ اند لو کان موسی حیا لما وسعہ
الا اتباعی وحضرت ابراہیم وحضرت عیسی علیہما السلام کہ از رسل اولوالعزم اند در روز
قیامت در امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خواہند بود وہمہ انبیاء از حضرت آدم وہمن
سواہ زیر لوائی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دران روز خواہند بود وافاضہ کمالات و
کرامات بر ارواح حضرات انبیا علیہم السلام بوساطت روح مقدس آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم شدہ است ونسبت سایر انبیا علیہم السلام سوی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم نسبت امت سوی رسول ان امت است ونسبت مستفیض سوی مفیض
پس توہم اینکہ ہر یک نبی ورسول بوجہ من الوجوہ از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل
است توہم این است کہ افراد امت از رسول خود افضل اند ومستفیض از مفیض افضل
است اینچنین توہم باطل در دلی کہ ایمانی دارد نتواند گنجید سیومی از انجملہ این است
کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکرم الاولین والآخرین علی اللہ [illegible]

همه انبیا و رسل علیهم السلام داخل اند و نیز آنحضرت صلی الله علیه وسلم خیر اصحاب الیمین
و خیر السابقین اند کما روی عن ابن عباس رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله
علیه وسلم ان الله قسم الخلق قسمین فجعلنی من خیرهم قسما فذلک قوله اصحاب الیمین و اصحاب
الشمال فانا من اصحاب الیمین و انا خیر اصحاب الیمین ثم جعل القسمین ثلاثا فجعلنی من خیرها
ثلثا و ذلک قوله فاصحاب المیمنة و اصحاب المشامة و السابقون السابقون فانا من
السابقین و انا خیر السابقین ثم جعل الاثلاث قبایل فجعلنی من خیرها قبیلة و ذلک قوله
وجعلناکم شعوبا و قبایل لتعارفوا الآیه فانا اتقی ولد آدم و اکرمهم علی الله ولا فخر ثم جعل
القبایل بیوتا فجعلنی من خیرها بیتا فذلک قوله انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل
البیت و یطهرکم تطهیرا و ظاهر است که در عموم اصحاب الیمین و عموم دیگر مضاف الیه خیر
در این حدیث رسل و انبیا داخل اند و نیز ارشاد شده است انا سید الناس یوم
القیمة و در عموم الناس حضرت آدم فمن سواه داخل اند تو هم افضل بودن هر یکی از انبیاء
و رسل از آنحضرت صلی الله علیه وسلم بوجه من الوجوه ناشی است از سوء فهم و سوء عقیدت
چهارم از انجمله این است که در حدیث اسرا است فقال تبارک و تعالی له ای للنبی
علیه السلام سل فقال انک اتخذت ابراهیم خلیلا و اعطیته ملکا عظیما و کلمت موسی تکلیما و
اعطیت داود ملکا عظیما و النت له الحدید و سخرت له الجبال و اعطیت سلیمان ملکا عظیما
و سخرت له الجن و الانس و الشیاطین و اعطیته ملکا لا ینبغی لاحد من بعده و علمت عیسی التوراة
و الانجیل و جعلته یبرئ الاکمه و الابرص و اعذته و امه من الشیطان الرجیم فلم یکن له
علیهما سبیل فقال له ربه تعالی قد اتخذتک حبیبا فهو مکتوب فی التوریة محمد حبیب
الرحمن و ارسلتک الی الناس کافة و جعلت امتک هم الاولون و هم الآخرون و جعلتک
امتک لا یجوز لهم خطبة حتی تشهد و انک عبدی و رسولی و جعلتک اول النبیین خلقا
و آخرهم بعثا و اعطیتک سبعا من المثانی و لم اعطها احدا قبلک و اعطیتک خواتیم سورة البقرة

من کنز تحت عرشی لم اعطها نبیا قبلک وجعلتک فاتحا وخاتما پس از فرمودهٔ او سبحانه صراحة
بیّن است که فضایلی که او سبحانه بآنحضرت صلی الله علیه وسلم کرامت فرموده افضل انداز
فضایلی که او سبحانه بحضرت ابراهیم وحضرت موسیٰ وحضرت داؤد وحضرت سلیمان وحضرت
عیسیٰ علیهم السلام بخشیده واو سبحانه آنحضرت را صلی الله علیه وسلم بهمان فضایل که
آنحضرت را صلی الله علیه بآن اختصاص بخشیده از سایر انبیا ومرسلین افضل گردانیده
وبخصوص خاتمیت وفاتحیت واعطای خواتیم سوره بقره وسبع مثانی واوّلیت در خلق
وآخریت در بعث وتشریف امت باولیت وآخریت که فرع اولیت وآخریت آنحضرت
صلی الله علیه وسلم است وارسال الی الناس کافه که از لوازم ختم نبوت است وبمحبوبیت
خاصه آنحضرت صلی الله علیه وسلم را بر دیگران تفضیل داده وچون فضایل آنحضرت علیهم
السلام نسبت بفضایل آنحضرت صلی الله علیه وسلم مضمول اند لامحاله آنحضرات علیهم
السلام نسبت بآنحضرت مضمول اند تخییل افضلیت دیگری از انبیا ومرسلین علیهم السلام
بوجه من الوجوه از آنحضرت صلی الله علیه وسلم تخییل خالی از تحصیل معنی تفضیل
وبنی بر ضلالت وتضلیل است واز ینجا منکشف شد که قول این قایل پس ثابت
شد که نفی امکان مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت بنی بر ذهول
از قاعده تفضیل است وبنی از تضلیل مفضی سوی تجهیل رب جلیل از قاعده تفضیل
واز موجبات کفر این جاهل ضلیل است اگر وصف خاتمیت وآخریت در بعث
وارسال الی الناس کافه که از لوازم خاتمیت است مفید فضل آنحضرت صلی الله
علیه وسلم بر دیگر انبیا ورسل ومفید نفی مساوات دیگران با آنحضرت صلی الله علیه وسلم
نمی بود این کلام قدسی وجهی نداشت حال آنکه این کلام مسوق است برای تبیین تفضیل
آنحضرت صلی الله علیه وسلم بران رسل که در کلام آنحضرت صلی الله علیه وسلم مذکور اند
این جاهل بیباک هرچه در دلش می آمد بیهوده می سراید پنجم از انجمله این است که در

حدیث اسرا از روایت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ آمدہ ثم لقوا ای النبی وجبرئیل ومن معہ من الملائکۃ ارواح الانبیاء فاثنوا علی ربہم وذکر کلام کلوا حد منہم وہم ابراہیم وموسی وعیسی وداؤد وسلیمان ثم ذکر کلام النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال ای ابوہریرہ وآن محمدا اثنی علی ربہ فقال کلکم اثنی علی ربہ وانا اثنی علی ربی فقال الحمد للہ الذی ارسلنی رحمۃ للعالمین وکافۃ للناس بشیرا ونذیرا وانزل علی الفرقان فیہ تبیان کل شی وجعل امتی خیر امۃ وجعل امتی امۃ وسطا وجعل امتی ہم الاولون وہم الآخرون وشرح لی صدری ووضع عنی وزری ورفع لی ذکری وجعلنی فاتحا خاتما فقال ابراہیم بہذا فضلکم محمد ازین حدیث ثابت است کہ حضرت ابراہیم علیہ السلام از جہت وصف خاتمیت ودیگر فضایل خاصہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بر دیگر انبیا ورسل علیہم السلام تفضیل دادند وفرمودند بہذا فضلکم محمدا اگر بدانست این قایل نفی مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت مبنی بر ذہول از قاعدہ تفضیل ومبنی از تضلیل است باری این قول ابراہیم علیہ السلام کہ بخصوص خاتمیت وخصوص اسباب فضیلت آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بر رسل وانبیا علیہم السلام تفضیل دادند ونفی مساوات کردند بر کدام قاعدہ مبنی واز کدام چیز مبنی است شاید در اعتقاد این جہول حضرت ابراہیم علیہ السلام را ہم از قاعدہ تفضیل ذہول وتضلیل مامول ومعمول بود والعیاذ باللہ ہیچ کلمات این قایل مفضی بکفر او است ششم از انجملہ این است کہ در شرح شفا مذکور است کہ روی عن ابن عباس رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نزل علی جبریل فسلم علی فقال فی سلامہ السلام علیک یا اول السلام علیک یا آخر السلام علیک یا ظاہر السلام علیک یا باطن فانکرت ذلک علیہ وقلت یا جبریل کیف یکون ہذہ الصفۃ لمخلوق مثلی وانما ہذہ صفۃ الخالق الذی لا یلیق الا بہ فقال یا محمد اعلم ان اللہ امرنی ان اسلم بہا علیک لانہ قد فضلک بہذہ الصفۃ وخصک بہا علی جمیع

النبیین والمرسلین فشق لک اسما من اسمہ و وصفا من وصفہ وسماک بالاول لانک اول
الانبیاء خلقا وسماک بالآخر لانک آخر الانبیاء فی العصر وخاتم الانبیاء الی آخر الامم و
سماک بالباطن لانہ تعالی کتب اسمک مع اسمہ بالنور الاحمر فی ساق العرش قبل ان یخلق
اباک آدم بالفی عام الی ما غایۃ لہ ولا نہایۃ فامرنی بالصلواۃ علیک فصلیت علیک
یا محمد الف عام بعد الف عام حتی بعثک اللہ بشیرا و نذیرا و داعیا الی اللہ باذنہ وسراجا
منیرا وسماک بالظاہر لانہ اظہرک فی عصرک ہذا علی الدین کلہ وعرف شرعک وفضلک اہل
السموات والارض فما منہم احد الا وقد صلی علیک وسلم فربک محمود وانت محمد وربک الاول
والآخر والظاہر والباطن وانت الاول والآخر والظاہر والباطن فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم الحمد للہ الذی فضلنی علی جمیع النبیین حتی فی اسمی وصفتی از ینجدیث ثابت ست کہ آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جمیع انبیین افضل اند من جمیع الوجوہ والا قول آنحضرت صلی
اللہ علیہ وسلم حتی فی اسمی وصفتی بیمعنی باشد العیاذ باللہ معلوم نیست کہ در اعتقاد این
قایل قول حضرت جبریل علیہ السلام لانہ قد فضلک بہذہ الصفۃ وخصک بہا علی جمیع
النبیین والمرسلین وقول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم الحمد للہ الذی فضلنی علی جمیع النبیین
حتی فی اسمی وصفتی نیز مبنی بر دہول از قاعدہ تفضیل ومبنی از تفضیل ست قاعدہ این
قایل او را بمقعدی از نار خواہد نشانید وتلبیسات منافقانہ او را بدرک اسفل
خواہد رسانید ہفتم از انجملہ این ست کہ از حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما مروی ست
ان اللہ فضل محمدا صلی اللہ علیہ وسلم علی اہل السماء وعلی الانبیاء صلوات اللہ وسلامہ علیہم
قالوا فما فضلہ علی اہل السماء قال ان اللہ قال لاہل السماء ومن یقل منہم انی الہ من دونہ
الآیہ وقال لمحمد صلی اللہ علیہ وسلم انا فتحنا لک فتحا مبینا قالوا فما فضلہ علی الانبیاء قال
ان اللہ تعالی قال وما ارسلنا من الرسول الا بلسان قومہ وقال لمحمد صلی اللہ علیہ
وسلم وما ارسلناک الا کافۃ للناس فارسلہ الی الجن والانس ازین قول حضرت ابن عباس

که مستنبط از آیه قرآنی است تفضیل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جہت رسالت عامہ
بر سایر رسل و انبیاء ثابت است و ازان ظاہر است کہ ہیچ نبی و رسول را بر آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بوجہی فضل نیست چہ اعلی فضایل آنحضرات علیہم السلام رسالت
است و نبوت و رسالت آنحضرات نسبت برسالت عامہ تامہ آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم کہ خاتمہ رسالات و منبع سایر کمالات است مفضول است پس لامحالہ اہل آن
رسالات نسبت بصاحب این رسالت کاملہ مفضول اند حضرت ابن عباس از جہت
خصوص سبب فضیلت یعنی عموم رسالت کہ یکی از شعب ختم نبوت است تفضیل آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم بر سایر انبیاء قایل اند شاید در اعتقاد این جاہل حضرت ابن عباس ہم
از قاعدہ تفضیل ذاہل و تفضیل مخاطبین ماثل اند چون از قول این جاہل ضلیل تجہیل رب
جلیل و آنحضرت و حضرت ابراہیم خلیل و حضرت جبریل از قاعدہ تفضیل و انتساب این
حضرات تفضیل لازم است این لباس تجہیل ابن عباس چرا مبالات خواہد کرد و برای
کشف عوار این ناہنجار وجوہ بسیار اند و فیما ذکرناہ کفایۃ لاولی الابصار وجہ رابع
اینکہ فضیلت بر دو گونہ است یکی آنکہ موصوف آن بوجودآن فی نفسہ کامل باشد و کمال
او متعدی بغیر او نشود و از و نفعی بدیگری نرسد و کمال او بدیگری سودی نہ بخشد دویمی
آنکہ فضل و کمال موصوف آن متعدی بغیر باشد و دیگران بفیض فضل و کمال موصوف
آن از فضایل و کمالات متمتع و بہرہ اند وزشوند و این قسم بحسب مراتب عموم فیض
و مدارج تعدیہ افضال متفاوت بحسب المراتب است و در این شک و اشتباہ نیست
کہ قسم ثانی از قسم اول افضل و اعلی است و فضل متعدی نسبت بفضل غیر متعدی
باسم فضل احق و اولی است و از ینجا است کہ خیر الناس من ینفع الناس و ظاہر است
کہ ہادی از مہتدی و مجدد از مجتہدی در فضل برتر و فضل مکمل بر کامل و منجی برناجی
اجلی و اظہر است و چنانکہ در کمالات ظاہرۃ و باطنہ و فضایل دینیہ و دنیویہ میانہ

متعدی وغیر متعدی تفاوت است ومتعدی ازان کمالات وفضایل ازغیر متعدی افضل
است همچنان درباب قرب وثواب کسی که قرب وثواب او ذریعه قرب وثواب دیگران
نباشد وقرب وثواب اول افضل است از قرب وثواب ثانی وعلی هذا القیاس
مراتب قسم ثانی در فضیلت متفاوت اندان فضیلت متعدیه که تعدیه ان اکثر وعموم
آن بیشتر است افضل است ازان فضیلت متعدیه که تعدیه آن کمتر وافاضه ان
اقل واندر است چون آنحضرت صلی الله علیه وسلم رحمة للعالمین ومبعوث الی کافة
الخلق الی یوم الدین اند افاضه آن رحمت تمام عالم وعالمیان را عام وافاده آن
هرگونه کمالات دینیه ودنیویه وصوریه ومعنویه وجمع فضایل اولویه واخرویه را بجمیع
عوالم وعالمیان تام ومستدام است تخییل اینکه کسی را از انبیا ورسل بوجه من الوجوه
بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم فضل است ناشی از غایت غوایت وبی ایمانی است
وباقتضای جهالت ونادانی است همچو تخییل بدان ماند که کسی بگدامی یک فلس دهد
وبادشاهی بهزاران هزار کسان صره های زر بخشد ابلهی آنکس را که یک فلس به یک گدا
داده است بران بادشاه تفضیل دهد باین وجه که صفت دادن یک فلس بیک
گدا در بادشاه یافته نشد همچو ابله را چه توان گفت وجه خامس آنکه تفضیل آدم بسجود
ملایک وجودی تولد دابوت بشر وحضرت ادریس باجتماع نبوت وحکمت وسلطنت
ودخول جنت وحضرت نوح بتحمل ایذای امت تا نهصد وپنجاه سال در تبلیغ احکام الهی
وغرق تمام روی زمین در انتقام آنجناب وابقاء نسل آدم متوسط ایشان وحضرت
ابراهیم بقصد ذبح ولد بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم باقتضای غایت سفاهت است
اما اجمالا فلما روی عن ابن عباس رضی الله عنهما ان النبی صلی الله علیه وسلم کانت روحه
بین یدی الله قبل ان یخلق آدم بالفی عام یسبح ذلک النور ویسبح الملایکة بتسبیحه فلما خلق
الله آدم القی ذلک النور فی صلبه فاهبطنی الی الارض فی صلب آدم وجعلنی فی صلب

نوح فی السفینة وقذف بی فی صلب ابراهیم ثم لم یزل ینقلنی من الاصلاب الکریمة والارحام الطاهرة
حتی اخرجنی من ابوی لم یلتقیا علی سفاح قط قال القاضی فی الشفاء ویشهد لصحة هذا الخبر
شعر العباس المشهور فی مدح النبی صلی الله علیه وسلم وروی ایضا عن ابن عباس عنه علیه
السلام لما خلق الله آدم اهبطنی فی صلبه الی الارض وجعلنی فی صلب نوح فی السفینة
وقذف بی فی النار فی صلب ابراهیم ثم لم یزل ینقلنی فی الاصلاب الکریمة الی الارحام
الطاهرة حتی اخرجنی بین ابوی لم یلتقیا علی سفاح قط قال فی الشفاء والی هذا اشار العباس ابن
عبد المطلب رضی الله عنه بقوله شعر من قبلها طبت فی الظلال وفی ✣ مستودع حیث
یخصف الورق ✣ ثم هبطت البلاد لا بشر ✣ انت ولا مضغة ولا علق ✣ بل
نطفة ترکب السفین وقد ✣ الجم نسرا واهله الغرق ✣ تنقل بی اصلاب الی رحم ✣
اذا مضی عالم بدا طبق ✣ حتی احتوی بیتک المهیمن من ✣ خندف علیاء
تحتها النطق ✣ پس خلق آنحضرت صلی الله علیه وسلم از خلق حضرت آدم علیه السلام مقدم
است اگر حضرت آدم اول البشر اند حضرت اول الخلق اند اول البشر را بر اول الخلق
فضلی تواند بود و هرگاه که وجود حضرت آدم علیه السلام وصفات شان بطفیل آنحضرت
صلی الله علیه وسلم است حضرت آدم علیه السلام را همچو نه فضل بر آن حضرت صلی الله علیه
وسلم نتواند بود و همچنان وجود حضرت ادریس علیه السلام وکمالات شان و نجات حضرت
نوح علیه السلام از غرق و حضرت ابراهیم علیه السلام از حرق بطفیل آنحضرت صلی الله علیه
وسلم بوده است و مهذا برای ابطال همچو تخییل حدیث وبیدی لواء الحمد ولا فخر ما من نبی
یومئذ آدم فمن دونه الا تحت لوائی کافی است واما تفصیلا فلما روی عن ابی هریرة
رضی الله عنه قال قالوا یا رسول الله متی وجبت لک النبوة قال وآدم بین الروح
والجسد وعن العرباض ابن ساریة رضی الله عنه قال سمعت رسول الله صلی الله
علیه وسلم یقول انی عبد الله وخاتم النبیین وان آدم لمنجدل فی طینته وعلی مکی الاقام

م وانت لما ولدت اشرقت ✣ الارض وضاءت بنورک الافق
فنحن فی ذلک الضیاء وفی ✣ النور وسبل الرشاد نخترق

ابو اللیث السمرقندی وغیرہما ان آدم عند معصیتہ قال اللھم بحق محمد اغفر خطیتی ویروی تقبل توبتی فقال لہ اللہ من این عرفت محمدا قال رایت فی کل موضع من الجنۃ مکتوبا لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ ویروی محمد عبدی ورسولی فعلمت انہ اکرم خلقک علیک فتاب علیہ وغفرلہ وفی روایۃ فقال آدم لما خلقتنی رفعت راسی الی عرشک فاذا فیہ مکتوب لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ فعلمت انہ لیس احد اعظم قدرا عندک ممن جعلت اسمہ مع اسمک فاوحی اللہ الیہ وعزتی وجلالی انہ لآخر النبیین من ذریتک ولولاہ لما خلقتک قال فی شرح الشفاء وتقرب منہ ما روی لولاک لما خلقت للافلاک وروی البیہقی عن علی کرم اللہ وجہہ انہ کان آدم یکنی بابی محمد ووجہ تخصیصہ کونہ صلی اللہ علیہ وسلم افضل اولادہ واشرف باستنادہ بالجملہ چون اجل فضایل حضرت آدم علیہ السلام تشرف شان بابوت آنحضرت است تفضیل حضرت آدم علیہ السلام بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بوجہ من الوجوہ باقتضای جہل وبی ایمانی است چنانکہ بعض جہلہ حضرات حسنین رضی اللہ عنہما را بکمالت نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تفضیل میدہند وانچہ این قایل از فضل حضرت ادریس علیہ السلام بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جہت اجتماع نبوت وحکمت وسلطنت ودخول جنت در حیات ذکر کردہ است منشا آن نیز جہل وبادانی والحاد وبی ایمانی است چہ ظاہر است کہ نبوت حضرت ادریس علیہ السلام از نبوت ورسالت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بمراتب مفضول است وحکمت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از حکمت ادریس علیہ السلام بمراتب زاید است قال سبحانہ وانزل اللہ علیک الکتاب والحکمۃ وعلمک ما لم تکن تعلم وکان فضل اللہ علیک عظیما وقال سبحانہ ہو الذی بعث فی الامیین رسولا منہم یتلو علیہم آیاتہ ویعلمہم الکتاب والحکمۃ وقال صلی اللہ علیہ وسلم فی حدیث شرح صدرہ صلی اللہ علیہ وسلم ثم تناول احدہما ای احد الملکین الذین شرحا صدرہ صلی اللہ علیہ وسلم شیئا فاذا بالخاتم فی یدہ من نور یحار الناظر

دونه فختم به قلبی فامتلاء ایمانا وحکمة ثم اعاده مکانه وامر الآخر یده علی مفرق صدری فالتام
وفی روایة قال قلب وکیع ای شدید العینان تبصران واذنان سمیعتان ومعنی شدید
متینین فی العلم ومحکم فی الفهم ومعنی تبصران یدرکان الامور العقلیة ومعنی اذنان سمیعتان
انهما تعیان العلوم النقلیة وفی حدیث ابی ذر رضی الله عنه صلی الله علیه وسلم فما هوالا ان
ولیای الملکان فکانما اری الامر معاینة وعن معاذ عن النبی صلی الله علیه وسلم قال صلی
رسول الله صلی الله علیه وسلم صلوة الغداة ثم اقبل علینا فقال انی ساحدثکم انی قمت
من اللیل فصلیت ماقدر لی فنمت وفی روایة فوضعت جنبی فاذا انا بربی فی احسن صورة
فقال یا محمد فیم یختصم الملاء الاعلی قلت انت اعلم یا رب مرتین قال فوضع کفه وفی
روایة یده بین کتفی فوجدت بردها بین ثدیی وفی روایة قد وجدت بردانامله بین ثدیی
فعلمت مافی السماء والارض وفی روایة الثانیة فتجلی لی کل شیء وعرفت مافی السماء والارض
ثم تلا هذه الآیة وکذلک نری ابراهیم ملکوت السموات والارض ولیکون من الموقنین وقال
وهب ابن منبه قرأت فی احد وسبعین کتابا فوجدت فی جمیعها ان النبی صلی الله علیه و
سلم ارجح الناس عقلا وافضلهم رایا وفی روایة اخری فوجدت فی جمیعها ان الله لم
یعط جمیع الناس من بدء الدنیا الی انقضائها فی جنب عقله صلی الله علیه وسلم الا کحبة
رمل من رمال الدنیا قال فی الشفاء ومن معجزاته الباهرة ماجمعه من المعارف
والعلوم وخصه من الاطلاع علی جمیع مصالح الدنیا والدین ومعرفة بامور شرایعه
وقوانین دینه وسیاسة عباده ومصالح امته وما کان فی الامم قبله وقصص الانبیاء
والرسل والجبابرة والقرون الماضیة من لدن آدم الی زمنه وحفظ شرایعهم
وکتبهم ودعی سیرهم وسیر وانبائهم وایام الله فیهم وصفات اعیانهم واختلاف
آرائهم والمعرفة بمذاهبهم واعمارهم وحکم کلامهم ومحاجة کل امة من الکفرة ومعارضة کل
فرقة من الکتابیین بما فی کتبهم واعلامهم باسرارها ومخبیات علومهم واخبارهم الی الاحوار

علی لغات العرب وغریب الفاظ فرقا والاحاطۃ بضروب فصاحاتہا والحفظ لایامہا واشالہا
وحکمہا ومعانی اشعارہا والتخصص بجوامع کلمہا الی المعرفۃ بضرب الامثال الصحیحۃ والحکم البینۃ
لتقریب التفہیم للغامض والتبیین للمشکل الی تمہید قواعد الشرع الذی لاتناقض فیہ ولا
تخاذل مع اشتمال شریعتہ علی محاسن الاخلاق ومحامد الآداب وکل شئی مستحسن مفصل
لم ینکر منہ لمحدث وعقل سلیم شیئا الا من جہۃ الخذلان بل کل جاحد لہ وکافر من الجاہلیۃ بہ اذا
سمع ما یدعو الیہ صوبہ واستحسنہ دون طلب اقامۃ برہان علیہ ثم ما احل لہم من الطیبات
وحرم علیہم من الخبایث وصان بہ انفسہم واعراضہم واموالہم من المعاقبات والحدود
عاجلا والتخویف بالنار آجلا مما لایعلم ولایقوم بہ الا بعضہ الا من مارس الدرس والعکوف
علی الکتب ومشافتہ بعض ہذا الی الاحتوار علی ضروب العلم وفنون المعارف کالطب
والعبارۃ والفرایض والحساب والنسب وغیر ذلک من العلوم مما اتخذ اہل ہذہ المعارف
کلامہ صلی اللہ علیہ وسلم قدوۃ واصولا فی علمہم انتہی وقد سبق انہ صلی اللہ علیہ وسلم قال
بعثنی اللہ لاتمام مکارم الاخلاق وکمال محاسن الافعال پس مبرہن شد کہ ہر دو قسم حکمت
یعنی حکمت نظریہ وحکمت عملیہ بانواعہما واصنافہما در ذات ان اعلم ممکنات علیہ افضل
الصلوات باکمل مراتب رسیدہ وحکمت ادریس علیہ السلام ذرہ ازان ضیا وقطرہ
ازان دریا بود وہمچنان سلطنت حضرت ادریس علیہ السلام باسلطنت آن شاہ
رسل کرام کہ در مشارق ومغارب ارض باشاعت دین اسلام تا قیام قیامت باقی
علی الدوام است نسبتی معتد بہا ندارد ففی صحیح مسلم عن ثوبان عنہ صلی اللہ علیہ وسلم ان
اللہ زوی لی الارض فرایت مشارقہا ومغاربہا وسیبلغ ملک امتی ما زوی لی منہا قال فی
الشفاء ولذلک امتدت ای ملتہ وامتہ صلی اللہ علیہ وسلم فی المشارق والمغارب بما بین
ارض الہند اقصی المشرق الی بحر طنجہ وہی بلدۃ عظیمۃ بساحل بحر المغرب حیث لاعمارۃ وراءہ
وذلک ما لم تملکہ امۃ من الامم وایضا فی صحیح مسلم عن سعد ابن ابی وقاص رضی اللہ عنہ صلی اللہ

علیہ وسلم لا یزال اہل الغرب ظاہرین علی الخلق حتی تقوم الساعۃ و روی احمد والطبرانی
عن ابی امامۃ رضی اللہ عنہ عنہ صلی اللہ علیہ وسلم لا تزال طایفۃ من امتی ظاہرین علی الخلق
قاہرین لعدوہم حتی یاتیہم امر اللہ وہم کذلک قیل یا رسول اللہ واین ہم قال بیت المقدس
واما دخول جنت و حیات دنیا کہ از خصایص حضرت ادریس علیہ السلام فروتر است از دخول
مقام قاب قوسین او ادنی و نیز وسیلہ کہ خاص بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است از درجہ
کہ در جنت برای حضرت ادریس علیہ السلام است ارفع و اعلی است حاصل کہ فضایل
حضرت ادریس علیہ السلام نسبت فضایل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بمراتب مفضول اند و فضل
اہل فضایل مفضولہ بر اہل فضایل فاضلہ معنی ندارد و آنچہ این قایل از فضل حضرت نوح علیہ
السلام بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جہت تحمل ایذای امت تا ہفصد و پنجاہ سال
در تبلیغ احکام الٰہی و غرق تمام روی زمین در انتقام آنجناب و ابقای نسل آدم بتوسط
ایشان علیہما السلام گمان می کند از نافہمی او ناشی است چہ فضایل مذکورہ نسبت
بفضایل آن سید الاوا خر والاوائل مفضول اند حضرت امیر المومنین عمر بن الخطاب
رضی اللہ عنہ در کلامیکہ بآن بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم میگریست میفرماید بابی انت
وامی یا رسول اللہ لقد دعا نوح علی قومہ فقال رب لا تذر علی الارض من الکافرین
دیارا انک لو دعوت علینا لہلکنا من عند آخرنا فلقد وطی ظہرک وامی وجہک وکسرت رباعیتک
فما بہت ان تقول الا خیرا وقلت اللہم اغفر لقومی فانہم لا یعلمون بابی انت وامی یا رسول
اللہ ما اہون اللہ علیک فی قلۃ سینک وقصر عمرک ما لم تبع نوحا فی کثرۃ سینہ وطول عمرہ فلقد
امن بہ الکثیر وما آمن معہ الا قلیل بابی انت وامی یا رسول اللہ لو لم تجالس الا الاکفاء
ما جالست الا نحن ولو لم تنکح الا الی الاکفاء ما نکحت الینا ولو لم تواکل الا الاکفاء ما واکلتنا
لبست الصوف وترکبت الحمار ووضعت طعامک بالارض تواضعا منک صلی اللہ علیک
تفاوتی کہ میانہ دعای اغراق و دعای آمرزش و انجاست و فرقی کہ مابین مراتب ہاست

کہ مقصود و مراد از بعثت رسل و انبیا است بقلب اہتدا و کثرت اہتدا و میانہ ہر دو وادی
رہنما است ظاہر و آشکارا است و ہمین تفاوت فرق در کلام حضرت فاروق اعظم مراد مدعا
است و فی الصحیحین انہ لما کذبہ کفار قریش من کفار مکۃ اتاہ جبرئیل فقال لہ ان اللہ قد سمع
قول قومک لک و ما ردوا علیک و قد امر ملک الجبال لتامرہ بما شئت فیہم فناداہ ملک الجبال
وسلم علیہ و قال مرنی بما شئت ان شئت فناداہ ملک الجبال وسلم علیہ و قال مرنی بما شئت ان شئت اطبق
علیہ الاخشبین فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم بل ارجو ان یخرج اللہ من اصلابہم من یعبد اللہ وحدہ
و لا یشرک بہ شیئا و روی ان جبرئیل علیہ السلام قال للنبی صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ امرنی بما
و الارض و الجبال ان تطیعک فمرہا بما شئت فقال اوخر عن امتی لعل اللہ ان یتوب علیہم
و در روایت ابی ہریرہ رضی اللہ عنہ در حدیث شفاعت آمدہ کہ چون مردمان از نزد
آدم علیہ السلام نزد حضرت نوح علیہ السلام آمدہ استشفاع کنند حضرت نوح علیہ السلام
فرمایند و قد کانت لی دعوۃ دعوتہا علی قومی اذہبوا الی غیری و از آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم در صحیحین مروی است لکل نبی دعوۃ یدعو بہا و اختبأت دعوتی شفاعۃ لامتی قال فی الشفا
قال اہل العلم معناہ لکل منہم دعوۃ اعلم انہا تستجاب لہم و یبلغ فیہا مرغوبہم و الا فکم
لکل نبی منہم من دعوۃ مستجابۃ لنبینا صلی اللہ علیہ وسلم منہا ما لا یعد لکن حالہم عند الدعاء بہا
بین الرجاء و الخوف و ضمنت لہم اجابۃ دعوۃ فیہا شاؤا یدعون بہا علی یقین من الاجابۃ
و قد قال محمد ابن زیاد و ابو صالح عن ابی ہریرۃ و عائشۃ فی ہذا الحدیث لکل نبی دعوۃ دعا بہا فی امتہ
فاستجیب لہ و انا اریدان ادخر دعوتی شفاعۃ لامتی یوم القیمۃ و فی روایۃ ابی صالح عن ابی
ہریرۃ لکل نبی دعوۃ مستجابۃ فعجل کل نبی دعوتہ و انی اخرت شفاعتی لامتی کذا فی الصحیحین
و زاد فی صحیح مسلم فہی نائلۃ ای واصلۃ و شاملۃ انشاء اللہ من مات لا یشرک باللہ شیئا ثم
قال فی الشفا و عن انس مثل روایۃ ابن زیاد عن ابی ہریرۃ فیکون ہذہ الدعوۃ المذکورۃ
مخصوصۃ بالامۃ مضمونۃ الاجابۃ و الا فقد اجر صلی اللہ علیہ وسلم انہ سال لامتہ اشیاء من

امور الدین والدنیا اعطی بعضها ومنع بعضها وادخرلهم هذه الدعوة لیوم القیامة وخاتمة المحن
وعظم السؤل والرغبة جزاه الله احسن ما جزی نبیا عن امته وصلی الله علیه وسلم کثیرا انتهی پس
از تفاوتی که میانه دعوت مستجابه مضمونه لاجابه حضرت نوح علیه السلام که ازان امت ایشان
غریق طوفان شده داخل درکات نیران خواهد شد و دعوت مضمونة الاجابة آنحضرت صلی الله
علیه وسلم که ازان امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم باوجود عصیان غریق رحمت در ریاض رضوان
خواهد شد پی بتفاوتی که مابین صاحبین دعوتین است تو آن بروآری دعوت مضمونة الاجابت
حضرت رحمة للعالمین همچنین باید که عالمیان را غریق رحمت نماید و بشان حضرت فاتح همین
شاید که ابواب رحمت بر روی وابستگان خود کشاید سفینه حضرت نوح علیه السلام تنی چند را
از طوفان رهانید و سفینه اهلبیت اطهار حضرت سید الابرار هزاران هزار گنهگار و عاصیان
افزون از شمار را از عذاب نار نجات داده بجنات تجری تحتها الانهار خواهد رسانید و بقای
نسل آدم علیه السلام بتوسط حضرت نوح علیه السلام از جهة آن سید الامجاد که محبوب مطلوب
از ایجاد اند بوده است کما مر مرارا و اما تفضیل حضرت ابراهیم علیه السلام بر آن حضرت صلی الله
علیه وسلم بقصه نار و ذبح ولد منشاء آن نیز جهل لین قائل است حال قصه نار از شعر حضرت
عباس ابن عبد المطلب رضی الله عنه در نعت آنحضرت صلی الله علیه وسلم که میفرماید
یا برد نار الخلیل یا سبب العصمة اذ النار تحرق روشن است و حال قصه نار و ذبح ولد این است
که اینهمه از فروع و آثار مرتبه خلت که او سبحانه بحضرت ابراهیم علیه السلام کرامت فرموده
بود ابتلای حضرت ابراهیم علیه السلام بالقا در نار و بذبح ولد امتحان خلت بود و گردانیدن
نار برد و سلام و فدای ولد بذبح عظیم از جهت بودن آنحضرت علیه الصلوة والتسلیم در
صلب حضرت ابراهیم و حضرت ذبیح علیهما السلام بوده است معنی خلیل منقطع الی الله یا
مختص بخدمت مولی یا مختص بصداقت و محبت یا برگزیده یا فقیر و محتاج منقطع عن الاخوان
والاعوان است و حضرت ابراهیم علیه السلام باین صفات بر وجه کمال اتصاف داشت

کہ بود منقطع الی اللہ و مخصص بعبادت و محبت او و برگزیدہ او سبحانہ و محتاج او سبحانہ بدیں معنی
کہ حاجت خود بر او سبحانہ مقصور داشت چنانچہ مروی است کہ چون او علیہ السلام در آتش
می انداختند جبرئیل علیہ السلام از و علیہ السلام پرسید الک حاجۃ او علیہ السلام فرمود اما الیک
فلا حضرت جبرئیل علیہ السلام گفت فاسال ربک حضرت ابراہیم علیہ السلام فرمود حسبی من سوالی
علمہ بحالی و محبت الٰہی در حضرت ابراہیم علیہ السلام باقتضای مرتبہ خلت بحدی بود کہ بوحی رویا بر
ذبح ولد اقدام فرمود و چنانکہ او سبحانہ بحضرت ابراہیم علیہ السلام درجہ خلت بخشیدہ بود بآنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم نیز درجہ خلت کراست فرمود در احادیث اسرا در حدیث ابی ہریرہ رضی اللہ
عنہ مروی است کہ او سبحانہ بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود انی اتخذتک خلیلا و قال صلی اللہ علیہ
وسلم کنت متخذا خلیلا غیر ربی لاتخذت ابا بکر خلیلا و فی روایۃ لیکن اخی و صاحبی و قد اتخذ اللہ
صاحبکم خلیلا و فی حدیث آخر وان صاحبکم خلیل اللہ و او سبحانہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم
بدرجہ محبوبیت مزید فضل بخشید و از رتبہ محبوبیت بمجوا ابتلا نفرمود و از نجاست کہ گفتہ اند کہ وصول
خلیل بواسطہ است او سبحانہ میفرماید وکذلک نری ابراہیم ملکوت السموات والارض و وصول
حبیب بلا واسطہ چنانچہ میفرماید فکان قاب قوسین او ادنی و مغفرت خلیل کہ مرید و طالب
است در حد طمع است چنانکہ او سبحانہ حکایۃ عن الخلیل علیہ السلام میفرماید والذی اطمع
ان یغفر لی خطیئتی یوم الدین و مغفرت حبیب کہ مراد و مطلوب است در حد یقین است
چنانچہ میفرماید لیغفر لک اللہ ما تقدم من ذنبک و ما تاخر و خلیل گفت ولا تخزنی
یوم یبعثون و حبیب را پیش از سوال خود فرمود یوم لا یخزی اللہ النبی و خلیل
بوقت ابتلا گفت حسبی اللہ و حبیب را خود فرمود یا ایہا النبی حسبک اللہ و
خلیل دعا کرد و گفت واجعل لی لسان صدق فی الاخرین و حبیب را بی سوال فرمود
ورفعنا لک ذکرک و خلیل بدعا خواست واجنبنی و بنی ان نعبد الاصنام و البیت
حبیب را بی سوال فرمودند انما یرید اللہ لیذہب عنکم الرجس اہل البیت و یطہرکم

تطهیر احاصل کہ ہیچ مخلوق را بوجہ من الوجوہ بر آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فضل نیست
اگر کہ این فضیلت مفضولہ در دیگری آن چنان باشد کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
از جہۃ علو و رجحت و سمو منزلت متصف بآن فضیلت مفضولہ نباشد صاحب آن فضیلت
مفضولہ افضل از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نتواند بود مثلا اگر احاد امت آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم فضیلت بودن از خیر امۃ و امۃ وسط موجود است و این فضیلت در آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم نیست نتوان گفت کہ احاد امت آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل اند ازین جہۃ کہ در احاد امت فضلی است کہ در آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نیست یا مثلا در احاد امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فضیلت
خوش نویسی یافتہ میشود کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبود نتوان گفت کہ خوش نویس
بفضیلت خوش نویسی از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل است چہ امی بودن فضیلت
و معجزہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم است و خوش نویسی بمراتب لاتحصی ازان مفضول است
صاحب فضیلت مفضولہ افضل از صاحب فضیلت فاضلہ نمیتواند بود بلکہ صاحب
فضیلت فاضلہ از صاحب فضیلت مفضولہ قطعا افضل است کو در صاحب فضیلت
فاضلہ آن فضیلت مفضولہ یافتہ نشود چنانچہ در روایت ابن وہب در حدیث اسرا
آمدہ قال قال اللہ تعالی سل یا محمد فقلت ما اسال یا رب اتخذت ابراہیم خلیلا
وکلمت موسی تکلیما واصطفیت نوحا واعطیت سلیمان ملکا لاینبغی لاحد من بعدہ
فقال اللہ تعالی ما اعطیتک خیر من ذلک اعطیتک الکوثر وجعلت اسمک مع اسمی
ینادی بہ فی جوف السماء وجعلت الارض طہورا لک ولامتک وغفرت لک ما تقدم
من ذنبک وما تاخر فانت تمشی فی الناس مغفورا لک ولم اصنع ذلک لاحد قبلک وجعلت
قلوب امتک مصاحفہا وجنات لک شفاعتک ولم اجبا بالنبی غیرک از ینحدیث افضل
بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از حضرت ابراہیم و حضرت موسی و حضرت نوح و حضرت

سلیمان علیہم السلام از جہۃ بودن انچہ او سبحانہ بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کرامت فرمود افضل از انچہ بآنحضرات علیہم السلام بخشیدہ وہذا ما قال سبحانہ ما اعطیتک خیرمن ذلک پس مبرہن شد کہ حاجت فضیلت فاضلہ از صاحب فضیلت مفضولہ افضل است از جہۃ افضلیت فضیلت او از فضیلت مفضولہ وروی عن ابن عباس رضی اللہ عنہما قال جلس ناس من اصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم ینتظرونہ فخرج حتی اذا دنا منہم سمعہم یتذاکرون فسمع حدیثہم فقال بعضہم عجبا ان اللہ اتخذ من خلقہ خلیلا وقال آخر ماذا بأعجب من کلام موسی کلمہ اللہ تکلیما وقال آخر فعیسی کلمۃ اللہ وروحہ وقال آخر آدم اصطفاہ اللہ فخرج علیہم وقال قد سمعت کلامکم وعجبکم بان اللہ اتخذ ابراہیم خلیلا وہو کذلک وموسی نجی اللہ وہو کذلک وعیسی روح اللہ وہو کذلک الا وانا حبیب اللہ ولا فخر وانا حامل لواء الحمد یوم القیمۃ ولا فخر وانا اول شافع واول مشفع ولا فخر وانا اول من یحرک حلق الجنۃ فیفتح اللہ لی فیدخلہا ومعی فقراء المؤمنین ولا فخر وانا اکرم الاولین والآخرین ولا فخر از ینجا حدیث متحقق میشود کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از حضرت ابراہیم وحضرت موسی وحضرت عیسی وحضرت آدم علیہ السلام افضل اند از جہۃ افضل بودن صفات آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم از صفات آنحضرات علیہم السلام ودر حدیث آخر آمدہ اما ترضون ان یکون ابراہیم وعیسی فیکم یوم القیمۃ ثم قال انہما فی امتی یوم القیمۃ اما ابراہیم فیقول انت دعوتی وذریتی واما عیسی فالانبیاء اخوۃ بنو علات امہاتہم شتی وان عیسی اخی لیس بینی وبینہ نبی وانا اولی بہ وحکی السمرقندی عن الکلبی فی قولہ تعالی وان من شیعتہ لابراہیم ان الہاء عائدۃ الی محمد صلی اللہ علیہ وسلم ای ان من شیعۃ محمد لابراہیم ای علی دینہ ومنہاجہ واختارہ الفراء وحکی عنہ کی بالجملہ ہیچ یک را از رسل وانبیا بر آنحضرت صلعم فضل نیست وفضائل سائر رسل وانبیا علیہم السلام نسبت بہ فضائل آنحضرت صلعم مفضول اند وآنحضرت صلعم من جمیع الوجوہ از سائر انبیا ورسل علیہم السلام وازسائر خلائق وامام من جمیع الوجوہ افضل اند

وجه سادس آنکه چون ظاهر و بین و متحقق و مبرهن است که بعض فضائل افضل از بعض دیگر است
و درجه بعض فضائل نسبت بدرجه بعض دیگر فروتر مثلاً فضیلت نبوت نسبت بصحابت
نبی که اتم فضیلتی است افضل و درجه صحابت نبی نسبت بدرجه نبوت اسفل است
و کسیکه موصوف باشد بفضیلتی که افضل است از کسیکه موصوف باشد بفضیلت
مفضوله که در آن افضل این فضیلت مفضوله یافته نشود مثلاً نبی از صحابی نبی افضل است
که در نبی صحابت نبی یافته نشود پس در افضلیت جایز شدن مرتبه مساوات مفضول
بمعنی اتصاف افضل بفضیلتی مفضوله که مفضول بآن متصف باشد ضرور نیست بودن
افضل متصف بفضیلتی که افضل باشد از فضیلتی که در مفضول است برای افضلیت
افضل بس است و چون وصف خاتم النبیین از جمیع اوصاف و فضائل که در سائر
انبیاء و رسل بوده اند افضل است کسیکه متصف بوصف خاتم النبیین است افضل
است از سائر انبیا و رسل لما مر فی المقدمة المهمة اما اینکه وصف خاتم النبیین
از جمیع اوصاف و فضایل سائر انبیاء و رسل افضل است ظاهر و باهر است که اعلی
فضائل انسانی اصطفای ربانی و برگزیدگی یزدانی است که نبوت و رسالت عبارت ازان
است و هر کمالی و فضیلتی که در هریکی از انبیا و رسل علیهم السلام بوده است بحسب درجه نبوت
و رسالت او بوده است و سبحانه هر کمالی و هر فضیلتی که شایان شان مرتبه نبوت
هر یک نبی و رسول بوده است بهریکی از انبیا و رسل کرامت فرموده است و همچنان آیات
و معجزات هر یک نبی و رسول باندازه مرتبه نبوت و رسالت او بحسب حال عهد نبوت و رسالت
او بر دست او منصوب نموده چنانچه بر دست حضرت موسی علیه السلام که من الیشان
سحر رایج و غالب بود آیت ید بیضا و قلب العصا ثعبانا مبین بر دست حضرت عیسی
علیه السلام که در عهد ایشان رواج طب بیشتر بود آیت ابرای اکمه و ابرص و احیای
موتی پیدا کرد و علی هذا القیاس و چون او سبحانه نبوت و رسالت را بوجود فایض الجود

حضرت خاتم النبیین رحمۃ للعالمین بغایت کمال آن رسانید آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را مبعوث الی الخلق کافہ و دین آنحضرت را صلی اللہ علیہ ناسخ ادیان و شریعت و ملت ایشان را موبد تا آخر ایجہان و فیض رحمت و ہدایت ایشان در عالم و عالمیان دایم الفیضان گردانید و معجزات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از ہر قسم زاید از اضعاف مضاعفہ نسبت بمعجزات سائر رسل و انبیا بر دست مبارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و بر دست اولیای امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ کرامات آنان معجزات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اند ہمچو اجابت دعوات و تکلم جمادات و احیای اموات و نطق حیوانات عجم و اسماع احجار صم و جوشیدن آب از اصابع فیض منابع و تکثیر قلیل و شق قمر و رد شمس و قلب اعیان چنانکہ روز بدعصا تنغ بران شد و حنین جذع و اطلاع بر مغیبات و سایہ کردن ابر بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و شفای استسقام و ابرای الآم و ظہور دین بر سایر ادیان در مشارق و مغارب الی غیر ذلک مما لا تعد ولا تحصی و تا قیام قیامت باقی خواہد و شت و عمدہ آن معجزات باقیہ قران مجید است کہ وجوہ اعجاز آن از بودن آن در درجہ اعلی از فصاحت و بلاغت کہ خارج از طوق بشر است و نظم عجیب و اسلوب غریب و حسن تالیف و تناسب کلمات و جزالت و وجازت الفاظ و کثرت و غزارت معانی و حسن مطالع و مقاطع کہ ہمہ فصحا و بلغای عرب با وجود براعت و دعوای بلاغت و افراط حمیت و شدت جاہلیت از معارضہ آن باز ماندند و تن بجز در دادند و اشتمال آن بر اخبار بمغیبات ماضیہ و آتیہ و شرایع سابقہ و قرون لاحقہ و اسرار منافقین و اہل کتاب و ہو جس نفسانی مومنین و اسرار بخوای کفار مشرکین و احتوای آن بہمہ امر عباد در معاش و معاد و حکم بالغہ و احکام محکمہ و علوم و معارف ظاہرہ و باطنہ و اسباب اجابت دعوات و نیل سعادات و دفع آفات و عاہات و شفای امراض روحانی و جسمانی الی غیر ذلک مما ہو مذکور فی مقامہ غیر محصور و نامتناہی است و چون خاتم النبیین

وآخرالانبیا را موبد بودن دین او و بقای شریعت او الی آخرالدنیا ضروریست لاجرم
می بایست که معجزات او و کتاب شریعت او تا آخر اینجهان باقی باشد بنابرآن او سبحانه
قرآن مجید را که عدد آیات آن شش هزار سیصد و شصت و شش است و اقصر سوره
ازان که بمقدار سه آیت است معجزه بالاستقلال بوجوه غیر محصوره است و بدین
حساب این کتاب کریم بردو هزار دو صد و بست و دو معجزه مستقل مشتمل است
و تطریز وجوه اعجاز حادی معجزات نامحصور است در مصاحف و تفاسیر و صدور
حفاظ در امصار و اقطار اقالیم از عهد سعادت مهد آن حضرت صلی الله علیه وسلم
برمرور اعوام و شهور و انقضای اعصار و دهور محفوظ داشته چنانکه فرموده انا نحن نزلنا
الذکر و انا له لحافظون و محفوظ ماندن آن تا اینمدت مدید بدین گونه که در آن در متون
مصاحف و صدور حفاظ فرقی و تفاوتی و اختلافی بیک حرف و یک نقطه و یک اعراب
با وصف غایت جد و جهد ملاحده و قرامطه و معطله و دیگر اعدای دین در تحریف و تغییر آن
رو نداده از اعظم معجزات است این چنین حفظ از غیر او سبحانه امکان نداشت
و قوع مصداق آیه کریمه انا نحن نزلنا الذکر و انا له لحافظون از اجل معجزات بینات است
و چون ادیان و شرایع انبیا و رسل سابقین موبد نبود بلکه آنهمه بدین متین منسوخ شدند
حفظ زبر اولین همچو توراة و انجیل از تحریف و تبدیل ضرورت نداشت بالجمله رسالت عامه
و نبوت تامه و ملت دایمه و شریعت قایمه و معجزات باقیه و مثوبات متوالیه متتالیه اجور
غیر متناهیه از لوازم ضروریه وصف خاتم النبیین است اتصاف آنحضرت صلی الله علیه
وسلم باین وصف جمیل جلیل برای تفضیل آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر سائر انبیا و مرسلین
من جمیع الوجوه کافی و وافی است چه موصوف را باین صفت ضرور است که نبوت
و رسالت او از سایر نبوات و رسالات اعم و اشمل و دین و شریعت او از سایر
ادیان و شرایع اتم و اکمل و ملکات اخلاق او از اخلاق سایر خلق ازکی و اعدل

وشیم وشمایل او از سایر شیم وشمایل اسنی واجل وملت او قایم واقوام ومعجزات او از معجزات سایر انبیا ومرسلین اظهر وابهر واد وم وطریقه او از سایر طرق اهدی واسهل واست او از سایر امم اکثر وافضل باشد پس این وصف جامع فضایلی است که هر فضیلتی را ازان فضایل بر همه فضایل سایر انبیا ومرسلین علیهم السلام فضل کلی است وازینجا است که او سبحانه در تفضیل آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر دیگر انبیا ومرسلین فرمود وجعلناک فاتحا وخاتما وحضرت ابراهیم علیه السلام فرمود بهذا فضلکم محمد وحضرت جبرئیل علیه السلام بآنحضرت صلی الله علیه وسلم گفت لانه فضلک بهذه الصفه وخصک بها علی جمیع النبیین والمرسلین وآنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمود الحمد لله الذی فضلنی علی جمیع النبیین حتی فی اسمی وصفتی وحضرت ابن عباس رضی الله عنهما بعموم رسالت آن حضرت صلی الله علیه وسلم که شعبه از شعب وصف خاتم النبیین است بر تفضیل آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر جمیع انبیا ومرسلین استدلال فرموده وازینجا متحقق شد که از امتناع اشتراک در خصوص خاتمیت انبیا امتناع مساوات آنحضرت صلی الله علیه وسلم متحقق ومبرهن است پس قول این قایل که نفی امکان مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت مبنی بر ذهول از قاعده تفضیل است ومبنی از تفضیل ناشی از فرط جهالت وضلالت این ضلیل ذلیل است وازجهت تضمن آن تجهیل حضرت رب جلیل ومبنی نبیل وابراهیم خلیل وروح امین جبرئیل علیهم السلام را بالحاد قائل آن دلیل است وجه سابع اینکه قاعده تفضیل کسی بر دیگری این است که اگر مفضل ومفضل علیه در فضیلتی خاص متشارک باشند باید که آن فضیلت در مفضل بوجه اکمل زیادت بر آن مرتبه فضیلت که در مفضل علیه موجود باشد یافته شود واگر مفضل ومفضل علیه در فضیلتی خاص متشارک نباشند باید که فضیلتی که در مفضل باشد افضل باشد از فضیلتی که در مفضل علیه است مثلا بودن زید افضل از عمرو بدو وجه می تواند شد یکی آنکه زید وعمرو در فضیلتی مثلا علم متشارک باشند وعلوم این

نسبت بعلوم عمرو زاید باشند دویم این که در زید فضیلتی یافته شود که از فضیلتی که در عمرو
است افضل باشد و آن هر دو فضیلت از هر یک جنس نباشند مثلا در زید فضیلت علم
و در عمرو فضیلت کتابت یافته شود در اینصورت هم زید افضل است از عمرو زیرا که فضیلت
زید یعنی علم افضل است از فضیلت عمرو یعنی کتابت و فیما نحن فیه این قاعده تفضیل متحقق است
چه وصف خاتم النبیین که مختص بآن حضرت صلی الله علیه وسلم از جمیع اوصاف کمال که در سایر
انبیا و مرسلین علیهم السلام بوده اند افضل است پس لامحاله موصوف وصف خاتم النبیین
از سایر انبیا و مرسلین افضل است این قایل بیان کند که آن قاعده کدام است که این تفضیل
و نفی مساوات بر ذهول ازان مبنی است و آن قاعده کدام کس مقرر کرده است و در کدام
علم آن قاعده مقرر شده است و در کدام کتاب از کتب معتبره تصریح بآن قاعده و تصریح
باینکه از عدم اشتراک در فضیلتی که افضل فضایل باشد نفی مساوات لازم می آید مرقوم است
غالبا منشا ضلالت این کول آنست که اهل سنت و شیعه باهم اختلاف کردند در اینکه
افضل اصحاب آنحضرت صلی الله علیه وسلم حضرت ابوبکر صدیق اند یا حضرت علی مرتضی رضی الله
عنهما اهل سنت گفتند که افضل الاصحاب حضرت صدیق اند و شیعه گفتند که افضل اصحاب
حضرت مرتضی اند چون شیعه استدلال کردند باین که حضرت مرتضی اشجع و اقوی و اعلم و
اتقی و اشرف و اقرب الی الرسول و ابو السبطین و بعل حضرت سیده بتول اند الی
غیر ذلک من فضائله التی لا تحصی و مناقبه التی لا تستقصی اهل سنت جواب دادند که
مراد ما از افضلیت افضلیت من حیث الثواب و الکرامة عند الله است نه افضلیت
من حیث آحاد الفضایل او من حیث مجموع الفضایل از این جواب این کول فهمید که
این قاعده افضلیت است و بنا بر این فهم نفی مساوات را از جهة عدم اشتراک
در خصوص خاتمیت مبنی بر ذهول از قاعده تفضیل انگاشت و از عقل و ایمان دست
برداشت حال انکه این جواب بیان قاعده نیست بیان مراد از دعوی افضلیت است

و این جواب را دو محل است یکی آنچه محقق دوانی در حاشیه جدید شرح تجرید جدید تفصیلا و در شرح عقائد عضدیه اجمالا بیان کرده قال فی شرح العقائد فان صیغة افضل موضوعة للزیادة فی معنی المصدر بوجه ما اعم من ان یکون من جمیع الوجوه او بجمیع صفات الفضایل من حیث المجموع والذی وقع الخلاف فیه هو الرجحان بهذا الوجه ای من حیث الثواب لا الرجحان من الوجوه الآخر فلا نزاع فی ذلک رجحان الغیر فی احاد الفضایل الآخر ولا فی مجموع الفضایل من حیث المجموع انتهی دویم آنکه فضل کثرت ثواب از دیگر همه فضایل افضل است و حضرت صدیق رضی الله عنه موصوف است بفضیلت کثرت ثواب که افضل است از دیگر فضایل و کسی که موصوف است بافضل فضایل افضل است از من عداه گو موصوف باشد بجمیع فضایل مفضوله و این جواب بر این محمل مبنی است بر قاعده که ما بیان کرده ایم و بنا بران قاعده از عدم اشتراک در وصف خاتم النبیین نفی مساوات لازم است کما بینا و بعد تحقیق و تدقیق نظر تفضیل حضرت شیخین یعنی صدیق اکبر و فاروق اعظم رضی الله عنهما بر همه بشر بعد الانبیا علیهم السلام که همه اهل سنت از اسلاف و اخلاف بلا اختلاف بران اتفاق دارند مبنی است بر افضلیت و صف خاتم النبیین بر جمیع فضایل و کمالات تفصیل این اجمال و توضیح این مقال این است که مسئله تفضیل حضرت شیخین رضی الله عنهما بر همه بشر بعد الانبیا از مسایل اعتقادیه است و در مسایل اعتقادیه جزم اعتقاد می باید در اعتقادیات ظن بکار نمی آید و افضلیت حضرت شیخین رضی الله عنهما بر جناب مرتضوی رضی الله عنه من حیث کثرت الثواب باعتراف علمای اهل سنت امر ظنی است فی المواقف و شرحه اعلم ان مسئلة الافضلیة لا مطمع فیها فی الجزم والیقین اذ لا دلالة للعقل بطریق الاستقلال علی الافضلیة بمعنی الاکثریة فی الثواب بل مستندها النقل ولیست هذه المسئلة مسئلة تتعلق بها عمل فیکتفی فیها بالظن الذی هو کاف فی الاحکام العملیة بل هی مسئلة علمیة یطلب فیها الیقین والمنصوص المذکور من الطرفین بعد

تعارضها لا یفید القطع علی ما لا یخفی علی منصف لانها باسرها اما احاد او ظنیة الدلالة
مع کونها متعارضة ولیس الاختصاص بکثرت اسباب الثواب موجبا لزیادته
قطعا بل ظنا لان الثواب تفضل من الله کما عرفته فیما سلف فلا ان لا یثبت المطیع ویثیب
غیره وبثبوت الامامة وان کان قطعیا لا یفید القطع بالافضلیة بل غایته الظن کیف
ولا قطع بان امامة المفضول لا تصح مع وجود الفاضل لکنا وجدنا السلف قالوا
بان الافضل ابوبکر ثم عمر ثم عثمان ثم علی وحسن ظننا بهم یقضی بانهم لو لم یعرفوا ذلک
لما اطبقوا علیه فوجب علینا اتباعهم فی ذلک القول وتفویض ما هو الحق الی الله
تعالی انتهی واین اعتراف است باینکه بافضلیت من حیث الثواب جزم نیست
وقول بافضلیت که بتقلید اسلاف است مبنی بر حسن ظن است وپیداست که در اعتقادیات
ظن بکار نیست ثم قال فی الشرح قال الآمدی قدیرا وبالتفضیل اختصاص احد الشخصین عن
الآخر اما بافضل فضیلة لا وجود لها فی الآخر کالعالم والجاهل واما بزیادة فیها لکونه اعلم مثلا
وذلک غیر مقطوع به فیما بین الصحابة اذ ما من فضیلة بین اختصاصها بواحد منهم الا ویمکن
مشارکته غیره له فیها وبتقدیر عدم المشارکة فقد یمکن بیان اختصاص الآخر بفضیلة اخری
ولا سبیل الی الترجیح بکثرة الفضایل لاحتمال ان یکون الفضیلة الواحدة ارجح من
فضایل کثیرة اما لزیادة شرفها فی نفسها او لزیادة کمیتها فلا جزم بالافضلیة بهذا
المعنی ایضا انتهی ازینجا ظاهر شد که در مسئله تفضیل حضرت شیخین رضی الله عنهما
بیان مراد باینکه مراد افضلیت من حیث الثواب است بکار نمی آید برای آن وجهی
قاطع باید که موجب جزم باین مسئله اعتقادیه متفق علیها باشد وآن وجه قاطع این
است که چون کمال نبوت ورسالت که ختم نبوت عبارت ازان است والکمال فی تابید
این دین الی یوم الدین وعموم ودوام هدایت ودعوت الی الخلق وبقای آن تا آخر
ایجهان وشیوع عبادات وایمان در هر مکان در همه اعصار وازمان واقامت

عدل وعدد و اجرای احکام شرعیه وایصال حقوق وکف از مظالم وامر بالمعروف
ونهی عن المنکر الی غیر ذلک از آثار مرتبه بران است افضل فضایل همه خلایق است و موصوف
بوصف خاتم النبیین باتصاف باین افضل فضایل از همه آخرین واوایل افضل است
کما حققنا فیما سبق وتمکین این دین واعلاء کلمة الله وتکثیر سواد مسلمین وتابید واشاعت
آن وهدایت کافه انام سوی اسلام وتطهیر عباد در اقطار وبلاد از عبادت اصنام
واجلای اهل کتاب ومشرکین واطفای فروغ آتش پرستان وفتح بلاد وامصار
وقهر جبابره کفار اقطار واقامت حدود الله بر فسقه وفجار وانتظام ممالک بر وفق
احکام شرعیه که اینهمه وجوه اظهار دین است افضل فضایل افضل الامم است چه اینهمه
اظهار دین متین علی الادیان واکمال آثار ختم نبوت وابقای آن تا آخر زمان است وظاهر
وباهر است که اینهمه قسمیکه از دست حضرت شیخین رضی الله عنهما حسن انجام یافت از دست
دیگر کسی صورت نه بست حضرت صدیق اکبر اول من اسلم من الرجال البالغین بلا خلاف
است و بدعوت او حضرت عثمان بن عفان وحضرت زبیر ابن العوام وحضرت عبد الرحمن
ابن عوف وحضرت سعد ابن ابی وقاص وحضرت طلحه ابن عبد الله رضی الله عنهم
ایمان آوردند واو از بدو اسلام در نصرت آنحضرت صلی الله علیه وسلم ببذل نفس
ومال دقیقه فرونگذاشت ودر صحیح بخاری از عبد الله ابن عمرو ابن العاص مروی است
قال بینما النبی صلی الله علیه وسلم یصلی فی حجر الکعبة اذا اقبل عقبة ابن ابی معیط فوضع
ثوبه فی عنقه فخنقه خنقا شدیدا فاقبل ابو بکر حتی اخذ بمنکبه ودفعه عن النبی صلی الله علیه وسلم
وقال اتقتلون رجلا ان یقول ربی الله الآیه واز علی مرتضی رضی الله عنه مروی است
که او رضه حضرت صدیق اکبر را بدین وجه بر مومن آل فرعون تفضیل داد وفرمود که مومن
آل فرعون کتمان ایمان کرده گفت اتقتلون رجلا ان یقول ربی الله وصدیق رضی الله
اعلان ایمان نمود گفت اتقتلون رجلا ان یقول ربی الله ورفاقت حضرت صدیق

اکبر رضی اللہ عنہ با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ہجرت کہ مقدمہ ظہور دین و مبدا ظہور
قوت مسلمین ست وصحابت او با آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در غار کہ منصوص کتاب
مبین ست وصبر و تمکن و استقلال و ثبات بعد وفات حضرت سرور کائنات علیہ افضل
الصلوات و جزم عزم قتال اہل ردۃ و مانعین زکواۃ و قتل مسیلمہ کذاب و دیگر مدعیان
نبوت کہ از حضرت صدیق اکبر رضی اللہ عنہ بوقوع آمدہ موجب قوام و دوام و شیوع دین
اسلام شد فضیلتی ست کہ ہیچ فضیلت از فضایل این امت معاول آن نمی تواند شد
روی الترمذی عن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما لاحد
عندنا یدالا و قد کافیناہ ماخلا ابا بکر فان لہ عندنا یدا یکافیہ اللہ بہا یوم القیمۃ و ما نفعنی مال احد ما نفعنی
مال ابی بکر و لو کنت متخذا خلیلا لاتخذت ابا بکر الا وان صاحبکم خلیل اللہ و روی عن عمر رضی
اللہ عنہ ذکر عندہ ابو بکر فبکی و قال وددت ان عملی کلہ مثل عملہ یوما واحدا من ایامہ لیلۃ واحدۃ
من لیالیہ اما لیلتہ فلیلۃ سار مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الی الغار فلما انتہیا الیہ
قال واللہ لا تدخلہ حتی ادخل قبلک فان کان فیہ شی اصابنی دونک فدخل فکسحہ و وجد
فی جانبہ ثقبا فشق ازارہ فسدہا بہ وبقی منہا اثنان فالقمہا رجلیہ ثم قال لرسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم ادخل فدخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و وضع راسہ فی حجرہ و نام فلدغ ابو بکر
فی رجلہ من الجحر و لم یتحرک مخافۃ ان ینتبہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فسقطت دموعہ
علی وجہ رسول اللہ فقال مالک یا ابا بکر قال لدغت فداک ابی وامی فتفل رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم فذہب ما یجدہ ثم انتقض علیہ وکان سبب موتہ و اما یومہ فلما استبہن
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ارتدت العرب و قالوا لا نؤدی زکوۃ فقال لو منعونی عقالا
لجاہدتہم علیہ فقلت یا خلیفۃ رسول اللہ تالف الناس وارفق بہم فقال لی اجبار
فی الجاہلیۃ و خوار فی الاسلام انہ قد انقطع الوحی و تم الدین اینقص وانا حی و اما
مجاہدات و فتوحات فاروقیہ کہ باعث شیوع دین اسلام در کافہ انام و در آمدن

ممالک وسیعه و اقطار فسیحه از فارس و روم و شام در حوزهٔ تصرف مسلمین بغایت تسلط
و انتظام و انهدام اتشکده ها و معابد اصنام و ابتنای مساجد با استحکام و جریان
حدود احکام و سیاست و جبرگیری رعایا و عمال و حکام و درآمدن اکثر بدکیشان در
دین و باز ماندن انها از ارتکاب مظالم و مآثم و قوت گرفتن مسلمانان از یافتن انفال
و مغانم الی غیر ذلک مما شاع من الخیرات فی الممالک از غایت اشتهار کالشمس فی رابعة
النهار مستغنی از بیان و اظهار است بالجمله انجاز مواعید یکه ادسبحانه بحضرت خاتم
النبیین از اظهار دین اسلام بر هر دین و تسلیط و استخلاف و تمکین مومنین و اعنای
آنان از مغانم و انظفار مجاهدین بر مرتدین و دیگر کافرین و اجلای یهود مرة ثانیه از
جزیرهٔ عرب در آیات کتاب مبین کقوله سبحانه هو الذی ارسل رسوله بالهدی
و دین الحق لیظهره علی الدین کله و قوله وعد الله الذین امنوا منکم و عملوا الصالحات
لیستخلفنهم فی الارض کما استخلف الذین من قبلهم ولیمکننهم دینهم الذی ارتضی لهم ولیبدلنهم
من بعد خوفهم امنا یعبدوننی لا یشرکون بی شیئا و قوله تعالی یا ایها الذین آمنوا من یرتد منکم
عن دینه فسوف یاتی الله بقوم یحبهم و یحبونه اذلة علی المومنین اعزة علی الکافرین یجاهدون
فی سبیل الله ولا یخافون لومة لائم ذلک فضل الله یوتیه من یشاء والله ذو الفضل
العظیم و قوله تعالی ولقد کتبنا فی الزبور بعد الذکر ان الارض یرثها عبادی الصالحون
و قوله سبحانه وعدکم الله مغانم کثیرة فعجل لکم هذه و قوله تعالی هو الذی اخرج الذین کفروا
من اهل الکتاب من دیارهم لاول الحشر که مبنی است بحشر ثانی و جلای اهل کتاب مرة
ثانیه فرموده بود بر دست حضرت شیخین و بجد جهد و حسن سعی و تدبیر حضرتین رضی الله
عنهما جلوه ظهور گرفت و شیوع اکمال دین و اتمام نعمت الهی بر مسلمین بجاهدات و مشاق
حضرت شیخین رضی الله عنهما حسن انجام پذیرفت و تا که بر سیرت شیخین عمل رفت اختلالی
راه نیافت و فسادی رونما نشد بالجمله انچه درباره اشاعت دین خاتم النبیین صلی الله

علیہ وسلم از دست شیخین رضی اللہ عنہما سرانجام یافت از دست دیگری میسر نشد
و بر وقوع نامد سبب آن ہرچہ باشد و این عظیم نفع فی الاسلام کہ حضرت شیخین را رضی اللہ عنہ
بفضل الٰہی میسر شد نسبت بہ سایر احاد فضائل عظمای این امت فضل کلی است میان
این فضیلت کلیہ و دیگر فضایل افاضل این امت نسبتی است کہ ظل و خلف آن نسبت
است کہ فیما بین فضیلت ختم نبوت و دیگر نبوات است پس چنانکہ فضیلت ختم نبوت بالای
سائر نبوات است ہمچنان این فضیلت شیخین رضی عنہ بالای سائر فضایل است و چنانکہ
اجور ایمان و اسلام و اعمال صالحات جمیع احاد این امت الی یوم القیمۃ بآن حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم خواہند رسید ہمچنان اجور ایمان و اسلام و اعمال صالحات اہل یاریکہ
بحسن سعی شیخین رضی اللہ عنہما دران دیار دین اسلام شیوع یافتہ الی یوم القیمۃ بشیخین
رضی اللہ عنہ خواہد رسید و این فضل شیخین رضی اللہ عنہما قطعی و یقینی است ارتیاب در آن
مکابرہ و بیدینی است کدام کس تواند گفت کہ دفعہ یمامہ و قتال اہل ردۃ از صدیق اکبر
رضی اللہ عنہ و وقائع قادسیہ و یرموک و فتح بلاد از فاروق اعظم رضی اللہ عنہ بوقوع
نامدہ و شیوع اسلام و طوایف انام بحسن سعی حضرت شیخین رضی اللہ عنہ بظہور نرسیدہ
افضلیت حضرت شیخین رضی اللہ عنہ باین فضل کلی بر سائر صحابہ رضی اللہ عنہم قطعی است
پس تحقیق ہمین است کہ مسئلہ تفضیل شیخین کہ از عقائد دینیہ است از مسائل قطعیہ یقینیہ است
و این مسئلہ متفرع است بر افضلیت و صف خاتم النبیین بر جمیع فضایل و کمالات سائر
انبیا و مرسلین اما بحثم تفضیل حضرت شیخین رضی اللہ عنہما بر حضرت امیر المومنین یعسوب الدین
علی مرتضی کرم اللہ وجہہ در احاد فضایل آنجناب کہ افزون از شمار و بیرون از حساب اند
و آنہمہ فضایل نیز از باب مزید قرب و ثواب اند مبنی است بر غایت تعصب درین باب
واللہ الموفق للصواب۔ ازین تفصیل مبرہن شد کہ این قایل جاہل باین قول خود کہ نفی
امکان مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت مبنی بر ذہول از قاعدہ

تفضیلی است وبنی از تضلیل قطعیت تفضیل حضرت شیخین رضی اللہ عنہما کہ نزد اہل سنت
مجمع علیہ است برہم زدچہ تفضیل حضرت شیخین رضی اللہ عنہما منوط است باینکہ کار اظہار آثار
ختم نبوت ومصالح مترتبہ برآن واشاعت آن چنانکہ از دست حضرت شیخین رضی اللہ عنہما
برآمدہ از دست دیگری سرانجام نیافتہ واین کار افضل فضایل امت است پس مصدر
این کار افضل امت است وبتقدیر نبودن ختم نبوت افضل فضایل خلق ونبودن اختصاص
آن بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم سبب بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل الخلق ونبودن
عدم امکان شراک درخصوص خاتمیت دلیل نفی امکان مساوی عظیم نفع در اظہار آثار خاتمیت
واشاعت مصالح ولوازم مرتبہ بران افضل فضایل امت نتواند بود پس موصوف بآن افضل
امت نتواند بود وفضلیت باعتبار کثرت ثواب مجہول است حکم بقطعیت آن نتوان کرد
کما فی المواقف وشرحہ فالحق ماذکرنا بالتفصیل فی امر التفصیل فی الکلام وان قضی الی التطویل
لکنہ لایخلو عن التحصیل واللہ الہادی الی سواء السبیل وجہ ثامن آنکہ چون ختم نبوت ورسالت
افضل کمالات وفضایل ممکنہ ممکنات است کما سبق اختصاص او سبحانہ بندۂ را بدین افضل
کمالات وفضایل بی اختصاص او سبحانہ آن بندۂ را بغایت قرب وثواب متصور وممکن
نیست تجویز این کہ بندہ کہ او را او سبحانہ باین افضل فضایل اختصاص بخشیدہ است
نائل اعلی درجات قرب وثواب نباشد تجویز متنافیین است وجہ تاسع اینکہ چون او
سبحانہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآنچنان درجات قرب وثواب کرامت اختصاص
بخشیدہ است کہ صالح اشتراک بین اثنین نیست ومشارکت دو کس باہم دران اوصاف
ودرجات ممکن نیست منجملہ آن است اول من تنفلق الارض عن حجمتہ واول من تنشق عنہ
الارض واول الناس خروجا اذا بعثوا واول من یفیق من الصعقۃ واول من یحرک
حلق الجنۃ واول من یقرع باب الجنۃ واول من یفتح لہ الجنۃ واول شفیع فی الجنۃ واول من
یؤذن لہ فی السجود واول شافع واول مشفع واول من یجیز علی الصراط اشتراک این اوصاف

بین اثنین ممکن نیست چه اول مضاف است سوی جمیع عموم پس موصوف باین صفات
همان است که بر جمیع من عداه در انشقاق ارض از دو در خروج وقت بعث و در تحریک
حلق جنت و قرع باب آن و مفتوح شدن آن برای وی و در شفاعت و در جنت
و در ماذون بسجود بودن و در شافع و مشفع بودن و در جواز بر صراط سابق و مقدم باشد
اگر دو کس در این امور مشیت دارند هیچکی ازان هر دو کس سابق علی جمیع من عداه
در این امور نیست پس موصوف باین صفات نیست و سابق گذشته که اول متعدد
نتواند شد و هرگاه یکه دو کس در این صفات متشارک نتواند شد و بر هیچک کس
ازان دو کس که متشارک در این صفات بفرض محال فرض کرده شوند صادق
نتواند شد که اول از جمیع من عداه و سابق بر جمیع من عداه مما اضیف الیه الاول
است پس تساوی جمله مومنین در این صفات اولی بالامتناع است اذا تمهد هذا فمقول
آیا این صفات از باب قرب و ثواب اند یا نه اگر بدانست این قایل از باب قرب و
ثواب اند مشارکت و مساوات کسی با آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفات که صالح
اشتراک بین اثنین نتواند شد محال بالذات است چه جای آنکه جمله مومنین در این
صفات ممکن التساوی باشند و اعلی از آنحضرت صلی الله علیه وسلم در قرب و ثواب
بر این تقدیر اولی بالامتناع است زیرا که اگر اعلی ازان حضرت صلی الله علیه وسلم ممکن
باشد اول در خروج و افاقه از صعقه و دخول جنت و جواز بر صراط و باذونیت بسجود
و شفاعت و مقبولیت شفاعت باشد یا نه علی الثانی اعلی ازان حضرت صلی الله
علیه وسلم نتواند بود چه آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این امور از جمیع من عداه اول
و مقدم است و ظاهر است که با وصف مقدم بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این
همه امور بر جمیع من عداه هر کس از جمله من عدا آنحضرت صلی الله علیه وسلم متاخر از آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در این همه امور خواهد بود و اگر کسی از جمله من عدا آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این امور

از جمیع من عداه اول باشد از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در اینہمہ امور اول باشد چہ بر این
تقدیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در عموم من عدا آنکس مما اضیف الیہ الاول یعنی در عموم
مفضل علیہ داخل است پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اول من عداہ در این ہمہ امور نتواند
بود فیلزم خلاف المفروض المسلم وعلی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در اینہمہ امور اول
از جمیع من عداہ نتوانند بود فیلزم خلاف مفروض المسلم ومع ہذا چون مشارکت ومساوات
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در این صفات ممکن نیست اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
در این صفات ممکن نتواند بود وجہ این قائل خود اعتراف دارد کہ مفضل نسبت بمفضل علیہ
مرتبہ مساوات را جائز شدہ بمرتبہ زیادت فایز می باشد پس چون مساوات
در این ہمہ امور ممکن نیست افضل ممکن نتواند بود واگر این صفات بدانست
این قائل از باب قرب وثواب نیستند این قائل اہلیت مخاطبت ندارد واین گفتگوی
او از جملہ ہذیانات مجانین است وجہ عاشر این کہ شفاعت کبری وصفت سید الناس
یوم القیمۃ واکرم الاولین والآخرین علی اللہ وقائم مقامیکہ لایقومہ الا رجل واحد ونائل دربہ
کہ لاینبغی الا لعبد من عباد اللہ ولا ینالہا الا رجل واحد وبودن صاحب لوای کہ آدم
فمن دونہ تحتہ واکثر الناس تبعا یوم القیمۃ واعظم الانبیاء اجرا یوم القیمۃ از صفات آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم اند اگر این قائل انکار اتصاف آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
باین صفات نماید از دعوی ایمان دست بردارد وہرچہ خواہد بزبان آرد واگر
این قائل بر اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین اوصاف اعتراف است مشارکت
ومساوات کسی با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در این اوصاف ممکن نیست چہ جای تساوی
جملہ مومنین در این صفات این قایل مشارکت ومساوات دیگری را با آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم تصور کند بعد ازان امکان آن باثبات رساند لتصویر آن از کسیکہ بہرہ از
فہم داشتہ باشد متصور نیست چہ جای آنکہ امکان آن باثبات رساند وجہ حادی عشر

اینکه غالبًا منشا جسارت این قایل براین هذیان این است که نزد اهل سنت تعذیب
مطیع وتعذیب عاصی برخدا یتعالی واجب نیست وازین عقیده اهل سنت کار این
قایل برنمی آمد در عقیده ما اهل سنت خلق آنحضرت صلی الله علیه وسلم وبعث آنحضرت
صلی الله علیه وسلم واختصاص آنحضرت صلی الله علیه وسلم بخاتم نبوت وافضلیت
برسایر خلق عموما وبرسایر انبیا ورسل خصوصًا ودیگر فضایل که بالا مذکور شده اند
وشفاعت کبری وقیام بمقامیکه لایقوم به احد غیره ونیل وسیله که درجه ایست
درجنت که لاتنبغی الا لعبد من عباد الله ولاینالها الا رجل واحد حضرت باری جلت کبریاؤه
واجب نبود وجوب هیچ شئ براو سبحانه جل شانه هیچ معنی ندارد این همه ممکن بوده
است که او سبحانه آنحضرت را نافریدی وبرسالت ونبوت نه برگزیدی وبآن
فضایل وکمالات وبشفاعت کبری واندرجات اختصاص نه بخشیدی اتصاف
آنحضرت صلی الله علیه وسلم وعدم اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بآن صفات
ممکن بوده است مگر چون آن صفات صالح اشتراک بین اثنین نیستند کما مر غیر مرة
مشارکت ومساوات دو کس دران صفات ممکن نیست وازامکان آن صفات
وامکان اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بآن صفات امکان اشتراک اتصاف بین
اثنین فصاعدا لازم نمی آید مثلا زید وتشخص زید ممکن است واشتراک تشخص زید بین
اثنین ممکن نیست همچنان صفت اول النبیین خلقا مثلا ممکن است امکان داشت که
او سبحانه هیچ نبی نمی آفرید یا دو کس یا هزار کسان را پیش از دیگر انبیا نبی میگردانید
علی التقدیرین هیچ کسی اول النبیین خلقا نمی بود مگر اشتراک دو کس در صفت اول
النبیین خلقا ممکن نیست چه اگر او سبحانه دو کس را پیش از دیگر انبیا نبی میگردانید
بر هیچ کس ازآن هر دو اول النبیین خلقا صادق نتوانست شد که معنی اول النبیین
خلقا سابق برجمیع من عداه من الانبیا درآفرینش است وبرتقدیر مذکور هیچ کس ازان

هر دو سابق بر جمیع من عداه من الانبیاء نیست بلکه بعض من عداه من الانبیاء را در آن دو شرکت
صحیح دارد همچنان وصف خاتم النبیین ممکن است امکان داشت که او سبحانه کسی را
نبی نگرانیدی یا دو کس یا چند کس را معاً نبی گردانیده بعد آن دو کس یا چند کس نبوت
را منقطع گردانیدی بر این هر دو تقدیر کسی خاتم النبیین نبودی چه خاتم النبیین آخرین
همه انبیا است بر تقدیر اول کسی نبی نبودی چه جای آنکه کسی آخرین همه انبیا باشد و بر تقدیر
ثانی هیچکی ازان دو کس نبی یا چند کس نبی که بعد انان نبوت منقطع میشد آخرین همه انبیا
نیست تا مصداق خاتم النبیین باشد بلکه بعض انبیا با هریکی ازان هر دو نبی یا چند نبی معیت
دارد پس وجود و عدم خاتم النبیین ممکن است لیکن اشتراک خاتم النبیین در دو کس
ممکن نیست تساوی و اشتراک دو کس در وصف خاتم النبیین ممتنع بالذات است چه این
وصف حمالی است اشتراک بین اثنین نیست و همچنین قیاس دیگر صفات که او سبحانه بفضل
عظیم خود بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم اتمام نعمت نموده آنحضرت صلعم را بان صفات
اختصاص بخشیده است ممکن الامکان داشت که آن صفات و موصوف آن صفات را نمی آفرید
یا اشتراک آن صفات بین اثنین ممکن نیست که آن صفات مصلوح اشتراک بین اثنین
ندارند کما مر اما سبق ذکره تکرار پس ازین عقیده اهل سنت قول بامکان مساوات
و مشارکت کسی با آنحضرت صلی الله علیه وسلم لازم نمی آید و چون آن صفات اعلی مراتب
قرب و ثواب اند و او سبحانه آنحضرت را صلی الله علیه وسلم بان اعلی مراتب قرب و ثواب
اختصاص بخشیده است و آن صفات که اعلی مراتب قرب و ثواب اند صلوح اشتراک
بین اثنین ندارند اشتراک انها بین اثنین ممکن نیست بلکه ممتنع بالذات است مساوی
و مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در آن اعلی مراتب قرب و ثواب ممکن نیست و ممتنع
بالذات است و هو المدعی اما انکه آن صفات اعلی مراتب قرب و ثواب اند ظاهر
است چه کسی که اول من یفیق من الصعقة و اول من یحوز

علی الصراط واول من یقرع باب الجنۃ واول من یفتح لہ الجنۃ واول من یوذن لہ فی السجود
واول شافع واول مشفع واول شفیع فی الجنۃ وقایم عن یمین العرش بمقام لا یقومہ احد
غیرہ ونائل وسیلۃ ای درجۃ لا ینبغی الا لعبد من عباد اللہ ولیتنا الہا الاجل واحد افضل
است در قرب وثواب از کسیکہ اول در اینہمہ نباشد وآما اینکہ این صفات صلوح
اشراک بین اثنین ندارند فلما مر غیر مرۃ انچہ از عقیدہ اہل سنت لازم است ہمین قدر
است کہ سلب این صفات از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ممکن است بامکان ذاتی
واین مسلم ومعتقد مامومنین است لیکن در امکان وجود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
وامکان اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین صفات وامکان سلب آن اتصاف
کلام نیست کلام در امکان اشتراک این صفات ما بین آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
وفردی دیگر از افراد انسان است ودر امکان مساوی ومشارک آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در این صفات است وبہر این قاطعہ باثبات رسید کہ این صفات صلوح
اشتراک بین اثنین ندارند ومساوات ومشارک دیگری بآن حضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در این صفات ممتنع بالذات است این قایل کہ تساوی جمیع مومنین در این درجات
قرب وثواب کہ صلوح اشتراک بین اثنین ندارند وتشارک اثنین در اینہمہ ممتنع بالذات
است تجویز میکند بیان نماید کہ ہر یکی از جملہ مومنین چسان اول من ینشق عنہ الارض واول
من یفیق من الصعقۃ واول من یجوز علی الصراط واول من یقرع باب الجنۃ واول من
یفتح لہ الجنۃ واول من یوذن لہ فی السجود واول شافع واول مشفع واول شفیع فی الجنۃ
تواند شد اگر ہر یکی از جملہ مومنین اول باشد ہر یکی از جملہ مومنین در اینہمہ جمیع من عداہ
من المومنین مقدم باشد وہر یکی از جملہ مومنین در اینہمہ جمیع من عداہ من المومنین مقدم نباشد
پس اول باشد ونباشد پس ہر یکی از مومنین مصداق اجتماع النقیضین باشد
پس در اعتقاد این قایل اعتقاد امکان مصداق اجتماع النقیضین از جملہ عقائد

اہل سنت است حاشاہم عن ذلک وعلی ہذا القیاس درجہ شفاعت کبری اعلی درجات
قرب وثواب است کہ صاحب آن درجہ آن باشد کہ ہمہ اولین وآخرین بوی التجا دارند و
بحضرت او پناہ آرند و بوجاہت وشفاعت او از شداید موقف نجات یابند وبسفارش او
کسانی کہ محاسب نباشند بزودی بہ بہشت شتابند وگنہگاران از دوزخ برآیند
وبجنت درآیند تخییل این کہ جملہ مومنین در آن درجہ ممکن التساوی اند بی رسوخ مالیخولیا در دماغ
از کسی ممکن نیست وہمچنان در صفت سید الناس یوم القیمۃ واکرم الاولین والآخرین علی اللہ
وہمچنان بودن صاحب لوای کہ ما من بنی آدم فمن سواہ الا تحتہ جملہ مومنین ممکن التساوی
نتوانند شد مگر این قایل شفاعت کبری واین صفات را از باب قرب وثواب نمیداند
ودر اعتقادش صفت خاتم النبیین از قبیل صنعت نقاشی است کہ با قرب وثواب
تعلقی ومناسبتی ندارد کو بجای خود صفت کمال است ہمچو خیال کہ سراسر خیال است
وبال اتباع شیخ نجدی وخیم المآل است وجہ ثانی عشر اینکہ اگر این قایل بنای ہذیانات
خود در زعم باطل خود براین عقیدہ اہل سنت کہ بر او سبحانہ تثویب مطیع وتعذیب
عاصی واجب نیست نہادہ است باوصف این کہ ہذیانات او باین عقیدہ مساسی
ندارند وجہ تخصیص جملہ مومنین بامکان تساوی در کثرت ثواب وقرب رب الارباب
چہ باشد زیرا کہ نزد اہل سنت تعذیب کفار ومشرکین بر خدا تعالی واجب نیست
واگر این ہذیانات را مبنای دیگر است بایستی کہ آن مبنای ہذیانات خود را ذکر نمودہ
امکان تساوی جملہ مومنین وامتناع شرکت مشرکین وکفار در آن باثبات میرسانید
وجہ ثالث عشر اینکہ کلام او عند القائل متہافت وبیمعنی است چہ خلاصہ کلام او این
است کہ معتبر در فضیلت فضیلت من حیث کثرۃ الثواب والقرب است وجملہ
مومنین در این فضیلت ممکن التساوی اند واین کلام محض بی معنی است افضل بودن جملہ
مومنین من حیث کثرۃ الثواب والقرب متضمن این است کہ ہیچکی از مومنین افضل ممن عداہ

من المومنین من حیث کثرة الثواب والقرب نباشد زیراکه هریکی از مومنین داخل عموم مضاف
الیه افضل یعنی عموم مفضل علیه است ومعنی تساوی جمله مومنین در افضلیت عدم افضلیت
وعدم مفضولیت هریکی از مومنین ممن عداه من المومنین در کثرت قرب وثواب در عین افضل
بودن هریکی از مومنین ممن عداه من المومنین در کثرت قرب وثواب است واین کلام متهافت
بیمعنی است چون این قایل جاهل سخن خود نمیفهمد ونمیداند که سخنی که از زبانش برآمده بیمعنی
است یا بامعنی آزد امید فهمیدن سخن دیگری چسان توان داشت وجه رابع عشر اینکه
آیا آنحضرت صلی الله علیه وسلم در اعتقاد این نجدی افضل الخلق من حیث کثرة الثواب والقرب
یا نه علی الثانی قول او فیما سبق به بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل واکمل از سایر
انبیا علیهم السلام که در باره آن این قایل وعلیه انعقد الاجماع گفته است در اعتقادش
باطل است وایمانش نزد همه مومنین زایل است زیراکه نزد او معتبر در معنی افضل افضل
من حیث القرب والثواب است ونزد همه مومنین آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل الخلق
من حیث کثرت القرب والثواب بلا ریب وارتیاب اند وانکار ان کفر است وعلی
الاول مشارکت ومساوات دیگری با آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این وصف محال
است چه اگر دیگری افضل الخلق من حیث کثرة القرب والثواب فرض کرده شود آن
حضرت صلی الله علیه وسلم در عموم مفضل علیه داخل باشد پس افضل الخلق من حیث کثرة القرب
والثواب نباشد هذا خلف ونیز چون آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر این تقدیر افضل الخلق
من حیث کثرة القرب والثواب است ان دیگر داخل عموم مفضل علیه باشد پس افضل
الخلق من حیث کثرة القرب والثواب نباشد هذا خلف فعلی التقدیرین مساوی مساوی
نشد ومشارک مشارک نشد فهو مصداق اجتماع النقیضین ووجوده مستلزم لعدمه پس
مبرهن شد که مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در افضلیت من حیث القرب و
الثواب نیز ممتنع بالذات است وهو المدعی وجه خامس عشر قول این قایل پس نظر

برقوت و وسعت قدرت کاملہ ممکن و مقدور الٰہی است کہ ہر مفضول را کہ در کمالات دیگر مفضول
است یعنی در ماسوائی کثرت ثواب مفضول است او را مساوی بلکہ افضل از افضل
او گرداند صریح است در این کہ اگر مفضول در کثرت ثواب مفضول باشد گردانیدن
آن مفضول مساوی کسیکہ از و در کثرت ثواب افضل باشد یا افضل از و در کثرت
ثواب بدانست این قایل ہم ممکن و مقدور نیست والا قول او کہ ہر مفضول را کہ کمالات
دیگر مفضول است یعنی در ماسوائی کثرت ثواب مفضول است لغو و بیمعنی باشد چون
ہر واحد از سائر خلق در کثرت ثواب از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مفضول است
گردیدن ہیچکی از خلق و ہیچکی از مومنین مساوی یا افضل از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
در کثرت ثواب باعتراف این قایل ہم ممکن و مقدور نتواند بود پس ہمہ سعی این قایل رایگان
رفت و حق بمرکز قرار گرفت و تحقیق پیوست کہ او سبحانہ بفضل عظیم و رحمت تامہ آنحضرت را صلی اللہ
علیہ وسلم آفریدہ و از جملہ ممکنات برگزیدہ بصفاتی از باب قرب و ثواب اختصاص بخشیدہ
کہ آن صفات صالح اشتراک بین اثنین نتوانند شد و وجود مشارک و مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم دران صفات مستلزم عدم آن است و مشارک و مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم مصداق اجتماع النقیضین و محال بالذات و وجود آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم و اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن صفات و وجود آن صفات در ذات
آن سرور کائنات علیہ افضل الصلوات ممکن بالذات و متحقق بارادہ حضرت خالق
الکائنات واہب العطیات است و امکان آن صفات مستلزم امکان اشتراک
آن صفات بین اثنین نیست امکان شئی دیگر و امکان اشتراک آن دیگر و الیٰ ہمہ یعنی
آفریدن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و برگزیدن بر سایر ممکنات و اختصاص بصفات ممتنعہ
عن الاشتراک محض فضل عظیم او سبحانہ است آن نہ از جہت قابلیتی و استحقاقی ذاتی بود
بنہ نہ مزد کاری و نہ اجر عملی و نہ جزائی عبادتی استحقاق و قابلیت و نیکوکاری و اعمال

حسنه وعبادات مقبوله که شایسته منصبی که او سبحانه بفضل عظیم خود آنحضرت را صلی الله علیه وسلم بآن اختصاص کرامت فرموده بودند هم کرامت فرموده او سبحانه بوده اند وهمین مدلول حدیث صحیح بخاری است کما یاتی انشاء الله تعالی باید دانست که ازین قایل تا این مقام چند موجبات کفر او سر زده شده اند در اثنای ابطال اقوال او ایمابان فرقه است مناسب می نماید که در اینجا بطریق فذلکه تعداد موجبات کفر او مذکور نموده شود اگر این قایل بعد متنبه شدن بران موجبات کفر باعلان تمام توبه بصوح نماید در دین اسلام باز در آید واگر اختیار نار بر عار کند روسیاه جهنم رود وما علینا الا البلاغ نخستین از موجبات کفر او این است که در اوایل خرافات تمامه خود گفته است که این کلیه هیچ ممتنع ذاتی داخل تحت قدرت الهی نیست محل کلام است پس او تجویز دخول ممتنعات ذاتی تحت قدرت الهی میکند و بر این تجویز لازم است که عدم الواجب سبحانه و شریک الباری و دیگر ممتنعات ذاتی داخل تحت قدرت الهی باشند وقول باین لازم کفر است پس ازین قول او تجویز اغلظ انحای کفر بر او لازم است و غایت جهل او از ندانستن او معنی امتناع ذاتی و معنی قدرت ازین تجویز پیدا است وجهل او عذر کفر نمیتواند شد دوم اینکه او قایل شده است بامکان اتصاف او سبحانه به نقایص و قبایح و فواحش غیر متناهیه وقول بامکان اتصاف او سبحانه بیک فاحشه و بیک نقیصه هم کفر است پس این اعتقاد او مشتمل است بر انحای غیر متناهیه کفریه اعتقاد امکان اتصاف او سبحانه بیک یک فاحشه و یک یک نقیصه کفری جداگانه بالاستقلال است سیوم اینکه این قائل قاعده اختراع کرده است که اگر یک حصه از کل این معنی مصدری ممکن ذاتی باشد ضرور است که جمیع حصص آن معنی مصدری ممکن باشند و بر اعتقاد این قاعده اصرار تمام دارد و کما سبق این اعتقاد متضمن وجوه غیر متناهیه کفر است چه وجود و عدم معنی مصدر ریست و بعض حصص آن هر دو هیچ وجود انسان و عدم انسان ممکن ذاتی است پس بنا بر این

اعتقاد او ضرور است که جمیع حصص وجود و عدم ممکن ذاتی باشد پس وجود واجب
سبحانه وهم عدم واجب سبحانه ممکن ذاتی باشد و وجود شریک الباری وهم عدم شریک
الباری ممکن ذاتی باشد و حدوث واجب الوجود سبحانه و ترکب واجب الوجود
وغیرها که تبلفظ آن زبان نمی آلایم ممکن ذاتی باشد الی غیر ذلک من اللوازم الباطلة الغیر
المتناهیة که قول بهریک ازان لوازم کفر مستقل جدگانه است چهارم اینکه این
قایل بران قاعده مخترعه خود امکان اتصاف او سبحانه بنقایص و قبایح متفرع نموده
است این تفریع او بجای خود کفر است فالاصل والفرع والموصل والمفرع
والتاصیل والتفریع کلهافی النار پنجم اینکه او گفته است که سلب اتصاف او سبحانه
بنقایص و قبایح و فواحش ممکن و معلول او سبحانه است و ذات واجب الوجود
چنانکه مقتضی اتصاف خود بصفت کمال است همچنین مقتضی سلب اتصاف خود
بمقابل آن صفت است و این را بغایت شد و مد بیان کرده است و این اعتقاد
او کفر است زیرا که نفس ذات حقه احدیه براین تقدیر مصداق سلب اتصاف
بنقایص و قبایح و فواحش نتواند بود مصداق این سلب براین تقدیر از نفس ذات
احدیه مصداق ایجابات نقایص و قبایح و فواحش غیر متناهیة باشد ضرورة استحالة
ارتفاع صدق الموجبات و سوالبها و این متضمن انحائی غیر متناهیه کفر است ششم اینکه
در اعتقاد او میانه اتصاف او سبحانه بصفات نقص معیت ذاتی است این قائل
در بیان این چند صفحه همچو صفحه روی خود سیاه کرده است و خودش اعتراف دارد
که صفات کمال و اتصاف بصفات کمال متاخر بالذات از ذات حقه است پس او را
از اعتراف تباخر سلب اتصاف بنقایص و فواحش و قبایح غیر متناهیه از ذات حقه
بنا بر اعتقاد او بمعیت ذاتیه میانه اتصاف بصفات کمال و سلب اتصاف
بنقایص و فواحش و قبایح گریز نیست پس نفس ذات حقه واجبه مصداق سلوب اتصافات

ششم اینکه در اعتقاد او میانه اتصاف او سبحانه بصفات نقص معیت ذاتی است

نقایص و فواحش و قبایح غیر متناهیه حسب این اعتقاد دور اعتقاد و نیست پس این بخدی را از اعتقاد
نبودن نفس ذات حقه مقدسه مصداق ایجابات غیر متناهیه که نقایص آن این سلوب غیر
متناهیه اند گزیر نیست و این اعتقاد او متضمن وجوه غیر متناهیه کفر است **هفتم** اینکه این
قایل اعتقاد دارد باینکه علم و قدرت و غیره صفات الهیه و هم اتصاف بآن صفات
ممکن ذاتی و معلول او سبحانه اند و باین اعتقاد میگوید که عدم علم و قدرت از ذات
حقه مقدسه که از شان او علم و قدرت است بعینه جهل و عجز است و میگوید که چون صفت
علم و قدرت او سبحانه ممکن بالذات است وجود و عدم این هر دو صفت ممکن خواهد
بود و عدم هر دو صفت مذکوره از ذات مقدس که از شان او علم و قدرت است
بعینها جهل و عجز است پس بر او لازم است اعتقاد بثبوت جهل و عجز بنفس ذات حقه مقدسه
قبل از اتصاف آن ذات حقه بعلم و قدرت و این اعتقاد کفر است و متضمن انحای کفر است
چه همین کلام او در دیگر صفات کمالیه جاریست مثلا حیات صفت زائده است ممکنه
پس وجود و عدم آن ممکن است و عدم حیات از ذات مقدسه که از شان آن حیات
است موت است پس موت او سبحانه ممکن است و چون ثبوت حیات از ذات
حقه مقدسه متاخر است عدم حیات در مرتبه متقدمه ضروریست و سبحان الحی الذی
لایموت عما یقول الظالمون علوا کبیرا و چون سابق وجه ابطلان قول این قایل بیان کرده
ایم در اینجا حاجت اعاده آن نیست **هشتم** اینکه او گفته است که عدم علم از
حضرت باری جلشانه مستلزم جهل است چه سلب بسیط نزد وجود موضوع
مستلزم سلب عدولی است کما لایخفی علی المنطقی انتهی و این قول او از موجبات
کفر او است زیرا که علم نزد او از صفات زائده علی الذات است پس سلب آن
از مرتبه ذات احدیه حقه ضرور است و او خود اعتراف دارد باینکه صفات او سبحانه محتاج
ذات حقه اند و تاخر محتاج از محتاج الیه ضروری است پس سلب بسیط علم از ذات احدیه

ضروری است وسلب بسیط نزد وجود موضوع که ذات احدیه است مستلزم سلب
عدولی است وسلب عدولی علم نزد او جهل است پس این قول رد اعتراف است
باعتقاد او باتصاف او سبحانه در مرتبه ذات احدیه بجهل و آن کفر است و این
بر متکلمین قائلین بزیادت صفات لازم نمی آید زیرا که جهل نزد آنان عبارت است
از فوت استعداد یه علم نه از سلب بسیط علم و نه از سلب عدولی علم و ذات حقه از
فوت استعدادی منزه است و زعم این قایل بودن جهل سلب عدولی علم ناشی از
جهل است چه سلب عدولی علم در جمادات موجوده متحقق است حال آنکه جمادات
متصف بجهل نیستند و قدر تفصیل ذلک نهم اینکه این قایل در معنی خاتم النبیین
تحریف کرد ظاهر است که معنی خاتم النبیین آخر همه انبیا بعثا است ولام النبیین برای
استغراق و در عقائد همه مسلمانان است ان محمدا صلی الله علیه وسلم آخر الانبیاء این
قایل معنی دیگر برای خاتم النبیین تراشد و بحسب معنی تراشیده خود تجویز تعدد خاتم
النبیین نمود پس از دو حال خالی نیست یا این قایل معنی خاتم النبیین نمیداند
و بر این تقدیر ظاهر است که او اعتقاد باینکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین اند
ندارد چه تصدیق بعقد بی دانستن معنی محمول معنی ندارد و بر این تقدیر کفر او ثابت است
و جهل در کفر عذر نمیتواند بود یا این قایل دیده و دانسته بغرض تضلیل جهله معنی خاتم
النبیین را تحریف میکند بر این تقدیر این کفر او از اغلظ وجوه کفر است دهم اینکه این قایل
بمستثنی بودن ذات مبارک مقدس آنحضرت صلی الله علیه وسلم از جمیع نبیین علیهم السلام
در لفظ خاتم النبیین که لام برای استغراق است قایل شده است و پر ظاهر است که
کسیکه از جمیع نبیین خارج است خاتم النبیین نمی تواند بود پس این قول او مستلزم
قول به نبودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین است و این کفر است و عذر
اینکه این قایل از این معنی که کسیکه از جمیع نبیین خارج است خاتم النبیین نمیتواند

جهل داشت سودی ندارد جهل در کفر عذر نتواند بود یازدهم اینکه این قایل بعد تسلیم امتناع اتصاف دیگری بوصف خاتم النبیین و استحاله اشتراک این وصف بین اثنین ابدای احتمال بودن وصفی دیگر همتا و عدیل وصف خاتم النبیین در مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم و نبودن آن وصف در آنحضرت صلی الله علیه وسلم نموده است و ابدای اینچنین احتمال محال کفر است زیرا که وصف خاتم النبیین اعلی اوصاف کمالیه ممکنات است تجویز بودن کدامین وصف مجهول همتا و عدیل این وصف از برای شان کمال نبوت و رسالت است و تجویز لغو و بیکار بودن بعض کمال نبوت و رسالت است و این کفر است و وجوه بودن این تجویز از برای شان کمال نبوت و رسالت سابق ازین بتفصیل تمام مذکور اند دوازدهم اینکه این قایل در تنظیر تساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم که مختص بوصف خاتم النبیین اند و مساوی مفروض خودش که آنرا مختص بوصفی که آنرا همتای و عدیل وصف خاتم النبیین تجویز کرده قرار داده تساوی زید و عمرو بدین گونه که در زید صفت تیر اندازی و در عمرو وصف بندقه اندازی بعد اشتراک زید و عمرو در کمالات دیگر هیچو سخاوت و شجاعت یافته شود و نیز تساوی اعراب برادین که در هریکی ازین هر دو منفعتی معتبره بالاختصاص یافته میشود آورده است آوردن هیچو تنظیرات در هیچو مقام موجب استخفاف و ازرای شان آنحضرت صلی الله علیه وسلم و منصب آن حضرت صلی الله علیه وسلم یعنی ختم نبوت و رسالت است پس در بودن آن از موجبات کفر قایل اشتباهی نیست این قایل جاهل در این تنظیر نادیشید که کدام کس را بجای زید و کدام کس را بجای عمرو و کدام کس را بجای اعراب و کدام کس را بجای برادین می نهد و وصف خاتم النبیین را بجای تیر اندازی یا بجای بندقه اندازی یا بجای قوت هرب و طلب که در اعراب است یا بجای کین عطف که در برادین است قرار میدهد آنچنین تنظیر از غلط وجوه کفر است علمای اعلام آن ابیات را که در آن تشبیه محمد و عین شعرا بآنحضرت

صلی اللہ علیہ وسلم آمدہ است ہمچو قول ابو العلاء معرّی لولا انقطاع الوحی بعد محمد
قلنا محمد من ابیہ بدیل ہو مثلہ فی الفضل الا انہ لم یاتہ برسالۃ جبریل و ہمچو قول حسّان
اندلسی در مدح محمد ابن عاد و وزیر ادابی بکر ابن زیدون کان ابا بکر ابو بکر الرضی
وحسان حسان وانت محمد از باب استخفاف از موجبات کفر شمردہ اند چہ جائی تشبیہ
آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بزید یا عمرو یا بعراب یا براذین و تشبیہ منصب خاتم
النبیین بہ تیر اندازی و بندقہ اندازی یا باد صاف آن دو بہیمہ اینچنین تنظیر
کفر ہست و سہل انکاشتن آن کفر دیگر است سیزدہم اینکہ قایل بفضل دیگر
انبیا علیہم السلام بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بعض وجوہ قایل است و این کفر
خرق اجماع است و قدمّر نزد ما ہمہ مومنین آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بر سائر انبیاء
و مرسلین من جمیع الوجوہ فضل کلی است چہاردہم اینکہ قول این قایل کہ نفی امکان
مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت مبنیٔ بر دہول از قاعدہ
تفصیل است و مبنیٔ از تضلیل منجر بتجہیل حضرت رب جلیل و حضرت جبریل و حضرت
ابراہیم خلیل و آنحضرت علیہ و علیہما الصلوۃ والتسلیم میشود کما سبق مفصلا پس
این قول بوجوہ چند از موجبات کفر است پانزدہم اینکہ قول او بجواز
مساوات جملہ مومنین با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب و ثواب بلکہ بجواز افضلیت
جملہ مومنین از آنحضرت در قرب و ثواب کفر است و اشنع است از کفر بعض
کرامیہ کہ بجواز افضل بودن ولی از نبی تجویزی کنند چہ این قایل بجواز افضل
بودن افجر فجار و افسق فساق مومنین از افضل الانبیاء والمرسلین در قرب و
ثواب قایل شدہ است شانزدہم اینکہ قول او پس بنظر قوت و وسعت
قدرت کاملہ ممکن و مقدور الٰہی است کہ ہر مفضول را کہ در کمالات دیگر مفضول
است یعنی در ما سوائی کثرت ثواب مفضول است او را مساوی بلکہ افضل از

افضل او گردانند دراین مطلب بزرگ ومقصد متبرک جمله مومنین ممکن التساوی اند
دراین معنی ومقدوریت قدرت کامله کو واقع نشود صریح است دراینکه دراعتقاد
او آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل ازجمیع من عداه درقرب وثواب نیستند ومن
عداه اگرچه درد یگر کمالات از آنحضرت صلی الله علیه وسلم مفضول باشد درقرب و
ثواب از آنحضرت صلی الله علیه وسلم مفضول نیستند واین اعتقاد کفر است
هفدهم قول مذکور صریح است دراینکه جمله مومنین کو فساق وفجار باشند
درقرب وثواب از آن حضرت صلی الله علیه وسلم مفضول نیستند و درکمالات
دیگر یعنی ماسوای کثرت ثواب مفضول اند واین قول لازم است قول باینکه نبوت
ورسالت محض لغو است چه درقرب وثواب نبی وغیر نبی ورسول وغیر رسول بنابر
این قول برابر اند پس هیچ اعتقاد اعتقاد لغو وبیکار بودن نبوت ورسالت است
وآن بی شبه کفر است هیجدهم اینکه قول باینکه جمله مومنین درقرب وثواب
افضل ازحضرت افضل المرسلین خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم تواند شد متضمن
استخفاف شان آنحضرت صلی الله علیه وسلم است بقطع نظر ازینکه این کلام صادق
باشد یا کاذب اشتمال کلام براستخفاف منوط بکذب آن نیست بسا کلام
کاذب مشتمل براستخفاف نمی باشد وبسا کلام صادق متضمن استخفاف میباشد واستخفاف
شان آنحضرت صلی الله علیه وسلم بهر کلامی که باشد کفر است نوزدهم اینکه این قایل
تجویز می کند که این مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم بدین وجه باشد که درویک
کمال مختص معادل وصف خاتم النبیین که وصف مختص آنحضرت صلی الله علیه و
سلم است یافته شود و درد یگر کمالات آنحضرت صلی الله علیه وسلم وآن مساوی
متشارک باشد حال آنکه بسیاری ازکمالات ونعوت کمالیه آنحضرت صلی الله
علیه وسلم آن چنان هستند که صالح اشتراک بین اثنین هستند وبرخی ازان کمالات

ولغوت وهراشائی ابطال قول این قایل سابق مذکور شده اند پس تجویز اینکه آن مساوی
در همه کمالات وصفات کمالیه آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم سوائی وصف خاتم النبیین مشارک
باشد بی انکار انصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بدان صفات کمالیه ممکن نیست
وآن انکار محض زندقه وکفر است بستم اینکه تکلف اینچنین تحلات بمعنی وابدای اینچنین
احتمالات باطله رکیکه برای تصحیح کلام شیخ نجدی وانداختن خود را در مهالک گفتگو وکلام
درشان آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم برای اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم فی جمیع الکمالات با وصف اینکه مفهومات غیر متناهیه آنچنان هستند که مصادیق
آنها ممکن نیستند واز عدم امکان آنها عموم قدرت الهیه برهم نمی شود از عدم امکان
مصداق مفهوم مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع الکمالات چسان برهی عموم قدرت
الهیه متصور تواند شد بدون زندقه وسوء اعتقاد وبغیر بدکیشی وبد باطنی والحاد متصور نیست
انهم از علامات کفر است اعاذ باللہ من ذلک کله بحرمة حبیبه وخلیله صلی اللہ علیہ وعلی آله
وصحبه **قال الوسواس الخناس** در بخاریست عن سالم ابن عبد اللہ عن ابیه انه اخبره
انه سمع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول انما بقاءکم فیما سلف قبلکم من الامم کما بین صلوٰة
العصر الی غروب الشمس اعطی اهل التوراة التوراة فعملوا بها حتی انتصف النهار ثم
عجزوا فاعطوا قیراطا قیراطا ثم اعطی اهل الانجیل الانجیل فعملوا به حتی صلوٰة العصر ثم عجزوا
فاعطوا قیراطا قیراطا ثم اعطیتم القرآن فعملتم به حتی غروب الشمس فاعطیتم قیراطین قیراطین
فقال اهل الکتابین ای ربنا اعطیت هولاء قیراطین قیراطین واعطیتنا قیراطا قیراطا
ونحن اکثر عملا قال اللہ هل ظلمتکم من اجرکم من شیء قالوا لا قال فذلک فضلی ادیته من اشاء
و در حدیث دویم متصل این است عن ابی موسی عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال مثل
المسلمین والیهود والنصاری کمثل رجل استاجر قوما یعملون له عملا یوما الی اللیل علی اجر
معلوم فعملوا له الی نصف النهار فقالوا لا حاجة لنا الی اجرک الذی شرطت لنا وما عملنا

باطل فقالا لهم لا تفعلوا اکملوا بقیة عملکم وخذوا اجرکم کاملا فابوا وترکوا فاستاجر آخرین
بعدهم فقال اکملوا بقیة یومکم هذا ولکم الذی شرطت لهم من الاجر فعملوا حتی اذا کان
حین صلوٰة العصر قالوا لک ما عملنا باطل ولک الاجر الذی جعلت لنا فیه فقال اکملوا
بقیة عملکم فانما بقی من النهار شیء یسیر فابوا فاستاجر قوما ان یعملوا له بقیة یومهم فعملوا له
بقیة یومهم حتی غابت الشمس فاستکملوا اجر الفریقین کلیهما۔ از حدیث ابی موسیٰ
رضی اللہ عنہ ثابت شد کہ حق تعالیٰ از فضل خود طفیل حضرت خاتم النبیین صلی اللہ
علیہ وسلم امت را بر عمل ناقص و ناتمام کہ از وقت عصر تا شام است اجر عمل کامل و
تام کہ عمل تمام روز است عنایت فرمودہ پس چنانکہ این امت را بشرف فضل
مذکور خود سرفراز فرمود ممکن است و او تعالیٰ قادر است بر نکبہ دیگر آنرا مساوی این
امت بفضل خود گرداند کو واقع نفرماید و در حدیث ابن عمر رضی اللہ عنہ حال این
است بشمول ذات اقدس و نفس انفس در کثرت ثواب بیان و اخبار بر وجہ اتم و اکمل
فرمودہ کہ باوجود قلت عمل نسبت بہر دو امت این است را اجر عمل مضاعف
و حسنت شدہ و چون ہر دو امت عرض کردند کہ عمل ما کثیر و اجر ما یسیر و عمل این
امت اقل و اجر آن اکثر و اکمل است ارشاد شد کہ از اجر شما چیزی کم نکردہ شد
و ہر دو امت تسلیم کردند باز فرمودند اینکہ زیادہ از عمل عطا کردم فضل من است
بعدہ فرمودند می بخشم ہر کرا میخواہم مومن صادق را بعد ملاحظہ معانی این حدیث شکی
نمیماند در اینکہ ہر کرا بشرف عزت و کثرت ثواب و قرب منزلت سرفراز فرمودہ
اند محض فضل است اگر جای او دیگری را در این فضلیت قایم و منصوب میفرمودند
کیست کہ مانع می شد و چیست کہ مزاحم میگردید و حالا اگر مساوی با افضل
را و مساوی ندمان را بر آقا میکند و چیست چنانکہ عنقریب از کلام بعض کمل اولیا
خواہد آمد مطابق روی قدس سرہ میفرماید ؎ داد حق را قابلیت شرط نیست

ونیز می فرماید ؎ بلکه شرط قابلیت داد اوست ؛ بعقیده اسلام این
است که حضرت سید المرسلین صلی اللہ علیہ وسلم را بمقام قاب قوسین او ادنی در دنیا
وبمقام محمود وقت شفاعت وبمقام وسیله بعد دخول جنت و دیگر فضایل چون نندری
از تفسیر مظهری نقل شده مخصوص فرموده دیگری سهیم وعدیل جناب اقدس نمیست
ونخواهد شد وهر ۳ مقام ارفع واعلی از سائر منازل ومقامات است و این
عقیده اسلام نیست که حق تعالی را قدرت بر تسویه دیگری در انها نیست معاذ اللہ
اقول سابق بیان کرده ایم که آفریدن او سبحانه آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
وبرگزیدن او سبحانه آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بر سایر ممکنات واختصاص بخشیدن آن
آنحضرت بصفات ممتنعة الاشتراک از محض فضل عظیم او سبحانه بر آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم بوده است نه از جهت قابلیتی واستحقاقی ذاتی و نه مزد کاری واجر عملی
و نه جزای عبادتی استحقاق وقابلیت ونیکو کاریها واعمال حسنه وعبادات
مقبوله که شایسته آن منصب جلیل که او سبحانه بفضل عظیم خود آنحضرت را صلی اللہ
علیہ وسلم بآن اختصاص کرامت فرموده بودند هم کرامت فرموده او سبحانه بوده اند
واز بودن آنهمه محض از فضل او سبحانه صالح اشتراک بودن آن صفات کمالیه
که او سبحانه آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بآنها شرف اختصاص بخشیده است لازم
نمی آید همه تشخصات وتعینات وهمه آن صفات که صالح اشتراک بین اثنین
نیستند از فضل الهی پیدا شده اند واز پیدا شدن آنها بفضل الهی بودن آنها
صالح اشتراک بین اثنین لازم نمی آید امکان شئی دیگر وامکان اشتراک آن شئی
دیگر است وسابق مکرر بارها مبرهن شده که وصف خاتم النبیین واول النبیین خلقا
واول ماخلق نوره واول من تنشق عنه الارض واول من یفیق من الصعقة واول من
یجوز علی الصراط واول من یقرع باب الجنة واول من یفتح له الجنة واول من یؤذن له

فی السجود واول شافع واول مشفع واول شفیع فی الجنة وقایم یمین العرش بمقام لایقوم به
احد غیره یغبطه فیه الاولون والآخرون ونائل وسیلة ای درجة لاتبغی الا لعبد من عباد الله
ولا ینالها الا رجل واحد وشافع بشفاعت کبری که این همه اوصاف کمالیه را او سبحانه
بفضل عظیم خود بآنحضرت صلی الله علیه وسلم کرامت فرموده است صلح اشتراک بین
اثنین نیستند تجویز اشتراک این اوصاف کمالیه بین اثنین از کسی بی تناهی در حماقت
وبلادت یا جنون مطبق ممکن نیست واز جمله اوصاف کمالیه غیر صالحة الاشتراک این
است که امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل الامم است چنانکه آنحضرت صلی الله علیه
وسلم افضل الرسل اند واین فضیلت امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم کرامت فرموده
او سبحانه است که بفضل عظیم خود بوجاهت ومحبوبیت آنحضرت صلی الله علیه وسلم این است
کرامت فرموده است قال الله سبحانه کنتم خیر امة اخرجت للناس وفی التوریة فی
صفاته صلی الله علیه وسلم وجعل امته خیر امة اخرجت للناس وفی التوریة ایضا انک
خیر الانبیاء وان امتک خیر الامم واسمک احمد وامتک الحامدون قربانهم ودمائهم
وانا جلهم صدورهم لایحضرون قتالا الا وجبریل معهم یتحنن علیهم تحنن الیطر علی فراخه وفی حدیث
الاسراء ان محمدا صلی الله علیه وسلم اثنی علی ربه فقال کلکم اثنی علی ربه وانا اثنی علی ربی
الحمد لله الذی ارسلنی رحمة للعالمین وکافة للناس بشیرا ونذیرا وانزل علی الفرقان
فیه تبیان کل شیء وجعل امتی خیر امة وجعل امتی امة وسطا وجعل امتی هم الاولون
وهم الآخرون بالجملة بودن امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم خیر امة بنص قطعی ثابت
است وخیر افضل التفضیل مضاف الی النکرة است ونکره که افعل التفضیل سوی
آن مضاف باشد از صیغ عموم است پس معنی خیر امة بهترین همه امم وافضل از سایر
امم واین صفت صالح اشتراک بین اثنین نیست چه اگر است دیگر خیر امة باشد ومشارک
این امت دراین صفت باشد آن است دیگر یا در عموم مضاف الیه ومفضل علیه

داخل باشد یا نه علی الاول آن است خیر امة نتواند بود بلکه از امم موصوله مفضل علیها است
فیلزم خلاف المفروض وعلی الثانی این است بهترین همه امم و افضل از سایر امم نتواند بود پس
خیر امة نتواند بود فیلزم خلاف المفروض لم اسلم ونیز بر تقدیر بود ن امت دیگر مشارک
این امت در این صفت این است یا داخل عموم مضاف الیه و مفضل علیه باشد یا نه
علی الاول این است خیر امة نتواند بود بلکه مفضول نسبت ببعض امم خواهد بود وعلی الثانی
آن است بهترین همه امم نتواند بود پس خیر امة نتواند بود ونیز او سبحانه است آنحضرت
را صلی الله علیه وسلم صفت هم الاولون وهم الآخرون بطفیل آنحضرت صلی الله علیه وسلم محض
بفضل عظیم خود کرامت فرموده واین هر دو صفت هم قابل اشتراک بین اثنین نیست
چه معنی این صفت این است که امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم در دخول جنت از سایر
امم اول است و در وجود و خلقت از سایر امم متاخر است کما فی صحیح مسلم نحن الاخرون من
اهل الدنیا والاولون یوم القیمة المقضی لهم قبل الخلایق نحن اول من یدخل الجنة اگر این صفت
در امت دیگر یافته شود امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم در دخول جنت از سایر امم اول
باشد و در وجود و خلقت از سایر امم متاخر نباشد و بر این تقدیر امت دیگر مشارک امت
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفت نتواند شد بلکه بر این تقدیر این صفت نه در امت
آن حضرت صلی الله علیه وسلم موجود است و نه در امت دیگر پس مشارکت امت دیگر با امت
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفت مستلزم عدم مشارکت آن امت دیگر با امت
آن حضرت صلی الله علیه وسلم در این صفت است و هر چه وجود آن مستلزم عدم آن است
محال بالذات است ونیز او سبحانه میفرماید وکذلک جعلناکم امة وسطا لتکونوا شهداء علی
الناس ویکون الرسول علیکم شهیدا ونیز میفرماید لیکون الرسول شهیدا علیکم
وتکونوا شهداء علی الناس از این آیات بر بن است که او سبحانه است آنحضرت
صلی الله علیه وسلم را بفضل خود بر سایر امم شهید گردانیده اگر مشارکت امت دیگر

باامت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دراین صفت فرض کردہ شود دراین تقدیر این امت
برسایر امم شہید نتواند بود وآن است دیگر ہم برسایر امم شہید نتواند بود پس این
تقدیر مستلزم سلب مشارکت آن امت دیگر با این امت دراین صفت است
وہرچہ وجود آن مستلزم عدم آن است محال بالذات است بالجملہ چنانکہ او سبحانہ
بفضل عظیم خود برآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اتمام نعمت نمودہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ و
سلم بفضایلی اختصاص بخشیدہ است کہ آن فضایل صالح اشتراک بین اثنین
نتواند شد ہمچنان بطفیل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم امت آن حضرت صلی اللہ علیہ و
سلم را بفضایلی اختصاص بخشیدہ است کہ آن فضایل صلوح اشتراک میان دو
است ہم ندارند پس چنانکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل الانبیاء والرسل اند ہمچنان
امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل الامم است افضلیت این امت برسایر امم
مسبب است از افضلیت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برسایر انبیا ورسل علیہم السلام
استدلال از افضلیت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از سایر انبیا ورسل بر افضلیت
این امت برسایر امم استدلال لمی است واستدلال از افضلیت این امت برسایر امم کہ از
قول او سبحانہ کنتم خیر امۃ ثابت است بر افضلیت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از سایر انبیا ورسل
استدلال انی است وبہر دو وجہ استدلال واقع است حاصل این است کہ افضلیت
آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم برسایر انبیا علیہم السلام وافضلیت امت آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم برسایر امم محض از فضل الٰہی است نہ از جہت استحقاقی ونہ از ذکاری ونہ از اجر عملی ونہ
جلدوی عبادتی واز بودن افضلیت از محض فضل الٰہی لازم نیست کہ این افضلیت قابل
اشتراک بین اثنین باشد امکان شئی وبودن وجود آن بفضل الٰہی دیگر است وبودن آن صالح
اشتراک بین اثنین او اکثر دیگر است کسی کہ فرق میان ہر دو نمیتواند فہمید اہلیت مخاطب ندارد
پس از بودن زیادت اجر این امت بر عمل ناقص نسبت باجور اہل کتاب کہ عمل آنان نزاید

بوده است که از هر دو حدیث صحیح بخاری متحقق است حسب امکان مساوات و مشارکت
امت دیگر با امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در فضل لازم نمی آمد ازین هر دو حدیث همین قدر
ثابت است که افزودن اجر بر عمل ناقص بفضل الٰہی منوط است و ما اہل سنت اعتقاد داریم
که فضل بخشیدن بکسی کو عمل ناقص هم نداشته باشد منوط بعنایت الٰہی است سبب بعمل منوط
باستحقاق و قابلیت نیست اما اعتقاد آن نداریم که اشتراک ادصافیکه صالح اشتراک
بین اثنین نیستند ممکن است هیچو اعتقاد منوط بسوء فطانیت است برای هیچو اعتقاد شدت غباوت
و بی ایمانی و جهل مرکب و نافهمی شرط است عوام و جهله این چنین اعتقاد را باقتضای غباوت
و غوایت از ارباب ایمان میدانند غافل ازینکه این اعتقاد سوء فطانیت است و غایت بی ایمانی
است اعتقاد صحیح این است که وجود باجود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و نبوت و رسالت و آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم و سایر فضایل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و درجات قرب و ثواب آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ممکن اند تحقق و عدم تحقق آن ضرور نبوده است او سبحانہ بفضل عظیم خود
آنحضرت را آفرید و با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ختم نبوت و رسالت که اعلی درجات فضل ممکنات
است و دیگر فضایل الٰہی که بعض از آنها صالح اشتراک بین اثنین نیستند کرامت فرمود
و امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بفضل عظیم خود افضل امم گردانید اگر میخواست آن
حضرت را نمی آفرید و آن فضایل نمی بخشید و این امت را با فریدی و آنرا افضل الامم نگردانیدی
سلب اینهمه ممکن بوده است و ازین لازم نمی آید که مشارکت و مساوات در فضایلی که صالح
اشتراک بین اثنین ندارند ممکن باشد و از جمله آن فضایل مختصه آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
که صالح اشتراک بین اثنین نیستند آن فضایل اند که سابق مذکور شده اند عدم آن
فضایل از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و عدم آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ممکن است الا اشتراک
آن فضایل بین اثنین ممکن نیست و بطفیل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم سبحانہ این امت را
بعض فضایل چنین کرامت فرموده است که صالح اشتراک درمیان دو امت نیست

کما مر آنفاً حال این قایل و این بیهوده سرائیها که از قلم و زبانش سرزده اند از این احتمالات خالی نیست یا آن فضایل و اوصاف را که صالح اشتراک بین اثنین نیستند و سابق بارها عدم صلوح آنها برای اشتراک بین اثنین بیّن و مبرهن شده است صالح اشتراک بین اثنین می انکارد و میدانه امکان صفتی و امکان اشتراک آن فرق نمیتوانند دانست یا حصول کد این فضیلت را بکسی مستلزم صالح اشتراک بودن آن فضیلت بین الکثرین می پندارد بر این تقدیر او متناهی فی البلادة والحماقت است امید صحت پذیرفتن او نتوان داشت ؎ لکل داء و دواء یستطب به ؛ الا الحماقة اعیت من یداویها ؛ از حضرت مسیح علیه السلام روایت کنند که میفرمود ابرأت الاکمه و الابرص و اعیانی علاج الاحمق یا او دیده و دانسته برای اغوائی جهله و عوام تلبیس می کنند که آن بیچارگان در میان امکان شی و امکان اشتراک آن و در صلوح و عدم صلوح صفات برای اشتراک تمیز نمیتوانند کرد و آنان ممتنعات ذاتی و مستحیلات عقلی را نیز ممکن و مقدور اند بر این تقدیر او از شیاطین الانس است نعوذ بالله منهم و من شیاطین الجن حالا نظر تفصیلی در کلمات بیهوده این قایل باید کرد قول او پس چنانکه الی قوله کو واقع نفرماید اگر مراد او ازان این است که او سبحانه قادر است بر اینکه است دیگر را در فضایلی که ممکن الاشتراک بین کثیرین اند مساوی و مشارک این است گرداند این مسلم است و باو سودی نمی بخشد که ازان امکان مساوات و مشارکت است دیگر باین است در فضایلی که صالح اشتراک بین اثنین نیست لازم نمی آید و اگر مراد او ازان این است که او سبحانه قادر است بر اینکه است دیگر را مساوی و مشارک این است در جمیع اوصاف و فضایل گرداند کو آن اوصاف و فضایل صالح اشتراک نباشند این خود باطل است مشارک گردانیدن کسی یا کسی در صفتی که صالح اشتراک نیست متهافت و متناقض است قول این قایل بدان ماند که کسی گوید که چون وجود

زید و تشخص او محض از فضل الٰہی ست او سبحانہ قادر ست بر اینکہ دیگر آن را در وجود و تشخص زید مشارک زید گرداند کسی بی فرط حماقت و بلادت یا اطباق جنون تجویز آن نتواند کرد و قول او بشمول ذات اقدس و نفس انفس رجم بالغیب ست در حدیث ابن عمر رضی اللہ عنہما ذکر اجوبہ یہود و نصاری و ذکر اجر امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ست دیگر اجور انبیای بنی اسرائیل و ذکر اجر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نیست و قول او سبحانہ صادق را از ملاحظہ معانی این حدیث شکی نمی ماند در اینکہ ہر کرا بشرف عزت و کثرت ثواب و قرب برکت سرفراز فرمودہ اند محض فضل ست درست ست مومن صادق را کہ ہیچ چیز بر خدای تعالی واجب نمیداند ہرگز در این معنی شک نیست کہ ہر ممکن کہ بوجود آمدہ ست از فیض و فضل او سبحانہ بوجود آمدہ ست و ہر کرا شرف و عزت و کثرت ثواب و قرب منزلت حاصل شدہ ست بفیض وجود او سبحانہ حاصل شدہ ست لیکن مستحیلات ذاتیہ و ممتنعات عقلیہ کہ صلوح قبول فضل و فیض ندارد ہیچگونہ واقع نمی تواند شد از این کلام امکان مساوی کہ مصداق اجتماع النقیضین و وجود آن مستلزم عدم آن ست ثابت نتواند شد و قول او اگر بجای او دیگری را در این فضیلت قایم و منصوب می فرمود کیست کہ مانع میشد و چیست کہ مزاحم میگردید درست ست لیکن باین لباس خناس سودی نمیدہد چہ ممکن بودہ ست کہ او سبحانہ آنحضرت را نافریدی یا خاتم النبیین نگردانیدی یا دیگر صفات مختصہ غیر صالحہ الاشراک نہ بخشیدی دیگری را آن صفات بخشیدی لیکن آن دیگر بر آن تقدیر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبودی و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مساوی آن دیگر نبودی این کلام برای اثبات امکان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفات مختصہ و مراتب قرب و ثواب کہ صالح اشتراک بین اثنین نیستند سودی ندارد و حاصل این کلام بعد تدقیق ہمین قدر ست کہ عدم این صفات از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ممکن بودہ ست و در این کلام نیست مدعای ما این ست

که مساوی و مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفات محال و ممتنع بالذات از
امکان عدم این صفات از آنحضرت صلی الله علیه وسلم امکان مساوی و مشارک آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در این صفات ثابت نتواند شد اما قول او وحالا اگر مساوی یا افضل
از و سازند مانع و مزاحم کیست و چیست وسوسهٔ شیطانی است چه اگر آن فضیلت و آن
درجه قرب و منزلت صالح اشتراک بین اثنین باشد مساوات و مشارکت دیگری در
هیچو فضیلت و هیچو درجه ممتنع و محال نیست پس ممکن است که دیگری را مساوی یا افضل
در هیچو فضیلت و هیچو درجه قرب و منزلت سازند اگر آن فضیلت و آن درجه قرب و منزلت
صالح اشتراک بین اثنین نباشد مشارکت و مساوات اثنین در هیچو فضیلت و هیچو درجه
ممتنع ذاتی و مستحیل عقلی است امتناع ذاتی مانع وجود مساوی و افضل است قول این
قایل بر آن ماند که کسی گوید که چون او سبحانه زید و تشخص زید را بفضل خود آفریده است اگر
دیگران را مساوی زید در تشخص زیدی کند یا دیگران را در تشخص زیدی از زید افضل گرداند مانع
کیست و مزاحم چیست سامع این هذیان را جز اینکه صدور این هذیان را از قایل بر جنون
مطبق قایل محمول کند چاره نتواند بود سابق مکرر بر من شده است که فضایلی که او سبحانه
بفضل عظیم خود از آنحضرت را صلی الله علیه وسلم بدان اختصاص بخشیده است مصالح
اشتراک بین اثنین نیستند تا مساوات و مشارکت کسی دیگر با آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در آن فضایل ممکن و متصور باشد آری عدم وجود آنحضرت صلی الله علیه وسلم و عدم آن فضایل
از آنحضرت صلی الله علیه وسلم ممکن است در امکان آن کلام نیست کلام در این است که مساوی
و مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در آن فضایل ممکن و متصور نیست این قایل اول تصویر نماید
که دو کس اول من خلق نوره و اول النبیین خلقا و آخرهم بعثا و اول من ینشق عنه الارض و
اول من یلبس حلة الکرامة و اول من یوذن له فی السجود و اول شافع و اول مشفع و اول
من یجوز علی الصراط و اول من یقرع باب الجنة و اول من یفتح له الجنة و اول شفیع فی الجنة

وقایم بمقامی لایقوم به احد غیره یغبطه فیه الاولون والآخرون وفایل درجه لاینبغی الا لعبد
من عباد الله ولاینالها الا رجل واحد وصاحب شفاعت کبری چسان تواند شد وبعد
تصویر آن امکان مشارکت دراین اوصاف ثابت نماید تا مدعایش برآید والا همه
بیهوده گوئیها وزیاده سرائیهای اولغو وهذیان است عجب تر آن است که این کلام
او بعد تسلیم امتناع ذاتی اشتراک وصف خاتم النبیین بین اثنین است وظاهر است
که اختصاص آنحضرت صلی الله علیه وسلم بدین صفت محض از فضل الهی است پس بر تقدیر
استلزام بودن اختصاص باین صفت از فضل الهی اشتراک این صفت را بین اثنین
او اگر تسلیم امتناع اشتراک این صفت بین اثنین چه معنی دارد این فرومایه که در ادراک
پایه او از هر چهارپایه فروتر است کلام خود هم نفهمد فهم کلام دیگری از او چسان امید توان
داشت وانچه این قایل برای تلبیس گفته است که حق تعالی از فضل خود بطفیل حضرت
خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم بر عمل ناقص وناتمام که وقت عصر تا شام است اجر عمل کامل وتام
که عمل تمام روز است عنایت فرموده خلاف عقیده باطنه او است چه عقیده او همان است
که عقیده شیخ نجدی بوده است وشیخ نجدی تطفل وتوسل آنحضرت را صلی الله علیه وسلم از وجوه
شرک میداند همچنان قول او چنانکه عنقریب از کلام بعض کمل اولیا خواهد آمد چه شیخ نجدی
وشمن اولیا قدس الله اسرارهم بود در عقیده او همه اولیا را الله شرک وبتدع بوده اند وانچه
این قایل از کلام بعض کمل اولیا فهمیده است غلط فهمی او است چنانچه عنقریب انشاء الله تعالی
می آید وقول او عارف رومی قدس سره می فرماید ؛ داد حق را قابلیت شرط نیست ؛ ونیز
میفرماید ؛ بلکه شرط قابلیت داد اوست ؛ سود وی نمی بخشد ما خود اعتقاد داریم که اختصاص
بخشیدن او سبحانه آنحضرت صلی الله علیه وسلم را بفضایلی که صالح اشتراک بین اثنین
نیستند از محض فضل عظیم او سبحانه است نه از جهت استحقاق وقابلیت استحقاق وقابلیت
آن فضایل هم بخشیده او سبحانه است کسی دعوی این معنی نمی کند که اختصاص آنحضرت صلی الله

علیه وسلم بآن فضایل واختصاص است آنحضرت صلی الله علیه وسلم بآن صفات از جهة
استحقاقی وقابلیت بوده است تا برد آن گفته آید که داد حق را قابلیت شرط نیست
آنچه حضرت مولانا قدس سره فرموده است عین عقیدة ماست اما استناد بقول مولانا
قدس سره این نجدی را نمی بایست چه شیخ نجدی حضرت مولانا را در تقویت الایمان
که آنرا تقویة الایمان نامیده است باین بیت مولانا قدس سره تکفیر میکند ؎
فی الجمله همین بود که می آمد و میرفت هر قرن که دیدی در عاقبت آن شکل عرب وار برآمد
دارای جهان شد این نجدی برای تلبیس مولانا را بتعظیم یاد میکند و بقول مولانا استناد
میکند تا مردمان را بفریب بنماید که او بحضرات اولیا قدس اسرارهم سوء اعتقاد ندارد
در این جا دقیقه است فهمیدنی که شیخ نجدی حضرت مولانا قدس سره را به بیت مرقوم
اکفار نمود حالانکه اگر او توحید وجودی نمی توانست فهمید یا آنرا کفر میدانست بایستی که
اکفار حضرت مولانا قدس سره به ابیات دیگر از همین مستزاد که نسبت به بیت مذکور
عوام وجهله را موحش تر اند میکرد همچو قول حضرت مولانا قدس سره ؎ خود کوزه وخود
کوزه گر وخود گل کوزه ؛ خود رند سبوکش خود بر سر آن کوزه خریدار برآمد ؛ بشکست
در دان شد لیکن چون بیت مذکور در نعت آنحضرت صلی الله علیه وسلم است ان بر دل شیخ
نجدی گران تر بود ازین جهة اکفار حضرت مولانا بهمان بیت نمود مقطع این مستزاد از کرامات
مولانا قدس سره است که میفرماید ؎ رومی سخن کفر نگفته است ونگوید منکر مشو ندش ؛
کافر شده آنکس که بانکار برآمد مردود جهان شد ؛ وقول این قایل عقیده اسلام این است
الی قوله وهر سه مقام ارفع واعلی از سایر منازل ومقامات است درست است واز همین
قول که عقیده اسلام است قول بامتناع ذاتی مشارک ومساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در فضایل وکمالات لازم است زیرا که چون هر سه مقام ارفع واعلی از سایر منازل
ومقامات است پس اگر مساوی ومشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در فضایل

وکمالات ممکن باشد بعد فرض وجودش ایا مقام او ارفع واعلی از سایر منازل ومقامات
باشد یا نه اگر مقام او ارفع واعلی از سایر منازل ومقامات نباشد آن مساوی
ومشارک مساوی ومشارک نباشد فوجوده یستلزم لعدمه فهو محال بالذات واگر
مقام او ارفع واعلی از سایر منازل ومقامات باشد هر سه مقام آنحضرت صلی الله علیه
وسلم داخل عموم مفضل علیه ومنجمله سایر منازل ومقامات باشد پس ارفع واعلی از سایر
منازل ومقامات نباشد پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم مساوی ومشارک او که مقام
او ارفع واعلی از مقامات آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر این تقدیر است نباشد پس او
مساوی ومشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد فوجوده یستلزم لعدمه علی هذا التقدیر
ایضا فهو محال بالذات پس وجودش بر جمیع تقادیر یستلزم عدم اوست پس او
بر جمیع تقادیر محال بالذات این احمق بیدین در هوای وجاجله شیاطین آنچنان بیهوش
وبدمست است که معنی کلام خود نمی فهمد ونمیداند که هیچک منزلت ومقام مساوی
مقامیکه ارفع واعلی از سایر منازل ومقامات باشد نمیتواند شد ونه اعلی وارفع
ازان تواند شد چه اگر منزلتی ومقامی مساوی آن یا اعلی ازان باشد آن مقام
اعلی وارفع از سایر منازل ومقامات نباشد فیلزم خلاف المفروض وهو محال
واگر کدام این مقام مساوی مقامیکه آنرا اعلی وارفع از سایر منازل ومقامات مسلم
داشته است ممکن باشد یا اعلی ازان ممکن باشد بر تقدیر وقوع آن مقامیکه اعلی
وارفع از سایر منازل ومقام مسلم داشته شده اعلی وارفع از سایر منازل ومقامات
نتواند بود پس این تقدیر تقدیر سلب صفت اعلی وارفع از سایر منازل ومقامات
ازان مقام که اعلی وارفع از سایر منازل ومقامات مسلم شده بوده است
نه تقدیر مساوی ومشارک آن مقام در این صفت چه مساوی ومشارک در صفت
آن باشد که درود در همتای او آن صفت یافته شود واین صفت آنچنان است که

که اگر کسی مشارک و مساوی فرض گرفته شود سلب این صفت از وی لازم آید و هم
از مساوی مفروض لازم می آید بر تقدیر وجود مساوی و اعلی نسبت باعلی منازل
و مقامات اعلی منازل و مقامات اعلی منازل و مقامات نتواند بود پس تقدیر مساوی
آن یا اعلی ازان تقدیر بطلان آن است نه تقدیر مساوی آن یا اعلی ازان پس بعد
تسلیم اینکه آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نایل آن سه مقام اند که آن هر سه مقام ارفع
و اعلی از سایر منازل و مقامات است تقدیر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
و تقدیر اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تقدیر سلب نیل آن هر سه مقام از آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم است نه تقدیر مساوی و مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در اعلی
و ارفع از سایر منازل و مقامات و نه تقدیر اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در نیل
آن هر سه مقام پس تقدیر مساوی و اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم که مشارک آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در اعلی و ارفع از سایر منازل و مقامات باشد تقدیر عدم مساوی
و اعلی مذکور است پس مساوی و اعلی که وجودش مستلزم عدم آن است محال بالذات
است و فقها مراین است که آن اوصاف مختصه آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صالح
اشتراک بین اثنین نیستند تقدیر اشتراک آنها تقدیر بطلان آنها است نه تقدیر
اشتراک آنها و از جهت عدم امکان اشتراک آنها مساوی و مشارک آنحضرت

صلی اللہ علیہ وسلم دران اوصاف ممکن نیست ولنعم ما قال رحمہ اللہ البردة منزه عن
شریک فی محاسنه فجوهر الحسن فیه غیر منقسم چون صفات کمالیه آنحضرت صلی اللہ علیہ و
سلم که سابق بارها مذکور شده اند صالح انقسام و اشتراک نیستند شریک آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در آن صفات متنع ذاتی است آین احمق خرف از جهت تناهی
فی البلاده باوجود اعتراف بهبودن مقاماتی که آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نایل آن هستند
ارفع و اعلی از سایر منازل و مقامات تجویز مساوات و مشارکت دیگری در آن مقامات

میکنند و نمیدانند که تجویز مشارکت در آنها تجویز بطلان ارفع و اعلی بودن آنمقامات از سایر منازل و مقامات است نه تجویز اشتراک آن از آنجا بطلان قول او و این عقیده اسلام نیست که حق تعالی را قدرت بر تسویه دیگری در آنها نیست بهر من است این بلید پلید نتوانست دانست که تسویه دیگری در ارفع و اعلی منازل و مقامات ابطال ارفع و اعلی منازل مقامات است پس معنی قدرت بر تسویه دیگری در ارفع و اعلی منازل و مقامات قدرت بر جمع نقیضین یعنی اثبات ارفع و اعلی منازل و مقامات و ابطال ارفع و اعلی منازل و مقامات است و اعتقاد بقدرت بر جمع نقیضین عقیده اسلام نیست هیچو عقیده سوفسطائیت است عقیده این خرابتر از عقیده سوفسطائیه هم خرابتر است این بلید احمق را بنابر اقوالش از اثبات قدرت بر جمیع مصادیق ممتنعات ذاتیه گریز نخواهد بود و این نجدیان به حیله عموم قدرت آلهی میخواهند که عقاید اسلام را برهم زنند. یریدون ان یطفئوا نور الله بافواههم ویابی الله الا ان یتم نوره ولو کره الکافرون الحمد لله که بیخ نجدیت برکنده و جمعیت نجدیان پراگنده شد فقطع دابر القوم الذین ظلموا والحمد لله رب العالمین **قال الاستاد** و برای اثبات استحاله ذاتی وجود شخصی که برابر آن حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد دیگر حجتی قاطع و دلیلی ساطع است که بنای آن بر مسئله وحدت وجود که مختار حضرات ایمه کشف و شهود است **قال البوطی** را المشبور اول صدور صدر کلام از و بدین نمط که سراسر غلط و خطاست بر غباوت او حجتی است قاطع و بر بلادت او دلیلی است ساطع چه مراد از حضرات ایمه کشف و شهود جمیع وهمه آن حضرات اند یا بعض فقط شق اول کذب و بهتان است و موجب نقصان ایمان چه مسئله وحدة الوجود مختلف فیهاست بعضی بوحدة الوجود قایل اند و بعضی دیگر نافی آن و مثبت وحدة شهود چنانکه حضرت علاء الدوله سمنانی و حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی قدس اسرارهم از حضرت علاء الدوله سمنانی رحمه الله است

سلک اولیاء الله بالاتباع الاسلاف الصالحة وسلوک الطواغیة والاتباع الاخلاف الطالحة فجور ارباب الطالحة والبطلان الوخیمة وضلوک الطواغیة والاتباع الاخلاف الطالحة

که فرموده اند در آن وقت که مرا حال گرم بود بزیارت حسین منصور حلاج رفتم روح
او را در علیین یافتم در مقام عالی گفتم خداوند فرعون انا ربکم الاعلی گفت و حسین
انا الحق هر دو دعوی خدائی کردند اکنون روح منصور در علیین و روح فرعون در
سجین در این چه حکمت است در سر من ندا کردند که فرعون بخود در افتاد و همه خود را
دید و ما را گم کرد و حسین منصور همه را دید و خود را گم کرد بنگر چه فرق است انتهی یکی بدر تام
همه انور است و یکی خفاش و موشکی کور یکی نهر مالامال زلال و یکی سراب سیراب ضلال
ازینجاست که گفته اند که مقلد شریعت و احوالش مومن است و موحد و مقلد طریقت
یعنی مقلد صاحب حالش زندیق و ملحد آنچه از سوال و جواب مردی مذکور است از
اثبات و نفی وحدت شهود و وحدت وجود بر ناقد بصیر مخفی نیست و نیز کتب کلامیه
مملو و مشحون از آن است تا آنکه در وحدت شهود که مشعر از مغایرت وجود است
از ظاهر شریعت که دال بر معیت و اتصال و قرب حضرت خالق با مخلوق بلا کیف است
تعدی نیست الله معکم ان الله معنا ان معی ربی سیهدین نحن اقرب الیه من حبل الورید
نحن اقرب الیه منکم ولکن لا تبصرون و امثال ذلک و این قرب و اتصال را ارباب وحدت
وجود هم مثبت اند ؎ اتصالی بی کمیت بی قیاس ٭ هست رب الناس با جان و ناس
و سایر المخلوقات علی هذا القیاس پس بر تقدیر اختلاف هر دو فریق ارباب کشف و شهود
چون ثالث که خارج از هر دو فریق است و غیر آنها و از ارباب کشف و شهود نیست
چون نظر باختلاف هر دو فریق نماید نزد او قول هر یک محتمل نقیض است و علم و یقین
که محتمل نقیض نمی باشد نخواهد بود پس نام نهاد برهان قاطع و دلیل ساطع که فرع و مبنی
بر آن است هوسی از هوسات معترض است و طرفه این که به لفظ مختار که اعتراف
و اشعار باختلاف است تنصیص کردن و باز قاطعیت برهان و ساطعیت دلیل
او جا نمودن خود گفتن است وجوه نفهمیدن توضیحش اینکه شخصی نه حنفی است و نه شافعی

پیش او حنفی گفت که مسح ربع راس فرض است و شافعی گفت نی بلکه ادنی ما یطلق علیه
اسم المسح در فرض کافی است پس از شنیدن هر دو قول آن شخص را یکی جزم حاصل نخواهد شد
باز حنفی گفت که نص مسح مجمل است در مقدار و حدیث مسح ناصیه که ربع راس است
بیان مجمل واقع گشت پس فرض همان ربع خواهد بود شافعی گفت نه نص مسح مطلق
است نه مجمل پس ادنی ما یطلق علیه اسم المسح مودی فرض خواهد شد از شنیدن دلیل
هر دو فریق باز او را قطع بیک جانب دست نخواهد داد تا وقتی که قدح در یکی از دو دلیل
نکند همچنین چون شخص ثالث از حضرات قایلین وحدت وجود و ارایه کرام دیگر قایلین
وحدت شهود قول هر دو شنید این شخص را جزم بیکی از هر دو قول حاصل نخواهد شد و چون
یک فریق تمسک بشهود و الهام مدعای خود خواهد نمود فریق دویم نیز دست بکشف و الهام
در دعوی خود خواهد زد باز قطع بیک طرف حاصل نگشت چنانکه در نظر فقهی بانکه انچه فقها
و متکلمین بدان استدلال میکنند از اصول شرعی حجت است بر حضرات کرام اهل شهود
و الهام بخلاف تمسک این طایفه از کشف و شهود که آن حجت نیست بر دیگران زیرا که
کشف و الهام بجز از انبیا علیهم السلام از اسباب علم نیست آری شهود و الهام
حضرت انبیا علیهم السلام که قسمی است از اقسام وحی حجتی است بر کافه انام این است
حال مبنی و اصل اما خود مبنی و فرع پس تا وقتی که ذکر کرده نشود حالش ستور و مشکوک

اقول این پیر حرف آنا فانا در خرافت و سخافت می افزاید در هر دم که از عقرش بیرون آید
حماقتش جلوه بوقلمون می نماید چه ظاهر است که مراد او ستاد از حضرات ایمه کشف و شهود
جمهور آن حضرات اند جمهور آن حضرات بر وحده وجود اجماع دارند خلاف حضرت
علاء الدوله سمنانی قدس سره مر این اجماع را که بخلاف حضرت سعد ابن عباده رضی
الله عنه اجماع صحابه را بر خلافت حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه ما نامست بمعزل از
تاویل است و قول حضرت شیخ احمد سرهندی درین مسئله از قبیل دیگر اقاویل متعدده التا

ان شیخ نبیل است این قایل اول چاره دیگر اقاویل شان کند بعد ازان ذکر شیخ موصوف
درمیان آرد مسئله وحدت وجود مابین حضرات ایمه کشف وشهود مختلف فیها نیست
قول حضرت علاء الدوله سمنانی در آن از باب خلاف است نه از باب اختلاف وفهم
اختلاف از لفظ مختار در کلام استاذ باقتضای عبارت است معنی کلام استاد
همین است که مسئله وحدت وجود مختار حضرت ایمه کشف وشهود است نه مختار اشاعره
متکلمین و نه مختار معتزله وغیرهم از فرق اسلامیه مثلا اگر کسی گوید که در مسئله امامت وخلافت
مختار اهل سنت این است که خلیفه اول حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه اند نتوان فهمید
که اهل سنت درین مسئله باهم اختلاف دارند بلکه مدلول این کلام این است که مذهب
شیعه است این احمقه بفحوای المرء یقیس علی نفسه فهم دیگران را برفهم خود قیاس میکنند درین
مسئله دو فریق نیستند صرف علاء الدوله سمنانی قدس سره دران خلاف کرده
اند وخلاف شان درمقابله سایر حضرات ایمه کشف وشهود تعویل را نشاید وشیوخ
این مرید مرید شاه ولی الله وشاه عبد العزیز بر توحید وجودی اصرار دارند حجتی که بران
مبنی است درحق او بهرحال هبکت است وعلی التسلیم از وقوع اختلاف درمسئله
اعتقادی قطعیت آن باطل نمیشود وشاید این بی ایمان اجتهاد اسلامیه که اکثر مختلف
فیها اند جزم ندارد وقیاس این مسئله برمسئله مسح راس حماقت است در
فروع عملیه مجتهد راظن او ومقلد راقول مجتهد کافی است جزم بکار نیست ودراعتقادیات
ظن لغو است این حرف باقتضای خرافت نموده در دلش می آید میبود ومیرایشهود
والهام اولیائی کرام هم نزد محققین از قطعیات است بخلاف این سراپا خرافت در
کلام برحسب مبنی علیه ظاهر شد وحماقت وجهالت او در کلام او بر فروع مبنی علیه بنحو عجیب جلوه
مینماید وپرده از عوار او می کشاید قال الاستاذ واصل مبنی علیه یعنی توحید
وجودی ببرهان عقلی ودلایل نقلی ثابت است قال الاحمقه الفروقه اقول

احمقه فروقه بفحوای الخ ۱۲
قال الاحمقه الفروقه اقول ۱۲

چون اصل مبنی علیه مختلف فیه بود و اختلاف آن مانع از جزم است در آن و در فرع مبنی
بران و این معنی منافی قطعیت برهان تلافی و تدارکش بدین قول خود مینماید و نمیداند که
همچنین دعوی در وحدت شهود میتوان کرد باز تلافی و تدارکش لغو و عبث گردید و سودی
نه بخشید اکنون باید شنید که منشا هر دو قول در اصل کشف و شهود است هر فریق از
صوفیه کرام موافق شهود و الهام مقصد و مرام خود قرار داده اند و کسانی که قوت بیان
و طاقت اثبات مطالب بدلیل و برهان میدارند و این معنی از کتاب علوم ظاهری دست
میدهد بعضی از ایشان یا اتباع شان بنابر افادت دیگران خصوصا مریدان و معتقدان
اثبات این عمده مطالب از هر جانب بنظم دلایل بطور دیگر مسایل متوجه شده لیکن این
مسلکی است غیر مسلک تصوف و سبیلی است جدا از سبیل تعرف چه طرق وصول بمطالب
چهار قرار داده اند یکی شهود و وجدان دیگر استدلال بقیاس و برهان باز اگر در اول
شرط اتباع شریعت است منصب حضرات متصوفین است والا وظیفه اشراقیین
و ثانی نیز اگر تبعیت شرع است طریقه متکلمین است والا مسلک مشایین پس اگر حضرات
صوفیه کرام در اثبات مطلب و ابرام مرام بدیگر دلایل سوای کشف و شهود متوجه شوند
دایره مناقشه و ساحت مناظره اتساع نذیرد است لهذا اشتیان توحید وجودی چون مسایل
مشتمل بر دلایل سوای آنکه منصب اعلی شان است عقلی باشند یا نقلی تالیف کردند
در مقابل آن مثبتان توحید شهودی نیز رساله ها و اوراق صالحه متضمن اجوبه فریق اول و دلایل
مثبته مکشوف و مشهود خود ها مرتب نمودند پس لایق هیچ مقصود کشف و شهود است نه استدلال
بدیگر وجوه چنانچه در کلام اهل عرفان تلمیحی بدان است عارف رومی قدس سره میفرمایند پای
استدلالیان چوبین بود پای چوبین سخت بی تمکین بود مراد از استدلال استدلال درین مقاصد است
والا در مسایل و احکام شرعی طریقه همین استدلال متعین است چنانچه در حدیث صحیح وارد
است انما العلم بالتعلم صاحب افق مبین در جواب بیت مذکور گفته ؎ پای استدلالیان

شد اهنن سخن ثبناه فی الافق المبین پیش حضرت استاد علیه الاعتماد این بیت کسی خوانده
فرمود که پای آهنن در رفتار بی تمکین تر از پای چوبین است و بی اختیار اقول این پیر
بی پیر را علاوه بر سخافت و خرافت عمر از دل از مالیخولیا هم دماغ مختل است این هذیانات
و یاوه سرائی از آثار فساد و مالیخولائی است استاد همین فرمود که توحید وجودی برهان
عقلی و دلائل نقلی ثابت است بجواب آن بایستی که آن برهان عقلی و دلایل نقلی خواستی
و اگر توانستی در آن برهان و دلایل گفتگو میکردی این هذیانات را با کلام استاد مساسی نیست
و سابق بیان کرده ایم که این مسئله مختلف فیها نیست خلاف حضرت علاء الدوله دران از
باب خلاف است نه از باب اختلاف و علی التنزل مختلف فیه بودن مسئله منافی قطعیت برهان
و دلیل نیست والا هیچک مسئله از مسایل مختلف فیها و هیچک برهان و دلیل از براهین و دلایل
آن مسائل قطعی نباشند ازینجا معلوم شد که این قایل را هیچک مسئله از مسایل اعتقادیه
مختلف فیها جزم حاصل نیست و ظن در مسایل اعتقادیه لغو است پس دعوی ایمان
ازو بیجاست آری از کسیکه بچنین خرافت و مالیخولیا مبتلا باشد تصدیق جازم هیچک
مسئله راست نتواند آمد و اینمعنی از اجلی بدیهیات است که عقاید یقینیه یا بدیهیات اند
یا آنچنان نظریات اند که مبادی و مقاطع براهین آنها بدیهیات اند بر تقدیر اول اختلاف
دران نادر الوقوع است و بر تقدیر وقوع اختلاف در آن مخالف و منکر آن مکابر
است خلافش اعتنا را نشاید و بر تقدیر ثانی چون آن نظریات منتهی بدیهیات اند
آن نظریات هم قطعی و براهین آنها هم قطعی اند کو در آن اختلاف واقع باشد وقوع اختلاف در آن منافی
قطعیت آن نظریات و براهین آن نظریات نمی تواند شد این قایل بی تامل در فقه امر هرچه در خاطرش
خطور مینماید بیهوده میسراید و در فضیحت خودش می افزاید و اگر کسی اینچنین دعوی در
وحدت شهود نماید زبان آنکس نتوان گرفت و دهن او را بند نتوان کرد مگر باید برهان
و دلایل ازو خاسته آمد تا پرده از روی دعوتش بکشاید و از قول او و کسانی که

قوت بیان دارند الی قوله وسبیلی هست جدا از سبیل تعرف اینمعنی برمی آید که آن
حضرات که نظم دلایل در این مسئله پرداخته اند حرکتی بیهوده ساخته اند و بیان طرق
چارگانه وصول بمطالب که ملایان رسمی بمتدیان می آموزند بدانست این قایل بر غرارت
علم او دلالت دارد اظهار تبحر بران باعث شده است وقول او پس اگر حضرات صوفیه
کرام الی قوله مرتب نموده ناشی از همان بخافت او است که مذکور شد مدار احقاق بر
نظر در مقدمات دلایل و براهین است اگر آن دلایل و براهین منتهی به بدیهیات میشوند مناقشه
و مناظره در آن سوفسطائیت و مکابره است واگر منتهی بکواذب می شوند آن دلایل و مقدمات
آنها را مذکور کرده وجوه بطلان آن باید نمود از مرتب نمودن قبستان توحید شهودی رسایل
و اوراق را بمقابله آن مبطل آن دلایل و براهین نتواند شد این گفتگو از همه بیمعنی است و اسناد
او بقول حضرت مولانا رومی قدس سره با دنی سزد شیخ نجدی بکفر و الحاد مولانا تصریح
کرده است او را بی آنکه نکته بیعت شیخ نجدی کند مولانا را عارف رومی نامیدن
نشاید و با اینهمه مراد مولانا نه آنست که این کول جهول فهمیده است چه مولانا بعد این
بیت می فرماید ؎ پای چوبین را اگر تمکین بدی ۞ فخر رازی را زدار دین بدی
ظاهر است که فخر رازی بر حقایق تصوف دلایل نادرده است بلکه معنی کلام مولانا
این است که طریقه متکلمین پسندیده اینحضرات نیست واکثر اینحضرات با باحث
تعلم علم کلام قایل نموده اند طریقه مرضیه نزد آنحضرات طریقه صوفیه صافیه است این
حضرات گفتگوی متکلمین را از قبیل مشاغبات بمعنی میدانند و مراد از تعلم در حدیث
شریف تعلم بر طریقه متکلمین نیست وعلی التنزل بعد تسلیم آنچه این قایل می گوید که لایق بهیچو
مقصود کسف و شهود نیست نه استدلال بدیگر وجوه میگویم که کشف و شهود یک
حضرت علاء الدوله سمنانی قدس سره معارض کشف و شهود جمهور حضرات اولیای
کرام و صوفیه عظام که قایل بوحدت وجود اند نمیتواند شد پس بهر حال حقیقت توحید

وجودی مبرهن و متیقن است و چون شیوخ این قایل همچو مولوی شاه عبدالعزیز رح و مولوی شاه
ولی الله دهلوی رح بر اعتقاد توحید وجودی اصرار دادند دلیلی که بر توحید وجودی مبنی است بر مسلمات
شیوخ این قایل تام و مفید الزام این ناکام است شاه ولی الله در تفهیمات الهیه میفرمایند
تفهیم بسرم در دادند که این تقریر بمردم برسان این فقیر السنه شتی دارد در یک لسان ولی الله
ابن عبدالرحیم است و بدیگری انسان است و بدیگر نامی و بدیگر جسم و بدیگر جوهر و بلسان آخر
هست است و باعتبار ان لسان هم حجرم هم شجرم هم فرس هم فیل و هم بعیر و هم غنم تعلیم اسما مر آدم را
من بودم و انچه بر نوح طوفان شد و سبب نصرت او شد من بودم انچه بر ابراهیم گلزار گشت
من بودم توریة موسی من بودم احیاء عیسی میت را من بودم قرآن مصطفی من بودم والحمد لله
رب العالمین انتهی و آوردنش بیت صاحب الافق المبین را بجواب بیت مولانا قدس
سره باقتضای شدت ظرافت است گفتگوی صاحب الافق المبین در مسایل فلسفیه
هم بهمه پوچ و بیهوده است حال پوچ گوئیها و بیهوده سرائیهای او بکسیکه فهم درست
دارد از حاشیه استاد بر افق مبین انکشاف تواند یافت و انچه استاد این قایل
بعد شنیدن بیت او گفته ازان پوچ تر است چه پای استدلال برای رفتار نیست
برای این است که مدعا بران بنا کرده شود پای چوبین متحمل بار بنا نمی باشد از بار
می شکند بخلاف پای آهنین که متحمل بار گران بنا تواند شد و ازین جهة صاحب
الافق المبین گفته سخن شبناه تثبیت برای پای بنای باید نه برای پای رفتن ازینجا
معلوم شد که استاد این قایل هم بغایت سطحی بود که معنی شعر هم درست فهمیدن
نتوانست تا بمطالب علمی چه رسد **قال الاستاد** الا چون آن مسلک
دشوار گذار و فهم آن بر عامه بغایت دشوار است ذکر آن در اینجا مناسب مقام و ملایم
مذاق افهام نمود **قال البوه المسبوه** چون قدح و جرح بعد بیان شرح است
قلع مزخرفات مرائی و قمع هفوات ادعائی او متصور نگردید و چون بتقریب ذکر مسئله

وحده الوجود بطرف علم تصوف وارباب آن اذا قنا الله ما اذاقهم ذهن منتقل گشت جواب
دندان شکن این قایل وخطاب بیخ افگن این مقالات لاطایل از کلام اصحاب عرفان
واهل این فضایل بگیران بیادم آمد وچون خواهی دانست که کلمات اهل عرفان برزعم و
خلاف زعم این ملحدان است واضح خواهد شد که انچه این قایل در قول مذکور خود را
از خاصه و دیگر آنرا از عامه قرار داده مسلک دشوار مزبور مذکور نکرده تصنعی است ازو
در تصوف وتکلفی در تعرف انچه صوفیه کرام در بیان حقیقت محمدی ذکر فرموده اند بیان
واقع است نه آنکه حق تعالی را برسوای آن قدرت نیست **اقول** چون ذهن این
قایل که عبارت از حجر صلد است بطرف علم تصوف منتقل شد از جهته کجی که دارد و
زیاده تر سوی الحاد مایل شد تصوف وحقیقت بخدیان را کردن شکن وبخدیت را
بیخ افگن است مشارالیه باین ملحدان شیخ بخدی واتباع آن بی ایمان اند که کلمات اهل
عرفان همه برزعم آن ملحدان است وآن ملحدان حضرات اولیای کرام را مشرک و بتبع
می انگارند وبکسی از آنحضرات هیچگونه حسن عقیدت ندارند برای استجابت دعای که
این بخدی خواسته یعنی قوله واذا قنا ما اذاقهم اول ایمان وتوبه از بخدیت شرط است
واین قایل نزد استاد در عداد عامه هم نیست چه در عامه جهل بسیط است و دراین
جاهل واهل وذاهل واهل جهل مرکب وجهل بسیط امتزاج یافته طرفه معجونی مزاج
کرده است بلکه از جنس بهائم وانعام هم نیست بلکه در شمار ابلدین الحمار است وانچه این
قایل از کلام حضرت شیخ شرف الدین احمد ابن یحیی منیری فهمیده است غلط فهمی اوست
کما سلوح عنقریب وقول او انچه صوفیه کرام در بیان حقیقت محمدی ذکر فرموده
اند بیان واقع است بیخ بخدیت او را برمی کند وقول او نه اینکه حق تعالی را برسوای
آن قدرت نیست مبنی است برنفهمیدن او معنی حقیقت محمدیرا قال الصوفیة الکرام قدس
الله اسرارهم لما تجلی الحق ذاته بذاته لذاته وشاهد فیها اسماءه وصفاته مجملة ومفصلة

وليس المراد بالصفات التسعة والتسعون بل الامور الكلية والجزئية التي هي نفس العالم بل الممكنات
بتمامها وذلك لانه تعالى منبعها ومنشارها فمشاهدته ذاته يوجب مشاهدة اجمالية لها
فاوجد حقيقة جامعة لجميع المراتب الامكانية العلوية والسفلية وهي المسماة بالحقيقة المحمدية
التي هي حقيقة هذا النوع الانساني في الحضرة العلمية ولكونها صورة جامعة للحقايق كلها يسمى
بالانسان الكبير فوجدت حقايق العالم اجمالا منضاهيا للمرتبة الالهية الجامعة للاسماء
فاوجدهم في تلك الحضرة العلمية تفصيلا ايضا فصارت اعيانا ثابتة وهي مناط العلم التفصيلي
له تعالى قبل الوجود العيني وجميع الحقايق التي تتضمنها الاعيان الثابتة في الحضرة الاحدية
عين الذات ثم جعلها في العين مطابقا للوجود العلمي بايجاد العقل الاول وهو ما اشار اليه
صلى الله عليه وسلم بقوله اول ما خلق الله نوري وهذه التعينات المترتبة بها هي حاضرة عنده
تعالى مراة لمشاهدة عالم الامكان وليست سوى اعتبارات التعينات مع الوجود المطلق
وهي المسماة بالاعيان الثابتة وليست في الحقيقة غيره تعالى لانها الوجود مع اعتبار
تلك التعينات في العلم وهي المسماة بالحقيقة المحمدية لجامعتها لجميع المراتب العلوية
والسفلية پس حقيقت محمديه نزد حضرات صوفيه عبارت از حقيقت جامعه جميع
مراتب امكانيه علويه وسفليه است وتعدد آن محال بالذات است چه اگر دو حقيقت
جامعه جميع مراتب امكانيه علويه وسفليه باشند هريكي ازان هر دو يا جامع حقيقت
دويمي باشد يا نه اگر يكي ازان هر دو جامع حقيقت دويمي نباشد جامع جميع مراتب امكانيه
علويه وسفليه نباشد پس حقيقت محمديه نباشد وهو خلاف المفروض واگر جامع حقيقت
دويمي باشد آن حقيقت دويمي جامع اين حقيقت جامعه نباشد پس جامع جميع مراتب
امكانيه نباشد پس حقيقت محمديه نباشد پس فرض تعدد حقيقت محمديه مستلزم آن است
كه هيچيك ازان دو حقيقت يا حقايق حقيقت محمديه نباشد اين قايل كه بعد تسليم اينكه
انچه صوفيه كرام در بيان حقيقت محمديه ذكر فرموده اند آن بيان واقع است تجويز تعدد

حقیقت محمدیه میکند بیچاره حقیقت محمدیه نفهمیده است و نیز آنحضرات کرام تصریح کرده
اند که حقیقت محمدیه حقیقت نوع انسانی است در حضرت علمیه آیا نوع انسانی را دو حقیقت
میتواند شد تجویز تعدد حقیقت نوع انسانی انسلاخ از انسانیت است و نیز
حقیقت محمدیه عبارت است از تنزل اول و غیب اول و اول احتمال و صلوح
تعدد ندارد و تعدد آن ممکن نیست این احمق پلید باقتضای سفاهت در هر یک فن
دخل کرده خود را فضیحت میکند و از غایت حماقت بر اقتضاح خود متنبه نمی شود -

قال اللباس الخناس الفسفاس النسناس اکنون اصغا باید کرد که
سر دفتر عرفا و سر حلقه اولیا جامع علوم باطنی و حاوی فنون ظاهری حضرت
شرف الدین احمد ابن یحیی منیری قدس سره در مکتوب سی و پنجم منجمله صد مکتوبات
در بیان بعض حقایق و معارف که متعلق حج است و در این مکتوبات می فرمایند که
مقصود و مراد طالبان از حج خانه خداوند خانه است نه خانه اما خانه در میان
بهانه انتهی یعنی مقصود از زیارت خانه زیارت و مشاهده صاحب خانه است
و از فضل حق تعالی فایز بدان می شوند چنانچه در مکتوب مندرج است چون عبارت
مکتوب طولی داشت بر خاتمه آن که ابطال عقاید باطل و اثبات عقاید حق الان حاصل
بود اکتفا رفت بعد ازین هر کرا شوق دامنگیر کرد و مکاتیب مذکوره که مشهور و معروف
اند مطالعه کند عبارت آخر این مکتوب این است از خود و از طاقت خود منکر باش
ایمان خود را بنظر زنار مین عبادت خود را بت پرستی شمر خود را نمرودی و فرعونی
تصور کن و از دعوی دور باش که بساط عزت ربوبیت بساطی است که هر که بحاشیه
آن بساط رسد همه دعویهالش برهند و همه سرمایه هالش فرو ریخت و همه
حسناتش رنگ زلات گرفت و همه طاعتش با معاصی برابر آمد اگر فصیح جهان
است گنگ گردد و اگر عالم عالم است جاهل گردد چون در عظمت عزت بی نیازی

او نظر کنی همه موجودات عالم را بینی و چون بسلطنت و قدرت او نگری همه حدوثیات را
موجود یابی اگر خواهد در هر لحظه صد هزار پیغمبر چون محمد صلی الله علیه وسلم بیافریند و هر نفسی از انفاس
ایشان را مقام قاب قوسین دهد در جلال او ذره زیادت نگردد و اگر خواهد در هر نفسی
صد هزار چون فرعون بیافریند تا دعوی انا ربکم الاعلی کند در جمال و کمال او ذره کم نگردد
و اگر خواهد هر کافری را که بر روی زمین است غرق دریای رحمت خود کند از صنعت
قهر او ذره کم نگردد و اگر خواهد که هر ولی و نبی که در عالم هست در یک سلسله قهر کشد
و خالد او مخلد او در عذاب الیم بدارد از صفت رحمت او ذره کم نگردد ای برادر
آنجا که قدرت و عظمت علم زند مکونات و مقدورات و مخلوقات را چه خطر مردی کودک
خود را بدبیرستان فرستاده بود چون شبانگاه بخانه باز آمد او را پرسید که
امروز استادت چه آموخت گفت همین که الف هیچ ندارد و السلام در این کلام
حق و حقیقت نظام غور تمام می یابد تا دریافت شود که استماع ذاتی هیچ حضرت
خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم ثابت میگردد یا امکان ذاتی نه یکی بلکه هزاران و لکهوک
و بیشمار و نیز عبارت منقوله مکتوب صدق اسلوب مطابق کلام حضرت ملک علام
جل شانه است که حضرت سید انام علیه التحیة والسلام از حضرت رب الارباب
عز اسمه بطور حدیث قدسی روایت کرده اند و در صحیح مسلم و دیگر کتب حدیث مذکور
است و خواهد آمد انشاء الله تعالی و دران حدیث قدسی دفع دیگر الحادات این
ملحدان نیز موجود است و این مکاتبت حقایق اسالیب که زیاده از پانصد سال
بران گذشته و شارع و ذارع در تمام هندوستان و دست گردان سالکان
طریقت و عالمان شریعت از اولیای کرام و علمای عظام است و در این مدت
ممتد هزاران هزار و بیعد و شمار از هر دو گروه حق پژوه این خطه را مطالعه فرموده اند
لیکن احدی بران گرفت نکرده و متنفسی در حرف گیری آن نفسی برنیاورده و دمی نزده

پس گویا اجماع سکوتی از هر دو طائفه علیه بران واقع گشت وازانجا که عدد مبین الهیس لعین
در بنی آدم هر دم بحری مجری الدم مطابق خبر صدق اثر است ونظر این مرید طرید در ایذا همیشه
بر اهل من مزید بیشتر است تا اینکه غایة لغته آن خبیث پلید در افراد انسان سلب ایمان
وتخلید نیران است العیاذ بالله تعالی وعبارت منقوله مکتوب معرفت اسلوب در معانی
متحد وموافق اقوال عالم ربانی است که مورد مطاعن متبعان خطوات شیطانی است
پس باید اندیشه آنکه مبادا چنانکه بعالم عامل مجاهد کامل رحمة الله علیه بی ادبی نموده اند درباره
عارف کامل مکمل زبان درازی کنند وبغضب الهی گرفتار شده آبروی اعتقاد خود
برباد داده خاک مذلت وخسران از نعیم چنان برسر انداخته مستحق عذاب الیم نیران گشته
همسایه شیطان شوند ۹ از خدا جوییم توفیق ادب ۹ بی ادب محروم ماند از لطف رب ۹
بی ادب خود را نه تنها داشت بد ۹ بلکه آتش در همه آفاق زد ۹ بفحوای الدین النصیحة ذکر
برخی از احوال برکت اشتمال صاحب مکتوب محبوب پیر سالک ومجذوب مهرور
افتاد باشد که فضل عمیم وهدایت جسیم حضرت کریم رحیم از همسایگی وهمخانگی آن لعین رجیم
محفوظ ومصون داشته در جوار رحمت ابدی که جنة الخلد است جاوید مناقب آن
عالی مقام واحوال آن سرآمد اولیاء کرام در بسیاری از کتب وزبراین فن واقع
ومندرج است منجمله انها دو کتاب بالفعل موجود است سنوات الاتقیا واخیار الاخبار
فی اسرار الابرار تالیف شیخ عبد الحق دهلوی محدث رحمة الله علیه وراین کتاب
دوم احوال حضرت شیخ شرف الدین احمد قدس سره بسیار نوشته اند ولیکن
چون نسخه موجود آن اغلاط بسیار داشت ونسخهای مصححه آن در دیار دهلی اکثر یافته
میشوند برنقل عبارت کتاب اول اکتفا رفت شیخ بدر الدین ابن شیخ ابراهیم
سهرندی مؤلف سنوات الاتقیا که از کتب معتبره تواریخ این کتاب را استخراج
کرده در طبقه اولیاء مائة ثامنه در ذکر احوال حضرت شیخ مینویسد شیخ شرف الدین احمد

ابن یحیی منیری رضی اللہ عنہ از اولیاء مشہورین ہندوستان است حنفی مذہب صاحب
دو جلد کتاب مکتوبات است در اصل از منیر بود وقتی کہ والد بزرگوارش رحلت فرمودہ
وی خرد سال بود والدہ ماجدہ معظمہ اش تربیت نمودہ و در اندک مدت قرآن را
حفظ کردہ در طلب علم در آمد و بجہت تحصیل علم از قصبہ منیر بر آمد اکثر کتب متداولہ پیش
شیخ شرف الدین لوامہ کہ یکی از اعاظم دانشمندان دہلی بود گذرانید چون تحصیل علوم
پیش وی تمام کرد ذوق محبت حق کہ در باطن وی بود وی را بخدمت سلطان المشایخ
کشید و التماس صحبت کرد سلطان المشایخ فرمودہ کہ ترا حوالہ شیخ نجیب الدین
فردوسی کردم بہ پیش وی آمد و صحبت او را لازم گرفت در مدت قلیلہ سلوک را بانجام
رسانید و در بعضی کتب چنین آوردہ کہ وی بشوق نظام الدین اولیاء بدہلی آمد
قضارا پیش از انکہ او بدہلی برسد شیخ بریاض رضوان خرامیدہ بود شیخ نجیب الدین
فردوسی را در انجا دید چون بملازمت او رسید فرمود کہ ای درویش سالہا است
کہ منتظر تو نشستہ ام امانتی دارم کہ بتو سپردنی است مرید او شد و نعمتی کہ برای او
نہادہ بود بگرفت شیخ شرف الدین در حفظ آداب شریعت بغایت کوشش داشت
و از انچہ مخالفت سنت و جماعت باشد مصون بود شیخ نجیب الدین چون او را در
راہ طریقت کامل دید تکمیل دیگران و خرقہ خلافت باد حوالہ نمود و رخصت فرمود و
از انجا بہ بہار رسید و در نواحی بہار رہی بود آنجا حجرہ برآوردہ بحق مشغول گشت
گویند او را در چندین سال در بیابان کہ مابین دہلی و آگرہ است توقف واقع شد
ہم در دشت می بود و عبادت میکرد و بعد از سالہا بوطن رسید روزی حضرت
ابو المظفر بلخی خلیفہ او کہ مخاطب یک جلد مکتوبات ویست از وی پرسید کہ مردم
می گویند کہ شیخ چہل سال چیزی نخوردہ است فرمود چنین است کہ چیزی نخوردہ ام
بلکہ طعام نخوردہ ام اما کاہ کاہ برگ درخت و گیاہ و میوہ بیابان از ین جنس

چیزها خورده ام گویند که دوازده سال او را حاجت بول و غایط نشده در این مدت
بوی طعام بدماغ او نرسید و بارها گفتی از روی کسر نفس ریاضتی که من کشیده ام
اگر کوه را بودی آب شدی اما شرف الدین چیزی نشد وی بشیخ مظفر مکتوب نوشته
لله دره ؎ هر بلا کین قوم را حق داده است ؛ زیر آن گنج کرم بنهاده است
برادر عزیز ابو المظفر سلام و دعای کاتب مطالعه کند باید که در کار خود مردانه باشد
و از شداند امور و از کثرت ابتلا و امتحانات گوناگون که در راه سالک است نباید
که در کار قصور و فتور راه یابد ای برادر در عصمت الانبیاء آورده است که کار خداوند
بر یک نمط نیست نتوان دانست که اقبال فتوح حق سبحانه و تعالی از کدام راه
پدید آید از راه نعمت یا از راه محنت یا از راه عطا یا از راه بلا موسی پیغمبر را علیه السلام
بعد از زادن در تنورش افگندند پس در تابوت کردند پس در دریا انداختند پس در
دست دشمن افگندند بعد از آن بر دست او فوت قبطی دادند و از خوف کشتن در
غربت آوردند و از انجا دوازده سال در شبانی انداختند شب تاریک شد
و ابر تیره بر آمد و برق جستن گرفت دکرکان در رسیدند و گوسپندان ربودند
و راه گم کرد دزدان راه گرفتند و سرما سخت گرفت هر چند چقمق زد آتش نه بر آمد
چون از همه وجوه عاجز گشت فتح از غیب پدید آمد تا گفت انی آنست نارا
چون بطلب آتش در انجا رسید گل دیگر شگفت انی انا ربک فاخلع نعلیک
انک بالوادی المقدس طوی و انا اخترتک فاستمع لما یوحی الی آخره الی آخر المکتوب
و غلغله و شهرت بزرگی او در زمان سلطان محمد تغلق بود سلطان بیگی از امرایان
فرمان فرستاد که در بهار برای شیخ خانقاه بنا کنند او بموجب حکم سلطان خانقاه
عظیم بنا فرمود و مصلی که سلطان از دهلی فرستاده در حجرهٔ خاص گسترانید و او را
مع اصحاب و مریدان دعوت کرده مجلس سماع ساخت و عرض کرد که این مقام و منزل

درویشان است و بایشان گذرانید گویند که در زمان سلطان فیروز شاه بدهلی تشریف
آورده بود سلطان بادی عقیدت و اخلاص داشت دیه را جگذه در وجه معاش
خدام او داد تا مدتی آن دیه در تصرف خدام او بود وقتی بخاطر او رسید که ترک آن دیه
نماید بدین نیت متوجه دهلی شده حاسدان بسلطان رسانیدند که شیخ با وجود دیه
رجگذه قناعت نکرده بطمع پیش شما آمده است سلطان از انجا که اعتقاد است زجر
انجماعت نموده چون شیخ را دید فرمان از آستین بیرون کشید و گفت که دیه ترک میکنم بادشاه را
از حکم آن چاره نماند که باز اعاده نماید حاسدان منفعل گشته در سنه هفتصد و چهل و فات
یافت اولبل معارف سرا ربوده تاریخ او خرد کشوده اقول این سیه روی سفید ریش و این
مسلمان صورت کافر کیش برای اضلال جهال تلبیسات گوناگون و تدلیسات
بوقلمون می نماید و ازین نیرنگیهای او فضیحت و رسوائی او نزد کسانیکه بهره از فهم و دیانت
دارند می افزاید همه نجدیان لیام اعدای حضرت صوفیه کرام و بامعتقدان آنحضرات
الدالخصام اند شیخ نجدی و پیر دانش آنحضرات را مبتدع و مشرک می انگارند
و ارشادات آنحضرات را بجوی نمی شمارند این لبیس ابلیس برای خدع و تلبیس زبان
ناپاک خود را بمدح و ثنای آنحضرات می آلاید و داستان احوال حضرت شیخ
شرف الدین احمد ابن یحیی منیری قدس سره برای فریب دادن عوام و جهله می
سراید تا خیال سوء اعتقاد طائفه نجدیه نسبت بآنحضرات از اذهان عوام و جهله
برآید و بآن بیچارگان که معانی دقیقه نتوانند فهمید مطابقت کلمات کفر که از
شیخ نجدی با ارشادات حقه آنحضرات بنماید و غالبا او خود هم از جهت غایت غباوت
و غوایت آن کلمات کفر را مطابق آن ارشادات میداند و بسبب فهم کج سخن
بیهوده بر زبان کج خود میراند باید دانست که لغوت و صفات کمالیه آنحضرت
صلی الله علیه وسلم برد و گونه اند یکی آنکه بآنحضرت صلی الله علیه وسلم اختصاص ندارد

همچو ایمان و نبوت و رسالت و دیگر آنکه بآن حضرت صلی الله علیه وسلم مختص است
در دیگری یافته نشد و این قسم دو قسم است یکی آن صفات که صالح اشتراک
بین اثنین فصاعدا هستند اما از انقسام بر متعدد ندارند نگر او سبحانه آن صفات
را بدیگری ارزانی نداشته ثبوت آن صفات مستلزم سلب آن صفات
از آنحضرت صلی الله علیه وسلم و ثبوت آن صفات بآنحضرت صلی الله علیه وسلم
مستلزم سلب آن صفات از دیگری نیست لطف بر بودن آن صفات صالح اشتراک
و تعدد مشارکت دیگران بآنحضرت صلی الله علیه وسلم در همچو صفات ممکن و مقدور است
گو واقع نیست همچنین مرتبه قاب قوسین او ادنی که اما از اشتراک و تعدد ندارد
ممکن است که او سبحانه دیگران را نائل مرتبه قرب قاب قوسین او ادنی گرداند چون
این قسم صفات صالح اشتراک بین کثرین است مشارکان آنحضرت صلی الله علیه و
سلم در این قسم صفات ممکن اند میتوان گفت که اگر او سبحانه خواهد صد هزار چون آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در هر لحظه بیافریند و هر نفسی از انفاس ایشان را مقام قاب قوسین
و همچنین مقام قاب قوسین صالح اشتراک درمیان کثیر غیر محصورات و قسم دویم از
قسم ثانی آن صفات اند که هرگز صلوح اشتراک بین اثنین ندارند فضلا عما فوق
اثنین و ثبوت آن صفات بیکی بی سلب آن صفات از جمیع من عداه ممکن نیست
و اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بآن صفات بی سلب اتصاف هر واحد
ممن عداه صلی الله علیه وسلم بآنها و اتصاف یکی ممن عداه صلی الله علیه وسلم بآن صفات
بی سلب اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بآن صفات امکان عقلی ندارد و منجمله
این قسم صفات است صفت خاتم النبیین و اول ما خلق الله نوره و اول النبیین
خلقا و اول من تنشق عنه الارض و اول الناس خروجا اذا بعثوا و اول من یفیق
من الصعقة و اول من یوذن له فی السجود و اول شافع و اول مشفع و اول من یجوز علی

الصراط واول من یقرع باب الجنة واول من یفتح له الجنة واول شفیع فی الجنة وقایم مقام
لایقوم به بعد غیره یغبطه فیه الاولون والآخرون ونایل درجة لاینبغی العبد من عباد الله ولا
ینالها الا رجل واحد وصاحب الشفاعة الکبری وسید الناس یوم القیمة وصاحب
لواء الحمد الذی ما من نبی آدم فمن سواه الا تحت لوائه واکرم الاولین والآخرین علی الله
ورحمة للعالمین ومبعوث الی الخلق کافة مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این
قسم صفات محال بالذات ومتنع عقلی است پس بودن دو کس خاتم النبیین ممکن
نیست چه جای آنکه هریکی از صد هزار کس که در یک یک لحظه آفریده شوند واحد
اخیر کل جماعت انبیا باشد چه هریکی از آنهمه صد هزار بلکه از آنهمه کسان بیشمار که
در هریک لحظه آفریده شوند نبی باشد یا هریک از انها نبی نباشد اگر هریکی از آنان نبی
باشند وبعضی نبی نباشند محال است که هریکی از ان همه ها خاتم النبیین باشد چه
کسیکه نبی نباشد خاتم النبیین نتواند شد واگر هریکی از آنهمه ها نبی باشد هریکی از
آنهمه آخرین همه انبیاء واحد اخیر جماعت همه انبیا نتواند شد پس هریکی از آنهمه خاتم
النبیین نتواند شد حاصل که اشتراک وصف خاتم النبیین در دو کس ممکن نیست
فضلا عما فوق اثنین وهمچنان دیگر اوصاف مذکوره مشترک بین اثنین نتواند شد
چسان عاقل بلکه کسیکه بهره از فهم داشته باشد تجویز تواند کرد که صد هزار کس در
هر لحظه که هر واحد از انها موصوف باشد باینکه انه اول ما خلق الله نوره وانه اول
النبیین خلقا وانه من ینشق عنه الارض واول الناس خروجا اذا العثبوا واول من
یفیق من الصعقة واول من یوذن له فی السجود واول شافع واول مشفع واول من
یجوز علی الصراط واول من یقرع باب الجنة واول من یفتح له الجنة واول شفیع فی
الجنة ممکن الخلق اند اگر یکی از ان صد هزار کس موصوف باین صفات باشد جمیع من
عداه داخل عموم مضاف الیه اول ومفضل علیه باشند پس موصوف بصفات مذکوره

نتوانند بود و براین تقدیر سلب این صفات از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ضروریست
پس مشارکت دیگری با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دراین صفات ممکن نیست وقد
سبق مرارا ان الاول لایتعدد واگر صد هزار کس در هر یک لحظه آفریده شوند اگر
کسی ازانان موصوف بقیام مقامیکه لایقوم مه احد غیره یغبطه فیه الاولون والآخرون
نباشد کسی از آنان مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نتواند شد واگر یکی هم ازانان قایم
مقام لایقوم مه احد غیره یغبطه فیه الاولون والآخرون باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ و
سلم قایم آن مقام نباشد واز جمله غابطین باشند نه مغبوط اولین وآخرین براین تقدیر
مشارکت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دراین صفت ممکن نیست وهچنان اگر ان صد هزار
کس در هر یک لحظه آفریده شوند نائل درجه لاینبغی الا لعبد من عباد اللہ ولا ینالها
الا رجل واحد نتوانند شد واگر یکی از آنان نائل آن درجه باشد آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم نائل آن درجه نتوانند بود براین تقدیر هم مشارکت یک کس هم با آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم درنیل آن درجه ممکن نتواند بود چه جائی مشارکت صد هزار کسان
که در هر یک لحظه آفریده شوند با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درنیل آن درجه ممکن نتواند
بود چه جائی مشارکت صد هزار کسان که در هر یک لحظه آفریده شوند با آنحضرت صلی
اللہ علیہ وسلم درنیل آن درجه وهچنان سوائی یک کس دیگری صاحب شفاعت کبری نمیتواند
شد شفاعت کبری صلوح اشتراک بین اثنین ندارد هر یکی ازان صد هزار کس
که در هر یک لحظه آفریده شوند صاحب شفاعت کبری وسید الناس یوم القیمه و
صاحب لوائی که جمیع من عداه یعنی آدم فمن سواه تحت ان لوا باشند واکرم الاولین
والآخرین علی اللہ ورحمة للعالمین قاطبة ومبعوث الی الخلق کافة نمیتوانند شد واینهمه
مقدمات بشرح وبسط تمام سابق ازین مکررا مبین ومبرهن شده نظر بر شدت
غباوت این قایل حاجت اعاله آن افتاد پس معنی کلام حضرت شرف الدین احمد

ابن یحیی منیری قدس سره این است که اگر او سبحانه خواهد صد هزاران همچو آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در قرب و زلفی و نیل مقام قاب قوسین بیافریند که این وصف
صالح اشتراک بین کثیرین است در جلال او سبحانه ذره زیادت نگردد و این
کلام صادق است چه آفریدن صد هزار کسان که مانند آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در نیل مقام قاب قوسین باشند موجب زیادت ذره در جلال الهی نمیتواند
بود حضرت موصوف قدس سره بقوله و هر نفسی از انفاس ایشان را مقام قاب
قوسین دهد بوجه تشبیه که از قول او همچو محمد مفهوم می شد تصریح فرمود که مشارکت در این
صفت بسبب صلوح اشتراک ممکن است و ذکر آن صفات که صلوح
اشتراک ندارند که درمیان نآورد که مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم
دران صفات امکان ندانست و از جهت این نکته حضرت موصوف قدس سره
نفرمود که اگر خواهد در هر لحظه صد هزار همچون محمد صلی الله علیه وسلم بیافریند و هر نفسی از
انفاس ایشان را خاتم النبیین گرداند یا اول النبیین خلقا گرداند الی غیر ذلک
من الصفات التی لا تحتمل الاشتراک و اگر مقصود حضرت موصوف بیان امکان
مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع صفات کمال خواه صالح اشتراک
باشند یا نه می بود افزودن قول او و هر نفسی از انفاس ایشان را مقام قاب
قوسین دهد ضرورت نداشت بلکه بایستی گفت که صد هزار همچون محمد در جمیع صفات
کمال بیافریند وجه تخصیص مقام قاب قوسین بذکر وجهی نداشت وجه تخصیص آن
بذکر همین است که دیگر صفات کمالیه مختصه آنحضرت صلی الله علیه وسلم صالح اشتراک
نبوده اند این صفت مختصه صالح اشتراک است و مشارکان آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در این صفت ممکن اند ذکر این صفت فرموده دیگر صفات مختصه غیر صالحه
الاشتراک را ذکر نتوانست کرد ازینجا معلوم شد که این بلید جاهل کلام حضرت موصوف را

نتوانست فهمید انگاشتن او این کلام را مرید کلام شیخ نجدی ناشی از جهل نافهمی اوست
و معهذا کله قول حضرت موصوف اگر خواهد در هر لحظه صد هزار همچون محمد صلی الله علیه وسلم
بیافریند و هر نفسی از انفاس ایشان را مقام قاب قوسین دهد در جلال او ذره
زیادت نکرد و قضیه شرطیه صادقه است و برای صدق قضیه شرطیه امکان مقدم
و امکان تالی آن ضرور نیست صدق این شرطیه مستلزم امکان مقدم و تالی
آن نیست قال الله سبحانه لو اردنا ان نتخذ لهوا لاتخذناه من لدنا ان کنا
فاعلین و قال سبحانه لو کان فیهما آلهة الا الله لفسدتا بالجمله استدلال بصدق
شرطیه بر امکان مقدم یا تالی آن سفاهت دیگر است این بود جواب اجمالی
هذیان این نجدی منجود حالیا نظر تفصیلی در هذیانات بیهوده او باید نمود و پرده
از روی زشت عوار و عواری این اعور باید کشود قول او در این کلام حق و حقیقت
نظام غور تمام می باید تا دریافت شود که امتناع ذاتی همچو حضرت خاتم النبیین صلی
الله علیه وسلم ثابت میگردد یا امکان ذاتی نه یکی بلکه هزاران دلکوک و بیشمار این
تلبیس عجیب است در قول حضرت شیخ شرف الدین احمد منیری قدس سره وصف
خاتم النبیین مذکور نیست مشارک آن حضرت صلی الله علیه وسلم در این وصف که
صالح اشتراک نیست ممتنع بالذات است حضرت ممدوح ذکر مشارک آنحضرت
صلی الله علیه وسلم بذکر نام مبارک در وصف نیل مقام قوسین فرموده اند این قابل
لباس که شاگرد شایسته و سواس خناس است بجای نام مبارک وصف خاتم
النبیین مذکور نمود تا در اوهام جهله و عوام اندازد که امکان مشارک آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در وصف خاتم النبیین از کلام حضرت موصوف مستنبط
میشود حال آنکه در کلام حضرت موصوف ازین وصف اثری نیست حضرت
موصوف بر ذکر مقام قاب قوسین که صالح اشتراک است اکتفا فرموده اند

وبا اینهمه از کلام حضرت موصوف امکان ذاتی مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
درنیل مقام قاب قوسین هم ثابت نمی شود چه صدق شرطیه مستلزم امکان مقدم
وامکان تالی نیست مثلا اگر کسی گوید که اگر امور غیر متناهیه مرتبه مجتمعه موجود بالفعل
شوند ذره در جلال الهی زیادت نگردد این قضیه شرطیه صادق است و از صدق
آن امکان وجود امور غیر متناهیه مرتبه مجتمعه بالفعل که باتفاق متکلمین وحکما ممتنع
ذاتی است وامکان زیادت جلال الهی ثابت نمی شود فهمیدن امکان مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ازین کلام باقتضای غایت حماقت ونافهمی است وقول
او وعبارت منقوله مکتوب صدق اسلوب الی قوله ودران حدیث قدسی دفع
دیگر الحادات این ملحدان نیز موجود است ناشی است از غایت جهل ونادانی
وشدت تلبیس وبی ایمانی آن حدیث قدسی این است یاعبادی لوان اولکم وآخرکم
وانسکم وجنکم کانوا علی اتقی قلب رجل مازاد ذلک فی ملکی شیئا یاعبادی لوان اولکم
وآخرکم وانسکم وجنکم کانوا علی افجر قلب رجل مانقص ذلک فی ملکی شیئا وکلمه لو در لسان
عرب برائے امتناع مایلیها موضوع است قال سبحانه لو کان فیهما الهة الا الله لفسدتا
فهمیدن امکان مقدم شرطیه که در حدیث قدسی حدیث قدسی مبنی است بر جهل از معنی او وجهل
ازینکه صدق شرطیه تقدیریه مستلزم امکان مقدم وامکان تالی آن نیست
وتفصیل نافهمیهائی این قایل وشیخ بخدمی وکشف جهالات این جاهلان بجائیکه
این قایل این حدیث قدسی را نقل خواهد کرد خواهد آمد انشاء الله تعالی وقول او واین
مکاتیب حقایق اسالیب الی قوله لیس گویا اجماع سکوتی از هر دو طایفه بران واقع
گشت بر نافهمی قایل مبنی واز فرط ما قتش فی [illegible] چه از قول حضرت صاحب مکتوب
قدس سره امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم [illegible] او صاف کمال متوهم
نمی شود بلکه از بودن آن قول قضیه شرطیه [illegible] آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

درنیل مقام قاب قوسین هم مستنبط نیست چه صدق قضیه شرطیه مستلزم
امکان مقدم وتالی آن نیست کما سبق وصدق شرطیه مذکور محل کلام نیست اولیائی
کرام وعلمائی عظام چرا بران کلام میکردند واز اجماع بر صدق شرطیه مذکوره مکتوب
فهم امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در اوصاف کمال ناشی از حماقت و
بلادت است از اجماع بر صدق این شرطیه کار شیخ نجدی واتباعش بر نمی آید وچون
همه امت از مجتهدین ومقلدین وصوفیه کرام اهل بدع واهوا اجماع دارند بر انکه
آنحضرت صلی الله علیه وسلم موصوف اند بآن صفات کمالیه که صالح اشتراک
بین اثنین نتواند شد واینکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل ماسوی الله و
افضل ممکنات اند آن اجماع مستلزم اجماع قطعی است بر امتناع ذاتی مساوی
ومشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در همه اوصاف کمالیه کما سبق مرا را شیخ نجدی
واین احمق خرق اجماع قطعی نموده در وعید من شذ فی النار درآمدند واز دائره ایمان برآمدند
وقول او از انجا که عدد سیبین الی قوله العیاذ بالله درست است ومصداق آن حال شیخ
نجدی وخیم المآل وحال این سرکرده جهال است که شیطانی در رگ وپی وی نهاد
درآمده ایمان اینها را بغارت برده اینها را در جمله الاخسرین اعمالا الذین ضل سعیهم
فی الحیوة الدنیا وهم یحسبون انهم یحسنون صنعا داخل کرده اینها را مستحق خلود فی النار
گردانید وقول او در عبارت منقوله مکتوب معرفت اسلوب در معانی متحد ومتوافق احوال
عالم ربانی است که مورد مطاعن متبعان خطوات شیطانی است مبنی بر جهل وبی ایمانی
است چه از عبارت منقوله امکان ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع
کمالات بلکه امکان ذاتی مشابه آنحضرت صلی الله علیه وسلم درنیل مقام قاب قوسین
هم مستنبط نیست وشیخ نجدی که سرکرده شیاطین الانس بود است بامکان
وقوعی کرورها مساویان آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات مصرح است

کی سیاقی عبارت مکتوب را متحد و موافق با اقوال سراپا ضلال و اضلال و تلبیس و تغریر
المآل دانستن غایت جهل و ضلال است و قول او پس باندیشه اینکه ای قوابغجوانی الدین
النصیحة دلیل غایت سفاهت او است ذکر شیخ نجدی که شیطانی ضال و مضل بود
در اثنای ذکر حضرت شیخ شرف الدین احمد ابن یحیی منیری از قبیل ذکر احد الضدین
مع ذکر الضد الآخر است شیخ نجدی جاهلی بود که معنی الفاظ هم درست نمیدانست اعمال او
که باقتضای جهل و سفه اقتدای ائمه مجتهدین گذاشته برای خود که از جهت لا علمی
او از مسایل کلامیه و اصول فقه و مسایل فقهیه و فنون عربیت که ازین جهت ترجمه آیات
قرآنی و احادیث نبوی و اثر گونه می کرد و انمود محدث و مفسر بودن خود جمله و عوام را بدام
تزویری آورد و روبرستی نداشت عمل میکرد محض لغو و لاطایل بودند تطوعات را لغوی انگاشت
وصلوات فرایض او از جهت اعمال کثیره که در نماز می کرد همه فاسد بوده اند و مهذا
او ملحدی بی ایمان بود برای مقبولیت اعمال ایمان شرط است او بارتکاب استخفاف
بشان حضرت افضل الممکنات علیه افضل الصلوات و اهانت ایمه مجتهدین و حضرات
صوفیه طوق لعنت در گردن و خار ارتداد در دامن داشت بطمع جاه عباد الله را
گمراه و دین خلفی را تباه کرده میخواست که همچو اسماعیل صفوی که بذریعه اشاعت
رفض بر ایران زمین تسلط یافت باشاعت نجدیت در نواحی افغانستان و پنجاب
استیلا یابد قال الاستاذ چون این قایل را که رای ازین و فهم سلامت قرین یعنی نظر ظاهر
بین و عقل خطا آگین او متوجه دقیقه رسی و باریک بینی بلکه مجوز حق جوئی و صواب گزین نیست چند
وساوس در گرفته و در تشخص فهم او تارگ و بی فر رفته اند مداوه و علاج و اصلاح مزاج او ضرور
افتاد قال الفراش الاطیش من الفراش چون این کلمات لایعنی بمطالب علمی
تعلق نمیداشت و بیمعنی است در جوابش بیک بیت اکتفا رفت ؎ اتهجو عالما برا تقیا
وعند الله فی ذلک انتقام ؛ اقول ذکر این کلمات برای تنبیه بر جهالت و ضلالت غباد

در این خیال خام و درین سودای ناتمام عمرها ضایع کردند و از ادراک حقایق محروم ماندند

وغوایت شیخ نجدی که عالمی در فریب اغواتش عالمی بیعدیل در دام اغواء وتضلیل او درآمده واز دائرهٔ ایمان برآمده ضرور بود این فرومایه فروپایه باقتضای درایت بینی که شاید آنهم ازان او نباشد خوانده برسر خود بلا آورد واستاد علامه چون این بیت شنید بجوابش قصیده ثلثا غرا که مشتمل است بر مسائل ودلائل وحال وخیم شیخ نجدی واین قائل بداهه نظم فرمود وبجواب این بیت بیت خاص انشا نمود

ع اتمدح جاهلاً شرّاً شقیاً ؛ تدارکه من الله انتقام ؛ اگرچه این نجاد میخود وآن نجدی بنکو وآن مایهٔ فهم وآن قدر استعداد علمی ندارد که بر دقایق حقایق وصنائع وبدائع که در اثبات قصیده ودائع اند وقوف یابد مگر تنشیط خواطر ناظرین که از عربیت ودیگر فنون بهره یافته اند آن قصیده تمام وکمال در این مقام ثبت کرده شد وهی هذه -

بسم الله الرحمن الرحیم

کلامی فی حشا العادی کلام ؛ نوافذ ماله منها التیام

جوارح قطعت منها قلوب ؛ الاعادی لا جوارحهم وهام

جمع جارح خسته کننده ۱۲

کلامی حاسم للریب قطعا ؛ به الوتین من راب انحسام

قاطع ۱۲

براهيني قضاياها قواض ... قلامي في اصابتها سهام

تزيد قلوب نجديين نجدا ... وتنكي فوق ما ينكي الحسام

فكم سيف له ثلم ونبو ... وما للحق نبو وانثلام

وقمت الجاحدين اشد وقم ... كان لوقمهم قلمي وقام

يناجدني لاجل نجود حق ... بما ناجدات نجدي طغام

جهول يدعي علما وتبدو ... عليه من جهالته علام

يضاد بني كما ضاد الرشاد ... المبين الغي والنور الظلام

فقد يعوى كما تعوى كلاب ... وقد يثغو كما تثغو بهام

حمارصات حين اراح ليثا ... وكلب هرّ اذ مرّ الكرام

ومن امر الزمان ونكره ان ... يعارضني عيا ياء عبام

يساجل باقل سحبان نطقا ... يساهم في النهى سهما فدام

يجاري ضالع قزم ضليعا ... قزاما لا يغالبه قزام

يوازن سافل دون نزيل ... لقدام له مجد قدام

تزيغ ثعالة ليثا هصورا ... يجادل اجدلا طير طغام

مراوغ ثعالة لتصيد ليثا ... لها خيف وفي الهلات اقتحام

اذا ما هم ان يصطاد باز ... حمائم طار حان له الحمام

يروعني وكيف تهاب شاة ... ليوث او عصافير اعلام

لقد غر الجهول الغمر غمر ... فغام في مجال لا يرام

هوى ذا الوغم في وغم وغم ... وهم فؤاد ذا الهم اهتمام

بما عقمت شيخ النجد قيلا ... يعاقبني عليا ياء عقام

عقاه خته فكر عقيم ... على جهل هو الداء العقام

واورثه اب تمهید فرش
فکان ابوه بنجاد انجیدا
تردد حافیا حتی تردی
فشغل ابیه فرش او خیام
وفسل صائغون لخوول
صغار القدر اصغره خوول
رضیع ارضعته الام جهلا

وصوغ الکذب خوال دمام
تعناه فروش او خیام
ولم یحمله ظهرا وسهام
وشغل الابن فرش او خیام
له فی صوغه بهم اهتمام
واعمام وکبره عمام
فلیس له من الجهل انفطام

اصلم اصمه وقر وقر

وخيم خيمه خيم شتيم

لئيم ماله في اللوم كتم

زنيم ليس داهية ولكنه

نشى غلا بخمر الانجمر

نفى الحق التحلم عنه قدما

ولم يعقل مدام عقله بل

فدان على صماخيه صمام

وشيمته الوشيمة والشتام

وليس له اذا ما ليم لام

فى الدهى داهية زنام

واسكره السخيمة السخام

ولم يسلبه حمق اى مدام

حماقته له خلق مدام

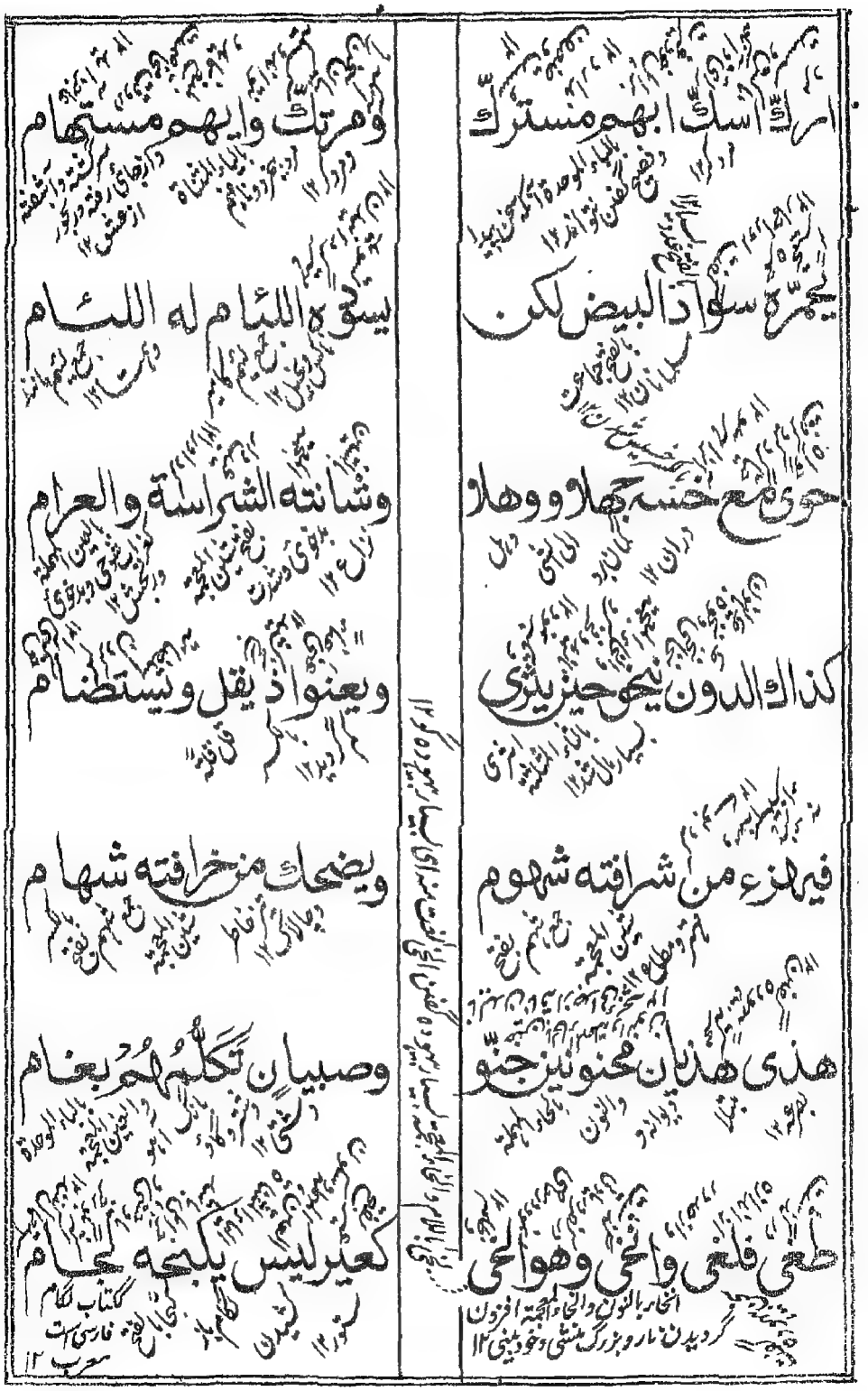

اتنشد يا كهام علي بيتا ... افاد كه مشايخك الكهام

امدح جاهلا شرا شقيا ... تدارکه من الله انتقام

وانكر جاهدا غيا وجهلا ... شفاعة من يلوذ به الانام

وحرم ان يؤم بشد رحل ... مزاحم دونه البيت الحرام

وجوز ان يقول الله كذبا ... وقول الكذب منقصة فذام

وتجويز انتقاص الله كفر ... وكان له بذا الكفر التزام

وقد جوزت يا مقبوح وصف ... الاله بكل منقصة تذام

فيمكن في اعتقادك ان يكون ... الاله بحيث يقعد او يقام

ويقترف الفواحش والخطايا ... ويرتكب المظالم او يضام

وينقص شانه شين وعين ... ويغفله وينسيه النيام

ويقبل كلما قبل البرايا ... كان يثتابه سام وسام

ويلحقه التجسم والتجزي ... وذلك كله كفر جسام

تجوز يا عديم طرو عدم ... على حق له حق الدوام

وذاك وبال اخذ غوايا ما ... فبرت به كما بار الامام

غوى فاختار كفر النجد دنيا ... فدان له من الحمقى فئام

وسوق نفاقه نفقت فباعوا ... الهدى خسرا وبائعه طغام

وشائعه الى ارض وخام ... وخام سفلة نكصوا وخاموا

وسمى الجهد في الطغوى جهادا ... فصار اليه من جم جمام

بذا الكيد اقتنى مالا كثيرا ... فكان له بذا الكيد اغتنام

ارى عطشى سرابا من بعيد ... فحفوا حوله هيما وحاموا

اضاع العمر في عوم ونوم ... ولم يك منه بالعلم اهتمام

فلم يحصل له صرف ونحو ... ولا علم الاصول ولا الكلام

وكان له مع الجهل اجتهاد ... وانكار لما اجتهد الامام

وقد ابدى لآثار وأى ... معانى غير ما ذكر الامام

وكان بحيث يجهل وضع لفظ ... فصيح بالمعناه اكتئام

فلم يحصل بمعنى اول او ... بمعنى الختم قط له اعتلام

على قلب تختم عن ختام ... النبوة فاعتد وعد ختام

فجوز ان يكون نظائر فى ... الكمال لمن له الفضل العظام

لمن هو اول الانام خلقا ... ومن هو للنبيين الختام

فهل قبل ابتدائهم ابتداء ... وهل بعد ختمهم اختتام

هما ن الشفيع لكل اثم ... يعاقبه العقوبة والاثام

ملاذ مفزع هو مفزع ... للوري اذ هال فزاع عظام

حباه الله اوصافا ابت ان ... يكون لها اشتراك وانقسام

رسالته التي عمت وتمت ... كمال للرسول به انصرام

به تم المكارم والمعاني ... وهل بعد التمام لها تمام

قسيم لا يجوز له قسيم — به تم المحاسن وانقسام

اليس مقامه المحمود اعلى — مقام لا يقاس به مقام

يظن الواجب النجدي ان — السفار لزوره زور حرام

يظن نداءه للمهج شركا — وان رجا شفاعته اجترام

بوضع الانبياء له غرام — اشد جزاه اجر غرام

بفتنته بدا في الناس بغي — وبين المسلمين فشا اختصام

بلا جمهور جهال غرورا — باوهام بها وهموا وهاموا

فاغدر غدرة فى الناس غدرا ... وان أودى به موت زؤام

وخلف خلفه فيهم خلافا ... تعذر منه بينهم الوئام

حمى حنفية حنفاء دينا ... قويما هم بامر الدين قاموا

فرد واردة النجدى ردا ... اثر بكل برهان اقاموا

اقام فقوم القيام قوما ... على دين قويم فاستقاموا

اتقدر يا جهول الدون قدرا ... على التقدير فى نجج تقام

حشمت بشيخك النجدى حتى ... لغوت لغا وليس لك احتشام

لئن كنت احتدمت علي غيظا
فان عليك للنار احتدام
وهل يسطو على البازي يمام
لئن كنت اعتلقت بمذهم
فلي بالعروة الوثقى اعتصام
وهذ بالوهم منفصم سخيف
ومالعروة الوثقى الفصام
تشبث بالحشايش في وراط
لشيخك في مهالكها انقحام
فهل ينجي حشيشك شيخ نجد
هوى في غورها معه التطام
فشيعة شيخك النجدي طرا
زنادقة وان صلوا وصاموا

اذا ما المرء لم يؤمن بصدق ... فلا يجدي الصلوة ولا الصيام

تنقص من تنقصه ارتداد ... مبوأ من يقارفه اثام

يخاصم في حبيب الله قفوا ... لشيخك جهل لد خصام

اخالف انت بعد الشيخ خلف ... فبعد بك اقتدي خلف وخام

وانك واحد من سيئات ... جناها شيخك الاتقى الكرام

فانت عم كقائدك العمى عن ... سنا شمس اظلتها الغمام

الومك ناصحا يا كلب فاخسأ ... فما تلغو نباح لا كلام

فؤادك كالصخور اصم صلد ... فلا يجديك نصح او ملام

ولا يخزيك هجوى ان هجوى ... فخار فاخر لك مستدام

فانت اخس من هجوى فلما ... هجونك حق منه لك الوأم

الا اغضض باغضيض الطرف وانظر ... متون جدودك النبل الهمام

لحاك الهنا انلم تجاوب ... اذا ما هد سمعك ذا النظام

فديت محمدا خير البرايا ... عليه صلوة ربى والسلام

قال الاستاد پس باید دانست که این قائل سه وسوسه موسومه بسه دلائل برای اثبات امکان شخص که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در کمالات باشد در بعض رسائل آورده است قال المرتد المتقلب بل الکلب الکلب

اقول امکان شخص مذکور بوجوه کثیره مذکور سابق ثابت گشت وانچه این ملحد بیدین بنیابت
شیطان لعین در نفی عموم وشمول قدرت رب العالمین یعنی در امتناع ذاتی مساوی که
ممکن التساوی بالیقین است دو وجه که موجب سواد الوجه است ذکر نموده تشهب یافته
جرح وقدح از بیخ برکنده شد که بعد ازان اگر از الحاد وفساد اعتقاد ثابت نگردد ونار
بر عار اختیار نماید بجز خسران دارین وحرمان کونین نصیبش نخواهد بود اقول این مرتد بی ایمان
واین بد کیش نامسلمان بهیچ وجه امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم ثابت نکرده
بلکه چند احتمال باطل از باطن خبث مواطن خود برآورده باقتضای جهالت وضلالت ابدای
آن احتمالات را استدلال بر امکان مساوی مذکور انگاشته دست از دین وایمان برداشته
نائب منات رئیس الشیاطین واز جهت ارتداد مردود باسفل السافلین گشت باوجوه
ارتداد وضلالت وغوایت وجهالت او سابق ازین تفصیلاً بیان کرده ایم حالا باز اجمالا
بران تنبیه میکنم باشد که این مرتد از ارتداد باز آید این قائل اولا معنی وصف خاتم النبیین را تحریف
نموده احتمال بودن دو کس که دریک زمان نبی باشند خاتم النبیین برآورده از ایمان واسلام
برآمد وباوجود اعتراف باینکه لام در النبیین برای استغراق است ندانست که خاتم النبیین
همه نبی است که نبوت او از نبوت سائر انبیا متاخر باشد پس اگر فرض کرده شود که دو کس دریک زمان
نبی باشند وبعد آنزمان نبوت منقطع شود هیچکی ازان هر دو کس خاتم النبیین نمی تواند شد
چه نبوت هیچکی ازان هر دو نبی مفروض بعد نبوت جمیع من عداه من الانبیا نیست بلکه نبوت هریکی
ازان هر دو مفروض از نبوت بعض من عداه متاخر نیست این تجویز که این قائل برآورده این
قائل را از ایمان برآورد این تجویز را وجه اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در جمیع کمالات انگاشتن از غایت غوایت وغباوت ناشی است این قایل که بودن دو نبی
که دریک زمان باشند وبعد آن هر دو نبوت منقطع شود خاتم النبیین تجویز میکند اگر دیده ودانسته
معنی خاتم النبیین برای تلبیس تحریف میکند کافر متعند است واگر باقتضای جهل معنی آن نمیداند

کافر قابل است وجهل در کفر عذر نمی تواند شد و براین تقدیر ظاهر است که این قائل به بودن
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین ایمان ندارد کہ تصدیق بمقدر بی دانستن معنی محمول ممکن
نیست ثانیاً این قائل می گوید کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از عموم النبیین در خاتم النبیین
مستثنے است وظاہر است کہ کسیکہ از عموم النبیین مستثنی وخارج است خاتم النبیین
نتواند شد این قول او بنفی صفت خاتم النبیین از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم میکشد وآن کفر
است این کفر را وجہ اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دانستن علاوہ بر آن است
چہ آن مساوی بر تقدیر وجودش اگر در عموم النبیین داخل باشد بدانست این قائل خاتم النبیین
نتواند شد زیرا کہ بدانست این قائل موصوف بخاتم النبیین از عموم النبیین مستثنے است
پس مساوی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نتواند شد زیرا کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم خاتم النبیین اند واگر در عموم النبیین داخل نباشد خاتم النبیین نتواند شد چہ کسیکہ در
عموم النبیین نیست خاتم النبیین نمی تواند شد پس تجویز امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم در وصف خاتم النبیین حسب قول این قائل مستلزم قول بودن کسیکہ از نبیین نیست
خاتم النبیین است واین قول کفر وسفسطائیت است پس ہر کیف کفر وسوفسطائیت براین
قائل لازم است وجہل در کفر عذر نمی تواند شد باز این قائل معترف شدہ باینکہ شیخ نجدی
تصریح نکردہ کہ مساوی در جمیع کمالات ممکن ومقدور است این خود اعتراف است بعدم
امکان مساوی فی جمیع الکمالات این را وجہ اثبات امکان مساوی فی جمیع الکمالات
انگاشتن چہ مرتبہ حماقت است ازان بعد این قائل ابدائی این احتمال نمود کہ وصف خاتم
النبیین در مساوی مفروض یافتہ نشود دگر در وصفی دیگر معادل وموازن وصف خاتم
النبیین موجود باشد اگر او ابدائی این احتمال را وجہ اثبات امکان مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم می انگارد باید کہ اول این معنی ثابت کند کہ فلان وصف معادل وہمپایہ
وصف خاتم النبیین است بعد ازان ثابت کند کہ آن وصف در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

نبوده است بعد ازان امکان بودن آن وصف در دیگری ثابت کند انگاه این را وجه
اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تواند شمرد این احتمال را بی اثبات
امور مذکوره وجه اثبات امکان مساوی دانستن جهل مرکب بسیط است ناشی است از جهل
بسیط انکه مدعی و مثبت را ابدای احتمال بکار نمی آید ابدای احتمال وظیفه مانع است و ما این
احتمال را بوجوه عدیده فیما سبق باطل کرده ایم ابدای این احتمال را هم مساغی نیست چون منصب
ختم نبوت و رسالت اعلی کمالات خلق است هیچک کمال از کمالات خلق مساوی یا اعلی
از منصب ختم رسالت و نبوت نیست ابدای این احتمال از راه نقص شان آن منصب اعلی
است و از راه نقص شان آن کفر است و انچه این قایل در اثنای ذکر این احتمال از تنظیر
خاتم المرسلین صلی اللہ علیہ وسلم و مساوی مفروض خودش بزید و عمرو و غراب و براذین و تنظیر
وصف خاتم النبیین و وصف مفروض معادل آن بتیر اندازی و بندقه اندازی و منافع غراب
و براذین بر زمان الحاد ترجمان خود آورده کفر بالای کفر است فهو زیادة خبال علی خبال و اقتراف
وبال علی وبال و پس از ابدای این احتمال سراپا ضلال و اعتلال این ذمیم المآل گفته است کیف محتمل
است که مراد مساوی و برابری در شرف و عزت باشد گو وجوه و اسباب آن در تساوین
مختلف باشد تا این قول او ابدای همان احتمال است و اثبات امکان مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در شرف و عزت بدین سان که وجه و سبب شرف و عزت آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم منصب ختم نبوت و رسالت باشد و وجه و سبب شرف و عزت مساوی مفروض
او وصف دیگر معادل وصف خاتم النبیین باشد بی اثبات آنکه فلان وصف در بلیدت
شرف و عزت معادل وصف خاتم النبیین است و بدون اثبات آنکه آن وصف در
آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم موجود نیست و بدون اثبات امکان وجود آن وصف در دیگری
مقصود نیست این قایل نه آن وصف را که سبب مساوات موصوف آن در شرف و عزت با موصوف
خاتم النبیین باشد نشان داده نه اثبات بودنش سبب آنچنان شرف و عزت که وصف

خاتم النبیین سبب آن است نمود و نه امکان وجود آن وصف در دیگری ثابت کرد و نه موجود
نه بودن آن وصف دران حضرت صلی اللہ علیہ وسلم اثبات رسانید صرف ابدای این احتمال
باطل را استدلال اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم انگاشت و باقتضای
جہل ندانست کہ بذمہ مستدل اثبات مقدمات لازم است ابدای احتمال برای مستدل کافی
نیست و معہذا ابطلان این احتمال از اجلی بدیہیات است چہ او سبحانہ بفضل عظیم خود آن
حضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بآن شرف و عزت اختصاص بخشیدہ کہ وجوہ و اسباب آن صلوح
اشتراک بین اثنین ندارد و تجویز آن وجوہ و اسباب در دیگری بی نفی آن از آنحضرت صلی
اللہ علیہ وسلم ممکن نیست لکونہ صلی اللہ علیہ وسلم اول النبیین خلقا و آخرہم بعثا و ملجاء الاولین
والآخرین و اکرم الاولین والآخرین علی اللہ و غیر ذلک من الصفات کہ تفصیل آن بالا مذکور
شدہ است و این قائل بعد از ابدای این احتمال بیان نمود کہ معتبر در تفاضل و تساوی
تفاضل و تساوی در کثرت ثواب و قرب رب الارباب است و بنظر وسعت قدرت کاملہ ممکن
و مقدور الٰہی است کہ ہر مفضول را کہ در کمالات دیگر سوای کثرت ثواب مفضول است مساوی
بلکہ افضل از افضل گرداند و جملہ مومنین در این معنی ممکن التساوی اند ما سابق این قول او را بوجوہ
عدیدہ باطل کردہ ایم و بیان کردہ ایم کہ این قول بوجوہ عدیدہ مستلزم کفر او ست حاجت
اعادہ آن نیست این است حال وجوہ کثیرہ کہ این قائل در قول خود اسکان شخص مذکور بوجوہ
کثیرہ مذکور سابق ثابت گشت ذکر آن می نماید آن خرافات را بوجوہ اثبات امکان مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات انگاشتن از اقصی غایات جہل مرکب است این
قائل از ذکر آن خرافات جز اینکہ ایمان خود را برباد داد و تمہید آن باقتضای خبیث و نجاوت
مورونہ خود تمہید جائی در جہنم و بئس المہاد بنیاد نہاد سودی برنداشت خسر الدنیا والآخرہ
ذلک ہو الخسران المبین و قول او و انچہ این ملحد بیدین الی آخرہ دلالت دارد کہ این جاہل
احمق داہی تا ارذل عمر معنی نفی عموم و شمول قدرت الٰہی نفہمیدہ معنی عموم و شمول قدرت الٰہی

نزد محققین این است که همه ممکنات ذاتیه تحت قدرت الٰهی اند و مقدوریت و امکان باهم
متساوق اند و نزد عامه متکلمین این است که هر ممکن ذاتی که مستند الی الواجب تعالی بالایجاب
نباشد تحت قدرت او سبحانه داخل است و واجب بالذات و ممتنع بالذات تحت قدرت
داخل نیست والا واجب بالذات واجب بالذات و ممتنع بالذات ممتنع بالذات نباشد
و همچنان نزد عامه متکلمین آنچه واجب بالغیر بالایجاب و ممتنع بالغیر بالایجاب است تحت
قدرت الٰهی داخل نیست و این قائل جاهل در اقوال سابقه خود باین اعتراف دارد گو در
اوائل خرافات خود گفته است که در این کلیه که هرچه ممتنع بالذات است تحت قدرت الٰهی
داخل نیست کلام است و بعد از آن بر این حماقت و جهالت خود متنبه شده از آن رجوع
نمود پس اثبات امتناع ذاتی مصداق کدامین مفهوم نفی عموم و شمول قدرت الٰهی نیست
والا همه متکلمین بلکه همه مسلمین که مصادیق اکثر مفهومات را ممتنع میدانند مانی عموم و شمول قدرت
الٰهی باشند مثلاً همه متکلمین بامتناع ذاتی وجود و فعلیت امور غیر متناهیه قائل اند و آنرا بدلائل
ثابت میکنند پس بحسب مقتضای قول این قائل لازم است که همه متکلمین مانی عموم و شمول قدرت
الٰهی باشد و هر کس که بامتناع ذاتی مصداق مفهومی از مفهومات قائل باشد نافی عموم و شمول قدرت
الٰهی باشد مصادیق مفهومات نامتناهی الی حد همچو مصداق اسود و لا اسود و ابیض و لا ابیض و کاتب
و لا کاتب بالجمله مصادیق مفهومات متناقضه لامتناهی الی حد ممتنعات ذاتی اند تحت قدرت الٰهی
داخل اند همچنان مصداق مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات که بوجوه عدیده بودن
آن مصداق مساوی و لامساوی و بودن وجود آن مستلزم عدم آن مبرهن و مبین شده است
ممتنع ذاتی است و تحت قدرت الٰهی داخل نیست از داخل نبودن آن که ممتنع ذاتی است
نفی عموم و شمول قدرت الٰهی لازم نمی آید اگر پلیدی نافهم آنرا ممکن ذاتی داند و باز بعدم دخول آن
تحت قدرت الٰهی قائل باشد البته ترا و نفی عموم قدرت الٰهی لازم خواهد آمد الا قول ببودن آن
ممکن بی غایت و بلادت و نافهمی متصور نیست مقام استعجاب این است که مصادیق مفهومات

غیر متناهیه الی حد که مصادیق مفهومات متناقضه اند نزد این جمله هم ممتنعات ذاتیه از و تحت قدرت
الهی داخل نیستند داخل بودن مصداق مساوی و لامساوی که او همان جمله است تحت قدرت
الهیه چرا جگر این جمله را می شگافد و چرا خار در چشمان و نشتر در رگ جانهای اینان می شکند
عدم دخول مصادیق آن مفهومات لامتناهیه تحت قدرت الهی قادح عموم و شمول قدرت
الهی نشد عدم دخول مصداق مساوی و لامساوی تحت قدرت الهی چسان قادح عموم
و شمول آن تواند شد پس متحقق شد که اثبات امتناع ذاتی مصداق اجتماع النقیضین یا انچه
وجود آن مستلزم عدم آن است مستلزم نفی عموم و شمول قدرت الهی نیست آری این قائل
در شناعت نفی شمول و عموم قدرت الهی ممکنات غیر متناهیه را گر فتار است چه این قائل اعتقاد
دارد که اتصاف او سبحانه و تعالی عما یقول الظالمون بجمیع نقایص و قبایح و فواحش که لامتناهی
الی حد است ممکن است و سلب آن همه معلول ذات او سبحانه بالایجاب است پس این سلوب
غیر متناهیه ممکن اند و تحت قدرت الهیه داخل نیستند و این شناعت بر متکلمین قائلین بزیادت
صفات کمالیه بر ذات حقه لازم نیست زیرا که آنان بامکان اتصاف او سبحانه بنقایص
و قبایح و فواحش قائل نیستند انچه بر آنان لازم است که صفات کمالیه که ممکن اند هستند
الیه سبحانه بالایجاب اند و تحت قدرت داخل نیستند و چون سلوب اتصاف او سبحانه
بهر یک از نقائص و قبایح و فواحش در اعتقاد این قائل ممکن بالذات و معلول او سبحانه بالایجاب
است لازم است که در اعتقاد او ثبوت آن همه نقایص و قبایح و فواحش غیر متناهیه در مرتبه
نفس ذات حقه واجب بالذات باشد زیرا که مرتبه نفس ذات حقه که متقدم بر این سلوب معلوله
است از مرتبه نفس الامریه است پس هر گاه که سوالب بسیطه یعنی سلب هر یکی از نقائص قبایح
و فواحش در اعتقاد این قائل در مرتبه نفس ذات حقه صادق نیستند ضرورة تاخر المعلول عن
العلة الموجبة بر این قائل اعتقاد صدق همه موجبات که نقائص آن سوالب اند در مرتبه ذات
حقه لازم است ضرورة استحاله ارتفاع النقیضین فی مرتبة من المراتب النفس الامریة اعتقاد

مصدق آن موجبات غیر متناهیه در مرتبه ذات حقه که بر این قائل بحسب اعتقاد او لازم است بوجوه
غیر متناهیه کفر است چه اعتقاد صدق هریکی ازان موجبات غیر متناهیه کفر مستقل است و معهذا کفری که
اغلظ انحای کفر است بر این قائل لازم است و آن این است که چون در اعتقاد این قائل
سلوب نقائص و قبایح و فواحش غیر متناهیه از ذات حقه مقدسه ممکنات معلوله ذات حقه اند
و از ذات حقه متاخراند اعتقاد ثبوت هریکی ازان نقایص و قبایح و فواحش بذات حقه مقدسه
در مرتبه نفس ذات حقه مقدسه بر او لازم است ضرورة استحاله ارتفاع النقیضین پس
هریکی ازان نقائص و قبایح و فواحش که اعتقاد ثبوت هریکی ازانها بذات حقه در مرتبه نفس
ذات حقه بر این قایل لازم است ممکن بالذات نتواند شد چه ثبوت ممکن بالذات بذات حقه
واجبه در مرتبه نفس ذات حقه واجبه که متقدم بر جمیع ممکنات ذاتیه است متصور نیست پس
لامحاله هریکی ازان نقایص و قبایح و فواحش لازم است که در اعتقاد او واجب بالذات باشد
پس همه نقایص و قبایح و فواحش غیر متناهیه که بر این قایل حسب اعتقادش اعتقاد بودن
آنها واجب بالذات لازم است یا باهم متغایر و مغایر ذات حقه مقدسه باشند پس بر این
قایل قول بوجود واجبات ذاتیه غیر متناهیه لازم است و این اشد انحای اشراک است
یا باهم متغایر و مغایر ذات حقه مقدسه نباشند بلکه عین ذات حقه مقدسه باشند پس
بر او اعتقاد اتحاد ذات حقه واجبه بنقایص و قبایح و فواحش بالذات و اتحاد نقائص و قبایح
و فواحش از معقولات متبائنه اند باهم لازم است و این اشد انحای کفر و سوفسطائیت است
و چون این قائل سابق ازین گفته است که چون صفت علم و قدرت ممکن بالذات است وجود
و عدم آن هردو ممکن خواهد بود و هو ظاهر و چون وجود هردو لذات حضرت الموصوف جل شانه
واجب آمد عدم هردو از حضرت موصوف تعالی شانه ممتنع خواهد بود و عدم هردو صفت
مذکوره از ذات مقدس که از شان او علم و قدرت است یعنی جهل و عجز است کما هو الظاهر
فثبت کونهما منتفیین لذات حضرت الموصوف تعالی شانه و کون الاتصاف بهما کذلک

فتبین ان الاتصاف بالنقایص ممتنع لذات الواجب تعالی مع کونہ فی نفسہ ممکنا بالذات
کما فی الصفات الکمالیہ وجوب لذات حضرت الموصوف جل شانہ وعزاسمہ مع کونہا ممکنہ بالذات
فی نفسہا انتہی ازین قول او ثابت است کہ او اعتقاد دارد بثبوت جہل وعجز در مرتبہ ذات
حقہ مقدسہ سبحانہ وتعالی عما یقول الظالمون چہ علم وقدرت او از صفات زائدہ است کما ہو
مذہبہ مذہب عام المتکلمین پس علم وقدرت او سبحانہ از ذات حقہ مقدسہ در اعتقاد او متاخر
است پس علم وقدرت از نفس ذات حقہ مقدسہ مسلوب است و در اعتقاد این قائل سلب
قدرت از ذات حقہ کہ از شان او قدرت است عجز است وسلب علم از ذات حقہ کہ از
شان او علم است جہل است پس بر اعتقاد او ثبوت عجز وجہل در مرتبہ ذات حقہ باو سبحانہ
لازم است پس اعتقاد او بثبوت عجز در مرتبہ ذات حقہ اشنع انحای نفی قدرت از ذات حقہ
مقدسہ او سبحانہ است واین معنی بر عامۂ متکلمین لازم نمی آید چہ نزد آنہا فیما بین اتصاف او سبحانہ
بصفات کمالیہ وسلب اتصاف او بنقایص وقبایح وفواحش معیت ذاتیہ نیست مصداق
سلب اتصاف او سبحانہ بنقایص وقبایح وفواحش نفس ذات حقہ است ومصداق اتصاف
او سبحانہ بصفات کمالیہ کہ قیام صفات کمالیہ بذات حقہ مقدسہ است ازان متاخر است وعجز
عبارت است از عدم قدرت از مادہ مستعدہ آن وجہل عبارت است از سلب علم از مادہ
مستعدۂ آن وذات حقہ مقدسہ از استعداد وقوت منزہ است ونیز چون این قائل بامر امکان
وزیادت صفات کمالیہ بر ذات مقدسہ قائل سلب قدرت وعلم وغیرہما من الصفات الکمالیہ
از نفس ذات مقدسہ حقہ فی مرتبہ نفس الذات الحقہ در اعتقاد او ضروری است واین قائل
فیما سبق گفتہ است کہ عدم علم از حضرت موصوف جل شانہ مستلزم بجہل است چہ سلب
بسیط نزد وجود موضوع مستلزم سلب عدولی است کما لایخفی علی المنطقی انتہی بعبارتہ
پس چون سلب بسیط قدرت وعلم وغیرہما من الصفات الکمالیہ از ذات حقہ کہ موجود
علی الاطلاق است ودر ہیچیک مرتبہ معدوم نتواند شد در اعتقاد این قائل صادق است

براو اعتقاد صدق سلب عدولی علم وقدرت و دیگر صفات کمالیه از ذات حقه در مرتبه نفس
ذات حقه که براو لازم است چه او خود اعتراف دارد باینکه سلب بسیط نزد وجود موضوع
مستلزم سلب عدولی است و در اعتقاد او جهل عبارت از سلب عدولی علم است
و عبارت از سلب عدولی قدرت است و هکذا مقابلات سائر الصفات پس براو اعتقاد
بثبوت جهل و عجز باو سبحانه در مرتبه نفس ذات حقه مقدسه لازم است و این اشد انحائی
نفی قدرت او سبحانه است پس مبرهن شد که این جاهل عاجز بنابر اقوال او اعتقاد بعجز و جهل
او سبحانه لازم است و او نفی قدرت او سبحانه و اثبات عجز و جهل مقابلات همه صفات کمالیه بدات او
سبحانه در مرتبه ذات حقه ملحدین و نائب شیطان لعین و از کفره مرتدین بالیقین است و مصیر
این سافل بدین بیدین که مردود باسفل السافلین است در صورت استنکاف و استنکار
از توبه ازین عار و شنار و اختیار نار بر عار مصداق خسر الدنیا والآخره ذلک هو الخسران
المبین است آن دو وجه که برای امتناع ذاتی مساوی حضرت رسول الثقلین شفیع الدارین
علیه ازکی صلوات الله علی مر الملوین مذکور شده برای تسوید هر دو صفحه وجه این که الوجهین
در نشأتین کافی و بس اند و انچه این سفید ریش بد ریش در جرح آن گفته اجتراح کفر و الحاد
است و انچه این مقدوح مفتوح کدح در قدح دران نمود قدح زنا و عناد است که
بآن قدح آخر کار در درک اسفل نار خواهد افتاد و باین فساد اعتقاد و افساد عقاید عامه
عاد مصیر این نجدی نجاد سوی جهنم است و بئس المهاد و این مطالب بتفصیل فیما سبق
مذکور اند الا چون باسکت دوانه کار افتاد برای تصیات مومنان از گزندش حاجت تکرار افتاد

قال الاعجز من الهلیاجه الخلق الدیباجه المتناهی فی السماجه الغیر المتناهی فی اللجاجه قوله که یکی ازانها عقلی است و دو نقلی است که

هریک را ذکر کنیم و آن شبهات را از بیخ برکنیم اما دلیل عقلی این است انتهی و بعد

تمام بحث عقلی گفته و اما نقلی اقول ذکر لفظ دو نقلی مقابل عقلی مکرر دو جا دلیل عقلی است
براینکه هر دو هر دو دلیل نقلی عقلی نیست و حال آنکه هر دو دلیل که بنقلی موسوم کرده نیز عقلی
است گو مذکور در حضرت قرآن است حق تعالی بدو مقدمه عقلی که عقل بصحت آنها حاکم است
استدلال بر اثبات قدرت خود فرموده یکی آنکه قادر بر اعلی قادر بر ادنی می باشد دویم
آنکه صانعی که مصنوع خود را بقصد و اختیار هر چون که خواهد صنع تواند کرد او بقصد
و اختیار خود ساخت او را قدرت است بر صنع مثل او و این هر دو مقدمه عقل حکم بصحت
آنها حکم میکند مگر این مکابر قابل خطاب و جواب نیست و قد مر مفصلا بالفرض و اگر در قرآن
مجید این هر دو دلیل نمی بود درینوقت اگر کسی استدلال بر آنها میکرد صحیح میشد و عقلی
می بود پس آن هر دو دلیل اگرچه از قرآن است عقلی است حق تعالی هر جا که در مقابله منکران
قرآن مجید استدلال بر ذات و صفات خود میفرماید عقلی می باشد زیرا که حق تعالی در این
مواضع از آثار و افعال خود استدلال میفرماید و جمیع عقلا را اجماع و اطباق است براینکه
دلالت اثر بر موثر دلالت عقلی است پس استدلال بدان عقلی باشد نه نقلی کما زعم
در شرح عقائد عضدیه است قال الاعرابی البعرة تدل علی البعیر و اثر الاقدام علی المسیر
فسماء ذات ابراج و ارض ذات فجاج کیف لا یدلان علی اللطیف الخبیر و بمجرد اینکه
دو دلیل عقلی را عالم ربانی از قرآن مجید نقل کرده نقلی مقابل عقلی نخواهد شد مثلا در اثبات
مسائل حساب و هیئت دلائل هندسی از اقلیدس و از شمیدش و اکثر ماو دوسیوس
و مالانا اوس نقل میکنند و همچنان ارباب الهیات و اصحاب طبعیات متاخرین
از متقدمین فلاسفه دلائل منقول می سازند با اینهمه هیچ کس از اهل علم این دلائل را از عقلی
برآورده در نقلی داخل نمی سازد آری اگر میگفت که این قائل سه وسوسه موسومه
بسه دلائل عقلی در بعض رسائل آورده یکی از وجدان عتید دو دازان از قرآن مجید
نقل کرده و مقابله نقلی با عقلی نمی کرد و صورت اطلاق نقلی بر هر دو اخیر باعتبار لغت

خلاف عرف صحیح میشد مثال نقلی مقابل عقلی این است کتب علیکم الصیام که این دلیل
نقلی است بر فرضیت صوم و این نقلی را دلیل سمعی هم می گویند مقابل عقلی پس بتحقیق
واضح گشت نزد هر عاقل که صدور این قول از قائل بر بی عقلی او دلیل است باز می گویم بعون
الله تعالی بتقریب دانسته می شود که هریکی از آنها شجره آنست خوشنما و اصل آن ثابت
و فرع آن در سماست پس خیال محال هیچ افگنی آن که هیچ افگنی حیات ابدی خود است
نهایت نازیبا و بس بدنماست اقول شیخ نجدی که این سرگشته بادیه حیرانی و این آواره
تیه ضلالت و بی ایمانی و این مدهوش گمکرده هوش باده جهالت و نادانی باقتضای فرط
مهربانی بادلقب عالم ربانی لطف فرموده است در بعض رسائل خود بعد ادعای انکه
وجود مثل پیغمبر صلی الله علیه وسلم داخل است تحت قدرت الله تعالی می گوید که این دعوی
مدلل است بدلیل نقلی و برهان عقلی اما دلیل نقلی پس بیانش اولا آنکه حق عزوجل و علا در
یسین میفرماید اولیس الذی خلق السموات والارض بقادر علی ان یخلق مثلهم بلی وهو الخلاق
العلیم انما امره اذا اراد شیئا ان یقول له کن فیکون پس ضمیر جمع مذکور راجع است بسوی
جمیع بنی آدم زیرا که کریمه مذکوره در مقام بیان معاد واقع است پس هرکه در معاد زنده خواهد
شد آن داخل است در کریمه مذکوره و ظاهر است که هر فرد انسانی در معاد زنده شدنی است
پس مثل او بمقتضای کریمه مذکوره داخل تحت قدرت الهیه باشد پس گویا ترکیب دلیل
مذکور بدینوجه شد که نبی صلی الله علیه وسلم در معاد زنده خواهد شد و آن از ضروریات دین
است و هرکه در معاد زنده خواهد شد پس وجود مثل او داخل است تحت قدرت الهیه
بمقتضای کریمه مذکوره پس وجود مثل نبی صلی الله علیه وسلم داخل باشد تحت قدرت
الهیه وهو المطلوب و ثانیا آنکه وجود مثل مذکور شی ممکن است بالذات و هر شی ممکن بالذات داخل
است تحت قدرت الهیه لقوله تعالی وهو علی کل شئ قدیر و کان الله علی کل شئ مقتدرا چنانچه
خود معترض این دلیل را بیان کرده و انچه بران اعتراض کرده مدفوع است چنانچه عنقریب

خواہد آمد انشاء اللہ تعالی وثالثا آنکہ حق جل وعلا در کلام پاک خود در مقام عدید ہ از وجود
مخلوقات بر احاطہ قدرت خود بر امثال آنہا استدلال فرمودہ چنانچہ از احیائی ارض
وانزال مطر بر احیائی موتی در معاد در آیات کثیرہ استدلال فرمودہ منہا قولہ تعالے
وہو الذی انزل من السماء ماء فانشرنا بہ بلدۃ میتا کذالک تخرجون واز ایجاد آدم علیہ
السلام بی پدر بر امکان ایجاد عیسی علیہ السلام بی پدر استدلال فرمودہ ان مثل عیسے
عند اللہ کمثل آدم خلقہ من تراب ثم قال لہ کن فیکون وبالجملہ استدلال بوجہ مذکور در قرآن مجید
شائع ومتعارف است پس بر این تقدیر وجود نبی محمد صلی اللہ علیہ وسلم خود دلیل باشد
بر امکان وجود مثل انسان نظر بر قدرت الہیہ پس گویا ترکیب دلیل بر این تقدیر باین
وجہ خواہد بود ہر گاہ کہ وجود نبی صلی اللہ علیہ وسلم داخل تحت قدرت الہیہ باشد وجود مثل
ایشان ہم داخل باشد تحت قدرت مذکورہ لان حکم المثلین واحد فی الدخول تحت القدرۃ
وعدمہ بمنطوق القران وہو المطلوب اما برہان عقلی پس بیانش آنکہ وجود مثل مذکور ممتنع بالغیر
است وہر ممتنع بالغیر ممکن است بالذات وہر ممکن بالذات داخل تحت قدرت الہیہ
است پس وجود مثل مذکور داخل است تحت قدرت الہیہ وہو المطلوب اما مقدمہ اولی
پس بیانش آنکہ مثل مذکور در نفس الامر معدوم است وہر معدوم یا ممتنع بالذات است
یا ممتنع بالغیر پس مثل مذکور یا ممتنع بالذات است یا ممتنع بالغیر لیکن ممتنع بالذات
نیست پس ممتنع بالغیر است اما صغری وکبری قیاس اول پس احتیاج بیان ندارد واما
قضیہ استثنائیہ در قیاس ثانی پس بیانش آنکہ مثل مذکور عبارت است از فردیکہ
مشارک آنجناب باشد در ماہیتہ واوصاف کمال پس امتناع بالذات یا بسبب امتناع
مشارکت در ماہیتہ خواہد بود یا بسبب امتناع اتصاف باوصاف مذکورہ بالنظر
الی نفس الذات وبرظاہر است کہ ماہیت آنجناب انسان است واشتراک ماہیتہ
انسان در الوف الوف افراد ممتنع نیست واتصاف باوصاف مذکورہ نظر

بنفس ماہیتہ ہم ممتنع نہ والا اتصاف آنجناب ہم باوصاف مذکورہ ممتنع میشد فان حکم
المثلین واحد فیما یثبت ویسلب بالنظر الی نفس الماہیتہ والا لزم عدم اشتراک الماہیتہ
بینہما فلزم عدم المماثلتہ ہذا خلف پس وجود مثل مذکور ممتنع بالذات نباشد بلکہ بنظر
موانع خارجیہ مثل اخبار الٰہی بعدم وقوع آن باتعلق ارادہ ازلیہ بعدم آن وامثال
ذلک وہمین است معنی ممتنع بالغیر پس وجود مثل مذکور ممتنع بالغیر باشد انتہی کلامہ بالفاظہ
وعبارتہ پس معلوم شد کہ شیخ نجدی اطلاق برہان عقلی بریک وجہ استدلالش و اطلاق
نقلی بردو وجہ استدلال خود نموده است واستاد نقل کلام او نموده است اگر اطلاق
نقلی بران دو وجہ دلیل بی عقلی است دلیل بی عقلی شیخ نجدی است والا کلام این قایل
دلیل بی عقلی او است بہر حال یا شیخ نجدی بی عقل بوده است یا این مرید او بیعقل
است ازین ہر دو باہر کہ گشتہ شود سود اسلام است استاد را کہ از شیخ نجدی نامثل
است تصحیح نقل می باید باعبارت شیخ نجدی بالفاظہا نقل کردیم ما را تصحیح بودن آن
دو وجہ دلیل نقلی ضروری نیست چون این سگ دیوانہ شیخ نجدی مقتدای خود را می
کرد ضرب مثل گوشت خر دندان سگ در اینجا می سزد اما برای ایضاح افتضاح
این وفاح نباح میگوئیم کہ حاصل دلیل اول آوارہ شیخ نجدی چنانکہ او تصریحا
بیان کرده این است کہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم در معاد زنده خواہد شد وہر کہ در معاد
زنده خواہد شد پس وجود مثل او تحت قدرت الہیہ داخل است بمقتضای آیہ
کریمہ پس وجود مثل نبی صلی اللہ علیہ وسلم تحت قدرت الہیہ داخل است وظاہر و
مقدمہ این دلیل ثابت بسمع اندچہ عقل باثبات معاد جسمانی مستقل نیست ومسئلہ معاد
جسمانی از سمعیات است کما ہو مصرح فی کتب الکلام و دلیلی کہ کدام این مقدمہ
آن نقلی وسمعی باشد نقلی وسمعی است قال فی شرح المواقف الدلیل اما عقلی
بجمیع مقدماتہ قریبتہ کانت او بعیدۃ او نقلی بجمیعہا کذلک او مرکب منہما والاول

والدلیل العقلی المحض الذی لا یتوقف علی السمع اصلا والثانی وهو النقلی المحض لا یتصور اذ صدق
الخبر لا بد منه حتی یفید الدلیل النقلی العلم بالمدلول وانه لا یثبت الا بالعقل وهو ان ینظر
فی المعجزة الدالة علی صدقه ولو ارید اثباته بالعقل دار او تسلسل والثالث یعنی المرکب
منهما هو الذی یسمیه بالنقلی لتوقفه علی النقل فی الجملة انتهی ازینجا معلوم شد که این
احمق حاصل دلیل شیخ خود نفهمیده و با وصف نفهمیدن آن دلیل در پی اتمام
آن افتاد ازینجا توان دریافت که بی عقل کیست و این دلیل را عقلی نامیدن
کلا بی عقلی کدام کس است این قایل که ریش در آفتاب سفید کرده است هنوز
معنی دلیل عقلی و دلیل نقلی ندانسته است هر دلیلی که مستند مقدمه از مقدمات آن نقل باشد
دلیل نقلی است و اگر مستند هیچیک مقدمه از مقدمات آن نقل نباشد آن دلیل عقلی است
می تواند شد که دلیل واحد باعتباری دلیل نقلی باشد و باعتبار دیگر دلیل عقلی باشد مثلاً
اگر کسی دعوی کند که تعلم حکمت مستحسن است و بر این دعوی استدلال کند باینکه تعلم حکمت
اکتساب خیر کثیر است و اکتساب خیر کثیر مستحسن است پس اگر مقدمه اولی را مستند کند
بقوله سبحانه ومن یؤتی الحکمة فقد اوتی خیرا کثیرا این دلیل نقلی خواهد بود و اگر آنرا مستند
کند به بیان مصالح و منافع که در تعلم حکمت است این دلیل عقلی خواهد بود و همچنان اگر
کسی دعوی کند که مشرک بالله بدترین عباد است و بران استدلال کند باینکه شرک
بدترین عقاید است و معتقد بدترین عقاید بدترین عباد است پس اگر مقدمه اولی را مستند کند
بقوله سبحانه ان الشرک لظلم عظیم این دلیل نقلی خواهد بود و اگر آنرا مستند کند به بیان
مقاصد شرک و وجوه بطلان آن عقلا این دلیل عقلی خواهد بود پس چون شیخ نجدی آن
وجوه ثلثه را که اول بیان کرده است مستند بنقل کرده است یعنی در وجه اول مقدمه
قائله که هر شی ممکن داخل است تحت قدرت الهیه بقوله سبحانه وهو علی کل شیء قدیر و کان الله
علی کل شیء مقتدرا و در وجه ثانی این مقدمه را در هر که در معاد زنده خواهد شد

وجود مثل او داخل است تحت قدرت الٰہیہ بقولہ سبحانہ اولیس الذی خلق السموات والارض بقادر علی ان یخلق مثلہم بلی وہو الخلاق العلیم و در وجہ ثالث استدلال را بوجود مخلوقات براحاطہ قدرت بامثال آنہا بقولہ سبحانہ وہو الذی انزل من السماء ماء الاخرہ وبقولہ تعالی ان مثل عیسی عند اللہ الآیہ مستند کردہ است لاجرم آن وجوہ ثلثہ را دلیل نقلی نام نہاد وچون ہیچیک مقدمہ را از مقدمات وجہ رابع بنقل مستند نکردہ آنرا برہان عقلی نامیدہ است پس طعن این قائل بر تسمیہ دو وجہ از ان وجوہ ثلثہ بدلیل نقلی ناشی از غایت بی عقل او است

بسم اللہ الرحمن الرحیم

حَامِدًا وَمُصَلِّیًا

التماس

یہ کتاب جو آپ کے مطالعہ مین اسوقت ہے اسکا شمار اون نوادرات تصانیف مین ہے جسکے لیے چشم ارباب بصیرت مدتہائے دراز سے مشتاق تھین۔ اور جس کے پاس اس کا کوئی نسخہ تھا مایۂ علم سمجھ کر اسے گنج مخفی کی طرح نہان رکہتا تھا۔

طبقۂ وہابیہ کے جمیع مسائل جنکا تذکرہ مقدمہ کتاب مین کیا گیا ہے اون کی تردید ہر قرن کے متعدد علما نے مختلف دیار و امصار مین متعدد رسالون مین مفصلا فرمائی مگر ان دو مسئلون کی طرف جب رجوع فرماتے تو مختصر تحریر کے بعد اسی رسالے پر محول کر دیتے فقیر کے دل مین بار بار یہ خیال پیدا ہوتا کہ کاش کوئی نسخۂ کاملہ رسالۂ امتناع نظیر کا بہم پہونچتا تو اوس کی اشاعت اپنے لیے وسیلۂ

آنحضرت بنا تا مگر بھلا اس کا ملنا کچھ آسان تو تھا نہین باوجود کوشش بلیغ
مدتون ناکامیاب رہا مگر مینے ہمت نہ ہاری اور جد وجہد کا سلسلہ
جاری ہی رکھا۔ بالآخر جبکہ شرف حضوری آستانہ عالیہ حضرت
شیخ الاسلام والمسلمین ضیاء الملۃ والدین حضرت اوستاذی
واوستاذ الکل فی الکل مولانا العلام حضرت محمد ہدایت اللہ
خان متع اللہ المسلمین بطول بقائہ سے جون پور مین مشرف ہوا
تو بعد چند سال اظہار اس تمنای دلی کا کیا۔
حضرت اوستاذنا العلام مدظلہ بجہت اوس شفقت ومحبت
بزرگانہ کے جو اس ہیچمیرز کے حال پر مبذول فرماتے تھے اصل
مسودہ مصنف علیہ الرحمۃ کے قلم کا مرقومہ عطا فرما کر اجازت طبع
کی دی۔ گو اب میرے پاس اصل مسودہ موجود تھا مگر پھر بھی
بہ نظر غایۃ احتیاط دو اور نسخے بہم پہونچائے ایک مولانا برکات احمد
صاحب ٹونکی سے ملا۔ اور دوسرا مولانا عبد المقتدر صاحب
بدایونی نے مرحمت فرمایا۔
فقیر نے بہ صرف زر کثیر ومحنت شاقہ طبع کرانا شروع کیا۔
اور صحت طبع مین خاص اہتمام ملحوظ رکھا اچھے اچھے مستعد فضلا
اس کے مصحح رہے۔ زائد حصے کی تصحیح خود فقیر نے دوبارہ بکمال
عرق ریزی کی ہے۔ تین سال کی پیاپے محنت ومشقت کا نتیجہ ہے
جو یہ علمی گنجینہ آج آپ حضرات کی نگاہون کے سامنے ہے۔
جا بجا حل لغات بھی بخیال سہولت کر دیے ہین خصوصاً قصیدے
کے لغات تو اسطرح حل کیے ہین کہ شاید تھوڑی استعداد

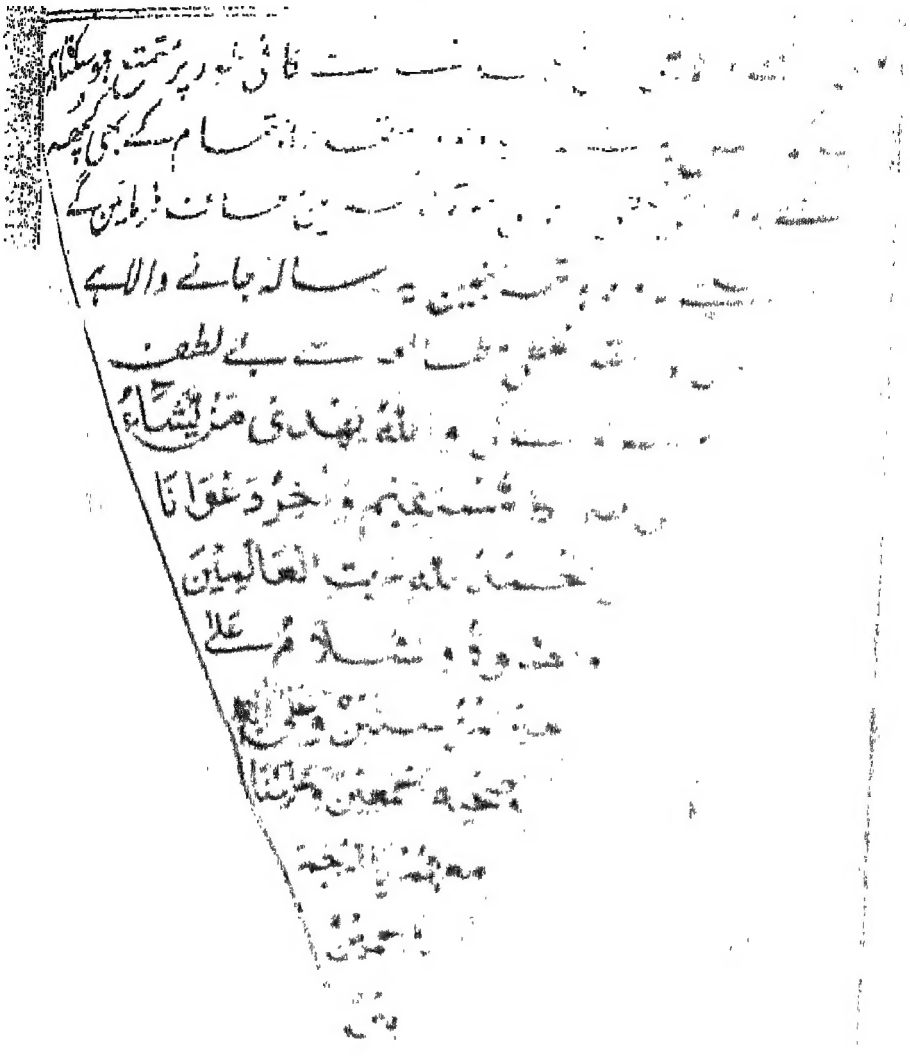

CALL No. { ف ۲۹۷٫۲۴ ف ۳۰ ام ACC. NO. ۱۳۱۶۵

AUTHOR فضل الحق الخیر ابادی

TITLE رسالہ امتناع النظیر

ف ۲۹۷٫۲۴

MAULANA AZAD LIBRARY
ALIGARH MUSLIM UNIVERSITY

RULES:--

1. The book must be returned on the date stamped above.
2. A fine of **Re. 1-00** per volume per day shall be charged for text-books and **10 Paise** per volume per day for general books kept over-due.